

L. S. RAVN
 LÆRERNE UNDER
 SPROGRESKRIPTERNE
 1851-1864

LÆRERNE UNDER
SPROGRESKRIPTERNE
1851-1864

Sydslesvigske år og dage

Jeg Undertegnede,

Skolelærer Jens Andersen
Jensen i Sød

lover og sværger

herved at være min Allernaabigste Konge og Herre, Hans Majestæt Kong Christian den Niende, huld og tro, og med Trofast og Nibkærhed at opfylde de Pligter, som paaligge mig i ovennævnte Egenkab.

Saa fandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord.

Sød, Udbyrg Løgn, d. 26 December 1868.

Jens Andersen Jensen

Skolelærer Jens Andersen Jensen i Sød lover og sværger at være Hans Majestæt kong Christian 9. huld og tro.

L. S. RAVN

LÆRERNE UNDER
SPROGRESKRIPTERNE
1851-1864

Sydslesvigske år og dage

Udgivet af Poul Kürstein

1971

FORLAGET SKANDIA, N. A. SØRENSEN KG
FLENSBORG

BOGEN OM
LÆRERNE UNDER SPROGRESKRIPTERNE
TILEGNES
ANNA OG NIELS KJEMS

© Studiefdelingen
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
Flensborg.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s, Tønder.
Bogbind: J. P. Møllers Bogbinderi, Haderslev.

Forord

Det er mig en glæde at takke for den hjælp og vejledning, jeg har modtaget fra offentlig og privat side under udarbejdelsen af denne afhandling. For økonomisk støtte under arbejdet bringer jeg den Grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse min bedste tak. Det slesvig-holstenske landsarkiv på Gottorp, rigsarkivet i København, landsarkivet i Åbenrå og ikke mindst centralbiblioteket i Haderslev har alle yderst beredvilligt formidlet lån af både danske og tyske arkivalier og bøger.

En særlig tak retter jeg til skoleråd Jürgensen i Flensborg og skoleråd Bennöhr i Slesvig for tilladelsen til at benytte sydslesvigske skolers materiale, der kunne være af interesse for mit emne. Også de nuværende ledere af skolerne i de tidligere såkaldte blandede distrikter fortjener megen tak for deres arbejde med at udfylde spørgeskemaer og låne mig billeder og for imødekommenhed og hjælpsomhed under mine besøg på skolerne.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg har set bogen igennem, redigeret den og endelig påtaget sig at udgive den. Til den rettes den sidste tak.

Haderslev i juni 1971

L. S. Ravn

Med undertitlen »Sydslesvigske år og dage« har studieafdelingen tidligere udgivet »Flensborg Avis 1869 1. oktober 1969«. Det er tanken, at denne række skal rumme almindelige og ikke stedbundne historiske skildringer, medens studieafdelingens anden bogrække »Sydslesvigske egne og byer« skal omfatte fremstillinger af de enkelte egne forhold.

Studieafdelingen sigter med sin udgivervirksomhed særligt på at skabe og styrke en dansk selvforståelse i Sydslesvig på historisk grundlag. L. S. Ravns bog om lærerne under sprogeskripterne kaster et nyt lys over de afgørende år 1851–64 i Sønderjyllands historie, og den er vel egnet til at forklare forudsætningerne for mange nutidige forhold i Sydslesvig. Det er derfor med glæde, at studieafdelingen har påtaget sig at udgive denne bog.

Til L. S. Ravns fremstilling har vi føjet tre tidligere trykte ting. Sydslesvigs danske historiker, afdøde pastor H. F. Petersen, har udgivet adskillige skrifter

om kirkens forhold og folkelivet under sprogreskripterne. For eksempel udgav han Geleffs og Lastheins minder. Overbibliotekar Aage Bonde, der i 1945–46 gjorde tjeneste ved Flensborghus Bogsamling, som Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig hed dengang, har også udgivet flere ting om Sydslesvig. Blandt andet skrev han i sin ungdom om H. H. C. Nissen, som på en måde er hans egen slægtning, da Bondes morfars mor var søster til fru Nissen. Studieafdelingen takker pastorinde Johanne Petersen og overbibliotekar Aage Bonde for den venlige tilladelse til at optrykke disse vigtige bidrag.

Studieafdelingens bøger er først og fremmest bestemt til brug for Sydslesvigs danske hjem og skoler, dog mere for læreren end for børnene, samt for de landsmænd, som hjemme i Danmark tager del i dagens hændelser i Sydslesvig og gerne vil forstå dem og deres historiske baggrund.

Derfor er det ligegyldigt, om en skildring har været trykt før, ja, da man ikke kan forudsætte, at nogen af disse de vigtigste læsere overhovedet i større omfang har adgang til ældre værker eller tidsskriftrækker, ville det være urimeligt, hvis man ikke optrykte væsentlige bidrag til et emne som det foreliggende, når de giver en rimelig afrunding.

*

L. S. Ravns skildring viser, at lærerne under sprogreskripterne var et godt kuld. Til dem hørte Jens Andersen Jenssen. Hans troskabsed til kong Christian 9. står ved indgangen til denne bog som stedfortræder for de mange trofaste. Han var ikke den mest fremtrædende, men han fik det lov på sig af provst J. M. L. Hjort, at han var en dygtig lærer. Hans døtre, Hansigne Lorenzen og Hanne Jenssen, slægtede faderen på, og hver for sig har de ydet deres i Sønderjylland. Hansigne Lorenzens datter, Anna, giftede sig med Niels Kjems og optog sammen med ham en dansk vandrelærervirksomhed på morfaderens gamle egn. Den omfattede også en væsentlig støtte til Flensborghus Bogsamlings virke.

Her rækker fortid og nutid hinanden hånden. Forfatteren og studieafdelingen tilegner derfor Anna og Niels Kjems denne bog med tak for et halvt århundredes danske virke i Sydslesvig.

Indhold

Sprogskripterne af 1851	9
Skolens forhold i 1850	22
Kort over Sydslesvigs sogne og sprogskripterens område	24
Skoleforordningen af 1814	34
Folkeskolens lærere 1850–55	45
Udskiftning af skolebøger. Metoder	52
Visitatsberetninger fra de blandede distrikter	64
Sprogreformen kritiseres og lempes	86
Lærernes situation i 1863	92
Krigen 1864. Afskedigelser	95
Ansættelse i Nordslesvig. Pension. Understøttelse	116
Præsterne og lærerne i 1850–64. En sammenfatning	120
Lærer Peter Geleffs optegnelser fra Havetoft sogn. Ved <i>H. F. Petersen</i>	125
Lærer Peter Lastheins minder fra Harreslev og Store Vi. Ved <i>H. F. Petersen</i>	133
<i>Aage Bonde</i> : H. H. C. Nissen, lærer i Pommerby, Rydde, degn og lærer i Treja	148
Skolerne og deres lærere	157
Lærernes levnedsløb	185
Noter og henvisninger. Forkortelser	249
Billedfortegnelse	262
Navne- og stedregister	266

Sprogreskripterne af 1851

Sprogreskripterne af 1851 var skrivebordsarbejde. Til at føre deres bestemmelser ud i livet udkrævedes nødvendigvis et hold af præster og et langt større hold af skolelærere. Om de præster i de blandede distrikter, der påtog sig den meget krævende opgave, foreligger der ret udførlige biografiske oplysninger. Mange af dem har selv fortalt om deres virke, deres håb og skuffelser, og en række forfattere har senere uddybet emnet. Almindeligvis henholder de fleste publikationer, danske såvel som tyske, under omtalen og bedømmelsen af kirke- og skolevæsenet under sprogreskripterne sig i det væsentlige til biskop *U. S. Boesens* visitatsberetninger. De kan vel nok være vejledende, når det drejer sig om den kirkelige situation og om kirkens mænd. Men med deres få, ret stereotype sætninger angående skolens undervisning og skolens lærere giver disse beretninger fra et kortvarigt og på forhånd nøje forberedt besøg ved degneskolen, hvortil alle sognets skoler var tilkaldt, alt for sparsomme oplysninger til, at man kan danne sig et blot nogenlunde overbevisende indtryk af et helt sogns skolevæsen. Man savner i høj grad en virkelig baggrund for bedømmelsen af lærernes arbejdsvilkår, deres uddannelse og indsats.

KILDER TIL SKOLENS HISTORIE

Der er i det følgende gjort forsøg på, navnlig ved hjælp af talrige akter fra det Slesvig-holstenske Landsarkiv på Gottorp, at finde frem til lærernes egenhændige indberetninger om de enkelte distriktsskoler, der i nogle provstier blev fremsendt årlig, i andre i anledning af provstevisitaterne. Hertil kan føjes præsternes samtidige indberetninger om sognets kirke-, skole- og fattigvæsen og endelig provsternes beretninger til biskoppen angående deres visitatsrejser. Herved er fremkommet et ret omfattende kildemateriale til belysning af det emne, som vi sysler med.

Endelig ligger der i en del skoler i Sydslesvig en *skolekrønike*, der går over 100 år tilbage i tiden.

I et cirkulære af 21. februar 1855 påbød kirkevisitatoriet for Flensborg provsti landsbylærerne at anskaffe og føre en skolekrønike, og visitatoriet medsendte en disposition, som lærerne skulle følge under udarbejdelsen. Adskillige lærere lagde et betydeligt arbejde i at nedfælde flest mulige oplysninger

om deres skoledistrikt i fortid og nutid. Disse embedsbøger er selvsagt værdifulde lokalhistoriske kilder, men desværre er mange af dem gået tabt, ikke mindst under efterkrigstidens kaotiske tilstande i 1945.

Flertallet af hovedlærerne i de blandede distrikter var i 1855 danskuddannede, og skolekrønikerne ved omkring 20 af områdets skoler er i tiden op til 1864 skrevet på dansk. Bevaret er stadig de danskskrevne embedsbøger ved skolerne i Adelby, Tastrup, Gelting, Dollerup, Dollerupskov, Grumtoft, Ravnholt, Munkbrarup, Store Solt, Sørup, Hyrup, Lille Jørl, Esgrus Skovby, Sollerup, Kobbelled, Pommerby, Eggebæk, Bojum, Ellund, Risbjerg, Valsbøl og Harreslev. Der er god grund til i det følgende at fremdrage de hidtil upåagtede oplysninger, der kan være af interesse for vort emne, fra både de dansk- og tyskskrevne skolekrøniker.

LÆRERNE

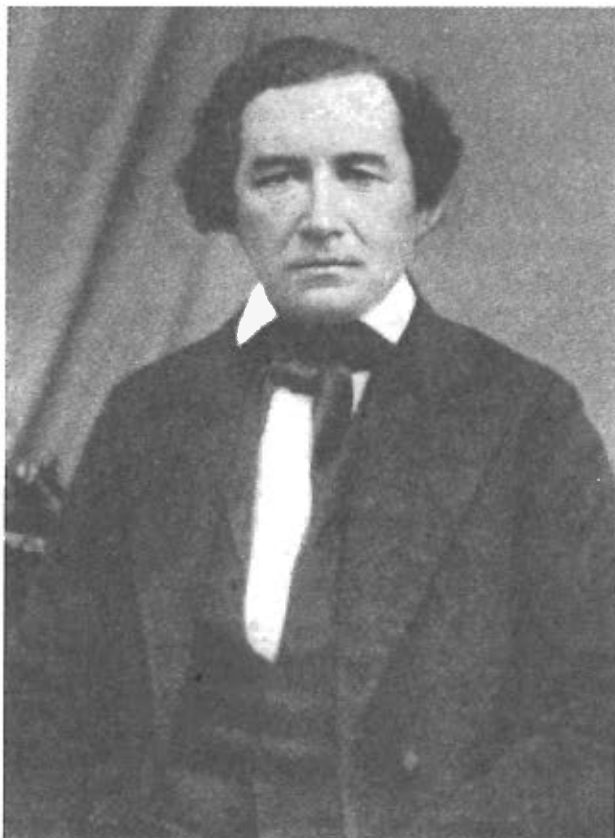
Nogle få af lærerne under sprogreskripterne har fået en udførlig og fortjent omtale. Men om det store flertal af lærerne fra den tid foreligger der ingen eller i hvert fald kun meget sparsomme oplysninger. Og dog formåede adskillige af dem trods vanskelighederne og den nationale spænding at bryde isen, at få det til at spire inden for skolens vægge og at opnå den personlige kontakt med børnene og hjemmene, der lovede godt for fremtiden, om ikke krigen i 1864 pludselig havde ødelagt muligheden for det arbejde på langt sigt, som de stod midt i.

Det er landsbyskolerne og landsbylærerne, der i en brydningstid var med til at skrive et blad af Sydslesvigs skolehistorie, vi i det følgende skal beskæftige os med.

DEN OVERORDENTLIGE REGERINGSKOMMISSÆR

I fredstraktaten mellem Danmark og Preussen i 1850 var der intet bestemt om hertugdømmet Slesvigs fremtidige stilling. Den danske hær måtte ikke overskride Ejderen før efter aftale med Det tyske Forbund, og det blev overladt til danskerne at føre kampen alene mod den slesvig-holstenske hær. Afgørelsen faldt ved Isted den 25. juli 1850, og den fremrykkende danske hær blev i det sydlige Slesvig opfattet og modtaget som arge fjender. Mange embedsmænd, der frygtede for at skulle stå til regnskab for deres gerninger under treårskrigen, forlod deres embeder og tog over Ejderen. Det gjaldt ikke mindst de mange præster, der i 1849 havde underskrevet den såkaldte »Angler-protest«, som de danske myndigheder så meget alvorligt på. Sejren var kommet hurtigere end ventet, og både Rusland og England lagde Danmark på sinde at vise sig forsonlig i Slesvig.

Opgaven var nu igen at overtage styret i Slesvig, efter at dette havde været varetaget af tremagts-bestyrelseskommissionen. Til hvem skulle regeringsmagten gives, når kommissionens preussiske og engelske medlemmer trak

Departementschef Theodor August Jes Regenburg, justitsråd og etatsråd 1854, ridder af Dannebrog. Foto 1859.

sig tilbage? Statsrådet udnævnte hertil det danske medlem af kommissionen, *F. F. Tillisch*¹. Den 11. juli 1850 underskrev kongen udnævnelsen til overordentlig regeringskommissær, der gav ham beføjelse til i kongen navn at forestå den civile forvaltning og at foretage de fornødne foranstaltninger, herunder suspension af de embedsmænd, han ikke mente at kunne beholde i deres stillinger. Ud fra sine erfaringer som medlem af bestyrelseskommissionen lagde han efterhånden ikke skjul på, at han med hensyn til de slesvigholstensksindede og oprørske embedsmænd ikke ville fare med lempe. Han ville derved ganske vist handle i modstrid med den af kongen den 14. juli 1850 underskrevne kundgørelse til hertugdømmernes beboere, hvad han imidlertid satte sig ud over uden at møde indsigelse hverken fra kongen eller ministeriet. Det kunne han også gøre med rette, da kongens løfte forudsatte opgivelse af al modstand.

Imidlertid skulle regeringskommissæren være ansvarlig både over for kongen og statsrådet, hvilket betød, at premierminister *A. W. Moltke*² stadig havde hånd i hanke med adskillige vigtige beslutninger. Nye love for Slesvig kunne således ikke gives, så længe regeringskommissæren var ene om at styre hertugdømmet, og afskedigelserne af embedsmænd og bestillingsmænd, herunder også lærerne, måtte efter den hurtige udrensning stort set stilles i bero, så længe *A. W. Moltke* var leder af regeringen.

Endelig må det erindres, at hele det sydlige Slesvig indtil 1852 var erklæret i belejringstilstand, og at den øverstkommanderende over de danske styrker, generalløjtnant *Krogh*³, i spørgsmål om opretholdelse af ro og orden kunne handle uafhængigt af den civile myndighed.

At Tillisch efter treårskrigen begivenheder, der i høj grad havde skærpet de nationale modsætninger, stod over for en yderst vanskelig opgave, er indlysende. Han skulle ikke blot løse den administrative opgave under medvirken af nye, uprøvede embedsmænd, men også arbejde for en dobbelt politisk målsætning: at tilstræbe den nøjeste forening af Slesvig med kongeriget og at give det danske sprog den plads i kirke og skole tilbage, som det i tidens løb havde mistet eller stod i fare for at miste i mange sydslesvigske sogne. Dette var i fuld overensstemmelse med den danske regerings politik og fandt utvivlsomt tilslutning hos store dele af det danske folk. Spørgsmålet var imidlertid, hvorledes og hvor hurtigt man ville gribe sagen an, og hvilke midler man omgående ville sætte ind.

Der måtte tages hensyn dels til de udenlandske stormagter, dels til den reaktion, man på forhånd måtte regne med hos den af krigsbegivenhederne ophidsede og for størstedelen slesvig-holstensk orienterede sydslesvigske befolkning. Det måtte vel være en bydende nødvendighed for i et så vanskeligt spørgsmål at kunne handle rigtigt og klogt at skaffe sig et indgående kendskab til de historiske og aktuelle forhold, der muliggjorde hensyntagen til afvigende stedlige forhold inden for området. Endelig havde man brug for en nøgtern vurdering af den psykologiske virkning af en nyordning, der ville bryde med traditioner, vaner og religiøse og nationale følelser hos en udpræget konservativt indstillet landbefolkning.

A. REGENBURG

Regeringskommissær Tillisch synes da heller ikke fra første færd at have været indstillet på at røre ved det ømtålelige spørgsmål om sprogskifte i kirke og skole. Hans nyudnævnte førstesekretær, kancellist *A. Regenburg*, præstesøn fra Åbenrå, blev den 1. september 1850 stillet i spidsen for kirke- og undervisningsvæsenet i størstedelen af hertugdømmet Slesvig, fra 1852 som departementschef, og han gik til gengæld med megen energi og ildhu ind for arbejdet med opgaven, der skulle råde bod på lange tiders ligegyldighed og forsømmelser i landsdelen. Han blev dertil stærkt tilskyndet af sin historie-

lærer fra Sorø Akademis skole, den senere gehejmearkivar C. F. Wegener. Nu savnede Regensburg, hvad han blankt indrømmer, et hvert kendskab til kirke- og skoleforhold i hertugdømmet, og dette faktum skulle nok ellers pålægge en så højt begavet mand en tilbageholdenhed, der ikke lod følelser og ønsker, hvor berettigede de end måtte være, få mere råderum, end gavnligt var, over for kølige, af situationen velmotiverede overvejelser⁴.

KIRKEN

Det måtte være indlysende, at man ved at påbyde, at der i de blandede sognes kirker skiftevis skulle *prædikes på dansk og tysk*, ville skabe alvorlige problemer, ikke mindst fordi befolkningen ikke fik lejlighed til selv at tage stilling til nyordningen. Ingen kunne regne med, at beboerne i de sogne, der havde set deres præst flygte sydpå eller pludselig blive afskediget, ville modtage den unge præst, der blev dem påtvunget af de nye magthavere, med blide følelser. Forholdet måtte de fleste steder fra første færd være spændt. Kun i nogle få nordlige sogne kunne man regne med, at påbudet kunne føres ud i livet uden større modstand. Beboerne i de sydlige sogne, navnlig i Gottorp provsti, forstod vitterligt ikke en dansk prædiken, og man kunne på forhånd imødesee bitter modstand. Selv i dansktalende sogne ville man næppe hilse nyordningen velkommen. Man skulle her bryde med en århundredgammel nedarvet tradition, hvor landbefolkningen slægt efter slægt havde vænnet sig til at betragte tysk som »det hellige sprog«. Selv om menigmand nok ikke havde forstået ret meget af den højtytske prædiken, så havde han sunget de tyske salmer, bedt de tyske bønner, mødt tysk ved døbefont og alterbord. Man rørte her ved et stærkt følelsesbetonet område, hvor man skulle være varsom med at foretage pludselige indgreb.

Og så var der netop på det kirkelige område gode muligheder for at demonstrere sin modstand og modvilje og tilmed kollektivt, synligt for enhver og uden større fare. Bønderne i Angel, der følte sig hævet over kådneren, håndværkeren, indersten kunne udøve pres på de nævnte og kontrollere, om de fulgte trop, og derved yderligere understrege deres egen antidanske indstilling.

Og hvordan ville man nå at besætte de mange ledige præsteembeder? Alene i Flensborg provsti skulle i 1850–51 af 24 præsteembeder de 20 nybesættes. Hvor skulle man finde et så stort antal præster, der kunne prædike både på dansk og tysk, præster med den fornødne erfaring og modenhed og med evne til at tilpasse sig det fremmede miljø på så udsat en post? Der var god grund til at lytte til de advarende røster om ikke at træffe forhastede beslutninger.

SKOLEN

Når det gjaldt om straks at indføre *dansk skolesprog* i området, ville en skolemand nok søge svar på visse spørgsmål. På det nærmest liggende, hvorvidt

det metodisk og pædagogisk forsvarligt lod sig gøre at skifte undervisningsprog, må der klart svares bekræftende. Der foreligger tilstrækkeligt mange udtalelser om, at børnene i de blandede distrikter uden større vanskelighed lærte dansk i skolen, selvfølgelig lettest i de nordlige sogne, vel at mærke, når sproget, som det vitterligt blev tilfældet, ikke kun var undervisningsgenstand, men var undervisningsproget. Normalt begavede børn med regelmæssig skolegang er i de første skoleår særdeles modtagelige, når det gælder om at lære sprog efter »naturmetoden«. Flere sogne var rent dansktalende, og i adskillige sogne var der stadig rester af gammel dansk sprogbrug tilbage, i hvert fald hos det ældre og ældste slægtled. Men nægtes kan det ikke, at det havde været ulige lettere at gennemføre sprogskiftet i skolen et eller to slægtled tidligere. Man havde simpelthen forpasset tiden, og det øgede vanskelighederne betydeligt. Til gengæld hjalp det, at det plattysk, det taltes ude på landet, ikke lå særligt fjernt fra dansk og havde optaget adskillige danske vendinger og ord fra egnens tidligere danske folkemål.

Det næste spørgsmål, der naturligt rejste sig, var hvorledes *hjemmene* ville reagere over for sprogskiftet i skolen. I mange sogne utvivlsomt afvisende, i visse endog fjendtligt. Mon ikke det i adskillige tilfælde var for ud fra deres politiske indstilling at demonstrere mod alt dansk? Givet er det, at den dygtige lærer, der nidkært, men også varsomt varetog sin gerning i skolen, evnede efterhånden at tage barnet ved hånden, vinde dets tillid og hengivenhed og dermed var godt på vej til at mødes med hjemmet i fælles interesse – trods alt. Der *var* en vej, selv om den skulle jævnes møjsommeligt.

Det ses ikke, at Regenburg på noget tidspunkt overvejede at *variere kravene* til sprogskiftet under hensyn til den højst uensartede sprogsituation. Der kunne således have været tale om i de sydligste sogne at starte med den tvesprogede skole, en skoleform, der i et sprogblandet område har gode muligheder for lempeligt at lede udviklingen i den ønskede retning uden at udfordre til stærk modstand. Regenburg foretrak åbenbart i første omgang at tage skridtet fuldt ud, idet han havde den afgjort forkerte opfattelse, at hvis han blot fik frie hænder og tilstrækkelig magt og penge, ville opgaven kunne løses.

Det var således pædagogisk set alt for urealistisk og letkøbt at ville klare det vanskelige, men særdeles vigtige spørgsmål om *egnede lærere* med en enkelt sætning: Lærere, der ikke er det danske sprog mægtige, forflyttes eller får duelige hjælpelærere. Vidste man noget om, hvor mange, det på det givne tidspunkt drejede sig om? Næppe. At tvangsforflytte lærerne kunne der ikke blive tale om. Det ville have skabt betydelig uro og ville være blevet udnyttet af den fjendtligt indstillede presse og ville derved have påkaldt sig udenlandske magters opmærksomhed. Det skete da heller ikke. Men at give en ældre erfaren lærer – ofte med tyske sympatier og med personlig tilknytning til sognets beboere – en ung og uerfaren hjælpelærer, hvis man da i det hele

taget var i stand til at fremskaffe en, der var velkvalificeret, var en nødløsning, der indebar så mange spændinger, at det ikke kan undre, at den unge mand sjældent faldt til i det fremmede miljø, men ofte søgte nordpå igen eller kun ventede på, at et distriktsskoleembede blev ledigt.

Spørgsmålet om at *udskifte de tyske skolebøger* med danske måtte selvsagt søges løst så omgående som muligt. Sprogreskriptet pålagde ganske vist kirke-visitorierne at anskaffe de fornødne tabeller, læsebøger, salmebøger, bibler m. m. Som det senere skal påvises, var opgaven dårligt forberedt. I hvert fald måtte adskillige af de 244 skoler, som det drejede sig om, vente i flere år, før blot de allernødvendigste skolebøger nåede frem.

SPROGRESKRIPTERNES OMRÅDE

Frem for alt var det magtpåliggende at *afgrænse det område*, som den planlagte ordning skulle omfatte. Kirke- og skolesproget havde gennem århundreder med få undtagelser været tysk fra Ejderen og op til og med Bov, Hanved, Medelby, Ladelund, Sønder Løgum og Ubjerg sogne, hvor den kirkelige sproggrænse af stadig ikke helt klart dokumenterede grunde var blevet lagt. Troels Fink påviser, at der her ikke lå et gammelt administrativt skel, heller ikke nogen gammel stiftsgrænse, og at i hvert fald grænsen mellem det danske og det plattyske folkesprog på reformationstiden gik langt længere mod syd end den kirkelige sproggrænse, der på det nærmeste falder sammen med den nuværende statsgrænse mellem Danmark og Tyskland⁵. I Sydslesvig trængte det højtyske kirkesprog skridt for skridt nordpå. Var det de højtysktalende præster – navnlig foretrukket af generalsuperintendent *Stephan Klotz* (1606–68), der trak den kirkelige sproggrænse, der så sent som i 1851 blev de blandede distrikters nordgrænse? Men i så fald gælder det kun mod øst, for G. Japsen har vist, at *Kær herred* med sognene Læk, Karlum, Medelby, Ladelund, Sønder Løgum, Humtrup, Brarup, Klægsbøl, Enge og Stedesand først ved sprogreskripterne af 1768, 1777 og 1778 har fået fast tysk kirke- og skolesprog, så at der først fra dette tidspunkt kan tales om en fast nordgrænse for kirke- og skolesprog⁶.

I *Angel* valgte Tillisch og Regensburg halvt i blinde. Tillisch kendte ikke forholdene af selvsyn. Han havde indtil efteråret 1850 end ikke været syd for demarkationslinjen. Nu tilskyndede gehejmearkivar C. F. Wegener ham ihærdigt til at gå ned til Slien, men Tillisch var ikke blind for, at et tilbageskud fra en for langt fremskudt stilling ville blive udlagt som fiasko. Han trak grænsen nærmest vilkårligt gennem Gottorp amt og fulgte på en længere strækning *Oksbækken*, som vel danner et klart geografisk skel, men som hverken historisk eller sprogligt betød noget som helst, og trak et kunstigt skel sønden om Nørre Brarup, Bøl, Strukstrup og Farensted sogne langs *Oksbækken*, men norden om Sankt Michaelis landsogn, hvorfra skellet fulgte Svesing og Treja sognes sydgrænse.

I vest forblev det frisiske bælte på 10–20 kilometers bredde fra Husum til Tønder uberørt af sprogreskripterne. Det var foruden øerne og halligerne sognene Hatsted, Trælstrup, Breklum, Bredsted, Bordelum, Langhorn, Bjerrum, Enge, Nibøl og Nykirke. Det samme gjaldt de tre *sydvestligste* sønderjyske sogne med oprindeligt dansk folkesprog: Hollingsted, Ostenfeld og Svavsted.

Der skal her ikke gøres nærmere rede for sprogforholdene i de blandede distrikter i Mellemslesvig. Herom foreligger der en omfattende litteratur, som der er let adgang til. Vi må her nøjes med i al korthed at gengive det tallemateriale, som *P. Lauridsen* er nået til⁷.

De blandede distrikter – d.v.s. områder med blandet dansk og tysk kirkesprog, men med dansk skolesprog – bestod af byen Tønder og 49 landsogne.

Under henvisning til *Asger Nyholms* bog »Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskripterens tid«, 1958, udgår omtale af skolevæsenet i Tønder købstad i årene 1850–1864 af nærværende arbejde.

I landets midte fandtes 18 sogne med 20.150 indbyggere, der brugte det danske folkesprog. Børnene kunne ikke tysk, når de kom i skole, og her var der gode muligheder for at bevare det danske sprog og give det fremgang. Området omfattede følgende sogne:

I *Tønder provsti*: Medelby, Ladelund, Karlum, Læk, Klægsbøl, Brarup, Humtrup, Sønder Løgum, Avntoft og Ubjerg.

I *Flensborg provsti*: Vanderup, Valsbøl, Store Vi, Nørre Haksted, Hanved og Bov.

I *Bredsted provsti*: Fjælde og Hjoldelund.

I de 8 sogne i *Gottorp provsti* med 11 091 indbyggere var omgangssproget tysk. Den yngste slægt op til 30 års alderen kunne ikke tale, men almindeligvis forstå dansk. Her var det danske sprog uddødt eller i hvert fald døende. Det gjaldt: Treja, Ølsby, Farensted, Tumby, Strukstrup, Bøl, Nørre Brarup og Gelting. (Gelting sogn var exemt, d.v.s. at det ikke hørte til noget provsti, men stod umiddelbart under biskoppen i kirke- og skolesager).

Det egentlige sprogblandede område omfattede 23 sogne, herunder store dele af *Angel*, med 29 879 indbyggere, og her var kampen stående med stærk hældning i tysk retning. Området omfattede følgende sogne:

I *Flensborg provsti*: Adelby, Lyksborg, Munkbrarup, Rylskov, Nykirke, Husby, Grumtoft, Kværn, Stenbjerg, Gelting, Oversø, Lille Solt, Store Solt, Sørup, Sterup, Esgrus, Jørl, Eggebæk og Siversted.

I *Gottorp provsti*: Havetoft og Satrup.

Og i *Husum provsti*: Svesing og Olderup.

Der havde nok været anledning til at lægge sig Christian 8.s program på sinde: at bevare, hvad der var levnet, eller i det mindste at afpasse sprogreformen efter de rådende forhold⁸.

KIRKEVISITATORIERNES BETÆNKNINGER

Tillisch spildte ikke tiden. Allerede den 7. november 1850 sendte regeringskommissæren et cirkulære til kirkevisitatorierne, som for hvert provsti bestod af amtmanden og provsten, med anmodning om at afgive betænkning om, hvilke forholdsregler vedkommende ville foreslå iværksat, for at det danske sprog kunne indføres som skole- og kirkesprog i de områder, hvor »der tales dansk«. Man lægger mærke til, at man i 1850 nok henholder sig til Frederik 6.s reskript til det slesvig-holsten-lauenborgske kancelli af 15. december 1810 om det danske sprogs indførelse ved gudstjenesten, skoleundervisningen og rettergangen overalt i hertugdømmet Slesvig, hvor dansk var »Almeenmands Sprog«, men at man erstatter dette med det i kancelliets skrivelse af 19. januar 1811 anvendte langt vagere udtryk »hvor der tales dansk«.

Inden kirkevisitatoriet i *Flensborg provsti*, amtmand F. H. Wolfhagen og provst Chr. C. J. Asschenfeldt, svarer på regeringskommissærens cirkulære af 7. november 1850, indhenter det udtalelser fra følgende af provstiets præster: E. H. Hagerup i Store og Lille Solt, O. W. Tidemand i Stenbjerg, C. Fr. Sonderburg i Siversted, Hermann P. Høcker i Sørup, Hans Johs. Bock i Sterup, Claus E. Carstens i Nykirke, Aleth Hansen i Husby og Carl Chr. Jensen i Lyksborg.

Skønt de alle med undtagelse af Carstens i Nykirke er kandidater fra København, er deres indlæg på to nær skrevet på tysk, som var det forordnede embedssprog, og de tegner ikke noget optimistisk billede af det danske sprogs stilling i deres sogne.

Præsterne peger på lærerspørgsmålet som det vigtigste og mest aktuelle og mener, at det vil være vanskeligt at fremskaffe tilstrækkeligt mange dansk-uddannede og kvalificerede lærere og hjælpelærere. Man må gå langsomt og varsomt frem med at indføre dansk i elementarklasserne (d.v.s. begynderklasserne), og der må omgående anskaffes danske skolebøger og det uden udgift for hjemmene. De fleste præster anbefaler de danske læse-, skrive- og regnetabeller, som blev brugt ved den indbyrdes undervisning, men – som det senere viste sig – ikke blev værdsat af de stedlige lærere, der stod i færd med at forlade denne ret mekaniske undervisningsform. Endnu i 1850 regner præsterne Bibelen og det Nye Testamente for velegnede som læsebog, ikke mindst fordi sproskiftet ved konfirmation og gudstjeneste derved kunne forberedes og fremskyndes. Men når nogle præster foretrækker det Nye Testamente som læsebog, fordi det er *billigst*, undrer man sig over den ringe forståelse for den foreliggende pædagogisk vanskelige opgave, som denne indstilling røber.

Holger Hjelholt, Asger Nyholm og Jochen Bracker har gjort rede for betænkningerne fra *Tønder provstis* kirkevisitatorium, amtmand grev A. Reventlow og provst M. Ahlmann, fra *Husum og Bredsted provstier*, amtmand W. Johannsen og konst. provst P. A. Plum fra Spjellerup på Stevns, og fra *Gottorp og Hütten provstier*, konst. amtmand M. Davids og provst P. Mar-

tens⁹. Principielt adskiller udtalelserne sig kun lidt fra hinanden. Det er provsterne, der nærer de største betænkeligheder både med hensyn til kirke- og skolesproget, men i øvrigt tilslutter man sig tanken om at give det danske sprog i Mellemslesvig en bedre stilling, end det hidtil har været tilfældet.

SPROGRESKRIPTERNES UDSTEDELSE OG INDHOLD

Regenburg lod sig ikke vejlede af kirkevisitatoriernes betænkninger hverken med hensyn til den påtænkte sprogreforms udformning eller omfanget af det område, hvor den iværksættes. Og selv om Tillisch nok har stillet sig noget forbeholden, fulgte han Regenburg fuldt ud og udstedte de noksom omstridte sprogreskripter til *Tønder provstis* kirkevisitatorium den 7. februar 1851, til *Flensborg provstis* kirkevisitatorium samme dag, til *Husum og Bredsted provstiers* den 8. februar og endelig til *Gottorp provstis* visitatorium den 4. marts.

Reskripterne var, bortset fra nogle særlige bestemmelser for Tønder købstad og Læk sogn, enslydende og *bestemte*:

- a. Undervisningssproget skal i distrikternes almue- og borgerskoler være dansk. For den lavere undervisning træder denne bestemmelse i kraft straks til indeværende års sommer; for den højere undervisning efterhånden som de, der har modtaget den lavere undervisning på dansk, kommer til at deltage i samme, medens midlertidig den danske undervisning i religion forberedes og fremmes så vidt muligt. Det tyske sprog optages blandt undervisningsgenstandene således, at dertil anvendes indtil 4 timer ugentlig.
- b. Hvad kirkesproget angår, da skal der i bemeldte sognes kirker prædikes afvekslende dansk og tysk. Kirkelige handlinger foretages i det sprog, som vedkommende udtrykkelig ønsker.
- c. Kirkevisitatoriet har for at bringe disse bestemmelser til udførelse og til den ende at sørge for, at de skolelærere, som ikke er det danske sprog mægtige, forflyttes eller erholder duelige hjælpelærere, at der anskaffes fornødne

Den juridiske grund til ikke at lade sprogreskripterne udgå på tryk var, at de kun var en nærmere udformning af reskriptet af 15. december 1810, men den egentlige grund var politisk: man ønskede at gå stille frem. Allerede den 2. april 1851 kunne Altonaer Mercur bringe reskriptet for Flensborg provsti i dets fulde ordlyd og fulgt af en meget skarp kommentar: »Vi nævner her navnlig sognene Sørup, Husby, Kværn, Sterup. I Esgrus sogn, til hvis præst reskriptet ligeledes er nået, er det ikke blevet udført, da præsten er sengeliggende af en svær sygdom, som han har pådraget sig ved sin kummer og sorg. Vi gentager: samtlige her nævnte sogne er rent tyske. Her findes der kun enkelte individer, som ufuldstændigt forstår det såkaldte Angel-dansk«. Artiklen står i spalte 1 og 2.

Man ser amtmand Wolfhagens og provst Asschenfeldts navne.

Antenne

Zeitung und Anzeiger Blatt für die Herzogthümer Schleswig, Holstein und Lauenburg.

Nr. 79. Mittwoch, den 2. April 1851.

Inhalt.

Polen.
Warschau. Die Bestenzer Konferenz.
Sankt Petersburg. Die Bestenzer Konferenz.
Ostern. Die Bestenzer Konferenz.
Sankt Petersburg. Die Bestenzer Konferenz.

Schlesien.
Breslau. Die Bestenzer Konferenz.
Sankt Petersburg. Die Bestenzer Konferenz.
Ostern. Die Bestenzer Konferenz.

Preussen.
Berlin. Die Bestenzer Konferenz.
Sankt Petersburg. Die Bestenzer Konferenz.
Ostern. Die Bestenzer Konferenz.

Rheinland.
Cöln. Die Bestenzer Konferenz.
Sankt Petersburg. Die Bestenzer Konferenz.
Ostern. Die Bestenzer Konferenz.

Westphalen.
Münster. Die Bestenzer Konferenz.
Sankt Petersburg. Die Bestenzer Konferenz.
Ostern. Die Bestenzer Konferenz.

Schluss.

Die Bestenzer Konferenz wird am 2. April...

Die Bestenzer Konferenz wird am 2. April...

Die Bestenzer Konferenz wird am 2. April...

Die Bestenzer Konferenz wird am 2. April...

Die Bestenzer Konferenz wird am 2. April...

Druck und Verlag von H. G. Schmidt.

Druck und Verlag von H. G. Schmidt.

Druck und Verlag von H. G. Schmidt.

Druck und Verlag von H. G. Schmidt.

Druck und Verlag von H. G. Schmidt.

tabeller, læsebøger, salmebøger, bibler o.s.v. Til lønning af hjælpelærere ved de skoler, hvor der ingen har været, samt til den første anskaffelse af læseapparater og bøger vil der på nærmere forslag, som imødeses snarest muligt, blive ydet pengetilskud af regeringen.

Reskripterne, der var skrevet på dansk og tysk, findes ikke i *Officiel Tidende for Hertugdømmet Slesvig* og lige så lidt i *Chronologisk Samling af de i Aaret 1851 udkomne Love og Bekjendtgørelser for Hertugdømmet Slesvig*, 1853. De blev først offentlig tilgængelige, da *Chronologisk Samling af de i Aaret 1851 emanerede Forordninger, Rescripter etc. for Hertugdømmet Slesvig* udkom i 1855¹⁰. Sprogreskripterne blev trykt på halvark for hvert provsti for sig og sendt til kirkevisitatorierne og derfra til præsterne, der skulle bekendtgøre dem i kirkerne efter gudstjenesten og orientere lærerne om deres fremkomst. Man ønskede at gå sagte og at vække så lidt opsigt som muligt. Men den fulde ordlyd af det reskript, som Flensborg kirkevisitatorium den 16. februar sendte provstiets præster, blev i tysk oversættelse bragt af *Altonaer Mercur* af 2. april 1851, og det blev indrammet af en meget polemisk og udfordrende artikel.

Regenburg var ikke en mand, der lod sig nøje med halvgjort arbejde. Han satte sig grundigt ind i forholdene i hertugdømmet ved hjælp af den tilgængelige danske og tyske faglitteratur. En meget omfattende brevvæksling, der vidner om en beundringsværdig energi og udholdenhed, gav ham oplysninger om udviklingen i alle led¹¹. Allerede i 1851 afkrævede han præsterne og kirkevisitatorierne udførlige oplysninger om lærerne og deres egnethed til at føre sprogreformen ud i livet. Men da *var* terningerne kastet, da *var* kursen lagt, som han ikke *ville* og dårligt kunne fravige.

Det har i dag kun teoretisk interesse at gisne om, hvorledes den mand, der nok havde størst kendskab til forholdene i Mellemslesvig og de bedste forudsætninger for en saglig bedømmelse af mulighederne for en sprogreform, *Christian Flor*¹², ville have løst opgaven, hvis Tillisch i 1850 havde valgt denne »folkelige« mand frem for Regenburg. Vi ved, at både *Laurids Skau* og *H. A. Krüger* havde foretrukket Flor på denne meget vigtige post. Selv om man går ud fra, at Flor i den givne situation havde valgt andre veje og midler, vil spørgsmålet, om han dermed havde nået et andet og bedre resultat, forblive ubesvaret.

Det falder uden for denne afhandlings ramme at deltage i diskussionen om og vurderingen af sprogreskripterne og den måde, de fra dansk hold blev ført ud i livet. Disse spørgsmål er i tidens løb blevet grundigt belyst af både danske og tyske historikere, og det vil være vanskeligt at fremføre nye synspunkter, så meget mere som der efterhånden ikke hersker større uenighed herom.

Ud fra vort emne skal her kun peges på, at der på *skolens område* var lagt op til et arbejde på meget langt sigt. Det måtte være indlysende for enhver

skolemand, at bestræbelserne for at genvinde tabt terræn for det danske sprog under de givne omstændigheder ikke kunne regne med hurtige resultater. De 13 år kan næppe regnes for mere end starten. Reskripterne har krav på, at også dette synspunkt indgår i bedømmelsen af dem.

KUNDGØRELSEN AF 28. JANUAR 1852

Sprogreskripterne fremkom på et tidspunkt, da regeringen trods våbenheld ikke var herre i sit eget hus, og det lykkedes ikke for den at fjerne den mistillid til dens nationale hensigter, som sprogreformen havde skabt. Det var navnlig Rusland, der gik hårdt i rette med de danske sprogreskripter på en alt andet end venskabelig måde. Danmark måtte under udenlandsk tryk gennem aftalerne i 1851–52 genoprette helstaten og kalde den ubrugelige stænderforsamling til live igen oven i købet med besluttende myndighed. I den kongelige kundgørelse af 28. januar 1851 gav Danmark løfte om, at den danske og den tyske nationalitet i hertugdømmet Slesvig ved lov skulle ydes og sikres »fuldkommen ligeberettigelse og kraftig beskyttelse«.

Dette tilsagn udmærkede sig ikke ved særlig klarhed. Til hvilken nationalitet hørte Mellemslesvigs befolkning? Historisk og etnografisk utvivlsomt til den danske. Men var der tale om sprogenes ligeberettigelse, måtte regeringen bryde med sprogreskripterne. Den nyudnævnte slesvigske minister, grev *C. Moltke*¹³, gik en mellemvej: i retterne og forvaltningen gennemførte han sprogenes ligeberettigelse; i kirken og skolen fastholdt han den ordening, som Tillisch havde skabt.

Skolens forhold i 1850

Hvorledes var nu situationen særligt angående landsbyskolerne i Mellemslesvigs blandede distrikter i året 1850? En skematisk oversigt over antallet af landsbyskoler i området giver følgende billede:

	degneskoler	distriktsskoler	biskoler	i alt
Flensborg provsti	26	41	10	77
Gottorp provsti	9	10	—	19
Tønder provsti	10	12	6	28
Husum-Bredsted provstier	4	9	7	20
	49	72	23	144

Tallene for Flensborg provsti medtager Lyksborg flækkeskole og Gelting sogns skoler, der først i 1856 kom under sprogreskripterne.

LÆRERNES UDDANNELSE

Hovedlærerne, d.v.s. lederne af degne- og distriktsskoler, var for størstedelen udgået fra tyske seminarier:

	tyske seminarier	danske seminarier	autodidakter	i alt	født før 1800
Flensborg provsti	37	14	16	67	17
Gottorp provsti	9	4	6	19	7
Tønder provsti	18	1	3	22	4
Husum-Bredsted provstier	6	1	6	13	5
	70	20	31	121	33

Af de fra tyske seminarier udgåede hovedlærere kom 61 fra Tønder, 6 fra Kiel og 3 fra Segeberg. Langt de fleste af de 23 biskolelærere og omkring 40 elementarlærere ved landsbyskolerne i de blandede distrikter hørte hjemme i landsdelen. De havde gået i tysk skole og savnede kendskab til det dan-

Sogne i det nuværende Sydslesvig og tilstødende egne af Nordslesvig.

De tynde linjer er sognegrænser, der kun er omtrentlige, da formålet blot er en geografisk oversigt.

De punkterede linjer (.....) er grænser for de preussiske kredse (amter): Tønder kreds, som ved grænsedragningen i 1920 blev delt i det danske Tønder amt og den tyske Sydtønder kreds, Flensborg amt, Flensborg by, som nu er »kreis-frei«, d. v. s. ligestillet med en kreds, og som ikke lå under sprogreskripterne i 1851–64, Husum kreds, som er opstået ved sammenlægning af de gamle slesvigske Husum og Bredsted amter, Slesvig kreds, som er identisk med det slesvigske Gottorp amt og dele af Hytten amt, Egernførde kreds, som blev dannet af Egernførde herred og dele af Hytten amt, samt Ejdersted kreds, hvis område er det samme som det slesvigske landskab Ejdersted.

Den stiplede linje (-----) mod syd er grænsen mod Holsten.

Den stiplede linje (-----) mod nord er rigsgrænsen af 1920 og dermed grænse mellem de moderne begreber Nordslesvig og Sydslesvig.

I 1850–60'erne forstod man ved Sydslesvig kun landet syd for Slien og Danevirke. Alle sprogreskripterne lå i det område, man kaldte for Mellemslesvig, men det var et ret uklart begreb. Pastor Kok i Burkal kaldte sin egn for »den mellemslesvigske slette«, og i dagbladet Fædrelandet finder man Mellemslesvig brugt om egne helt op til Åbenrå.

Den kraftigt optrukne linje er grænsen for sprogreskripterne område 1851–64. Mod nord falder den i hovedtræk sammen med rigsgrænsen af 1920. Bemærk dog, at Tønder hørte under sprogreskripterne, mens Flensborg ikke var omfattet af dem. Læg også mærke til, at Ubjerg og Bov sogne samt en del af Hanved sogn (Frøslev) lå under sprogreskripterne, men nu ligger nord for rigsgrænsen, mens dele af Bov sogn (Kobbermøllen, Nyhus, Klus og Sosti) nu ligger syd for rigsgrænsen.

Bov sogn hørte til Flensborg amt, som geografisk dækkede Flensborg provsti.

Treja, Farensted, Havetoft, Satrup, Ølsby, Tumby, Strukstrup, Bøl og Nørre Brarup hørte til Gottorp amt og provsti.

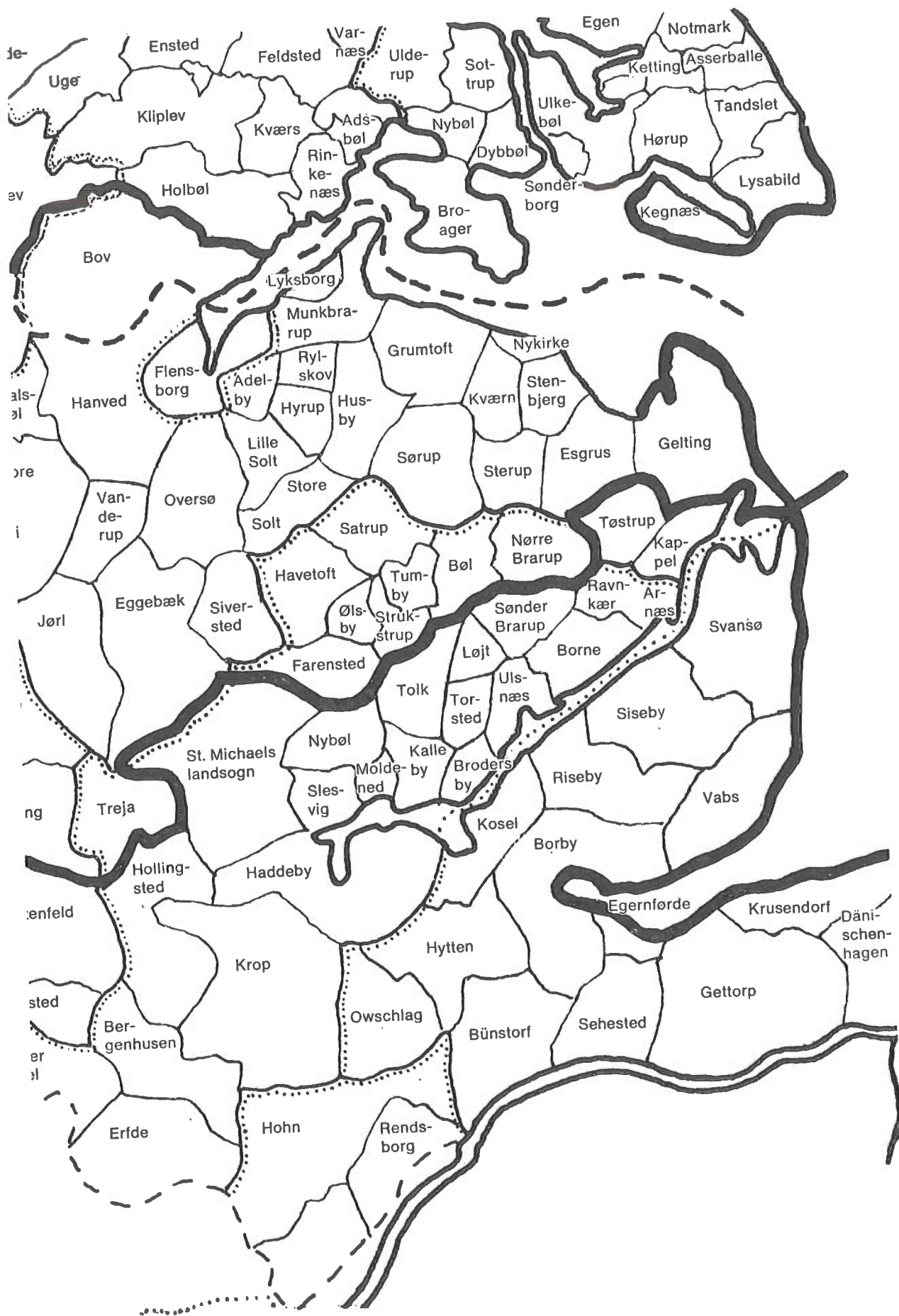
Gelting hørte til Første Angelske Godsdistrikt og var exemt, d. v. s. at det i kirkelig henseende ikke stod under nogen provst, men umiddelbart under biskoppen. I 1856 kom sognet under sprogreskripterne, og i 1857 blev det lagt under Flensborg provsti og kirkevisitatorium.

Svesing og Olderup hørte til Husum amt og provsti, mens Fjorde og Hjøldelund lå under Bredsted amt og provsti, men de to amter og provstier havde fælles amtmand og provst.

Medelby, Læk, Karlum, Ladelund, Klægsbøl, Brarup, Sønder Løgum, Humtrup, Avntoft og Ubjerg hørte til Tønder amt og provsti.

De øvrige sogne hørte til Flensborg amt og provsti.

ske sprog. Det samme gjaldt autodidakterne. Det er de lærde præsters navn for folk, som har lært sig faget selv uden nogen lærerskole. Kun en ringe brøkdel af lærerne var i 1850/51 det danske sprog mægtige til undervisningsbrug.

Af hovedlærerne var 27.5 % over 50 år gamle. Enkelte var langt op i 70'erne. På grund af de elendige pensionsforhold lå *gennemsnitsalderen* meget højt, hvad der ikke har kunnet undgå at sætte sit præg på landsbyskolen på dette tidspunkt, særligt med henblik på indførelse af et nyt undervisningsprog.

TØNDER SEMINARIUM

Af de 61 hovedlærere i de blandede distrikter, som var udgået fra Tønder seminarium før 1855, var nogle få født syd for Ejderen, resten i hertugdømmet Slesvig. De havde fået deres uddannelse på det tysksprogede seminarium, som i udpræget grad var baseret på tysk ånds- og kulturliv. Her havde man fra første færd ikke taget hensyn til, at også Nordslesvigs dansksprogede skoler havde et rimeligt krav på at få uddannet lærere fra hjemstavnen med dansk modersmål.

Så tidligt som omkring 1800 var det lykkedes generalsuperintendent *J. G. Chr. Adler*¹ at få de tyske skolebøger i Nordslesvig erstattet med danske trods megen modstand, en indsats for modersmålets bevarelse, der vurderes meget højt af en så kyndig mand som *H. Hejselbjerg Paulsen*². Adler havde været opmærksom på uddannelsesproblemet, men han nølede for længe med at tage en beslutning. Hans efterfølger *Chr. Fr. Callisen*³ viste større forståelse for spørgsmålet og foreslog, at Tønder seminarium skulle optage en fjerdedel eller en tredjedel dansktalende aspiranter fra Nordslesvig og uddanne dem særskilt med henblik på opøvelse i færdighed i at katekisere og undervise på dansk. Men seminarieforstander *Chr. Aug. Bahnsen*⁴ afviste kategorisk forslaget, og det kunne ikke realiseres til trods for, at seminariets direktion principielt anbefalede, og Callisen gentagne gange søgte et kompromis. Det tyske kancelli beskæftigede sig i 1846 indgående med en reform af Tønder seminarium, men tiden var forpasset. *Christian 8.* var indstillet på at oprette et rent dansk seminarium i Vonsbæk ved Haderslev. Man havde sikret sig en grund og udarbejdet tegninger, da treårskrigen standsede projektet.

Nok var professor Bahnsen en hædersmand, en loyal og kongetro helstatsmand, men han må bære sin store del af ansvaret for, at de mange Tønderseminarister, der søgte til Mellemslesvigs skoler, savnede ethvert kendskab til dansk åndsliv og sprogligt set var meget ringe udrustet til at klare sprogskiftet i landsdelens skoler, selv i de nordlige sogne.

I tiden 1823–29 var Tønder seminarium det eneste i hertugdømmerne Holsten og Slesvig. Det kunne aldeles ikke dimittere tilstrækkeligt mange lærere til hertugdømmerne, og dansktalende aspiranter havde kun ringe

chancer for at bestå optagelsesprøven. Disse forhold medførte, at mange unge fra Nordslesvig, enkelte endog fra Holsten, søgte til kongerigske seminarier, navnlig til *Skårup*, der var grundlagt i 1803⁵.

På *Jelling seminarium* havde forstanderen, den grundtvigske præst *H. J. M. Svendsen*, oprettet en særlig klasse for de unge mennesker, som agtede at drage til Mellemslesvig. De fik blandt andet undervisning i tysk⁶.

Seminarieforstander Bahnsen beklager sig i sin årsberetning af 1842 bittert over denne tilstand. Han skønner, at mindst 15 tysktalende aspiranter årligt tager til Skårup og får afgangsbrev der. Visitatorierne i Haderslev og Åbenrå ansætter næppe nogen Tønder-seminarist.

Den første holstener var Hans Grill fra Sankt Michaelisdonn i Sønder Ditmarsken, født 26. juni 1807, dimitteret i 1831. Den sidst levende slesviger fra Skårup seminarium var Johann Christian Hansen, født 27. januar 1836 i Bjerrum (Bargum) i Nørre Gøs herred, Bredsted provsti, dimitteret 1860, degn og lærer i Sønder Brarup, død 5. december 1928, 93 år gammel. I alt udgik fra Skårup seminarium 62 holstenere og 420 slesvigere.

Der er ikke tvivl om, at netop denne tilstrømning til Skårup og Jelling i 1830'erne og i 1840'erne skabte en utilsigtet reserve af danskuddannede slesvigere, som var en forudsætning både for ansættelse af de unge danskkyndige hjælpelærere, som sprogreskripterne fremkomst gjorde bydende påkrævet, og for den betydelige udskiftning af lærerne i de blandede distrikter fra 1856–63, der skabte betingelser for en effektiv dansk indsats på skolens område.

SKOLENS KLASSEDELING

Af de 121 degne- og distriktsskoler havde i 1850/51 kun 39 skoler to klasser, d.v.s. at der var to *skolestuer*. Men kun ved nogle få skoler, således ved skolerne i Gelting, Lyksborg, Sørup og Satrup, Treja og Agdrup var der ansat en andenlærer med bestalling og embedsløn. De øvrige havde enten en elementar- eller hjælpelærer, i heldigste tilfælde en seminarist, med en ussel løn på 80–100 rdlr., eller de måtte nøjes med præparander, nyligt konfirmerede unge mennesker, der forberedte sig til optagelse på et seminarium og ofte kun oppebar fri station hos hovedlæreren.

Tilbage var ikke færre end 82 distriktsskoler med kun én skolestue. Disse skoler kaldes i indberetningerne »*blandede skoler*«, »*gemischte Schulen*«, og fik hovedlæreren, som det jævnligt skete under sprogreskripterne, en hjælpelærer, måtte de begge undervise samtidigt i samme klasseværelse. Dertil kom den usandsynlig *høje klassekvotient*. Man har svært ved at fatte, hvordan det har ladet sig gøre at skaffe siddeplads til eleverne, når de mødte fuldtalligt. Her følger nogle eksempler på det omtrentlige elevtal i 1850'erne: Toklassede skoler: Bov 150, Store Solt 150, Adelby indtil 1856 mellem 250 og 300, Sørup 240, Satrup 230, Gelting 220 og Treja 190 børn. Blandede skoler: Gun-

delsby 110, Pommerby 86 og Kronsgård 90 børn, alle tre skoler i Gelting sogn, Harreslev i Hanved sogn 95, Frøslev i samme sogn 90, Langballe i Grumtoft sogn 100, Svendsby 80, Fladsby 80, begge i Sørup sogn.

Det er unægtelig under pædagogisk vanskelige forhold, at sprogreskripterne skal føres ud i livet.

SKOLEBYGNINGEN

Selvsagt var *skolebygningen og lærerboligen* i regelen under samme tag, beskedne, ja, tarvelige, målt med nutidens målestok. Alligevel må man indrømme, at der sammenlignet med tiden omkring 1814 var sket betydelige fremskridt som følge af skolelovens krav til skolebygningerne. Af skolerne i de blandede distrikter var 8 opført i tiden 1810–20, 10 i tiden 1820–30, 11 i tiden 1830–40 og 8 i tiden 1840–50. Trods den store sparsommelighed, der udvistes, når det gjaldt folkeskolen, nåede man i tiden 1850–60 at få opført 10 nye skoler. I Sørup havde man eksempelvis i 1839 bygget en skole med kun to klasseværelser til 239 børn, og først 20 år senere i 1859 fik skolen den 3. skolestue. Både sognepræsten og lærerne betegnede med få undtagelser *distriktsskolernes* tilstand som tilfredsstillende. Derimod lå *biskolerne*, og det gælder ikke mindst lærerboligerne, på et meget lavt niveau. Det ses også tydeligt, at skolebygningernes standard aftog mod vest. Det var ude på gesten og i Husum-Bredsted provstier, at de ringeste skolebygninger fandtes.

LÆRERLØNNEN

Når det i 1850–51 trods de meget vanskelige forhold så hurtigt lykkedes at besætte de mange ledige præstekald i de blandede distrikter, skyldes det utvivlsomt den kendsgerning, at de unge teologiske kandidater pludselig havde chancen for at overtage store og efter datidens forhold særdeles vel-lønnede præsteembeder, ikke mindst i det frugtbare Angel.

Helt anderledes lå situationen for lærernes vedkommende. Der fandtes degneembeder, der gav tåleligt, til dels godt udbytte, men de var oftest optaget af gamle og veltjente, men alt andet end danskorienterede degne. Alt for mange *distriktslærere* måtte nøjes med en ringe løn. Således havde distriktsskolelæreren i Fladsby, Sørup sogn, i 1855 fri bolig og have, en jordlod med græsning til 2 køer, 5 tønner rug, 12 000 tørv og 96 rdlr. i lærerløn. Læreren i Jerrishøj, Eggebæk sogn, oppebar i 1853 fri bolig, land til græsning af 2 køer, 4–5 læs enghø, 5 tønner rug og 80 rdlr. Det var ringe kår for en lærerfamilie!

Man var fra offentlighedens side fuldstændig klar over betydningen af en god undervisning i landsbyskolerne og af nødvendigheden af, at lærerstanden under udøvelsen af sin gerning kunne føle sig fri, uafhængig og socialt hævet.

Den 15. november 1853 stillede den højt ansete og fremtrædende købmand i Flensborg og kongelige agent *H. C. Jensen* et forslag i den 7. provinsial-

Sørup skole. Bygget 1839 med 2 klasseværelser til 239 børn, 1859 udvidet med den tredje skolestue. Nedrevet 1927.

stænderforsamling om mindsteløn for lærere på landet. Samtlige distriktskolelærere skulle have jord til mindst 2 køer, tilstrækkeligt brændsel til både skolestue og husholdning. Pengelønnen skulle være mindst 120 rdl., og alle biskoler skulle gøres til distriktsskoler med de dertil hørende indkomster for lærerne. Skolebyrderne skulle fordeles mere ligeligt på skolekommunerne inden for sognet, og de skulle i langt højere grad lægges over på den egentlige formue, nemlig jordbesiddelsen, hvorved fattigfolks skolebyrder ville lettes. Endelig skulle staten danne et fond til gavn for de mindre og fattigere skole-distrikter. Forslaget blev kraftigt støttet blandt andet af provsterne *Asschenfeldt* og *Boesen* samt af *H. A. Krüger*, og der blev nedsat et udvalg, men samlingen gik til ende, uden at dets betænkning blev drøftet eller vedtaget.

Spørgsmålet var altså lige brændende, og en bedre aflønning af de dårligst aflønnede ville nok i nogen grad have modvirket den ofte af økonomiske grunde betingede hyppige forflyttelse til bedre aflagte embeder. I 1856 henvendte kirkevisitatorierne for Tønder, Flensborg og Gottorp provstier næsten samtidig ministeriets opmærksomhed på de uheldige forhold, der så afgjort ikke tjente den danske sag.

Det hed i henvendelsen af 12. juli 1856 fra visitatoriet for *Flensborg provsti* blandt andet: De på danske seminarier uddannede lærere agter ikke at søge til Flensborg provsti, da de er langt gunstigere stillet i kongeriget end

*Uddrag af regulativ for skolerne i Flensborg provsti
1. maj 1859*

SOGN Skolekommune	Skoler	Skolebyrder			Anmærkninger
		Realbyrder	Personalbyrder	½ real- og ½ personal- byrder	
ADELBY Adelby Hulvejene	Adelby degneskole	5 tdr. rug, 34.000 stk. tørv	Skoleløn til hoved- læreren: 112 rdlr.	Hjælpelærerens station: 5 tdr. rug og 48 rdlr., hans løn: 150 rdlr.	Hjælpelærerens løn og godtgørelse for hans station udredes indtil videre af kirkevisitatoriet med resp. 100 rdlr. og 100 rdlr.
	Hulvejskolen	100 rdlr. ækvivalent for manglende jord, 5 tdr. rug, 40.000 stk. tørv	Skoleløn til hoved- læreren: 200 rdlr.	
Tastrup	Tastrup	5 tdr. rug, 20.000 stk. tørv	Skoleløn: 100 rdlr.		
Tvedskov	Tvedskov	3 tdr. rug, 16.000 stk. tørv	Skoleløn: 150 rdlr.	Læreren erholder årligt af den Carstensenske Stiftelse 48 rdlr.
HYRUP Hyrup	Hyrup	5 tdr. rug, 28.000 stk. tørv	Skoleløn: 120 rdlr.	Godtgørelse for at hol- de præparand: 100 rdlr.	Forhøjelsen af skolelønnen fra 96 rdlr. til 120 rdlr. træder indtil videre ikke i kraft.
RYLSKOV Rylskov	Rylskov	5 tdr. rug, 24.000 stk. tørv	Skoleløn: 120 rdlr.		

HUSBY Sognet	Husby degneskole	49.000 stk. tørv	Skoleløn til hoved- læreren: 100 rdlr.	Hjælpe­lærerens station: 5 tdr. rug og 48 rdlr., hans løn: 150 rdlr.	
	Oksager	5 tdr. rug, 36.000 stk. tørv	Skoleløn: 160 rdlr.	For en præparand: 100 rdlr.	
GRUMTOFT Sognet	Grumtoft degneskole	7 tdr. rug, 40.000 stk. tørv	Skoleløn: 100 rdlr.	Station for en hjælpe- lærer: 5 tdr. rug og 48 rdlr., hans løn: 150 rdlr.	
	Langballe Dollerup	7 tdr. rug, 32.000 stk. tørv 7 tdr. rug, 40.000 stk. tørv	Skoleløn: 160 rdlr. Skoleløn: 160 rdlr.	For en præparand: 100 rdlr.	
	Dollerupskov	7 tdr. rug, 32.000 stk. tørv	Skoleløn: 160 rdlr.		
MUNK- BRARUP Sognet	Munkbrarup degneskole	30.000 stk. tørv	Skoleløn: 100 rdlr.	En hjælpe­lærers station: 5 tdr. rug og 48 rdlr., hans løn: 150 rdlr.	
	Oksbøl	5 tdr. rug, 32.000 stk. tørv	Skoleløn: 160 rdlr.	For en præparand: 100 rdlr.	Det af kirkevisitatoriet hid- til udbetalte tillæg af 50 rdlr., hvormed præparanden har været lønnet, bortfal- der.
	Bokholm	5 tdr. rug, 32.000 stk. tørv	Skoleløn: 160 rdlr.	For en præparand: 100 rdlr.	Den nuværende hovedlærer har uden yderligere udgift for kommunen at holde en seminarist som underlærer.

her, selv i de bedst lønnede embeder ... Det er ikke nok med en administrativ foranstaltning; den vil ikke økonomisk bringe landsdelens lærere på højde med kongeriget. Man har indkaldt udtalelser fra samtlige sognepræster angående en forhøjelse af personalbyrderne til maksimum af 1814-lovens bestemmelser. De lange, ordrige svarskrivelser indeholder mangfoldige mere eller mindre velovervejede forslag, men der var da enighed om, at lærernes kår var for ringe, og at der måtte findes veje til at forbedre dem.

I henvendelsen af 8. juni 1858 fra de blandede sogne i *Gottorp provsti* hed det: Vi må søge at fastholde dygtige lærere. At få seminarister til anden- eller elementarlærere er efterhånden nærmest umuligt, i hvert fald ikke for 100 rdlr., som man byder dem. Det kan ikke lade sig gøre at forhøje de byrder, der pålignes de fattige, men man må kunne fortolke 1814-lovens § 56 således, at man skåner de fattige ved en ny fordeling af byrderne.

Regeringen, dvs. *Regenburg*, lå ikke på den lade side. Den 22. december 1856 fremsatte den ved den kongelige kommissarius et udkast til en anordning angående nogle forandrede bestemmelser for almueskolevæsenet på landet. I hovedsagen var det de samme forslag, som agent Jensen havde fremsat. Nu skulle lønnen foruden anordningsmæssig bolig og tilstrækkeligt brændsel mindst være 100 rdl., 5 tønder byg og 5 tønder rug eller hvede. Provst *Aleth Hansen* var ordfører for udvalget og kæmpede bravt for forslaget, som imidlertid blev talt i stykker af stænderforsamlingens tyske flertal og ændret så kraftigt, at regeringen ikke kunne bruge stænderforsamlingens endelige forslag af 18. februar 1857. Den måtte gå andre veje.

Fra *ministeriet* for hertugdømmet Slesvig forelå en skrivelse af 14. september 1858 angående skolelærernes indkomster. Det blev konstateret, at lærerlønningerne var for ringe, men ad lovgivningens vej, altså over provinsialstændernes forsamling, var der ingen mulighed for at nå frem. Man må prøve administrative forholdsregler og undersøge alle muligheder inden for lovens rammer. Ministeriet fremkom selv med adskillige forslag i så henseende og bemærkede til slut: Mener visitoriet ikke at være tilstrækkeligt bemyndiget i henhold til bekendtgørelsen af 29. november 1852, kan man regne med ministeriets understøttelse og billigelse⁷.

I henhold til dette ministerialreskript af 14. september 1858 og efter forhandling med skolekommunerne udfærdigede kirkevisitoriet for Flensborg provsti, konstitueret amtmand, baron W. F. Wedell-Wedellsborg, og provst *Aleth Hansen*, Husby, den 1. maj 1859 *Regulativ for skolerne i Flensborg provsti*.

Det omfattede hele 22 paragraffer og behandlede de aktuelle økonomiske problemer. Den bestående inddeling i små distrikter forandredes til fordel for store og økonomisk mere bæredygtige distrikter. De ordinære skolebyrder, de reelle og de personlige, og de ekstraordinære skolebyrder skulle fremtidigt fordeles efter nye fordelingsregler. Vigtigst var nok fastsættelsen af nye regler

for aflønning af distriktslærere, hjælpelærere og præparander, både med henblik på den kontante løn og ydelserne i naturalier. Her blev gjort et alvorligt forsøg på at forbedre lærernes økonomiske status, men langt de fleste embeder nåede ikke op på 1814-lovens maksimum: 160 rdlr. Det var stadig skolekommunerne, der skulle udrede lønningerne. Staten ydede kun tilskud til særlige formål og viste sig fremdeles meget tilbageholdende, når det gjaldt aflønning af hjælpelærere og køb af skolebøger.

På grundlag af regulativet udarbejdede og fremsendte visitatoriet en oversigt over samtlige provstiets skolekommuner og deres skolebyrder. Samtidig modtog sognepræsterne et cirkulære, der indeholdt de almindelige regler, der skulle meddeles skoleforstanderne og skolelærerne. Et uddrag af regulativet hidsættes.

Også i de andre provstier blev lærernes kår vitterligt forbedret, men der var stadig alt for mange dårligt lønnede embeder, hvis indehavere kun lige kunne klare dagen og vejen. Da så ulykken ramte dem og deres hjem, og de af den preussisk-østrigske civilforvaltning med dags varsel blev afskediget uden pension, var der ingen reserver at tære på, og nøden bankede meget snart på deres dør.

Skoleforordningen af 1814

Det *juridiske grundlag* for skolevæsenet i hertugdømmet Slesvig og dermed selvsagt for de blandede distrikter var »Allgemeine Schulordnung für die Herzogthümer Schleswig und Holstein«, underskrevet af kong Frederik 6. på Frederiksberg slot den 24. august 1814. Originaludgaven af loven var ganske vist tvesproget, d.v.s. at den danske tekst fandtes side om side med den tyske. Tyske Kancelli foranledigede et særtryk af loven trykt hos den kongelige bogtrykker Johann Friedrich Schultz i København, og de 2200 eksemplarer, der i november 1814 blev sendt til overkonsistoriet i Slesvig, var, så vidt det er fundet oplyst, på tysk, skønt de naturligvis også gjaldt for det dansktalende Nordslesvig.

GENERALSUPERINTENDENTEN

Den mand, der frem for nogen må nævnes som lovens skaber, var *Jacob Georg Christian Adler*, der kun 35 år gammel i 1791 overtog embedet som generalsuperintendent for Slesvig efter *Adam Struensee*¹ og i 1806 tillige for Holsten efter *Joh. Leonhard Callisen*. Denne fremragende videnskabsmand og myreflittige organisator så det ved siden af sit høje kirkelige embede som sit livs store opgave helt op i sin høje alder og med aldrig svigtende energi og tålmodighed at arbejde for højnelse af ungdommens undervisning, frem for alt i folkeskolen.

Det blev netop *Flensborg provstis* landsbyskoler, der først blev reformeret. Allerede i 1798 udarbejdede Adler dels på grundlag af sine egne iagttagelser på sine visitatsrejser, dels efter de flensborgske kirkevisitatorers forslag, »Regulativ zur künftigen Einrichtung der sämtlichen Landschulen in der Propstey Flensburg«, der indeholdt vigtige retningslinjer for udbygningen af skolevæsenet i dette provsti². Seks år senere fremkom for *Gottorp provsti* »Schulregulativ für die Propstey Gottorf vom 11. 12. 1804«, der yderligere udbyggede generalsuperintendentens planer om en omfattende skolereform. Så længe landet blev forskånet for krigsbegivenheder, og den almindelige økonomiske fremgang holdt sig, forløb disse reformer i hertugdømmet Slesvig forholdsvis glat og hurtigt. Der var gjort et nyttigt forarbejde, så at mange års energiske og målbevidste arbejde kunne afsluttes med *Den almindelige skoleforordning*

Generalsuperintendent og overkonsistorialråd J. G. C. Adler, ridder af Dannebrog, Dannebrogordenens storkors og Dannebrogsmænd. Litografi af M. Mendel 1828.

af 24. august 1814. Den startede ganske vist under yderst fattige og urolige forhold, men den betød desuagtet et nyt og for lange tider afgørende skridt på vejen til en højnelse af hertugdømmernes skolevæsen.

TYSK SKOLESPROG I SYDSLESVIG

Der er imidlertid grund til at pege på, at loven havde en skæbnesvanger virkning for det danske sprog i Mellem- og Sydslesvig, d.v.s. det nuværende Sydslesvig. Den fastslog nemlig, at skolesproget skulle følge kirkesproget og ikke omvendt, en ordning som den pietistiske generalsuperintendent *Adam Struensee* allerede havde søgt gennemført i 1768, men som nu blev lovfæstet. Da kirkesproget siden reformationen havde været tysk, mødte børnene fra de sogne, der i disse år havde dansk hjemmesprog, i skolen det tyske sprog, helt i overensstemmelse med lovens § 68, der bestemte, at lærerens foredrag som hele undervisningen i skolerne på landet skal ske i det højtyske sprog med undtagelse af »den danske del« af hertugdømmet. Dette ejendommelige for-

hold, affødt af tradition, vanetænkning, en udbredt undervurdering af hjemmesproget og bestemt af kirkens bestræbelser for at fastslå det tyske sprogs overlegenhed og kulturbærende mission, havde man fra alle sider, også fra hjemmenes side, stiltiende affundet sig med. Enkelte tilløb til en ændring af det danske sprogs stilling i den sydlige del af hertugdømmet var stødt på embedsmændenes passive modstand og forblev resultatløse.

SKOLEREGULATIVER

Adler levede og virkede endnu i 20 år efter lovens vedtagelse, og på sine talrige visitatsrejser i hertugdømmet fulgte han nøje udviklingen i de enkelte sogne. Skoleforordningen gjaldt i modsætning til skolelove af i dag ikke for de enkelte skoler, men skulle danne grundlag og være rettesnor for de *skole-regulativer*, der skulle udarbejdes for de enkelte provstier og skoler for derefter at forelægges til godkendelse for den højere skolemyndighed. Samtidig skulle eksisterende regulativer – og dem forelå der ikke få af – bringes i overensstemmelse med forordningen og derpå påny fremsendes til godkendelse. Det betød en stor forøgelse af arbejdet og en betydelig forsinkelse af reformen. Til gengæld beholdt disse regulativer og skoleplaner for landdistrikternes vedkommende deres gyldighed helt op til den preussiske skolelov af 28. juli 1906.

Det er da også betegnende, at lovgivningen på skolens område ganske hvilede fra 1814 til 1848, bortset fra forordningen af 4. april 1845 angående afskedigelse af udelige og uværdige folkeskolelærere, en forordning, som regeringskommisær v. *Zedlitz* i 1864 i udstrakt grad benyttede sig af ved afskedigelsen af lærere uden pension. Heller ikke under treårskrigen udsendtes nye skolelove, og i tiden 1851–1864 nøjedes man med at afstikke nye retningslinjer for beregning af lærerenernes pension ved forordningen af 28. marts 1857. Derudover blev nye skoleforslag, som man i det slesvigske ministerium var sysselsat med, ikke ført ud i livet. Man havde åbenbart nok at gøre med gennemførelsen af sprogreskripterne af 1851.

DISTRIKTSSKOLER OG BISKOLER

Skoleforordningen af 1814 bestemte, at alle skoler på landet skulle være *distriktsskoler*. Det betød, at de skulle have fast ansatte, behørigt kaldede lærere, anordningsmæssigt opførte skolebygninger og helårsundervisning. Var en landsby for lille eller for uformuende til at indrette en sådan skole, ville to eller flere landsbyer være at sammenlægge til en *skolekommune*, og en skole skulle da opføres så centralt som muligt. Nu blev der ganske vist i § 60 taget et vist forbehold, der gik ud på, at hvor en sådan ordning efter kirke-visitoriets skøn ikke lod sig gennemføre, kunne der gives tilladelse til at bibeholde en *biskole*, men det måtte kun ske »so selten als möglich und nur in dringenden Fällen«. Alle børn, der gik i biskolen, var forpligtet til at følge

undervisningen i den nærmeste distriktsskole de sidste to år før konfirmationen. Der må imidlertid have været ikke så få »dringende Fälle«, navnlig i Mellemslesvigs sandede og fattige egne, for omkring 1850 fandtes der i de blandede distrikters 49 landsogne 144 skoler, og heraf var de 23 biskoler, altså mere end en syvendedel af landsbyskolerne.

SKOLEPLIGT

Angående børnenes *skolepligt* (Schulpflichtigkeit) bestemte skoleforordningen, at den almindeligvis begynder med det 6. og senest med det 7. leveår og varer til konfirmationen. Men her er ikke som i kongeriget tale om 14-års alderen. I medfør af § 26 i den kongelige holstenske skoleforordning af 1744 skulle drengene for at blive konfirmeret være fyldt 16 år, og pigerne være fyldt 15 år, og dermed var den 9-årige skolepligt lovfæstet i Sydslesvig, hvor den gælder den dag i dag. Selv om den ikke straks og overalt blev overholdt alt for nøje i praksis, så blev den dog fremover fastholdt i forordninger og cirkulærer, blandt andet ved mulkering af forsømmelser eller ved for tidlig bortgang fra skolen, og skolepligten har ganske givet i høj grad været medvirkende til at højne skolevæsenet i hertugdømmet Slesvig.

Men kræftskaden, som den gentagne gange kaldes i lærernes omtale, de mange *dispensationer* og de talrige *forsømmelser*, var man heller ikke i årene 1851–64 kommet til livs. Nu var jo selve skoleforordningen af 1814 meget tilbageholdende i sine krav og åbnede mulighed for ret løse tøjler. Det hedder i § 65: Da børnene, særlig drengene, om sommeren skal være med i markarbejdet og forberedes til deres fremtidige erhverv, kan sådanne børn fritages for regelmæssig skolegang om sommeren på betingelse af, at de melder sig hos præsten og hos ham får tilladelse, dispensation. Og det var en mulighed, som der blev gjort rigelig brug af.

LÆRERBOLIGEN

Til hvert skoledistrikt hører en lærerbolig med mindst to stuer, et kammer, et køkken, en lade med staldrum og en passende have. Gulvet i stuerne skal være af træ, og vinduerne skal kunne åbnes. Skolestuen bør være omkring 10 fod (d.v.s. ca. 3 m) høj, lys og rummelig med bræddegulv og kakkelovn.

LÆRERLØNNEN

Et meget vigtigt afsnit af forordningen omhandler lærernes *aflønning*. En yderst uheldig ordning, det såkaldte »Wandeltisch«, d.v.s. lærerens forplejning skiftevis hos de stedlige bønder, den ugentlige »Schulschilling«, der var både ydmygende og økonomisk ganske utilfredsstillende for lærerne, samt børnenes dagligt medbragte forsyning af brænde eller tørtv til skolestuen skulle overalt og uden undtagelse afskaffes. Det var ikke til at tage fejl af, og omkring 1850 var kravet opfyldt de fleste steder.

Dog ikke overalt! Pastor Hans Hansen³ i Fjorde indberettede således 23. juli 1851, at der i Bondelum og Hokstrup aldrig holdes skole om sommeren, og at vinterskolelæreren får opvarmet værelse og fri station hos de store gårdmænd efter tur. Endnu i 1855 meddelte hans eftermand, præsten i Fjorde, C. L. E. Mule⁴, kirkevisitatoriet, at der til vinterskolelærerne ved Bondelum og Hokstrup-Kragelund vinterskoler ikke findes nogen bolig, og »i en vinter have de kost og logis hos en af beboerne, i næste vinter hos en anden i en vedtagen omgang«. Også biskolelærerne i Flensborg og Tønder provstier må i 1850'erne endnu ofte nøjes med bolig og fri station hos en bonde, eller de får kostpenge, en stue med lys og brændsel og en meget beskedent kontant løn. Intet under, at biskolelærerne søger bort, så snart der viser sig en mulighed herfor.

Distriktsskolelæreren skulle have fri bolig, en skolelod til græsning og vinterfoder til to køer, i hvert fald mindst til én, 3–5 tønner rug, byg eller hvede, frit brændsel og alt efter de stedlige forhold 48 til 160 rdlr., et meget stort spillerum, der gav rig lejlighed til at underbyde læreren. Dette var skoleforordningens retningslinjer. Det stod nemlig stadig de stedlige myndigheder frit at ordne lønforholdene for den enkelte skole i skoleregulativet, og lønnen var derved mere eller mindre afhængig af myndighedernes indstilling. Meningen var dog i hvert fald at sikre læreren så nogenlunde mod en sulteløn, som han tidligere havde været udsat for. Han var stadig økonomisk og socialt lavt stillet, men tydelig nok på vej opad, selv om det nok kunne knibe med at få blot det nødvendigeste til livets ophold til sig selv og sin ikke sjældent ret talrige familie. Mest eftertragtet var naturligvis de embeder, hvis skolelod bestod af god, frugtbar jord. Ofte var den dårlige jord og den sure eng overladt til lærerembedet.

Der savnedes almindeligvis ikke ansøgere til *degneembeder*. Degneindtægterne bestod for en væsentlig del af naturalier. Til degnen i Kværn skulle sognets beboere f. eks. årlig levere 259 brød, ca. 200 pund smør, 33 gæs og ca. 25 snese æg og 8½ tønne havre foruden accidenser og offer, der dels hvilede på hævdunden skik og brug, dels på beboernes velvillige indstilling.

ANSÆTTELSE

Hvad angik *ansættelse* af skolelærerne⁵, bestemte skoleforordningens § 63, at det ikke længere var tilladt skoleinteressenterne, d.v.s. forældrene, at antage eller afskedige deres skolelærere efter forgodtbefindende, men samtlige distriktsskolelærere skulle eksamineres omhyggeligt af kirkeprovsten og ansættes af denne eller af de to kirkevisitatorer, som det nu var sædvane det pågældende sted, hvorved det måtte påses, at de ved patent af 20. februar 1814 til seminarister fra Kiel og Tønder seminarier givne forrettigheder nøje blev overholdt.

Dette skete vitterligt ikke alle vegne. Mange præster så ikke særligt venligt

til seminaristerne, i særdeleshed ikke til ansøgere fra *Kiel seminarium*, som de betragtede som en rationalistisk udrugningsrede. Tilmed anså de seminaristerne – nok ikke uden nogen grund – for indbildske og umedgørlige, og sognefolkene var enige med præsterne i, at seminarieuddannede ansøgere måtte forventes at stille store krav både til lønninger og undervisningsudstyr. Når hertil kan føjes, at mange seminarister de første år efter dimissionen foretrak *huslærerpladser*, der gav lettere arbejdsvilkår og ofte bedre lønforhold, kan det ikke undre, at seminaristerne kun langsomt afløste autodidakterne, selv om de fleste af de sidstnævnte ikke gjorde god fyldest.

I hertugdømmet Slesvig gav senere cirkulære af 18. marts 1844 nøje regler for besættelse af lærerembederne. For at modvirke, at ledige embeder forblev ubesatte i længere tid, bestemtes det, at enhver vakance skulle meddeles, og ansøgningerne i løbet af 4 uger fremsendes til kirkevisitatorierne – eller i påkommende tilfælde til patronaterne, d.v.s. de godsejere, som havde skoler på deres godser – hvorefter udnævnelsen skulle ske i løbet af 3 uger. Der burde tages tilbørligt hensyn til ansøgerens særlige kvalifikationer angående den indbyrdes undervisning og de seminarieuddannede ansøgers forrettigheder. Havde sidstnævnte modtaget understøttelse på seminariet, var de forpligtet til at modtage et lærerembede med en løn på 300 rdlr., da de ellers ville miste deres forrettigheder og ikke kunne fritages for militærtjeneste. Lærere, der ikke var seminarieuddannede, kunne ikke blive distriktslærere før det fyldte 24. leveår; de kunne ikke fritages for militærtjeneste, og de modtog ikke en egentlig bestalling, men en undervisningstilladelse.

PRØVE HOS PROVSTEN

Det virker ejendommeligt og er karakteristisk for det gejstlige tilsyns dominerende stilling, at en lærer, der var uddannet på et seminarium, og som efter bestået eksamen havde modtaget et vidnesbyrd om sin duelighed til lærergerningen, i henhold til § 63 i skoleloven af 1814 måtte underkaste sig en prøve hos kirkeprovsten, før han kunne indstilles til et lærerembede.

I 1846 rettede kirkevisitatoriet i Flensborg en forespørgsel til regeringen angående prøvens karakter og sværhedsgrad. Regeringen ville ikke give faste retningslinjer, men overlod afgørelsen til de enkelte visitatorier.

Nu var der stor forskel på, hvor stor vægt kirkeprovsten lagde på denne prøve. Meget emsige provster kunne vise sig ret umedgørlige; andre tog det mere lempeligt. Før lærer *Peter Jensen Geleff* kunne ansættes i lærerembedet i Klapholt, Havetoft sogn, skulle han i 1851 aflægge prøve hos provst P. Martens. Han skulle først på tysk skriftlig gøre rede for, hvilken læsemetode han anså for den bedst egnede. Og da provsten spurgte, hvad han mente om lydmetoden, måtte han indrømme, at han havde hørt den omtale, men ikke havde lært at bruge den. Peter Jensen Geleff var dimitteret fra Skårup seminarium i 1847. Til sidst ønskede provsten at vide, hvad der stod i Hebræer-

brevets 1. kapitel, 1. vers. Heldigvis kendte eksaminanden den danske tekst, og da han forsøgte at gengive den på tysk, var provsten tilfreds.

Ved *provstevistationen* i Havetoft i 1850, der foregik på tysk, fik lærerne opgivet følgende emner til katekisation med børnene:

degn Matz Matzen i Havetoft: »de helliges samfund«,
lærer N. H. Hinrichsen i Torsballe: »syndernes forladelse«,
lærer P. J. Geleff i Klapholt: »kødets opstandelse«,
og den 80-årige Thomas Thomsen i Havetoftløjt: »det evige liv«.

Helt så vanskelige var emnerne næppe, som præsterne og provsterne senere lod lærerne katekisere over. Man kan ikke undgå at lægge mærke til, at tre emner går igen. De holdt sig forresten i Nordslesvig i skoler med dansk religionsundervisning lige op til århundredskiftet. Det var: Jesu kongelige gerning, Jesu profetiske gerning og Jesu ypperstepræstelige gerning.

DEN ENKLASSEDE SKOLE

Den Almindelige Skoleforordning af 1814 skelnede mellem Hauptlehrer, Unterlehrer og Nebenschullehrer, og biskopperne og provsterne, der i tiden 1851–64 foretog talrige visitationer, oversatte i deres indberetninger de tyske benævnelser med hovedlæreren, elementar- eller andenlæreren og biskolelæreren.

I kongeriget blev i henhold til Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet af 1814 den *toklassede* skole med hverandendags-undervisning grundformen for landsbyskolen, og den blev uantastet i over 100 år. Skulle man endelig udvide på grund af stigende børnetal, foregik det almindeligvis derved, at man oprettede en ny toklasset skole.

I hertugdømmerne derimod bliver den *énklassede* skole med én lærer den normale skoleform, og trods den ofte usandsynlig høje klassekvotient nåede den at blive over 100 år gammel. Da børnene på alle alderstrin undervistes samtidigt i en fælles skolestue, måtte læreren dele klassen op i hold og lægge timen således tilrette, at det ene hold kunne beskæftige sig i stilhed, mens han var optaget af at undervise det andet. Det kan ikke undre, at mange lærere under de givne forhold i tiden fra omkring 1820 til slutningen af 1840'erne med glæde tog imod den nye undervisningsform, der under navnet »den indbyrdes undervisning«, på tysk: »Die wechselseitige Schuleinrichtung«, vandt stor udbredelse både i kongeriget og i hertugdømmerne. Herom skal der senere blive gjort nærmere rede. Blev det umuligt at rumme alle børnene i én skolestue, skulle der bygges endnu en skolestue. Der skulle dog i reglen ikke oprettes et nyt lærerembede, men ansattes en elementarlærer eller andenlærer, som hovedlæreren ud over en oftest ringe pengeløn skulle give logis, kost, vask, lys og brændsel mod fra skoledistriktet at modtage en »passende« godtgørelse.

PENSION

Kunne en lærer på grund af alder og svagelighed ikke længere klare undervisningen tilfredsstillende, burde der tilstås ham en pension, der skulle udredes af skoledistriktet. Selv om denne pension var yderst ringe, ofte kun nogle få tønder korn, kunne en sådan byrde ikke pålægges fattige kommuner, og den gamle udslidte lærer fik tildelt en *hjælpelærer*, der om nødvendigt skulle overtage hele undervisningen, og til hvis aflønning skoleinteressenterne skulle bidrage med et af kirkevisitoriet fastsat beløb. Derimod ydede den kongelige kasse tilskud til de unge hjælperlærere, der på sprogreskripterens tid overtog undervisningen i dansk, hvor den stedlige lærer ikke var i stand til det.

Lærerenkerne fik ved forordningen af 28. marts 1857 deres pension beregnet i forhold til deres afdøde mands embedsindtægter, alt iberegnet⁶. Dette gjaldt også for degneembedernes indtægter, der mærkeligt nok ikke var nævnt i forordningen. Beløbet, der i nogen grad afhang af en skønmæssig vurdering af visse indtægter som f. eks. offer og accidenser, blev for hvert embede fastsat for et tidsrum af 10 år. Heraf tilkom der enken en ottendedel, dog højst 40 rldr. om året. Pensionen bortfaldt, hvis enken indgik nyt ægteskab, tog ophold i udlandet uden ministeriets samtykke, ikke havde hævet beløbet i 3 år eller fandtes skyldig i en vanærende handling. Ved landsbyskoler skulle beløbet udredes af sognet. I visse tilfælde måtte eftermanden i embedet deltage med et vist beløb.

DEN INDBYRDES UNDERVISNING

Man kan ikke beskæftige sig med folkeskolerne i de blandede distrikter i tiden omkring 1850 uden at møde betegnelsen »die wechselseitige Schuleinrichtung«, der på dansk nærmest svarer til det system, der kaldes »den indbyrdes undervisning«.

Det var kong Frederik 6., der gennem en af sine officerer var blevet gjort bekendt med *Bell-Lancaster-systemet*. Dette samlede det elementære læsestof på tabeller, der blev opklæbet på pap og ophængt i skolestuen, hvorefter man lod medhjælpere og viderekomne elever ved idelig og mekanisk gentagelse høre mindre hold i læsning, skrivning og regning. Det hele foregik under lærerens nøje planlagte eksercits.

Man mente virkelig på et tidspunkt at have fundet en undervisningsform, der krævede et minimum af uddannede lærere, og som lovede hurtige og konkrete resultater. I 1819 lod Frederik 6. i *København* oprette en mønsterskole, og allerede i 1820 blev skolen ved Christians Plejehus i *Egernførde* omdannet til at tjene samme formål. Christians Plejehus var en kongelig stiftelse for hærens invalider, udtjente soldater og underofficerer og forældreløse soldaterbørn. Den havde en mønsterskole, som blev underholdt af staten. Senere blev vajsenshuskolen i *Tønder* indrettet i lighed med skolen i *Egernførde*. På højeste sted søgte man på alle måder at fremme udbredelsen af systemet og

ikke uden held. I den dansktalende del af hertugdømmet Slesvig overtog man de danske tabeller, mens man i Mellem- og Sydslesvig i nogen grad søgte at tillempe den tyske oversættelse efter skoleloven af 1814.

Det stod nemlig snart pædagoger klart, at systemet var en nødløsning for underudviklede skolevæsener, og at det ikke gjorde fyldest i skoler, hvis mål omfattede fag, der ikke egnede sig for en så mekanisk indlæringsform. Alligevel var systemet i 1845 i hertugdømmet Slesvig helt indført i 306 skoler og delvis indført i yderligere 159 skoler. For de blandede distrikters vedkommende var tallene henholdsvis 68 og 25 distriktsskoler. Regeringen lagde stor vægt på uddannelsen af seminarieelever netop på dette område, og afgangsbviserne indeholdt en udførlig omtale af elevernes kendskab til systemet. Helt op til 1850 blev der afholdt kursus i Egernførde, hvor lærerne efter et 14 dages ophold og påfølgende eksamen fik udstedt et vidnesbyrd⁷. Det var meget eftertragtet af autodidakter, som derved bedre kunne konkurrere med seminarieuddannede ansøgere. I tiden fra 1824 til 1848 blev der i Egernførde udstedt ikke færre end 900 sådanne vidnesbyrd. Hverken seminariet i Kiel eller det i Tønder var efterhånden særlig begejstret for systemet; men navnlig på grund af den protektion, det kunne regne med, fortsatte mønsterskolen i København lige til 1867. Det ses da også, at de unge danske præster, der skulle udtale sig om valget af danske skolebøger i de blandede distrikter, anbefalede læse-, skrive- og regnetabeller til den indbyrdes undervisning i elementarklassen. Efterhånden blev tabellerne dog afløst af danske abc'er.

Da systemet krævede god plads, tilskyndede det til at bygge skolestuerne større, hvad der var hårdt tiltrængt ved mange skoler. Endelig måtte kommunerne herefter gøre sig fortrolige med, at der skulle ofres visse beløb på undervisningsmateriel, hvad man længst muligt havde unddraget sig. Så sent som i 1857 købte Store Solt, Lille Solt og Estrup-Kollerup skoler en *fælles* globus. Og for adskillige lærere betød overgangen til den indbyrdes undervisning utvivlsomt et tiltrængt skub ud af den tilvante slendrian.

SKOLENS STYRELSE

Den øverste myndighed over skolevæsenet i hertugdømmet Slesvig havde det tyske kancelli i København. Herfra var dog undtaget den del af øen *Als*, som var undergivet det danske kancelli. I de kongerigske *enklaver* i Vestslesvig havde den almindelige skoleforordning fået gyldighed i 1828 og i Tørninglen i 1832. Dog var disse områder fremdeles underlagt Ribe bispedømme og dets visitation.

I 1834 blev justitsvæsenet og administrationen i hertugdømmet adskilt, og myndigheden over skolevæsenet blev overdraget den kongelige slesvig-holstenske regering på Gottorp i forbindelse med to gejstlige bisiddere. Dog måtte regeringen have kancelliets tilladelse, når den agtede at foretage væsentlige forandringer.

For landsogdenes vedkommende blev den stedlige inspektion udøvet af *sognepræsten*, der flittigt skulle besøge hver skole i sit sogn og afgive beretning herom og om eventuelle mangler i skolens protokol. For hver distriktskole blev der udnævnt to *skoleforstandere*. Dette hverv var vanskeligt at besætte, navnlig på sprogreskripterens tid. Det tilkom skoleforstanderne at indkassere og aflevere den opkrævede løn til læreren, og de skulle sørge for at holde skolens bygninger i forsvarlig stand.

Samtlige landsbyskoler i provstiet stod under tilsyn af *kirkevisitatoriet*, som bestod af amtmanden og provsten. Den øverste inspektion blev hvert 3. år foretaget af *generalsuperintendenten*, mens *provsten* foretog den årlige specialvisitation og fremsendte indberetning derom til kirkevisitatoriet.

Skolerne på de adelige *godser* var exemte, d.v.s. at de stod umiddelbart under generalsuperintendenten, der sammen med patronen, d.v.s. godsejeren, sørgede for skolens tilstand og overvågede lærernes arbejde og fremsendte indberetning om den eksamen, der afholdtes i overværelse af præsten og patronen.

De fleste stridigheder angående skolevæsenet blev afgjort af kirkevisitatorierne eller af generalsuperintendenterne, men udkrævedes der en retskendelse, sorterede de under *under-* og *overkonsistorierne*. Det gjaldt således spørgsmålet om patronatsrettigheder, om lærernes bestalling eller embede, om anvendelse af de opkrævede skoleafgifter, om klager over skoleforstanderne eller over lærernes embedsførelse og vandel.

STATENS BIDRAG TIL FOLKESKOLENS LØNNINGER

Helt op til 1850 var statens bidrag til folkeskolelærernes lønninger ganske ringe. Det indskrænkede sig på det nærmeste til aflønning af de såkaldte »Kolonistenlærer«. *Kolonistlærerne* var ansat ved de små skoler, der blev oprettet omkring 1760 på de sandede hedestrækninger og mosearealer på den slesvigske gest, til hvis opdyrkning regeringen havde indkaldt tyske kolonister fra Rhin-egnene, et særdeles dyrt forsøg, der kun bragte skuffelser. I øvrigt modtog staten visse skatter, hvis beløb oversteg det til folkeskolelærernes lønninger ydede bidrag, således at man kunne påstå, at staten beskattede en af sine vigtigste institutioner, den almindelige folkeskole, til fordel for andre statslige institutioner. Store Kværn skolekommune betalte således følgende skatter i finansåret 1857/58: landskat, pligtpenge, chaussépenge, døvstumpepenge, stænderforsamlingsomkostninger, ekstra bidrag, i alt 10 rdlr. 15 skilling⁸.

Sprogreskripterne gav løfte om, at regeringen ville afholde udgifterne til aflønning af de *hjelpe lærere*, der skulle ansættes hos lærere, der ikke magtede det danske sprog, og til den første anskaffelse af danske skolebøger. Ville det ikke andrage ret betydelige beløb? Det synes ikke at have været tilfældet. Der var f. eks. til hjælpelærerne i *Flensborg provsti* – og her var langt de fleste –

for året 1854 bevilget et beløb på 1 488 rdlr^o. På grund af, at enkelte lærere var blevet entlediget, og efterfølgeren ikke fik hjælpelærer, mens beløbet ved andre skoler var blevet nedsat, blev der ifølge sekretariatets detaljerede afregning kun udbetalt 1 144 rdlr., der dækker både tilskud til lønnen til hjælpelærere ved 22 skoler og godtgørelse til degnen for fri station i 5 tilfælde.

Det er et meget ringe beløb sammenlignet med f. eks. biskoppens løn, der beløb sig til 2 929 rdlr., eller med regeringens tilskud til de lærde skoler, der i 1854/55 var budgetteret til 55 520 rdlr. Samtidig blev det meddelt 5 kommuner i Angel, at lønnen til hjælpelæreren fremtidigt ville være at udrede af vedkommende skolekasse. Man møder i budgetforslag for de følgende år en konto, der benævnes overordentlige udgifter til kirke- og skolevæsenet, på 30 000 rdlr., men langt det største beløb på denne konto er tilskud til en ny skole i Flensborg.

Der udbetales i regnskabsåret 1855/56 til hjælpelærere i *Flensborg provsti* 1 488 rdlr, i *Gottorp provsti* 360 rdlr. og i *Tønder provsti* 720 rdlr. Regnskabet for hertugdømmet Slesvig – altså hele hertugdømmet – dateret 17.4.1858 udviser udgifter til pensioner, vartepenge, hjælpelærernes lønninger m. m. på i alt 5 500 rdlr., mens tilskuddet til de lærde skoler beløber sig til 41 478 rdlr. Meget tyder på, at der under m. m. skjuler sig regeringens køb af danske skolebøger i overgangsårene. Der var vitterligt tale om et anseligt antal bøger, men dels drejede det sig så godt som udelukkende om bøger til fagene religion og dansk, og dels må man regne med, at adskillige af bøgerne kunne købes meget billigt. For resten var man smålig nok til kun at afholde udgifterne ved køb af en del af de danske skolebøger ved den første anskaffelse, mens man senere afkrævede forældrene betaling for bøgerne, et irritationsmoment, der gav årsag til og mulighed for at demonstrere, hvad man med lidt smidighed kunne have undgået.

Folkeskolens lærere 1850-55

Fra 13. juli 1850 til udgangen af året blev der afskediget 243 embedsmænd i hertugdømmet Slesvig, heraf kun få i nåde og med pension. Mange præster havde forladt deres embede og var taget sydpå. Af 30 lærere ved de lærde skoler var kun 8 tilbage. Hvordan stod det til med folkeskolens lærere?

AFSKEDIGELSER 1850

Schleswig-Holsteinisches Schulblatt 1851 opgiver antallet af folkeskolelærere, der var afskediget under treårskrigen og til udgangen af 1850, til 37. Heri er medregnet 9 lærere fra Haderslev og 6 fra Åbenrå samt 5 lærere i Angel, der fulgte præsternes eksempel og tog over Ejderen, ikke vendte tilbage og blev afskediget den 21. september 1850.

De 5 lærere var: Hans Vogt i Dollerup i Grumtoft sogn 1842–50, Lorenz Jochimsen i Siversted 1844–50, Nicolaj P. Ley i Sørup 1848–50. Asmus Hansen i Store Solt 1839–50 og Lars Hansen i Husby 1822–50. Vogt og Ley fik embeder i Holsten, og regeringen lod dem i ro. Jochimsen blev hurtigt, i 1851, konstitueret i Sønder Farensted og 1855 i Tumbby.

GENERALKOMMANDOENS INDBERETNING 1851

I december 1851 fremsendte generalkommandoen for hertugdømmet Slesvig til ministeriet sin indberetning om forholdene i den af de danske styrker besatte sydlige del af Slesvig. Den var underskrevet af generalløjtnant Krogh og omhandlede forholdene i oktober-november 1851, altså kun 9 måneder efter reskripterens fremkomst.

Af interesse er i denne forbindelse navnlig omtalen af 1. militærdistrikt, d.v.s. Angel, der betegnes som det politiske barometer. Meget optimistisk oplyses det i indledningen, at modstanden mod den danske undervisning må anses for at være brudt! Ganske vist må man senere indrømme, at der findes passiv modstand, og at agenter for en påtænkt petition, som man nok aner, men som man endnu ikke har kunnet påvise, er på færde. Thomas Juhl, møller Jensen i Havetoft og lærer Peter Paulsen i Torsballe i samme sogn nævnes som sådanne »ildesindede«, og lærer Elias, der er afskediget fra em-

bedet i Klapholt i Havetoft sogn, bor nu i Popholt i Siversted sogn, hvor bønderne fra Havetoft og omegn opsøger ham for at hente råd og vejledning.

Det virker forbavsende, så grundigt militæret har undersøgt forholdene angående skolelærerne og deres virke. Man udtaler sig særdeles sikkert om lærernes kendskab eller manglende kendskab til det danske sprog, om deres uddannelse, deres mere eller mindre åbenlyse nationale indstilling, om behovet for hjælpelærere, om lærernes delagtighed i oprøret og den passive modstand. Ikke færre end 22 lærere i Angel får deres specielle omtale.

Om dagblade og skrifter meddeles, at *Altonaer Mercur* både i form og indhold er skadelig. Bladet er meget udbredt i Angel og sluges med begærlighed af bønderne. *Schleswig-Holsteinisches Schulblatt* holdes af samtlige skolelærere. Det er ikke politisk engageret. Titlen anses for at være stødende.

FRITAGELSE FOR MILITÆRTJENESTE

Fra krigsministeriet modtog kirkevisitatoriet i Flensborg 8. marts 1851 følgende skrivelse: »I forbindelse med resolutionen af 7. februar 1851 angående indførelse af det danske sprog som kirke- og skolesprog i Flensborg provsti har krigsministeriet under 7. marts tilladt, at værnepligtige, som i løbet af dette år ansættes som skolelærere eller hjælpelærere i hertugdømmet Slesvig fritages for militærtjeneste, så længe de således er ansatte.«

Allerede den 9. marts anmoder generalkommandoen for hertugdømmet Slesvig i henhold til krigsministeriets meddelelse angående lærernes fritagelse for militærtjeneste kirkevisitatoriet i Flensborg om at meddele, hvilke sådanne værnepligtige der måtte ønske ansættelse som skolelærer eller hjælpelærer i Flensborg provsti.

Derefter henvender kirkevisitatoriet sig den 25. marts til seminaristerne i Skårup, Jelling og Jonstrup og forespørger, hvilke værnepligtige dimittender, der ønsker ansættelse i Flensborg provsti.

Da bestemmelsen om fritagelse for militærtjeneste i 1851 væsentlig havde bidraget til ansættelse af hjælpelærere ved provstiets skoler, fremsender kirkevisitatoriet for Flensborg provsti 19. januar 1852 et nyt andragende om, at ordningen også må være gældende for året 1852¹.

Autodikater kunne ikke fritages for militærtjeneste.

AFSKEDIGELSER 1851–55

Hovedlærernes gennemsnitsalder var i 1850 meget høj. Det kan derfor ikke undre, at afgangene i de nærmeste år under nyordningen var præget deraf. Tre lærere afgik i 1851 ved døden: Detlef Jakob Jensen i Dollerupskov, Grumtoft s., Claus Matzen i Risbrig, Nørre Haksted s. og Carsten Thomsen i Solved, Fjælde s.

Afskediget på grund af alder og svagelighed med pension eller ventepenge blev i 1851–52:

Udsnit af litografiet »Der Trichter in St. Pauli bei Hamburg«, som viser »slesvigske flygtninge og forviste« i 1850–51, blandt dem lærer J. F. C. Höck i Mårkær Vesterskov (nr. 4 fra venstre i bageste række) og lærer N. P. Ley i Sørup (nr. 6 fra venstre i bageste række). »Der Trichter« var et stort 8-kantet værtshus. På plakaten over indsamlingsbøssen står: »Modtagelsessted for selv den mindste gave til bedste for Slesvig-Holsten«. Höck og Ley fik embeder i Holsten. Regeringen lod dem i ro.

Jens Boisen (Boysen) i Oversø, 67 år gammel, Johann Heinrich Carstens i Valsbøl, 17. juni 1851 efter ansøgning med 300 rdlr. i ventepenge, Erich Fabricius i Ravnholt, Gelting s., i 1851 på grund af svagelighed med 80 rdlr. i pension, Hans Göttische i Lille Solt, 68 år gammel, på grund af alder og svagelighed med 460 rdlr. i pension, Thomas Jensen i Oksbøl i Munkbrarup s., 69 år gammel med 300 rdlr. i pension, Thomas Jessen i Hyrup 1852 med 200 rdlr. i pension, Marten Lorenzen i Fjorde, 64 år gammel, med pension, Nicolai Matzen i Rydde, Satrup s., 1852 uden pension, Johann Nissen i Vesby, Medelby s., 1851 med pension, 74 år gammel, Hans Paulsen, biskolelærer i Estrup-Kollerup, Store Solt s., efter egen ansøgning pensioneret 16. december 1851 på grund af svagelighed og alder med 200 mk. courant i pension, Johannes Christian Thomsen i Frøslev, Hanved s., i 1852 efter egen ansøgning pensioneret med 100 rdlr. i ventepenge og Thomas Thomsen i Havetoftløjt, Havetoft s., 82 år gammel pensioneret i 1852 med 300 mk. i pension.

Yderligere blev følgende lærere afskediget i 1851:

Jørgen Brodersen i Siversted blev efter egen ansøgning afskediget på grund af drukkenskab. Han fik siden ansættelse i Hatsted. Johann Ferdinand Höck i Mårkær Vesterskov, Bøl s., blev ansat i Övelgönne, Süsel s. i Holsten, Heinrich Schade i Tumbly blev ansat i Ørsbjerg, Tøstrup s., Claus Scharff i Munkbrarup blev ansat i Sande i Bünstorf s., Heinrich Ferdinand Steffens i Lyksborg blev afskediget med 300 mk. i ventepenge og ansat i Dersau i Plön s. i Holsten, Carl Thomsen i Svendsby i Sørup s. blev ansat i Appen i Rellingen s. i Holsten, Hans Peter Thomsen i Aneby, Sterup s., blev ansat i Husum, og Peter Thomsen i Sterup virkede som privatlærer i Tolk 1854–64.

De kunne alle fortsætte deres lærergerning inden for den danske stats grænser i Slesvig uden for sprogreskripterens område eller i Holsten, uden at regeringen lagde dem hindringer i vejen.

Med det nødvendige forbehold, at enkelte lærere ikke er kommet med i oversigten, må det siges, at der ikke kan være tvivl om den sande situation. Beretningerne om de mange nødstedte fordrevne lærere, som holstenske kolleger blev opfordret til at indsamle pengegaver til, kan ikke underbygges med kendsgerninger. De er led i en antidansk propaganda.

Afskedigelserne ved sprogreformen i de blandede distrikter kan ikke på nogen måde sammenlignes med dem, der blev gennemført af den preussiske regeringskommissær v. Zedlitz i 1864. Han ikke blot afskedigede lærerne uden pension eller ventepenge, men stemplede adskillige af dem som »unwürdig und unfähig für eine Lehrerstelle« uden påviselig grund, og derved afskar han dem fra at få ansættelse inden for landets grænser.

Forud for disse afskedigelser var der gået mere vidtrækkende overvejelser.

GOTTORP PROVSTI

Sprogreskriptet blev den 8. februar 1851 fremsendt til Gottorp provstis visitatorium, og den 18. marts samme år udbeder kirkevisitatoriet sig indberetninger fra provstiets præster om, hvornår sprogreskriptet er blevet forkyndt i kirken – der er flere kirker, hvor det ikke er sket endnu – og hvorvidt de stedlige skolelærere er i stand til at opfylde de nye krav angående danskundervisningen. Præsterne går i deres svarskrivelser stærkt ind for at udskifte gamle og ældre lærere, der ikke er det danske sprog mægtige, og at entledige dem med fuld pension, i dette tilfælde med embedets fulde indtægt.

På grundlag af sognepræsternes erklæringer indstiller Gottorp provstis kirkevisitatorium, konst. amtmand M. Davids og konst. provst P. Martens, den 12. april 1851 følgende lærere til entledigelse med fuld pension: Thomas Thomsen, Havetoftløjt i Havetoft s., Peter Paulsen, Torsballe i Havetoft s., Nic. Matzen, Rydde i Satrup s., W. Fr. Callsen, Nørre Farensted i Farensted s., J. Langholz, Stolk i Farensted s., H. H. Herzog i Strukstrup, H. Jensen i Bøl, J. H. Jochimsen i Nørre Brarup, J. Fr. Hagen, Skæggerød i Nørre Bra-

rup s., H. Thomsen i Treja og Burchard Johannsen i Sølvæstet, Treja s. Endelig foreslås, at der tildeles 7 lærere en danskkyndig hjælpelærer.

Ministeriet fulgte imidlertid ikke visitatoriets indstilling om afskedigelse. Adskillige af de nævnte lærere forblev i deres embede hele mellemkrigstiden. Blandt dem lægger man særlig mærke til Burchard Johannsen, som i 1859 fik ros af biskop Boesen for stor fremgang for det danske sprog i sin skole.

FLENSBORG PROVSTI

Kirkevisitatoriet for Flensborg provsti udsendte 16. juni 1852 til provstiets præster et cirkulære, der påbød at indberette, hvorvidt de i deres sogne ansatte lærere var i besiddelse af det fornødne kendskab til det danske sprog. Hvis de skønnede, at dette ikke var tilfældet, så at lærerne derved stillede sig hindrende i vejen for indførelsen af det danske sprog som undervisningsprog, blev præsterne anmodet om at indstille vedkommende lærere til entledigelse og samtidig at foreslå størrelsen af de ventepenge, der måtte være at tilkende de således afskedigede lærere.

I henhold til dette cirkulære blev følgende 11 lærere indstillet til entledigelse med ventepenge: Hans Jacob Manzen i Kalleby, Kværn s., Carl Georg Prah, Bojum i Esgrus s., Carl Peter Brodersen, Stenbjergskov i Stenbjerg s., Hans Jensen, Langballe i Grumtoft s., Johan Chr. Antonissen, Janneby-Stiglund i Jørl s., Hans Hinrichsen, Skovlund i Medelby s., Peter Aug. Thomsen, Sillerup i Store Vi s., Hans H. Böttger, Kobbermølle i Bov s., H. H. Christiansen, Duborg i Hanved s., Peter Detlef Brodersen, Bokholm, Munkbrarup s., og Thomas Jessen i Hyrup.

Forslaget om entledigelse blev ikke ført ud i livet.

Om resten af lærerne i Flensborg provsti udtalte præsterne sig i deres indberetning mere eller mindre forbeholdent. Det blev stærkt tilrådet at give flertallet af lærerne duelige hjælpelærere med kendskab til både dansk og tysk. Flere udtalelser synes at bero på et noget tilfældigt skøn, hvorved det må erindres, at så godt som alle præster kun havde virket i landsdelen i 1 til 2 år.

HUSUM OG BREDSTED PROVSTIER

Efter at have modtaget sprogreskriptet af 8. februar 1851 indberetter pastor Hans Hansen i *Fjølde* den 6. marts 1851 til kirkevisitatoriet:

Sognet har 8 skoler. Ved Bondelum og Hokstrup vinterskoler antages i reglen aspiranter for en vinter, og her vil ugifte danskfødte lærere kunne ansættes. Claus Jessen i Bjerrup og Claus Jensen i Haselund læser flydende dansk, er dygtige lærere, der vil kunne undervise på dansk lettere, end jeg vil kunne prædike på dette sprog. Degnen i Fjølde, Martin Lorenzen, er 64 år gammel, har været degn her på stedet siden 1822, er stadig kraftig og sund og ønsker ikke at entlediges. Hvis det bliver nødvendigt, da med fuld løn. At

give ham en danskuddannet hjælpelærer er ikke tilrådeligt, da den unge mand vil være uden nogen som helst indflydelse i sognet.

Entlediges med fuld løn (280 rdlr.) må Johann Friedrich Petersen i Norsted, Jens Petersen i Løvensted og Hans Hinrich Hansen, der aldrig vil kunne undervise på dansk². I Norsted og Solved har læreren kun en lille stue, et meget lille kammer og et lille køkken, i Løvensted kun et lille kammer. Lærerne, der skal afløse de stedlige, må frem for alt være menneskeligt værdifulde og af udadtil vandel. »Vi må skabe et dansk Dannevirke i Fjølde sogn«. Af skolebøger ønsker pastor Hans Hansen kun Luthers lille katekismus, det Nye Testamente, en sangbog og en regnebog for begyndere.

Pastor Simon Gerstenkorn Simonsen i *Hjoldelund* mener, at degn Claus Jessen så nogenlunde vil kunne klare undervisningen på dansk. De øvrige 4 lærere savner ethvert kendskab til dansk.

Pastor Joh. Gottlob Ehrenreich i *Olderup* skønner, at degn og lærer Jürgen Jürgensen vil kunne uddanne sig til en duelig dansklærer.

Pastor Peter Jensen i *Svesing* anser kun lærer Hans Peter Duus for egnet til at fortsætte i sit embede.

I henhold til præsternes indberetninger fremsendte så kirkevisitatoriet for Husum og Bredsted provstier den 6. maj 1851 til ministeriet for hertugdømmet Slesvig følgende forslag angående præster og lærere i provstierne, der bør entlediges på grund af manglende kendskab til det danske sprog, og størrelsen af deres pension:

Husum provsti: pastor Peter Jensen, Svesing, 2 247 rdlr. i pension. Lærer P. J. Kallsen, Svesing, 633 rdlr. Lærer H. P. Duus, Øster Orsted, 373 rdlr., lærer Chr. M. Brodersen, Immingsted, 358 rdlr. og lærer Jürgen Jürgensen, Olderup, 404 rdlr.

Bredsted provsti: pastor Hans Hansen, Fjølde, 2 364 rdlr. Lærer Hans Aug. Jessen, Hjoldelund, 388 rdlr. Lærer Martin Lorenzen, Fjølde, 1 100 rdlr. Lærer Joh. Fr. Petersen, Norsted, 280 rdlr. Lærer Jens Petersen, Løvensted, 280 rdlr., og lærer Hans H. Hansen, Solved, 280 rdlr.

Biskolelærer Bahne Carstensen, Goldelund, optages på Skårup seminarium. Biskolelærer Joh. Aug. Nielsen har ikke krav på pension. Vakant er embederne i Arnfjølde, Bremsborg og Højfjølde, alle i Svesing sogn.

Forslaget fik lov til at hvile indtil 1855. Kun blev pastor Hans Hansen i Fjølde afskediget i 1851, men det skyldtes en straffesag mod ham for ulydighed³. Man kan ikke undgå at lægge mærke til, hvor langt bedre præsterne er stillet økonomisk i sammenligning med de yderst ringe lærerlønninger.

AFSKEDIGELSER 1855

Det var først efter, at Carl Moltke i 1855 var blevet afløst af Harald Raasløff som slesvigsk minister, at der under de givne forhold blev truffet ekstraordinære foranstaltninger for de læreres vedkommende, der ikke magtede det

Burchard Friedrich Johannsen var en lærers søn og fader til 3 lærere. Han tjente landsbyskolen i Sydslesvig, til han 61 år gammel i 1864 blev afskediget uden pension.

danske sprog, og hvis entledigelse blev anset for aldeles nødvendig af sognepræsten, kirkevisitatoriet og biskoppen, og så godt som alle selv anholdt om at blive entlediget med pension.

I *Gottorp provsti* drejede det sig om Claus Christian Jensen i Ølsby, Henning Thomsen i Treja og Hans Jensen i Bøl.

I *Flensborg provsti* blev afskediget: Carl Georg Prahll i Bojum, Hans Jensen i Langballe, H. H. Christiansen i Duborg, Peter Detlef Brodersen i Bokholm, Jes Carstens i Esgrus Skovby og Peter Johannesen Jürgensen i Fladsby.

I *Tønder provsti* var det Paul Ketelsen i Brarup og Christian Christiansen i Tinningsted.

Det drejede sig i *Husum* og *Bredsted provstier* om Johann Friedrich Petersen i Norsted, Jens Petersen i Løvensted, Hans Hansen i Solved, Jürgen Jürgensen i Olderup, Peter Jürgen Kallsen i Svesing, Christian Mathias Brodersen i Immingsted og Hans Peter Duus i Øster Orsted.

Til pensioner og vartepenge til disse lærere ville der herefter af den kongelige kasse være at udrede et årligt beløb på 3 056 rdlr.

Udskiftning af skolebøger

Metoder

Allerede i september-oktober 1850 indkaldte kirkevisitatoriet for *Flensborg provsti* gennem sognepræsterne en fortegnelse over de tyske skolebøger, der blev brugt i provstiets skoler. Af hovedlærernes indberetninger fremgik det, at bestanden af skolebøger varierede ret stærkt i forhold til børnetallet, men at i hvert fald de større skoler med seminarieuddannede lærere, tiden taget i betragtning, måtte siges at være godt forsynet med skolebøger, og at også lærerne var i besiddelse af adskillige metodiske håndbøger. Et sammendrag af lærernes indberetninger giver oplysning om følgende tyske skolebøger, der var i brug i landsbyskolerne i Angel i 1850:

HOVEDKLASSENS SKOLEBØGER

Religion

Bibelen. Det Nye Testamente. Luthers kleiner Katechismus mit Callisens Anhang. Landeskatechismus von J. A. Cramer. Allgemeines Gesangbuch von J. A. Cramer. Bibelsprüche zum Auswendiglernen nach der Ordnung des kleinen Katechismus Luthers zusammengestellt von der Redaktion des Flensburger Religionsblattes. Gebete für christliche Volksschulen von C. Heinrich, Schullehrer in Hebra bei Eisleben, 1838. Gebetbuch von C. C. J. Asschenfeldt. Auserlesene biblische Geschichten aus dem alten und neuen Testament nach Hübner 1835. Zweimal zweiundfünfzig biblische Geschichten für Schulen und Familien mit Abbildungen, Calwers Vereinsbuchhandlung.

Læreren benyttede desuden: Bibelkunde von Prof. Bahnsen in Tondern. Das neue Testament nach der deutschen Übersetzung Dr. Martin Luthers. Mit Erklärungen bearbeitet von Friedrich Gustav Lisco, 1840. Harnisch: Entwürfe und Stoffe zu Unterredungen über Luthers kleinen Katechismus. Diedrich: Hilfsbuch für den Religionsunterricht.

Tyske læsebøger

Der Kinderfreund von F. P. Wilmsen, Berlin 1835. Lese- und Erbauungsbuch für die größere Jugend von M. Sierck. Lesebuch für die mittlere Schuljugend von M. Sierck. Kinderfreund von Rochow. M. H. Burgwardt: Der Bildungsfreund. Ein vaterländisches Lesebuch für Schleswig-Holstein, Altona 1844.

*C. C. J. Asschenfeldt, provst og superintendent,
overkonsistorieråd, ridder af Dannebrog.*

Læreren havde derudover: Die deutsche Sprachlehre mit zahlreichen Übungsaufgaben von Ernst Ludwig Ritserl, Darmstadt 1841.

Både her og siden ved omtalen af de danske skolebøger må man huske, at de almindelige læsebøger og »børnevenner« havde et stort indhold af historie, geografi, samfundslære og religion.

Regning

Tavlerregning: Rechenbuch von Jacob Bendixen, Schreib- und Rechenmeister zu St. Nicolai in Flensburg, 2. Abt. Gemeinnützlichliches Rechenbuch von Jürgen Kroymann. Rechenbuch von Valentin Hein. Die praktische Rechenschule von H. Schlüter und J. v. Essen. Übungsbuch fürs schriftliche Rechnen von J. B. Saß. *Hovedregning*: Praktische methodische Anleitung zum Kopfrechnen von H. H. W. Arendt 1819. Hinrichsen: Versuch eines praktischen katechetischen Unterrichts im Kopfrechnen.

Geografi

Kleine Geographie von J. Bruhn. Ingerslevs Geographi. Hans Thomas Petersen, Husum: Kurze Beschreibung des dänischen Staates mit besonderer Rücksicht der Deutschen Herzogthümer.

Naturlære

J. C. Nicolai: Lærebog i Naturlæren oversat af G. C. N. Borch, Odense 1847, Milo.

Historie

Vaterländische Geschichte von Munthe, oversat ved pastor Hans Eiler Wolf, Ødis.

ELEMENTARKLASSENS BØGER

Hirtenbuch von Asschenfeldt. Sammlung einiger Gebete für Kinder, gedruckt bei Kastrup in Flensburg. De anordnede læse-, skrive- og regnetabeller fra Egernførde. Lesebuch für Elementarschulen von Lorenz Nissen. M. H. Burgwardt: Erstes Schulbuch. Erstes Übungsbuch fürs schriftliche Rechnen in Volksschulen, bearbeitet von J. B. Saß, Lehrer in Altona. Rechenbuch von Jacob Bendixen, 1. Abt.¹.

OVERGANG TIL DANSKE BØGER

Det er givet, at de tyske skolebøger endnu i flere år er blevet benyttet i øverste klasse. At man ved overgangen til dansk skolesprog efterhånden måtte udskifte de tyske skolebøger med danske, er indlysende, og her måtte man givetvis starte på bar bund. Behovet for danske skolebøger var lige aktuelt ved alle skoler, og hovedvægten måtte i første omgang lægges på fagene *religion* og *dansk*. Nu var det præsterne som de stedlige tilsynshavende, der efter samråd med lærerne bestemte, hvilke bøger der skulle bruges, og det var da også til dem, kirkevisitorierne ret omgående efter sprogreskripterens fremkomst henvendte sig for at udbede sig forslag til danske skolebøger, der i henhold til reskripterens løfte skulle udleveres til skolerne uden udgift for hjemmene. Det drejede sig i alt om ca. 9 400 skolepligtige børn.

KIRKEVISITATORIERNES ØNSKER

Allerede den 18. marts 1851 fremsendte kirkevisitoriet for *Gottorp provsti* en sådan anmodning til præsterne i de blandede distrikters 10 sogne, og efter at have modtaget præsternes forslag udbad visitoriet sig hos regeringen bibler, nye testamenter, salmebøger og læsebøger til omkring 1 400 børn og til hver skole et fuldstændigt sæt tabeller til indbyrdes undervisning, d.v.s. 81 læse-, 153 skrive- og 120 regnetabeller, i alt 354 tabeller, opklæbet på pap og forsynet med ringe til ophængning. Kun få præster ønskede bibelhistorier, og heller ikke regnebøger ønskedes.

Kirkevisitoriet for *Flensborg provsti* frarådede derimod i sin skrivelse af

25. april 1851 til ministeriet for hertugdømmet Slesvig køb af nævnte tabeller. Dels egnede de sig dårligt for mindre skolestuer, dels havde de stedlige lærere stor aversion mod brugen af dem. Langt hellere burde man anskaffe ABC'er, bl. a. Frølund's, der kunne anbefales. Undervisningen i skrivning kunne bedre gives efter forskrifter, som de af Bjerring udgivne. Til øverste klasse blev anbefalet læseøvelser efter Hjorts læsebog, salmebogen og det Nye Testamente. Jacobis regnebøger blev anbefalet og til religionsundervisningen Balslevs katekismus og bibelhistorie.

Der er her tale om den af den senere biskop i Ribe, Carl Frederik Balslev (1805–1895) udgivne og autoriserede: Luthers Catechismus med en kort Forklaring. En Lærebog for den uconfirmerede Ungdom, 1849, der vandt stor udbredelse i de blandede distrikter og nærmest var enerådende. Den blev for øvrigt i 1852 oversat til tysk af lærer Peter Christian Grün og forsynet med et forord af den konstituerede superintendent Asschenfeldt. Også Balslev: Bibelhistorie tilligemed Lidet af Kirkens Historie efter Apostlenes Dage. Til Brug for Almueskoler, der udkom i 1844, blev af kirkevisitatorierne sendt til langt de fleste skoler. Også den blev oversat til tysk og autoriseret lige som katekismen. Balslevs bibelhistorie havde kun få konkurrenter. Man møder, om end sjældent, to langt ældre: Johann Hübner: To gange 52 udvalgte bibelske Historier, der var oversat til dansk, og H. J. Birch: Den bibelske Historie i et kort Udvalg for Børn på Landet.

Kirkevisitatoriet for *Flensborg provsti* udbad sig dernæst salmebogen udgivet af Boesen og Meyer² eller foreløbig det i 1845 autoriserede tillæg til Pontoppidans salmebog, d.v.s. Christelig Salmebog af 1797, en fattig salmebog, udgivet af generalsuperintendent Adler. For Flensborg provstis vedkommende drejede det sig om ca. 3 240 børn i øverste klasse og ca. 2 960 i elementarklassen, i alt ca. 6 200 børn.

Forslaget af 15. maj 1851 fra kirkevisitatoriet for *Husum og Bredsted provstier* om køb af danske skolebøger til de fire sogne: Svesing, Olderup, Hjoldelund og Fjolde, var langt fyldigere end de andre provstiers forslag. Det skyldtes utvivlsomt den konstituerede provst *P. A. Plum*. Som formand for skolekommissionen i Spjellerup på Stevns havde han kendskab til danske skolebøger. Forslaget bringes med original tekst: »Læsebøger: 300 Ekspl. Børresens ABC, 100 Rasmussens Læsebog for Begyndere, 100 Tüxens Læsebog for Begyndere, 100 Hjort, Den danske Børneven (i to Dele), Religion: 300 Balslevs Bearbejdelse af Luthers Katekismus, 400 Hørslevs lille Bibelhistorie, 300 Salmebøger, 100 Bibler eller Ny Testamente, Historie: 300 Rasmussens Fædrelandets Historie, 21 Allens store Danmarkshistorie, Regning: 600 Regnetabeller, 21 Jensens fuldstændige Regneapparater»³.

Ejendommeligt nok var salmebøgerne ikke nærmere angivet.

Vi møder her et interessant forsøg på at få kongerigske skolebøger, der ikke var autoriserede i hertugdømmerne, indført i sydslesvigske skoler!

ØNSKERNES OPFYLDDELSE

Nu blev de fremsendte forslag om danske skolebøger langt fra alle efterkommet, hvad lærerne gang på gang beklagede sig over. Ganske vist modtog *Flensborg kirkevisitatorium* den 3. december 1851 fra ministeriet 1.070 bibler, 80 nye testamenter, 2.500 Balslevs katekismus, 2.500 Balslevs bibelhistorie, 2.500 Willes læsetabeller⁴ og 2.200 af P. Hjorts *Den danske Børneven*. Det synes store tal, men i Flensborg provstis skoler var der 6.200 børn, og det bemærkes, at der stadig manglede flere hundrede bøger.

Salmebogen

Med hensyn til indførelsen af en dansk salmebog lå det særligt tungt. Mange menigheder sang fremdeles de tyske salmer også ved den danske gudstjeneste, og de modsatte sig længe enhver forandring. Til skolebrug og til konfirmandforberedelsen måtte man givetvis benytte en dansk salmebog, men hvilken? Det ahang i høj grad af præstens indstilling. Der var en del at vælge imellem: Erik Pontoppidans pietistisk prægede salmebog af 1740, der meget tidligt blev indført i Sønderjylland og der holdt sig længe, Christelig Psalmebog af 1797, en fattig salmebog, udgivet af generalsuperintendent Adler, der blev benyttet som tillæg til Pontoppidans salmebog. Endvidere Evangelisk-kristelig Psalmebog, rationalistisk præget, udgivet af en kommission under forsæde af biskop Balle. Den blev brugt i over 50 år. Og endelig Meyer og Boesens salmebog af 1844, der var en bearbejdet udgave af Pontoppidans og medtog en del salmer af Grundtvig og Ingemann. Som biskop søgte Boesen den indført i de blandede distrikter, men den var kun autoriseret til *frivillig* indførelse, og adskillige præster foretrak Roskilde Konvents salmebog, der holdt sig i Nordslesvig også efter 1864. Selv om kirkevisitatoriet skænkede enkelte sogne et sæt salmebøger af Meyer og Boesen, oplevede man, at de blev returneret for at blive byttet. N. E. Engell, som efter en fortid som lærer nu var sognepræst i Adsbøl og Gråsten, udgav en skolesalmebog, som i hvert fald har været brugt i Esperstoft, Eggebæk s. ⁵.

Læsebogen

Den helt dominerende danske læsebog i de blandede distrikters skoler blev Peder Hjort: *Den danske Børneven, Læsebog for Borger- og Almue-Skoler med Billeder og Landkort*. Peder Hjort var lektor ved Sorø Akademi. Han var først gået i gang med at oversætte og efterligne Wilmsens læsebog. Men han opgav forsøget og skrev en læsebog, der fik meget stor udbredelse. Andre forfattere, bl. a. F. Frølund, hvis læsebog udkom i 1840, blev kritiseret af Hjort, der øjensynlig ikke tålte nogen konkurrent. Var hans bog i de sydslesvigske skoler bogstavelig talt slidt op og ikke i anden omgang kunne fås gratis, tyede nogle lærere til D. S. Birch: *Naturen, Mennesket og Borgeren* fra 1821 med mange senere udgaver. Den var beregnet for almueskolens øverste klasser⁶.

Ude i de fattige sogne i *Husum-Bredsted* provstier: Svesing, Olderup, Hjoldelund og Fjorde, var situationen med hensyn til skolebøgerne alt andet end lys. De få skolebøger og tabeller, der var i brug i de fire sognes skoler, var endnu i flere år efter sprogreformens indførelse alle tyske. I Bondelum og Løvensted brugte man således helt op til 1855 den tyske katekismus og den tyske salmebog som læsebog, og Fr. Ph. Wilmsens *Kinderfreund* blev benyttet mange år efter, at skolesproget skulle have været dansk. Et godt indblik i, hvor utilfredsstillende det stod til med indførelsen af danske skolebøger, giver brevvekslingen mellem *Königliches Ministerium für das Herzogtum Schleswig* og Sr. Hochwürden der Bischof für das Herzogtum Schleswig, der foregår i 1857 og 1858, stadig på tysk⁷. I henhold til ministeriel anordning af 7. juni 1857 havde visitatoriet for Husum og Bredsted provstier krævet den nylig udkomne tyske læsebog af Glüsing og Nissen indført i provstiernes tyske almueskoler, men gjorde opmærksom på en række trykfejl, der burde rettes i en ny udgave. I sin svarskrivelse til biskoppen af 7. juni 1858 mindede ministeriet først om, at biskoppen i sin visitatsberetning af 1856 med beklagelse havde konstateret, at der i adskillige landsbyskoler i Husum og Bredsted provstier ikke fandtes danske læsebøger, men at man stadig benyttede bibel og salmebog som læsebog. I nogle skoler fandtes endnu *Der deutsche Kinderfreund* af Wilmsen. Disse forhold fandt ministeriet uholdbare, men mærkeligt nok hæftede det sig ikke synderligt ved den åbenbare mangel på danske læsebøger, men anordnede derimod, at Wilmsens *Kinderfreund* ufortrødent skulle udgå og »søfort und generell«⁸ erstattes af Glüsing og Nissens *Erstes Lesebuch*⁹.

For yderligere at sikre sig et strengere *tilsyn* med de bøger, der blev benyttet ved undervisningen, et tilsyn som efter års erfaringer havde vist sig nødvendigt, bestemte ministeriet i cirkulæret af 29. november 1855, at forslag til nyanskaffelser af læse- og lærebøger ledsaget af skoleinspektørernes, d.v.s. præsternes, og lærernes erklæringer herefter ville være at tilstille ministeriet.

Regning

Til det tredje hovedfag, *regning*, udleverede visitatorierne i almindelighed ikke gratis bøger, og hjemmene demonstrerede adskillige steder deres modstand mod indførelse af dansk skolesprog ved at nægte at betale de indkøbte regnebøger. Det drejede sig ikke om større beløb, men lærerne kom i en kedelig situation, når pengene skulle tvangsinddrives.

Ved cirkulæret af 24. april 1853 var det påbudt, at der ved regneundervisningen i skolerne i hertugdømmet Slesvig skulle benyttes såvel rigsbank- som courantberegning. Men allerede den 8. juli samme år beordrede ministeriet, at courantberegning fra 1. oktober 1853 skulle ophøre i samtlige almueskoler, og at regneundervisningen udelukkende skulle beskæftige sig med rigsbankberegning.

Da hertugdømmet Slesvig ikke havde samme mål og vægt som kongeriget, havde kongerigske regnebøger også af denne grund ringe chancer for at få indpas i slesvigske skoler. Efter 1851 blev det imidlertid hverken den danske oversættelse af Jacob Bendixens regnebog eller den danske udgave af Jürgen Kroymanns regnebog, der efterhånden blev benyttet i de blandede distrikter, men derimod dansksprogede slesvigske regnebogsforfatters regnebøger. I tiden op til 1857 var det navnlig Iver Nissens Regnebog for Begyndere, der fandt vej til de sydslesvigske skoler. I 1853 udgav de to Haderslev-lærere P. H. Bech og F. F. Hansen en Praktisk Regnebog for Borger- og Almueskoler. Den bog møder man også ved enkelte skoler. Men det blev den meget matematikkyndige lærer ved domskolen i Slesvig, H. P. H. Grünfeld fra Sønderby på Kegnæs, der nærmest blev enerådende med hensyn til regnebøger i de blandede distrikter, efter at kirkevisitatoriet for Flensborg provsti havde erklæret dem for obligatoriske i området⁹.

Tysk

I faget tysk blev der udelukkende brugt bøger af indfødte slesvigske lærere, nemlig: Olde Hinrich Rickmers: Deutsches Lesebuch für schleswigsche Schulen, 1852, og navnlig H. J. Glüsing og Friedrich Nissen: Erstes Lesebuch. Zunächst für die Elementarclassen der vaterländischen Volksschulen, 1857. P. C. Grün, der var lærer ved Christians Plejehus i Egernførde, udgav i 1854: Das Vaterland, ein Lesebuch für die oberen Classen der Volksschule. Den var udpræget dansksindet og stor, 588 sider, men den ses ikke at være blevet brugt i de blandede områder, men kan naturligvis være blevet brugt i Slesvigs tyske skoler og i Holsten. Grün hævder i sit forord, at Claus Harms' navnkundige læsebog: Gnomon aldrig har været i almindelig brug i hertugdømmet Slesvig.

Sang

Oplysningerne om sangundervisningen er sparsomme og magre. Det vides ikke, om pastor Carl Ludvig Mohrs interesse for sangundervisningen er enestående, eller om han er typisk. Han fremsender i 1859 en udførlig beretning om årets eksamen ved Nørre Farensted degneskole, navnlig i fagene religion, læsning og *sang*. Og i 1862 og 1863 melder præsten om gode fremskridt. Kun på *sangens* område skorter det endnu. Interessen for sang fremgår også af beretningerne fra sognets lærere.

Der er her anledning til at minde om, at Skårup seminarium lagde megen vægt på undervisningen i sang, instrumentalmusik og violinspil, og det har ganske givet sat sit præg på lærerne og deres virke, også i Mellemslesvig.

Det har dog ikke været muligt at finde titlen på en eneste dansk sangbog i listerne over skolernes beholdninger af bøger i tiden før 1864. Mon ikke skolebørnene har måttet skrive teksten af? Hvis de da ikke har købt den selv

P. C. Grün.

eller fået den foræret. Men det er næppe muligt. Man må dog antage, at netop sangen var et udmærket hjælpemiddel i sprogreformens ånd.

En sangbog, *Sange for to Stemmer til Skolebrug*, udkom i 1857. Den er mærkelig ved at have 50 sange, hvoraf 24 sange på dansk nøje skifter med og svarer til 24 sange på tysk, så at f. eks. en »Sang ved Skol(e)examen« står sammen med lignende »Bei der Schulprüfung«. Men om dens brug vides intet. Det samme gælder Julius Ehlerts *Liederbuch für vaterländische Schulen*, som havde 95 tyske og 20 danske sange. Den var udgivet med offentlig under-

støttelse af det slesvigske ministerium, som ydede Ehlert et gratiale på 300 rdlr. Derfor skulle man tro, at den er blevet brugt. Derimod ved man intet om autorisation af O. W. Lindorffs Skole-Sangbog, indeholdende to- og trestemige Sange, 76 danske og 24 tyske. H. M. Toftes Sangbog for smaa og store Børn er ganske givet blevet brugt i den danske borgerskole i Flensborg, men om dens brug i landsbyskolen vides intet ^{9a}.

SLESVIGSKE SKOLEBOGSFORFATTERE

Af skolebøger udgivet af slesvigske skolebogsforfattere møder man i de blandede distrikters skoler yderligere: H. C. Konstmann og J. H. Jessen, lærere ved borgerskolen i Åbenrå: Læsebog for de første Begyndere med særligt Hensyn til Lyd-Methoden, Haderslev-lærerne P. H. Beck og L. Laursen: ABC eller dansk Læsebog for Børn, degn og lærer i Løjt Kirkeby G. Mørch: Fortællinger af Fædrelandets Historie samt sognepræsten i Satrup 1851–60, Johannes Plenges Geografi for Borger- og Almueskoler⁹.

BEHOLDNING AF SKOLEBØGER 1855

I henhold til den disposition, der fulgte med Flensborg provstis cirkulære af 21. februar 1855, skulle læreren i et særligt afsnit af skolekrøniken gøre rede for skolens inventar og for senere nyanskaffelser. Det gør det muligt nøjagtigt at konstatere enkelte skolers beholdning af danske skolebøger og andet undervisningsmateriale i 1855. Følgende eksempler må siges at være typiske, selv om fortegnelsen selvsagt ikke er udtømmende for andre af områdets skoler.

Bogfortegnelsen for Hyrup degneskole i 1855 ved hovedlærer Johannes M. Ebbesen (original tekst): 15 danske Bibler, 38 Ny Testamente, 20 Boesens Salmebog, 60 P. Hjorts Børneven, 47 Balslevs Katekismus (ganske forslidt), 56 Balslevs Bibelhistorie (ganske forslidt), 1 Berggreen Choralbog, 2 Eksp. E. Maus 400 Fortællinger for Skolen og Livet, L. P. Nielsen: Retskrivningslære, 1 Kort over Danmark, 1 over Palæstina, 1 over Europa, 1 Verdenskort.

Ejendommeligt nok savner man en fortegnelse over regnebøger, hvilket åbenbart skyldes, at børnene i Hyrup selv har bekostet anskaffelsen af disse. Efter 1864 blev de danske bibler solgt, og Hjorts Børneven blev afsat til Fredericia!

Ved andre skoler er regnebøger opført i skolens bogfortegnelse som f. eks. i Kobbelled distriktsskole i Esgrus sogn i 1855: 25 danske Bibler, 14 Ny Testamente, 13 Salmebøger, 77 Balslevs Katekismus, 77 Balslevs Bibelhistorie, 50 Hjort, Børneven, 12 Grünfeld, Regnebog for Overklassen, dito 6 for Elementarklassen, 6 Læsebog af Konstmann og Jessen, nogle forslidte fibler af Wille, 1 Globus, 1 Kort over Danmark, 1 over Europa, 1 Verdenskort, Apels Choralbog. I 1859 blev der anskaffet 4 Salmebog for Kirke og Husandagt, 6 Læsebog af Konstmann og Jessen, 2 Becks Regnetabeller, Apparat

til Skriftlæsning af N. C. Raben (20 Hefter), 1860 4 Grünfeld Regnebog for Overklassen og 4 Læsebog af Konstmann og Jessen. Men i 1860 var Hjorts Børneven blevet så medtaget, at den blev betegnet som ubrugelig. At kassere bøgerne var for flot; man sendte stumperne til bogbinderen, der virkelig returnerede 44 eksemplarer til fortsat brug. At de ikke har været i indbydende stand, turde være indlysende¹⁰.

Dette er kun ét af adskillige eksempler på, hvor ualmindelig påholdende man her har været i spørgsmålet om at skaffe skolerne de fornødne skolebøger. Danmark havde med sprogreskripterne på skolens område sat sig et højt og vanskeligt opnåeligt mål. Det må undre, at man åbenbart ikke var indstillet på at ofre de meget beskedne beløb, der krævedes for at give lærerne de bedste betingelser under deres brydsomme hverv.

DEN SLESVIGSKE LÆSEBOG 1864

I 1864 udkom: Dansk Læsebog for Skole og Hjem. Udgiven med Understøttelse af det kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig ved M. Matzen. Forfatteren skrev i sit forord, at da han i en fredelig tid begyndte at samle sit materiale, »var det tillige mit Formaal efter ringe Evne at bidrage til det gjenfødte danske Modersmaals kraftige Fremvæxt i Sønderjylland hos Unge og Gamle, i Skoler og Hjem«. Matz Matzen var angelbo fra Rebbjergskov i Satrup sogn og havde været lærer flere steder i Angel. Fra nytår 1864 havde han været lærer i Nørre Jørgensby i Adelby sogn, men den 19. september, nogenlunde samtidig med at de to første af i alt 3 hefter af hans læsebog udkom, blev han afskediget på grund af sit danske sindelag. Bortset fra, at den ikke tilfredsstillende de mest radikale tilhængere af en retskrivningsreform, blev den vel modtaget af fagfolk. Den kom for sent til at blive udbredt i Slesvig, men i kongeriget kom den i forskellige udgaver i op til 19. oplag. Bogens 1. oplag var dagtegnet »Nørre St. Jørgen ved Flensborg, den 1ste Juli 1864«. Dens 2. oplag 1867 var tilegnet Regensburg.

UNDERVISNINGSMETODER

Selve undervisningen i de blandede distrikters 144 skoler har særlig i tiden 1850–57 været meget uensartet, og metoden har i høj grad været præget af vedkommende lærers uddannelse. De lærere, som var udgået fra tyske seminarier, var oplært med Johann Andreas Cramers Kurzer Unterricht im Christenthume, den såkaldte store katekismus, der for resten også var oversat til dansk for Nordslesvigs skoler. Den var inddelt i 136 spørgsmål og svar samt en mængde bibelvers, der skulle bevise besvarelsernes rigtighed, og endelig adskillige bemærkninger. Det var ret almindeligt, at det hele blev krævet lært udenad, selvfølgelig med fare for, at det blev til tomt ordgyderi uden virkelig forståelse. For at modvirke dette blev seminarieeleverne opøvet i at

katekisere over snart sagt alle katekismens emner, og hertil blev Dinters Die vorzüglichsten Regeln der Katechetik stærkt benyttet. En lærers duelighed skulle frem for alt dokumenteres ved hans evne til at katekisere. Han blev derfor ved enhver visitation stillet over for en sådan opgave og måtte ofte på forhånd indlevere en skriftlig udarbejdet katekisation.

Cramers Allgemeines Gesangbuch var nærmest enerådende, og koralmelodierne hertil blev i henhold til skoleloven af 1814 indøvet efter Apels koralbog, mens det ser ud til, at man har ladet de skønne tyske folkesange uænset.

Hvor danske hjælpe- og elementarlærere efter 1851 overtog undervisningen i yngste klasse, blev den såkaldte Eckernförde Fibel ved Eggers og Hansen med tilhørende vægtabeller afløst af krigsråd H. J. Willes læsetabeller. Selve metoden, den indbyrdes undervisning, undergik næppe større forandringer. Det skete først ved indførelse af de danske abc'er, der benyttede stavemetoden. Nok havde bl. a. seminarieforstander i Skårup *Peder August Wedel* (1803–1835), en forstandig og praktisk skolemand, udkæmpet en bitter strid med den allerivrigste forkæmper for den indbyrdes undervisning, *H. J. Wille*, da han havde indset metodens store begrænsning, men han pådrog sig unåde fra allerhøjeste sted og måtte give køb. Også Wedels efterfølgere, *D. A. Holberg* (1835–50) og *J. Chr. Schurmann* (1851–1891), var langt fra begejstrede for metoden, men de måtte bøje sig for kravet fra højeste sted, og dimittendernes vidnesbyrd fik helt op til 1864 udtrykkelig påtegning om elevernes fortrolighed med den indbyrdes undervisning.

I sine erindringer fra tiden omkring 1850 fortæller en gammel skolemand, rektor *H. Ehlers*, om den tyske Kinderfreund, den tyske læsebog. Den bragte nok en del god tysk digtning, men man fik kun meget lidt udbytte af den, for man anvendte fortrinsvis bogens stof til trøstesløs indøvelse af grammatik, formler, skematiske oversigter og klassifikation af ord og meninger¹¹.

I *geografiundervisningen* brugte man bl. a. Bruhns Kleine Geographie. Udbyttet blev hovedsagelig en opremsning af floder, bjerge, byer og lande, der blev terpet efter en indøvet eksercits i grupper, der råbte i munden på hinanden.

Ved udskiftningen med danskuddannede lærere skete der næppe nogen gennemgribende ændring i selve undervisningsmetoderne. Men af lærernes indberetninger fremgår det dog, at der er tale om en vis fornyelse og en ændring af signalerne. På danske seminarier, specielt på Skårup seminarium, indtog undervisningen i *sang* og *musik* en fremtrædende plads. Her gik man endda så vidt, at man så vidt muligt ikke antog nogen elev, der ikke i forvejen havde aflagt bevis for, at han havde stemme og gehør til at lære sang samt forestå kirkesangen. Der blev undervist i »instrumentalmusik« eller »violinspil«. Dette har ikke kunnet undgå at sætte sine spor i dimittendernes senere virke, og vi kan da også konstatere, at der i Sydslesvigs skoler ikke

blot lød salmemelodier, men også verdslige, ja endog nationale sange. Foruden morgensangen var der afsat en særlig sangtime på ugeskemaet.

Også afsnit af *fædrelandshistorie*, som faget blev kaldt, hørte til det gennemgåede pensum, som lærerne skulle gøre rede for. Fortællingen har øjensynlig fået mere indpas i folkeskolen og i nogen grad fortrængt den mekaniske udenadslæren.

UGESKEMAET

I 1857 fremsendte degn Marx Nicolaus Brix »lectionstabellen« for øverste klasse ved Nørre Brarup skole sammen med sin indberetning for skoleåret.

Af de oplysninger, som tabellen giver, må først nævnes, at undervisningen fandt sted på ugens fem første dage, om sommeren kl. 8–11 og 13–16, om vinteren kl. 9–12 og 13–16. *Lørdagen var altså fridag*, men både læreren og børnene læste 30 ugentlige timer. Også fagkredsen og de enkelte fags ugentlige timetal kan man aflæse af ugeskemaet, og man må da konstatere, at Nørre Brarup skole, hvad fagkredsen angår, for mere end 100 år tilbage må siges at have klaret sig udmærket.

FAGENES TIMETAL

Fagkredsen og fagenes ugentlige timetal var:

<i>Religion</i> : den første time begynder hver dag med sang og bøn, derefter 1 time bibelforklaring, 1 time bibelhistorie, 3 timer katekismus .	5 timer
<i>Dansk</i> : læsning 3 timer, udenadslæren $3 \times \frac{1}{2}$ time = $1\frac{1}{2}$ time, skriftlig udarbejdelse $3 \times \frac{1}{2}$ time = $1\frac{1}{2}$ time, grammatik 1 time ...	7 –
<i>Skrivning</i>	3 –
<i>Regning</i> : hovedregning, tvileregning, geometri og algebra	5 –
<i>Geografi</i>	2 –
<i>Fædrelandshistorie</i>	$1\frac{1}{2}$ –
<i>Naturhistorie</i> eller naturlære	1 –
<i>Sang</i>	1 –
<i>Tegning</i>	$\frac{1}{2}$ –
<i>Tysk</i>	4 –

ialt 30 timer

Bortset fra, at man savner faget *gymnastik*, er man virkelig imponeret af, hvad den danske folkeskolelærer fra Skårup seminarium har præsteret nede i Gottorp provsti i året 1857!

Visitatsberetninger fra de blandede distrikter

Søger man at skaffe sig så nøjagtige og nøgterne oplysninger som muligt om hvert enkelt sogn, hver skole og hver lærer, må man blandt andet ty til lærernes, præsternes, provsternes og generalsuperintendentens – fra 1854 biskoppens – talrige visitatsberetninger. De giver et samtidigt førstehåndsindtryk af præsterne og deres vanskelige stilling, af lærerne og deres arbejdsvilkår, men også om danskundervisningens langsomme, men tydelige fremgang i landsby-skolerne. En fortegnelse over disse beretninger, omfattende arkivalier fra rigsarkivet i København, landsarkivet i Åbenrå og fra Landesarchiv Schleswig-Holstein på Gottorp slot er opført på side 250. Det ville imidlertid sprænge rammerne for nærværende afhandling at gå i enkeltheder her. Vi er henvist til i det følgende mere generelt at afstikke og kommentere udviklingen på skolens område, som den efterhånden aftegner sig i de enkelte provstier, og at bringe de biografiske oplysninger om lærerne i bogens sidste afsnit.

GOTTORP PROVSTI FØR 1855

Generalsuperintendentens arkiv i det slesvig-holstenske landsarkiv indeholder visitatsberetninger for Gottorp provsti for årene 1843, 1846, 1849, 1854 og 1855–1861. Præsternes indberetninger af 1843 og 1846 er fremsendt til generalsuperintendent Chr. Friedr. Callisen (1835–48) og i 1849 til den konstituerede generalsuperintendent for den tysktalende del, Nic. Joh. Ernst Nielsen (1848–50). Nok falder disse indberetninger fra 1840'erne, som selvsagt er skrevet på tysk, uden for vor undersøgelse, men lærernes besvarelser af de opgaver, der i henhold til gældende bestemmelser blev stillet dem af generalsuperintendenten, og som forsynes med præstens tilføjelser og bemærkninger, indeholder adskilligt af interesse for bedømmelsen af skolevæsenet op til år 1850.

I 1846 lød den ene opgave: Hvilke forandringer er der siden Deres tiltræden sket ved Deres skole, og hvilke anser De for ønskværdige? Besvarelsen giver lærerne anledning til, trods al underdanighed over for deres foresatte, som man tydeligt fornemmer, at beklage sig over de overfyldte klasser, mangelen på hjælpelærere, over de mange forsømmelser, der ødelægger under-

Biskop U. S. Boesen, ridder af Dannebrog, Dannebrogsmænd, kommandør af Dannebrogordenen. Litografi af F. Hecht efter fotografi.

visningen i hele sommerhalvåret, over lærerboligens dårlige tilstand og over de bitre næringssorger, der volder mange bekymringer i lærerhjemmene. Måske var det sidstnævnte medvirkende til, at præsterne i 1840'erne ikke sjældent indberetter om drikfældige degne og lærere, der holder til på kroen og vækker forargelse.

I 1849 lød opgaven: Hvad har De siden sidste generalvisitation gennemgået i religionsundervisningen? Selv om det nok i nogen grad hører tiden til, stiller man sig noget skeptisk over for ægtheden i al den fromhed og gudhenvielse, som lærerne under besvarelsen af denne opgave så ivrigt og åbenlyst giver udtryk for.

I 1854 er indberetningerne stilet til den nyudnævnte biskop Ulrich Sechmann Boesen¹, der afholder generalvisitation i Gottorp provsti, *Treje sogn* undtaget, samme år. Til de vanskeligheder og problemer, som skolevæsenet

havde overtaget fra tiden før 1850, er nu kommet det aktuelle og vanskelige spørgsmål om indførelse af dansk skolesprog i sognene under sprogreskripterne. Mange lærere i disse sogne savner selvsagt stadig færdighed i brugen af det danske sprog, selv om adskillige af dem ved selvstudium og under danske hjælpelæreres vejledning gør sig umage med at tilegne sig det. Det må erindres, at en del ældre og dårligt kvalificerede lærere først blev entlediget i 1855. Således må f. eks. pastor Jespersen i *Nørre Brarup* i 1854 konstatere: I Nørre Brarup og i Rygge er dansk undervisning endnu kun delvis indført i overklassen. I Skæggerød skole er undervisningen tysk, og ren dansk undervisning i elementarklassen bliver først mulig, når en kvalificeret hjælpelærer kommer. Hjemmene er modvillige og gør alt for at modarbejde skolen og sender et betydeligt antal af de bedste børn i tysksprogede skoler. Også pastor Mohr i *Ølsby-Farensted* sogne må indrømme: Sognets hovedlærere med undtagelse af Lorenz Jochimsen i Sønner Farensted magter ikke deres opgaver, men skader tværtimod den danske sag og ønskes entlediget eller forflyttet.

Det er først efter at en del ældre lærere omkring 1855 er blevet udskiftet med yngre danskuddannede, at der tydeligt lyder nye toner. Således melder pastor August Brandt i *Havetoft* i 1857 ret optimistisk: Den modstand og de hindringer, som fra befolkningens og lærerpersonalets side lagdes i vejen for indførelsen af den befalede orden, er lykkeligen overvunden. Pastor Johannes Plenge i *Satrup* har megen ros til lærer Hans Henrik Nissen i Rydde, og pastor L. R. Tuxen i *Tumby-Strukstrup* yder lærer Hans Pahl i Tumby stor anerkendelse. Pastor Reiffenstein i *Havetoft* kan i 1860 glæde sig over, at det danske folkebibliotek flittigt benyttes af børnene, der således bringer den danske bog ud i hjemmene.

Biskop U. S. Boesen fremkommer i sin indberetning af 1854 til ministeriet for hertugdømmet Slesvig med følgende kritik af kirkevisitatoriet, d.v.s. amtmand M. Davids og den konstituerede provst Peter Martens, og dets manglende medvirken ved gennemførelsen af sprogreskripterne i Gottorp provsti:

»Her har jeg troet mig foranlediget til at vedføje en bemærkning, at præsterne i de menigheder i *Gottorp* provsti, hvor kirkesproget er blandet og skolesproget dansk, klager alle over, at de ikke have den fornødne assistance af kirkevisitatoriet ved at gennemføre sprogreskriptet. Når der opstår quæstioner² angående denne sag, trække de – som man udtrykker sig – i almindelighed det korteste strå. Heller ikke synes kirkevisitatoriet ved skoleembedernes besættelse at tage tilbørlig hensyn til indførelsen af det danske sprog. Ved alt dette må præsterne, der med samvittighedsfuldhed ville i så henseende gøre deres pligt, sættes i et skævt og ufordelagtigt lys i deres menigheder, som om det ikke var alvorligt ment, men kun dem, der af fanatisme eller vilkårlighed trænger på det danske sprogs indførelse. Præsterne i disse såkaldte blandede distrikter, mener jeg, burde meget mere i betragtning af et vanskeligt forhold, hvorunder de ved det danske sprogs indførelse er stillede, i deres

Provst og sognepræst Aleth Sophus Hansen, ridder af Dannebrog, Dannebrogsmænd.

menigheder understøttes så meget som muligt, for at de ej skulle trættes eller lide mere end uundgåeligt under deres alvorlige bestræbelser for at udføre regeringens hensigter, hvortil jeg må anbefale dem på det indstændigste, de jeg har fundet i år alle veltænkende og agtværdige mænd.

28. september 1854

U. S. Boesen.«

GOTTORP PROVSTI 1857–63

Af særlig interesse for bedømmelsen af den udvikling, som kendetegner skolevæsenet i de blandede sogne i Gottorp provsti i tiden 1857–63 er de visitationsindberetninger, som findes i provst Aleth Hansens privatarkiv³. I forbindelse med de specialvisitationer, som provsten med få års mellemrum foretog i provstiets sogne, foranledigede han lærerne og ofte også præsterne til på for-

hånd at udarbejde ret udførlige indberetninger om børnetallet, forsømmelser, det i årets løb gennemgåede pensum i de enkelte fag, om skolens tilstand, børnenes flid og opførsel og om forholdet til hjemmene.

TUMBY

Lærer Lorenz Jochimsen i *Tumby* indberetter i maj 1857: Tumby skole har 2 klasser med henholdsvis 50 og 56 elever. Underklassen forestås af en præparand, som er antaget af hovedlæreren. I skoleåret 1856/57 er følgende stof gennemgået: i religion de sidste 4 hovedstykker i Luthers katekismus, i bibelhistorie det Nye Testaments historier, i fædrelandshistorie fra dronning Margrethe til Christian 5., i geografi Danmark, Norge, Sverrig, Rusland, Preussen, Polen, England, Holland, Belgien, Frankrig, Spanien og Portugal, i grammatik hovedord, bestemmelsesord og egenskabsord. Den 11. september 1858 oplyser Jochimsen: Skolebygningen er fra 1836, skolestuerne rummelige med vinduer i 3 sider. Børnene er lydige, opmærksomme og flittige. De bliver sjældent hjemme uden tilladelse og besøger flittigt gudstjenesterne, både de danske og de tyske. Den 13. september 1858 fremsender lærer Jochimsen en skriftligt udarbejdet udførlig katekisation til specialvisitationen i Tumby over teksten Math. 6. vers 27 til enden.

STRUKSTRUP

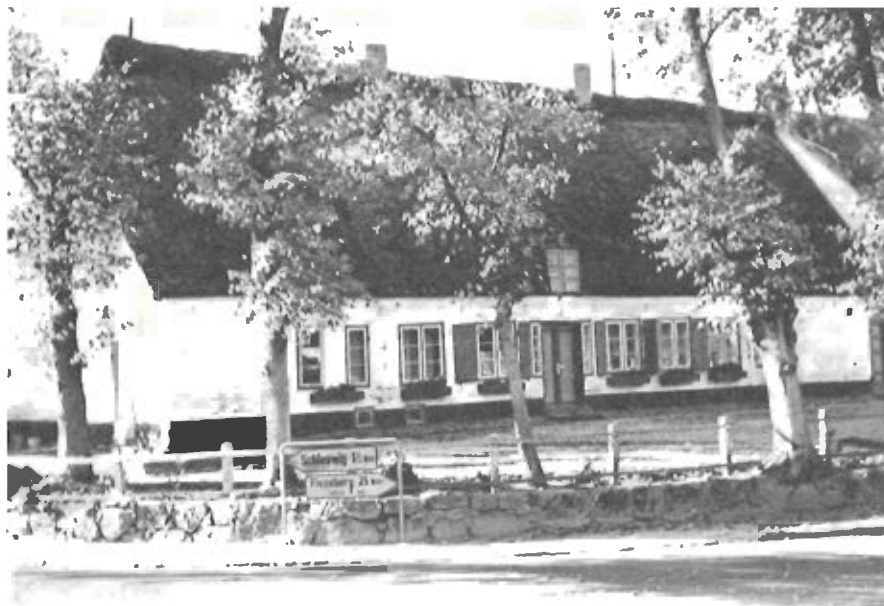
Så sent som den 12. december 1863 oplyste lærer Peter Ingward Petersen i Strukstrup, at skolen havde en blandet klasse med 88 børn, at skolebesøget var godt, og at børnene var flittige og måtte roses for god opførsel.

ØLSBY-FARENSTED

Pastor C. L. Mohr i Ølsby-Farensted sogne fremsendte sin beretning til specialvisitationen den 11. og 12. maj 1857. Angående skolebesøget bemærker han, at det tidligere har været meget slet, men at det nu er upåklageligt. Årets eksamen ved sognets skoler forløb tilfredsstillende. Dog fandt præsten anledning til at tildele lærer Asmussen i *Sønder Farensted* en formaning, mens degn Lausen i *Ølsby* og degn Grün i *Nørre Farensted* får ros.

Til specialvisitationen den 11. oktober 1859 bemærker pastor Mohr: lærer Grün i *Nørre Farensted* benytter flittigt skolebiblioteket i præstegården. Skolen i *Sønder Farensted* står fremdeles tilbage for sognets andre skoler. Lærer Grün har antaget en ny hjælpelærer uden at spørge præsten, hvad denne er noget stødt over. I øvrigt bekender sognets lærere sig kun officielt til kristendommen. De er i høj grad opfyldt af selvbehagelighed. Det er en 39 år gammel præst, der mener at kunne udtale sig således om sognets lærere i almindelighed. Der følger så en udførlig beretning om årets eksamen, navnlig i fagene religion og sang.

Den 30. juli 1862 skal provsten igen afholde visitation, og pastor Mohr

Skolen i Ølsby, bygget 1822, blev endnu brugt i 1960.

beretter på 2 tætskrevne sider om kirkevæsenet. Angående skolevæsenet konstaterer han fremskridt ved samtlige skoler og uddeler ros til lærer Langholz i *Stolk*. Præsten har udstedt attest til dispensation fra undervisningen for 36 børn, hvoraf 7 endnu ikke var fyldt 10 år. I indberetningerne fra november og december 1862, fra april og juni 1863 meldes fremdeles om gode fremskridt. Kun på sangens område skorter det endnu. Endelig meddeler indberetningen af 21. september 1863, at den nye lærer i *Nørre Farensted*, Jørgen Petersen Trausted, og hjælpelærer Jes Erichsen Bang i *Stolk* er blevet godt modtaget af forældrene. Der foreligger ingen klager, og der lægges ingen hindringer i vejen for dansk undervisning.

Sammenlignet med adskillige præsters klagesange netop fra dette tidsafsnit må pastor Mohrs indberetninger fra dette sydlige sogn betegnes som overordentlig fortrøstningsfulde og optimistiske.

Og hvordan bedømmer sognets lærere situationen?

Lærernes indberetninger

Jürgen Hinrich Lausen har forestået degneskolen i *Ølsby* siden 9. december 1855. I sin indberetning af 9. maj 1857 bemærker han, at skolen ved hans overtagelse var i en dårlig forfatning, navnlig på grund af formandens sygdom. Biskop Boesen anså i sin indberetning lærer Jensen i *Ølsby* for at være

sindssyg. I dag kommer børnene med lyst. De viser flid, opmærksomhed og god opførsel og læser flittigt hjemme i danske bøger fra biblioteket. Der er sket store fremskridt. Ved lærer Lausens tiltræden var der kun indskrevet 39 børn i protokollen, i dag er antallet 63, deriblandt 6 fra de tilgrænsende distrikter. Der udskrives 7 konfirmander og nyindmeldes 10 børn. »Lærgenstandene« i skoleåret 1856/57 i religion, bibelhistorie, fædrelandshistorie, geografi og naturhistorie gives der oplysninger om. I regning benyttes Grünfeldts regnebøger, enkelte elever regner i 3. del⁴. Der er lært 15 koralmelodier og indøvet 10 »skoleviser«, heriblandt 4 fædrelandssange. Også indberetningerne fra september 1858 og oktober 1859 taler om pæn fremgang. Provst Aleth Hansens visitatsberetning fra 1857 nævner lærer Lausen som en dygtig lærer og skolens tilstand som særdeles tilfredsstillende. Lausens indberetninger fra november 1860, august 1862 og fra september 1863 oplyser alle om det gennemgaaede pensum, melder om pæn fremgang og roser børnenes flid.

Lærer Peter Christian Grün ved degneskolen i *Nørre Farensted* indberetter 8. maj 1857: Skolebygningen er ret ny og er blevet udvidet i 1854. Derimod er lærerboligen, der allerede i 1848 var dømt til nedrivning, i ussel stand. Skolen har 2 klasser med 130 børn og er tilstrækkeligt forsynet med bøger og kort. Navnlig overklassen fortjener det bedste vidnesbyrd med hensyn til opmærksomhed, læselyst og lydighed. Det kniber dog endnu med diktat og brøkregning. Fra overklassen var der om sommeren udmeldt 16 børn, der skulle tjene hos bønderne, og der var derudover mange forsømmelser i sommerhalvåret. Det samme gælder somrene 1858, 1859 og 1860.

I 1863 bliver lærer P. Chr. Grün afløst af Jørgen Petersen Trausted. Han er blevet godt modtaget af forældrene og har mødt megen velvilje. Børnene er lydige og flittige. Der mangler danske læsebøger, og lærerens bolig er dårlig og fugtig.

Af hjælpelærere nævnes Peter Christian Engel, der har timer i overklassen og her lader børnene lære samtlige bibelsprog i Balslevs lærebog og alle søndagsevangelierne udenad. Hjælpelærerne skifter hyppigt. Der nævnes ikke færre end 4 i løbet af 3 år.

Sønder Farensted distriktsskole er en blandet skole med kun 26 børn i august 1855, da Hermann Lauritz Diedrich Asmussen overtog den. I sin indberetning af 9. maj 1857 påpeger han det uheldige i de mange forsømmelser, navnlig om sommeren, hvor de større børn skal vogte køerne. Med det ringe børnetal er det vanskeligt at indøve koralmelodier. Derimod når han at lade børnene lære 80 bibelsprog udenad! Børnetallet er jævnt stigende, i 1858 34, i 1860 44, i 1862 52 og i 1863 53, og der noteres færre forsømmelser.

Johann Langholz ved *Stolk* distriktsskole, autodidakt, må ifølge biskop Boesens visitatsindberetninger af 1854 anses for at være en dygtig lærer, og som det ses ovenfor, bliver han også rost af pastor Mohr, men han er ikke det danske sprog mægtig. Han har imidlertid en dygtig hjælpelærer i Hermann

Skolen i Nørre Brarup fik ny bygning i 1844.

Lauritz Diedrich Asmussen, der bliver afløst i 1855 af Hans August Hansen, som virker som hjælpelærer for Langholz til 1859. Det er da også lærer Hansen, der afgiver beretning om den blandede skole med 3 afdelinger, i alt 70–80 børn. Han fremsender et udførligt ugeskema, ledsaget af fagfordeling og pensumopgivelser i alle fag. Antallet af udenadlærte bibelsprog opgives til 62, af salmer til 20, af koralmelodier til 12. Desuden læres 12 skolesange, bl. a. Der er et yndigt land, Vift stolt på Kodans bølge, Danmark, dejligst vang og vænge. Indberetningerne for skoleårene 1860, 1861 og 1862 er skrevet af lærer Langholz. Da børnetallet i 1862 er nået op over 100, oprettes to adskilte klasser, og der antages en hjælpelærer, Jes Erichsen Bang, der har timer i elementarklassen samt 4 ugentlige timer i øverste klasse.

TREJA SOGN

Sognepræsten i Treja, Carl P. Brasen, indberetter 1857, at skolebesøget er blevet langt bedre. Lærerne er dygtige, flittige og ivrige. Provst Aleth Hansen afholder specialvisitation 28. september 1858 og bemærker, at der i stedet for en præparand bør ansættes en seminarieuddannet lærer med 150 rdlr. og fri station, og der bør tilstås hovedlæreren en passende godtgørelse. Børnetallet

er nået op på 192, og skolen har kun 20 eksemplarer af Hjorts Den danske Børneven. Det Nye Testamente og salmebogen bruges som læsebog. Børnenes opførsel i og uden for skolen er tilfredsstillende. Pastor Brasens indberetning af 13. oktober 1860 er anerkendende.

Som hovedvikar for pastor Brasen, der havde fået embede i Vonsbæk, indberetter pastor Joh. Fr. Augustiny, tidligere Hollingsted, den 26. maj 1863: Børnene lærer dansk med lyst og kan godt udtrykke sig på dette sprog, bedre end på højtysk. Desværre mister mange det efter konfirmationen, da enkelte beboere terroriserer hele sognet. Vi må håbe for det næste slægtled!

Her over for står *lærernes* indberetning.

Hans Henrik Christian Nissen i *Treja* degneskole meddeler 1. juni 1857, at elementarklassen har haft danskundervisning i flere år, mens overklassen først har fået det for 5/4 år siden. Nissen kom til Treja i 1855 efter Henning Thomsen, der efter egen ansøgning blev entlediget i 1855, og han har i overgangstiden lagt særlig vægt på danskundervisningen og kan notere fremgang. Om sommeren har overklassen alt for mange forsømmelser. Af 91 elever tjener 15 hos fremmede, og 39 er dispenseret.

I 1857 mangler der stadig danske læsebøger, et dansk vægkort, et sæt af Glüsings trykte forskrifter til skønskrivning og et regneapparat til elementarklassen⁵.

I 1860 er børnetallet 196, men nu delt op i 3 klasser. Forsømmelserne i vinterhalvåret skyldes ikke sjældent de dårlige veje.

Burchard Friedrich Johannsen i *Sølversted* distriktsskole, Gustav Johannsens fader, har en blandet skole med 61 børn. I 1857 er skolebesøget godt, og børnene er flittige og lydige. Pensum og bogbestand opgives. Også i 1860 roses børnene for flid og god opførsel, og skolebesøget er upåklageligt.

SATRUP SOGN

Sognepræsten i Satrup, Johs. Plenge, beretter 1858 om overfyldte klasser og kræver ansat en fast andenlærer. Det samme gør provst Aleth Hansen. I 1860 bliver den senere så kendte kirkehistoriker Holger Frederik Rørdam sognepræst. Han roser skolen, der nu har 3 klasser med 73, 67, og 68 børn. Folkebiblioteket benyttes flittigt.

Lærer Hans Pahl oplyser, at børnene er villige og velopdragne, fulde af kappelyst. Der er 196 børn i 2 klasser, det samme i 1858. Om sommeren hjælper småkårsfolks børn i tørvemosen. Det giver mange forsømmelser, men der er ingen trods eller vrangvilje.

Andenlærer Berthel Petersen indberetter i 1861 udførligt det gennemgæede pensum.

Rydde distriktsskole er en blandet skole med 55 børn. Skolestuen er for lille og skolebordene brøstfældige, men Hans Henrik Lassen er ved godt mod og mangler ikke arbejdslyst. Johannes Peter Jøns Johannsen, Gustav Johann-

sens broder, afløser i 1860 lærer Lassen. Han melder om mange forsømmelser i sommerhalvåret. Forældrene er fattige, og det sætter sit præg på skolebesøget.

NØRRE BRARUP SOGN

Lærer Marx Nicolaj Brix ved *Nørre Brarup* degneskole indberetter 18. maj 1857, at børnene er lydige, lærvillige og gør gode fremskridt. Det gennemgæede pensum omtales meget udførligt. Der undervises endog i begyndelsesgrundene i aritmetik og geometri. Indberetninger af 1858 og 1859 er nærmest gentagelser.

Rygge distriktsskole er en blandet skole med 65 børn, og lærer Jürgen Christian Sonn må den 18. maj 1857 meddele, at en del af de mere velstillede gårdmænd sender deres børn i tysksprogede naboskoler. Skolen er velforsynet med bøger, og skolebesøget er godt.

Lærer Adolph Christian Ahrendsen ved *Skæggerød* distriktsskole konstaterer i sin beretning ved kirke- og skolevisitationen 19. maj 1857, at skolebesøget har været dårligt, men er i bedring. »Undervisningsgjenstandene« opregnes udførligt. I 1858 er 94 børn fordelt på 2 klasser, men de to lærere underviser i samme skolestue. I 1859 er børnetallet steget til 96 og i 1860 til 105, stadig under de vanskelige forhold.

HAVETOFT SOGN

Pastor Joh. Reiffensteins indberetninger af 18. august 1861, 14. juli 1862 og 7. oktober 1863 melder om beskedne fremskridt. Lærerne er flittige, men præsten er noget skeptisk angående deres nationale pålidelighed!

Lærer Peter Jensen Geleff i *Havetoft* degneskole skriver den 5. juni 1857: 114 børn, 32 tjener hos fremmede, de fleste udensogns. Andre møder kun 2 gange om ugen. Foruden de autoriserede skolebøger benyttes Plenges geografi, Rasmussens fædrelandshistorie og Rickmers Deutsches Lesebuch⁶. Indberetninger af 1860 og 1861 melder om stigende børnetal og oplyser om det behandlede pensum. Lærer Thade Peter Heinrich, der tiltræder i 1861, melder om ret gode arbejdsforhold.

Indberetninger fra lærer Johann Jacob Bügge i *Havetoftløjt* distriktsskole 1857–63 er meget selvglade og omstændelige, men uden interesse. Lærer Hans Lassen i *Torsballe* indberetter i årene 1857–63. En blandet skole, omkring 45 børn, ret godt forsynet med skolebøger.

BØL SOGN

Pastor Joh. Christian Jacobsen i 1863: Skolerne arbejder tilfredsstillende. Dog søger ikke færre end 44 skolepligtige børn i sognet enten privatskoler eller tysksprogede skoler i nabosogne. Fra de tyske privatskoler foreligger ugeskema og undervisningsplan, der synes at vise, at disse skoler på papiret ikke afviger synderligt fra de offentlige skoler.

Indberetningerne fra Bøl degneskole fra 1857, 1858 og 1859 afgives af lærer Matz Matzen. Skolen har 102 børn med to lærere i to skolestuer. Derefter følger indberetninger for 1860, 1861, 1862 og 1863 ved lærer og degn Carsten Jacob Clausen, der melder om afvandringen af skolepligtige børn til udensogns skoler.

I 1857 har *Mårkærskov* distriktsskole 116 børn i 2 klasser og 2 skolestuer. Lærer Christian Petersen røber i sine indberetninger mådeligt kendskab til det danske sprog. Han henvender sig endnu i 1858 på tysk til »das hohe Kirchenvisitatorium der gemischten Districte des Amtes Gottorf«. Indberetningerne 1858–63 bringer intet nyt af særlig interesse.

SAMMENFATNING AF FORHOLDENE I GOTTORP PROVSTI 1857–1863

Det fremgår af foranstående, at kirkevisitatoriet for Gottorp provsti i tiden 1857 til 1863 hvert år indhenter en indberetning om skolernes tilstand både fra *sognepræsten* og *hovedlæreren*. Bedømmelsen af forholdene afviger meget lidt fra hinanden, og der er næppe grund til at antage, at nogen af parterne har villet fremstille situationen i lysere farver end forsvarligt. Man må derfor have lov til at betragte disse steds- og tidsbestemte beretninger som værdifuldt kildemateriale, og man kan ikke undgå at fastslå, at de på adskillige områder tegner et ret fortrøstningsfuldt og optimistisk billede af skolernes og lærernes stilling i de sydligste sogne under sprogreskripterne. Præsterne melder om pæn fremgang for danskundervisningen og roser almindeligvis lærerne for deres nidkærhed, flid og udholdenhed. Lærerne omtaler børnene som flinke, lærvillige og lydige. Fra hjemmenes side møder de kun ringe modstand, ikke sjældent velvilje. Desværre skifter elementarlærerne, andenlærerne og præparanderne ustandselig, hvad der næppe kan undre nogen, når man tager de elendige økonomiske kår i betragtning, som man byder dem. Men det volder selvsagt afbræk i undervisningen i elementarklasserne. Endnu 7–8 år efter sprogreformens indførelse kniber det ved adskillige skoler med at fremskaffe de nødvendige danske skolebøger.

Det, som både præsterne og lærerne gang på gang peger på som det mest uheldige, er dog de mange *forsømmelser*. Det gælder for sommerhalvåret, hvor småkårsfolks børn må tjene til føden hos fremmede, ofte udensogns, eller hjælpe derhjemme, især i tørvemoserne. Præsterne giver stadig i udstrakt grad dispensation, så at børn fra fattige hjem kan nøjes med at gå i skole 2 dage ugentlig – eller mindre. Det blev ofte kun til enkelte timer, somme tider fra kl. 6 til 8 om morgenen eller ved middagstid fra kl. 12 til 14, de såkaldte »Hirtenschulen«, hyrdeskoler. Børnene møder trætte og uoplagte og må nøjes med disse repetitionstimer hele sommerhalvåret. Resultatet er da også, at navnlig småkårsfolks børn måtte vente på at blive konfirmeret, fordi de ikke

Kronsgård distriktskole i Gelting sogn under Dyttebøl gods fik ny bygning i 1859.

kunne klare selv de mest beskedne krav ved overhøringen. Man er gået bort fra at idømme skolemulkter, da man i regelen ramte de økonomisk svageste. Om vinteren er skolebesøget bedre, men skolevejen er ofte lang, og vejene til tider nærmest ufremkommelige. Det må bemærkes, at spørgsmålet om de talrige skoleforsømmelser var velkendt i hertugdømmerne og i kongeriget, og det havde plaget alle parter fra den dag, da den offentlige skole så dagens lys.

Efter 1861 melder spørgsmålet om *privatskolerne* sig med øget styrke. Det er navnlig gårdejerne, der sender deres børn til de sydligere sogne med tysk undervisningssprog eller holder privatlærere. Skolen i hjemsoget bliver berøvet nogle af sine bedste elever og får præg af fattigmandsskole. Alligevel synes der ikke at være de stærke og bitre nationale brydninger, som vi møder dem i adskillige sogne i Angel i *Flensborg provsti*, og som her satte sit præg også på skolens arbejde.

FLENSBORG PROVSTI

Der havde ikke været generalvisitation i Flensborg provstis landsogne siden 1846. Efter generalsuperintendent Callisens afgang i 1848 havde man klaret sig med to konstituerede superintendenter, Jep Hansen og Asschenfeldt, og man savnede et samlende led. Efter at professor H. L. Martensen i sommeren

1853 havde afslået at lade sig udnævne til biskop, bevægede Regenburg præsten i Fjelstrup, Ulrich Sechmann Boesen, en afgjort tilhænger af sprogreskripterne, til i april 1854 at modtage udnævnelsen til Slesvigs biskop med sæde i Flensborg⁷.

Allerede i efteråret 1854 foretog den nyudnævnte biskop generalvisitation i Flensborg provstis landsogne. Men umiddelbart forinden indkaldte han præsternes visitationsberetninger om kirke-, skole- og fattigvæsenet i sognene, og præsternes udførlige skildringer giver, for så vidt de angår skolevæsenet, værdifulde oplysninger om skolebygningernes tilstand, om børnetallet, om skolebesøget og om lærernes biografiske data.

Præsterne, de fleste ret unge og uerfarne, udtaler sig også om lærernes kundskaber, dygtighed og evne til at omgås børnene og forældrene og navnlig om, hvorvidt de magter at undervise på dansk. Med nogle beretninger følger skolernes lektions- eller timetabel, hvoraf det fremgår, at man allerede dengang i de blandede distrikter kendte 5-dages ugen med lørdagen fri eller i hvert fald onsdag og lørdag eftermiddag fri. Kun to indberetninger, af Jes Siemsen i *Hanved* og af J. E. L. Schmidt, diakonen eller andenpræsten i *Gelting*, er skrevet på tysk. Flertallet af præsterne roser lærerne for kristelig og moralsk vandel og for flid og nidkærhed. Dog lægger enkelte ikke skjul på, at skolen ville være bedre tjent med, at den gamle udslidte lærer blev entlediget og afløst af en yngre dansk uddannet mand.

Få dage før biskop Boesens visitationsrejse, der er berammet til september 1857, gentager situationen sig. Præsterne meddeler den tekst, som de agter at prædike over og emnet for deres katekisation i kirken. Beretningerne om skolevæsenet er alle skrevet på dansk, og de er ført op til dato. De lærere, der i 1855 ved kgl. resolution var entlediget på grund af svagelighed eller manglende kendskab til det danske sprog, er blevet afløst af yngre lærere, flest fra Skårup eller Jelling seminarium, og der meldes om fremgang for danskundervisningen. Ved enkelte skoler, det gælder navnlig ved de adelige godser i *Gelting* sogn, er forholdene på grund af den høje klassekvotient og de mange forsømmelser blandt børnene af den fattige arbejderbefolkning, stadig utilfredsstillende.

Igen i 1860 agter biskop Boesen sig på visitatsrejse i Flensborg provstis landsogne, og præsternes beretninger omhandler nu tiden fra 1857-60. Der ydes almindeligvis lærerne anerkendelse for flid og dygtighed, men her i Angel, navnlig i *Sørup* og nabosognene, kendes den øgede nationale spænding som passiv modstand mod skolens arbejde. Lærerne opgiver navnene på de sidste tre års konfirmander til præsterne, og det ses, at navnene omhyggeligt krydses af ved biskoppens visitats. Hvad der sker med dem, der ikke møder, ses ikke, men der er eksempler på, at de, der ikke kan komme med en antagelig forklaring for deres udeblivelse, bliver indkaldt til at møde for kirkevisitoriet.

GELTING

Først i 1856 blev skolevæsenet ved de adelige *godser* i *Gelting* sogn underlagt sprogreskripterne. Det var godserne *Gelting*, *Dyttebøl*, *Prisholt*, \emptyset og *Bukhavn*. Om skoleforholdene her indberetter sognepræsten Jacob Hansen den 18. oktober 1860:

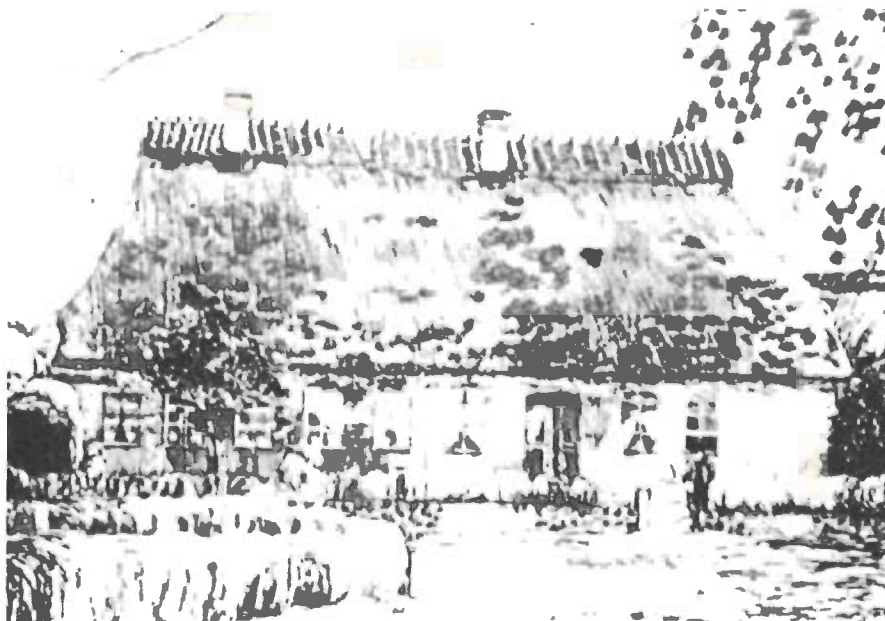
Sognet omfatter 5 godser. Hvert gods har sin skole, og på det ene er der 2; her er altså 6. En følge af, at skolerne retter sig efter godserne er, at skole-distrikterne ikke er arronderede. Nogle er overdrevent store, andre temmelig små. De respektive godsejere var skolepatroner, indtil den allerhøjeste resolution af 15. august 1857 også her ophævede patronaterne. Her var også alt usselhed: lærerne havde intet at leve af, deres boliger var elendige og skolerne meget forfaldne. Under 19. november 1857 normerede et nyt reglement for *Gelting* sogn lærernes indtægter i overensstemmelse med skoleordningen af 1814. Samtlige skoler og boliger er underkastet hovedreparatur. 1 ny skole og 2 nye boliger er opført. Lærernes forbedrede stilling – skønt endnu bestandig ringere end i provstiets øvrige sogne – har fremkaldt ny lyst og iver hos dem, men desværre er der ligeså lidt sans for skolen som for kirken i sognet. Forældrene er ligegyldige og børnene ligeså, og alt må drives frem med tvang. ... Den megen fattigdom, der hersker her, er vel for en stor del skyld deri. Skolevæsenet står derfor her lavere end i provstiets øvrige skoler, og lærernes flid kan ikke råde bod derpå.

MINISTER-VISITATS 1860

Fra 1860 stammer også baron Blixen-Fineckes beretning om hans besøg i *Munkbrarup*, *Husby* og *Satrup*. Man har – som det synes med nogen ret – hævdet, at forholdene er fremstillet i for lyse farver, og at der ikke var fuld dækning for så megen ros efter det korte besøg. Blixen-Finecke blev minister for Slesvig den 2. december 1859 i ministeriet Rotwitt. Tyskerne satte deres lid til, at ministerskiftet skulle betyde ændringer i sprogreskripterne, men de måtte snart opdage, at deres håb havde bedraget. Den 8. februar bragte *Dannevirke* den fulde tekst, og samme dag kunne man læse den tyske oversættelse i *Flensburger Zeitung*, som begge havde den fra *Berlingske Tidende*, som i datidens aviser hyppigt kaldes *B.T.* Her gengives beretningen efter *Dannevirke*:

Under 5. februar 1860 har hs. excellence ministeren for hertugdømmet Slesvig, baron Blixen-Finecke, ifølge »*B.T.*« tilstillet Hs. Majestæt følgende officielle beretning:

Med den rejse, som jeg, efter Deres Majestæts befaling, i forrige uge foretog i hertugdømmet Slesvig, forbandt jeg blandt andet også den hensigt selv at undersøge skolerne i flere af landskabet Angels sønden for Flensborg beliggende sogne, hvor kirke- og skolesproget dels er dansk, dels tysk, for så-

Munkbrarup degnebolig 1860–1906. Tegning af lærer Johannes Stüdtje, Munkbrarup.

ledes at danne mig en begrundet mening om skolevæsenets tilstand i den nævnte egn.

Deres Majestæt har sat Dem det mål at gøre Deres undersætter ret og skel, hvad enten de tale det danske eller tyske tungemål, og det er derfor, at jeg i dybeste underdanighed vover at forelægge Deres Majestæt udbyttet af nogle få dages erfaring i den antydede retning.

Ledsaget af een under Deres Majestæts ministerium for hertugdømmet Slesvig ansat embedsmand og forvisset om, at min ankomst ville være de pågældende skolelærere uventet, besøgte jeg skolerne i de tvende til Flensborg provsti hørende sogne *Munkbrarup* og *Husby*, såvel som det til *Gottorp provsti* hørende *Satrup* sogn.

Jeg kommer tilbage med den overbevisning, at skolevæsenet i de nævnte sogne står højere end noget andet sted, det være sig i Danmark eller de til det tyske forbund hørende lande, hvor jeg har haft lejlighed til at gøre mig bekendt med de tilsvarende forhold.

Ikke blot i det danske sprog står skolebørnenes færdighed, hvad enten der ses hen til udtalen eller analysen deraf, højere end, såvidt mig bekendt noget andet sted i Danmark, men deres kundskab i det tyske kan endogså måle sig med, hvad der præsteres i almueskoler i rent tyske lande, såsom Preussen, Thüringen og Hannover, hvorom jeg, som oplært på et tysk gymnasium og uddannet på en tysk højskole, tør have en mening.

Dertil kommer endnu, at religionsundervisningen i de anførte angelske skoler gives på en hensigtsmæssig måde, idet de kristelige tros lærdomme meddeles ved oplæsning og forklaring af det Nye Testamente, noget der næppe sker mere fyldestgørende i andre danske eller fremmede almueskoler.

Det samme gælder i fortrinlig grad om kundskaben i fædrelandshistorie, der meddeles efter en større målestok, end man er berettiget til at fordre af almueskoler på landet. Selv i sang, på tysk som på dansk, forekom undervisningen mig at være god og omhyggelig.

Endvidere overbeviste jeg mig, ved samtalevis at adspørge de yngre børn om sådanne genstande af det daglige liv, der falder inden for deres forestillingskreds, om, at selv de blandt børnene, der først nylig har begyndt at besøge skolen, besad tilstrækkelig færdighed i det danske sprog, til at undervisningen med held kunne fortsættes deri. Ikke blot udtrykte de sig med en naturlig lethed på dansk, men tillige i så ren en mundart, at der ingen tvivl kunne være om, at dansk var deres modersmål, noget, som jeg også fandt bekræftet af enkelte børns egen mund.

Jeg skal i denne henseende allerunderdanigst tillade mig at fremhæve den betegnende kendsgerning, at en pige på 13 år fra byen Slesvig, der først nylig er blevet optaget i en af de pågældende skoler, stod ikke lidet tilbage for de øvrige, selv mindste børn med hensyn til kundskaben i tysk, medens dette ingeniunde i samme grad var tilfældet med hendes færdighed i det danske sprog.

På min rejse indlod jeg mig endvidere i samtale med almuefolk af forskellig alder, og på én undtagelse nær erholdt jeg såvel af unge som gamle dansk svar på dansk tiltale, og det i en mundart, der ikke røbede noget slægtskab med tysk, men som i udtalens renhed og vendingernes danskhed godt kunne måle sig med almuesproget i det øvrige Danmark, navnlig i Nørrejylland.

Disse erfaringer, såvel som navnlig den omstændighed, at de forældre fra nævnte sogne, som besværer sig over deres børns mangelfulde oplærelse i det tyske sprog, selv ikke formår at udtrykke sig på tysk, det være sig mundtlig eller skriftlig, så godt som de børn, hvis undervisning heri dadles, afgive for mig målestokken til vurdering af de fremførte ankers indre sandhed. Jeg har derved – i det mindste for de omhandlede angelske sognes vedkommende – vundet den overbevisning, at de såvel over skoleundervisningen i det hele taget som særlig over undervisningen i tysk rejste og undertiden i stærke udtryk formulerede klager savner al grund, men at der meget mere er god føje til at være tilfreds med det standpunkt, hvorpå undervisningen i de nævnte egne står, såvel som i fortrinlig grad at påskønne de mænds virksomhed, hvem dette glædelige resultat skyldes.

Det kongelige ministerium for hertugdømmet Slesvig,
den 5. februar 1860.

Allerunderdanigst
Blixen Finecke

Til ministerens besøg havde man ikke valgt de ringeste skoler. De mænd, hvis virksomhed ministeren påskønnede, var lærer og degn Claus Peter Wethje i *Munkbrarup*, som af sine foresatte kaldes »dygtig og nidkær«. Han var Dannebrogsmænd fra 1850. Det var Hans Pahl i *Satrup*, som kaldes »sjældent dygtig«, og som blev Dannebrogsmænd i 1862, samt Andreas Samuelson i *Husby*, som kaldes »meget dygtig«. De var alle født i det nuværende Sydslesvig, Wethje i *Grumtoft* sogn, Samuelson i *Hanved* sogn og Pahl i *Lille Rheide* i Krop sogn.

TØNDER PROVSTI

Tønder provstis arkiv på landsarkivet i Åbenrå indeholder i 3 pakker visitatsberetninger fra tiden 1849–63. Det drejer sig om sognepræsternes årlige indberetninger til provsten om kirke-, skole- og fattigvæsenet. Modsat indberetningerne fra Gottorp provsti giver de kun meget sparsomme oplysninger. Helt op til 1855 er der så godt som udelukkende tale om de regnskaber, præsten hvert år skal aflægge angående kirke-, skole- og fattigvæsenet, og det sker oven i købet særdeles kortfattet. Det er først henimod 1860, at præsterne – vel nok efter tilskyndelse fra provsten – fremkommer med en noget mere udførlig omtale af skolernes forhold og af lærerne, der almindeligvis roses for trofasthed og nidkærhed i deres gerning. I denne forbindelse findes nogle biografiske oplysninger, men præsterne udtaler sig i øvrigt i almindelige og uforpligtende vendinger.

SKOLELÆRER-BIBLIOTEKET

Det mest interessante turde egentlig være den fortegnelse over skolelærerbiblioteket, som sognepræsten i *Klægsbøl*, Christen Pram Gad, 1860–64, fremsender 10. marts 1862. Fortegnelsen gengives med præstens originale retskrivning:

Skolelærerbiblioteket består af:

1 Liscos Erklarung des N. T.	18 Kurzs Religionslare
2 Harms Gnomon	19 Berlins Larebog i Naturlaren
3 Nissens Unterredungen 1. Theil	20 Viborgs 4 Evg.: 16 Hefter
4 Nissens Unterredungen 2. Theil	21 Gloger: de nyttige Dyr
5 Munsters Betrachtungen	22 H. Scharling, moderne Christendom
6 Callisens populare Glaubenslehre	23 J. Jorgensen, Slesvigske Skoleblade
7 Molbechs danske Ordbog	24 Gjessing, Frederik 6.s Historie
8 Holbergs Vejledning ved Brugen af bibelske Fortallinger	25 Valentiner, Peter kommer paa Landet
9 Maus 400 Fortallinger	26 Budstikken 4de Aargang
10 Gronbergs Haandordbog	
11 do.	

12 P. E. Müllers Dansk Synonomik	27 Danske Folkesange med Melodier
13 Lets Huuspostille	28 Reverdils Struense ved Moltke
14 Nissens Samtaler over Luthers lille Catechismus (oversat)	29 Hagerup: Det danske Sprog i Angel
15 Allen: Det danske Sprog og det nationale Liv i Sønderjylland I	30 Worsaae: Danmarks Oldtid
16 do. II	31 Hoffackers Predigten
17 Barfods Fortællinger af Fædrelandets historie	32 Henrik Kroyer: Naturhistorisk Læsebog

Omkring en tredjedel af bøgerne henhører under faget religion, og halvdelen af dem er skrevet på tysk, og her undrer man sig mest over at se Jakob Peter Mynsters betragtninger på tysk, da den allerede i 1862 var en dansk klassiker. Bøgerne er meget nye, idet kun ganske få af dem er mere end 15 år gamle. De dækker fagene fædrelandshistorie, arkæologi, naturlære og naturhistorie, til dels også landbrug med tidens bedste og nyeste bøger. Dansk sprog er dækket af 2 hovedværker, som bruges den dag i dag. Allens bog var stor og dyr, men den og Hagerups, som begge var meget nyttige for lærere i Sønderjylland, synes at være en gave fra det slesvigske ministerium, som havde fremkaldt begge bøger. Måske gælder det også Worsaaes bog om Danmarks oldtid. Flere af lærerne skænkede oldsager til oldsagssamlingen i Flensborg. Hvis skolelærerbiblioteket i Klægsbøl angiver en gennemsnitskvalitet for den slags biblioteker, har man været godt kørende^a.

Der er grund til at minde om, at den slesvig-holstenske skoleforordning af 24. august 1814 i § 75 kræver, at der i hver kommune af kirkekassen årligt skal ydes mindst 8 rigsbankdaler til et *skolebibliotek* med nyttige og brugelige bøger. De anskaffes under præstens opsyn, bliver opført i en bogfortegnelse og opbevares i et af kirkens midler bekostet skab, der får sin plads i præstegården. Der var navnlig tale om håndbøger til brug for læreren personlig, i og for sig en udmærket idé, blot undrer man sig i dag over, at bøgerne skal stå i præstegården, og at læreren må bede præsten om nøglen til bogskabet. Det må dog huskes, at præsten havde tilsyn med sognets skoler og med lærerne, og at præstegården da var det mest centrale sted for alle sognets lærere.

FOLKEBIBLIOTEKER

Det blev da også almindeligvis præsterne, der tog imod de ret talrige bog-gaver fra »Den midlertidige Comitee for Oprettelsen af danske Folkebiblioteker i Slesvig«, stiftet i København i 1851. Der fandtes efterhånden stedlige *folkebiblioteker* i alle sogne i de blandede distrikter, og udlånet var gratis. Efter komiteens beretninger at dømme har beboerne – navnlig børnene – i ret udstrakt grad benyttet sig af tilbudet. Der var imidlertid sogne, f. eks.

Sørup i Angel, hvor den tyske agitation efter bedste evne modarbejdede bibliotekets virksomhed. Der er eksempler på, at børnene ikke turde tage bøgerne med hjem af frygt for forældrenes modvilje. Trods skuffelser og modgang har de danske folkebiblioteker utvivlsomt i de blandede distrikter haft deres betydning for bevarelsen af det danske sprog i adskillige hjem⁹.

TØNDER PROVSTI 1855–61

Forud for biskop Boesens generalvisitationer i 1855, 1858 og 1861 fremsender præsterne i Tønder provsti deres visitationsberetninger, der indeholder en ret udførlig omtale af sognets kirke- skole- og fattigvæsen¹⁰. Præsterne i de 10 sogne under sprogreskripterne og i de nordslesvigske sogne under Tønder provsti benytter herved det danske sprog, de øvrige det tyske. Indberetningerne angående skolevæsenet indeholder en del biografiske oplysninger om lærerne, som efterhånden føres op til dato, og som regel præstens vurdering af lærernes kundskaber, pædagogiske evner, deres forhold til forældrene og ofte en vurdering af deres kristeligeandel. Nidkær, flittig, dygtig er i denne forbindelse hyppigt anvendte tillægsord.

MEDELBY

Således taler pastor Chr. Christiansens¹¹ bedømmelse af Medelby sogns lærere i 1858 for sig selv: »Vistnok har hele menigheden aldrig før i henseende til samtlige skolelærere været så lykkelig begavet, som det nu er tilfældet. Det er mig en sand glæde at kunne bevidne ikke blot alle 4 læreres interesse for deres kald, deres dygtighed, duellighed og flid, men også deres rosværdige eksemplariske forhold«. Det drejer sig om lærerne Olde Rickmers i *Medelby*, C. A. Lassen i *Østerby*, Heinrich Petersen i *Jarlund* og Jens Andersen Jenssen i *Vesby*, der udover deres undervisningstimer »forrige vintre i de såkaldte aftentimer har søgt at råde bod på følgerne af sommerens forsømmelser. Deres uegennyttige bestræbelser i denne henseende er taknemmeligt blevet påskønnet.«

Nu er selvsagt forholdene ikke overalt så ideelle. Bedømmes resultatet af lærernes arbejde som mindre tilfredsstillende, tilskrives det imidlertid ofte de mange forsømmelser, navnlig om sommeren, elementarlærernes hyppige skiften og hjemmenes ligegyldighed, ja modvilje. Selv om der efterhånden bliver ansat danskuddannede lærere i adskillige hovedlærerembeder, er der naturligvis ikke lutter lovord til lærerne. Pastor Christian Christiansen i Medelby, der i 1858 har megen ros til sognets lærere, skriver i 1855 om daværende lærer Jochum Borchert i *Vesby*: »Der mangler ham både positive kundskaber som navnlig også en opfattelse af kristendommen, der betinger en heldig religionsundervisning; hans metode er afvigende fra de andre læreres. Uheldigvis er han dertil så forelsket i sit eget, at han ikke er tilgængelig for forestillinger derimod. Dersom han kunne lære ydmyghed – mistillid til sig selv –

ville det være en vinding for læreren selv og forhåbentlig også for skolen.« Lærer Borchert blev da også i 1858 afskediget på grund af uduelighed.

SØNDER LØGUM

Pastor Reimuth i *Sønder Løgum* indberetter i 1861, at degn Marcus Petersen lider af tiltagende blindhed, og at det naturligvis går ud over undervisningen. Imidlertid har det trods ihærdige forsøg vist sig umuligt at opdrive en duelig hjælpelærer, og da degnen i foråret 1861 bliver helt blind, så han må opgive sin skolegerning, er elementarlæreren Morten Paulsen ene om at undervise de 2 klasser med ca. 125 børn. Først i efteråret 1861 lykkes det at antage en substitut for degnen, en seminarist Voigt fra Fredericia, der skal forestå degneembedet »på eget an- og tilsvær«.

HUMTRUP SOGN

Pastor Jep Jepsens indberetning af 1861 er en eneste klagesang over forholdene i *Humtrup* sogn. På det kirkelige område kommer han ingen vegne. De genstridige beboere vægrer sig endnu på dette tidspunkt ved at anskaffe så meget som den danske salmebog, og om skolen melder præsten: »At også her alle de store bønder, der har evner dertil, i de sidste vintre sender deres børn til tyske egne for at få dem undervist og konfirmeret på tysk, forstår sig af sig selv. At jeg derved lider tab i min indtægt, bekymrer regeringen sig naturligvis ikke om«. En bitter mand, uden kontakt med sin menighed eller med skolen.

AVNTOFT

Det sorte får blandt lærerne i Tønder provsti var Johan Jacob Heinsen, lærer i *Rosenkrans*, Avntoft sogn, 1857–58. Han gjorde sig skyldig i falsk og bedrageri, blev taget i forvaring og afskediget uden pension i henhold til forordningen af 4. april 1845.

BRARUP

Præsterne påpeger gang på gang, at adskillige lærere sidder i meget ringe kår. Det kniber med at få blot et tarveligt udkomme i de dårligt lønnede biskoleembeder. Om den oven for nævnte lærer Jochum Borchert hedder det: »Han må slås med sørgelige økonomiske forhold, har end ikke en kol!« Forholdene blev noget bedre, efter at cirkulæret af 23. april 1859 kræver en noget bedre aflønning, navnlig af de lavestlønnede. Den årlige indtægt for læreren ved *Brarup* skole fastsættes derefter til 160 rdlr., græsning og vinterfoder til 2 køer, fri bolig og brændsel og 5 tønner rug. Man var endnu i 1860 ikke nået op på det beløb, som skoleloven af 1814 satte som maksimum!

Skoleregnskaberne fortæller noget om, med hvor små beløb man kunne klare sig. På *Brarup* skoles regnskab for året 1860 andrager samtlige udgifter

således 524 rdlr. 52 skilling, mens indtægterne beløber sig til 552 rdlr. 88 skilling, så at der resterer en kassebeholdning på 28 rdlr. 36 skilling. Netop Brarup skole nedbrændte i 1854. En ny skolebygning blev rejst, og restgælden blev betalt allerede i 1858.

HUSUM-BREDSTED PROVSTIER

Provst A. Caspers¹² i Husum fremsender i 1852 sin på tysk skrevne »Protocoll über Special Kirchen- und Schulvisitation« gennem den konstituerede superintendent for den tysktalende del, Chr. C. J. Asschenfeldt. Om skolerne og lærerne udtaler Caspers sig meget kortfattet. Han mener dog allerede at kunne notere fremskridt i danskundervisningen og roser lærerne for deres flid.

Biskop U. S. Boesens beretninger er skrevet på dansk og omhandler visitationsrejser i 1859 og 1862–63. Også biskoppen beskæftiger sig næsten udelukkende med de kirkelige forhold og præsterne. Lærerne arbejder tilfredsstillende, dog tildeles der på præstens foranledning degenen i *Hjoldelund* en irrettesættelse, da hans skole står meget tilbage sammenlignet med sognets øvrige skoler.

FJOLDE

Om sin gerning som præst og tilsynsførende for sognets skoler, om sine skuffelser og forhåbninger fortæller pastor Carl Mule i *Fjorde* i sine breve til Regenburg af 5. februar 1853 og 18. august 1854¹³. Præsten har for kort tid siden overtaget embedet i Fjorde og ser på dette tidspunkt ret fortrøstningsfuldt på forholdene. Han er kommet i et godt forhold til sin menighed og glæder sig over det store udlån af danske bøger, som han har kunnet fremskaffe. Men i Fjorde sogn har kun 3 distriktsskoler og 2 biskoler dansk undervisningssprog, mens lærerne i *Norsted*, *Løvensted* og *Solved* ikke magter det danske sprog, og undervisningssproget er derfor fremdeles tysk. Det drejer sig om sognets nordligste områder med ca. 120 børn, og denne situation vil nødvendigvis medføre, at nogle børn skal konfirmeres på dansk, andre på tysk, en uholdbar tilstand, der ikke stiller alle sognebørnene lige. Pastor Mule ser ingen anden udvej end at lade de tyske lærere afløse af danske, hvis sprogreformen i en overskuelig fremtid skal virke efter sin hensigt.

SVESING

Noget lignende gør sig gældende for *Svesing* sogns vedkommende. Også her virker stadig lærere, der ikke magter det danske sprog, således i *Svesing*, *Immingsted*, *Øster Orsted* og i *Bremsborg*.

OLDERUP

I *Olderup* degneskole og i *Arlevad* biskole savnes også danske lærere.

PROVSTIERNE FÅR DANSKE LÆRERE FRA 1855

Af lærerne i de 4 sogne *Hjoldelund*, *Fjorde*, *Olderup* og *Svesing* var omkring 1851 4 udgået fra Tønder og 1 fra Segeberg seminarium, mens flertallet herude i de fattige sogne ikke var seminarieuddannede. Det er indlysende, at betingelserne for en hurtig og effektiv start af sprogreformen her var meget ringe. For lærernes vedkommende skiftede imidlertid billedet efterhånden og navnlig efter 1855 overbevisende. Danskuddannede lærere fik *Fjorde* degneskole 1851–64, *Haselund-Kollund* distriktsskole 1848–64, *Løvensted* distriktsskole 1855–64, *Norsted-Spinkebøl* distriktsskole 1855–64 og *Solved* distriktsskole 1858–64, *Hjoldelund* degneskole 1856–64, *Olderup* degneskole 1855–64. I *Svesing* sogn fik degneskolen danske lærere 1858–64, *Arnfjorde* distriktsskole 1851–71, *Immingsted*, *Vester Orsted* distriktsskole 1858–64 og *Øster Orsted* distriktsskole 1855–64. Derudover virkede efter 1855 enkelte danskkyndige autodidakter. Kun *Bjerrup* i *Fjorde* sogn havde hele tiden tyskuddannede lærere. Af de danskuddannede lærere var 9 udgået fra Skårup, 6 fra Jelling, 2 fra Ranum og 1 fra Blågård seminarium. Det er tydeligt, at der ved degne- og distriktsskolerne i de 4 sogne, med undtagelse af *Bjerrup*, fra omkring 1855 var ansat lærere, der var i stand til at forestå danskundervisningen.

Sprogreformen kritiseres og lempes

Sprogreskripterne var op gennem årene genstand for en del kritik af mænd, der anså en friere ordning af sprogsagen end den, som reskripterne gav, for klogere og mere retfærdig.

Den konstituerede provst i Husum, sjællænderen *P. A. Plum*, mente, at sprogreskripterne ikke burde udstrækkes til de to sydligste sogne *Olderup* og *Svesing*, fordi man her savnede et dansk sprogligt grundlag. Da sprogreskriptet af 8. februar 1851 alligevel medtog disse sogne, tog provst Plum sin afsked. Han efterfulgtes af slesvigeren *A. J. C. Caspers*, som i 1851 var lige så villig til at udføre den danske regerings vilje, som han i 1864 var nidkær for at afskedige sine embedsbrødre blandt præsterne og de af lærerne, som havde bistået ham ved at gennemføre sprogreskriptet¹.

Embedsmanden og politikeren *L. N. Scheele* (1796–1874) var på et vist tidspunkt udset til at være Tillisch' medhjælper som ekspert i slesvigske spørgsmål. Han foretog i august 1850 på egen hånd en inspektionsrejse i de blandede distrikter. Hans holdning til sprogreskripterne, der stod for at blive ført ud i livet, var derefter aldeles negativ og hans kritik så udæskende, at regeringen måtte tage afstand fra ham og hans publikationer »Fragmente in zwanglosen Heften« 1850–51.

Ministeren for Slesvig 1854–56 *Harald Raasløff* (1810–1893) udtalte sig under pseudonymet Theophilus imod sprogreskripterens krav om dansk kirke- og skolesprog i egne, hvor det danske sprog var uddødt, i skriftet »Det slesvigske Spørgsmaal« fra november 1848, i »Die Schleswigsche Sprachsache« 1858 og under eget navn i »Det slesvigske Spørgsmaal« 1863 med skarpe angreb på *C. C. Hall*. Han ville lade »enhver bruge sproget på sin manér«, kom i modsætningsforhold til Regensburg og tog sin afsked som minister.

Professor *H. L. Martensen* (1808–1884), som Tillisch ville gøre til biskop over Slesvig, havde afslået udnævnelsen, da hans sympati lå hos modstanderne af reskripterne. Han kom i juli 1853 til Flensborg og foretog i de følgende uger flere rejser i de blandede distrikter. De bestyrkede ham i kravet om en ændring af reskripterne, så befolkningens ønsker angående kirke- og skolesproget i langt højere grad blev tilgodeset. Martensen forholdt sig af-

Christian Nielsen, Vejebæk, var måske den mest særprægede af lærerne under sprogeskripterne. Under påvirkning af Kierkegaard lod han ikke sine børn døbe og måtte træde ud af skolens tjeneste. En lidt usikker slægtsoverlevering udpeger dette foto af J. Caprani som hans portræt. Derimod forestiller billedet i »Landbovirke omkring Flensborg fjord gennem 100 år«, 1966, med sikkerhed hans broder Mathias Nielsen, der også var lærer og også blev bankdirektør.

ventende, nærmest tavs, og det var først i 1883, at han i sit »Af mit Levned 1837–54« offentlig gjorde rede for sit syn på sprogordningen. Det blev straks imødegået af talrige af de præster, der havde ført ordningen ud i livet².

Nævnes må også *klosterpolitikens* mænd, folk som præsten i Tønder Johs. Matthias Dahl, læreren ved Tønder borgerskole Cornelius Appel og fra

1857 huslæreren hos Knud L. Knudsen på Visby Hedegård Chr. Siegfred Ley³. De ønskede i Kierkegaards ånd konfirmationen fritaget for enhver form for løfte, men fik det ikke ført frem på kirkemødet i Slesvig i 1857. Dernæst ønskede de frit valg mellem dansk eller tysk sprog ved konfirmationen. Hele sprogordningen blev taget op til forhandling på det store nordiske kirkemøde i København 1857. Her blev de ret graverende påstande, som professor i Rostock *Michael Baumgarten* (1812–89), tidligere præst ved St. Michaels kirke i Slesvig og for St. Michaels landsogn, havde fremført, virkningsfuldt tilbagevist af spropforskeren E. H. Hagerup, sognepræst i *Store og Lille Solt*, og af pastor G. A. Graae i Flensborg. Men N. F. S. Grundtvig krævede en ændring i sprogsagen på kirkens og skolens område og forlangte frihed for forældrene til selv at vælge sproget for konfirmationen. »Klosterbrødrenes« udtalelse fra mødet i Løgumkloster, det sted, som gav dem deres navn, den 25. april 1861 gav ikke noget klart udtryk for klosterpolitikens målsætning. Så kom krigen og nederlaget, og der lød nu helt nye toner. Men de tanker om frihed, tolerance og selvbestemmelse i åndelige spørgsmål, som klosterpolitikens mænd var besjælet af, og som de ikke kunne føre til sejr, viste deres bærekraft mange år senere ved genforeningen i 1920.

FORSØG PÅ AT FÅ RESKRIPTERNE OPHÆVET

I selve hertugdømmet fremkom der navnlig i de første år talrige ansøgninger til ministeriet for hertugdømmet Slesvig om ophævelse af sprogreskripterne selv fra de nordlige sogne. Meget tyder på, at indsamlingen af underskrifter på disse ansøgninger var sat i system og foranlediget af personer, som hermed især havde et politisk sigte. Det var ganske vist ikke forbudt at henvende sig til ministeriet i dette ærinde, men man lod det helst ske i det skjulte. Over for strømmen af ansøgninger så kirkevisitatoriet i *Flensborg provsti* sig da foranlediget til ved en almindelig og offentlig bekendtgørelse af 26. maj 1852 at meddele, at der ikke ville ske nogen forandring med hensyn til kirke- og skolesproget, og at der på alle påtænkte ansøgninger »ville blive meddelt en afslående besked«. Dermed var der imidlertid ikke faldet ro over gemytterne.

Først og fremmest blev angrebene mod sprogreskripterne ført frem i *stænderforsamlingen* i alle dens samlinger fra og med 1853–54, og sprogsagen blev et af de vigtigste midler for den tysksindede opposition, som tilmed var i flertal i forsamlingen. Til at rejse sagen brugte man hyppigt petitioner fra større og mindre befolkningskredse, men de var mere eller mindre iværksat af de politiske førere i stænderforsamlingen. Selv en så politisk pålidelig mand som juristen professor A. C. J. Schmid, der fra 1853 var kongevalgt medlem af stænderforsamlingen og en tid lang dens præsident, var til dels modstander af sprogreskripterne og ønskede dem ophævet i *Ugle herred*, som han kendte godt fra sin tid som herredsfoged for dette herred i 1849–50⁴.

HUSLÆRERE

Der forelå også efterhånden en række ansøgninger om tilladelse til at antage privatlærere eller huslærere, i de fleste tilfælde for at omgå bestemmelserne om dansk undervisningssprog. I skoleloven af 1814 fandtes ingen særlige bestemmelser angående dette spørgsmål, og ministeriet tøvede med at afstikke nærmere retningslinjer. Dette medførte stor usikkerhed navnlig hos præsterne, som ikke vidste, hvad de skulle holde sig til.

Det fremgår med al tydelighed af pastor Immanuel Barfods visitatsberetning af 3. oktober 1854 angående forholdene i *Sørup* sogn. Her fandtes af privatlærere ikke færre end 5 teologiske kandidater, 3 seminarister og 1 »Fräulein«. Skønt der almindeligvis gjaldt den bestemmelse, at en privatlærer kun måtte undervise børnene i den familie, der havde antaget ham, havde alligevel børn af andre familier fået specielle tilladelser til at besøge disse privatskoler, hvor undervisningen så godt som udelukkende blev meddelt på tysk. Præsten vidste ikke sine gode råd, hvorfor han henvender sig til visitatoriet, der – sikkert på egen hånd – bestemmer, at religionsundervisningen skulle gives på dansk, således at børnene fik »eine hinlängliche Übung in der dänischen Sprache«. Endelig blev det bestemt, at ingen kunne antages som privat- eller huslærer, der havde tjent i den slesvig-holstenske hær. At de hjemmeunderviste børn sammen med deres lærer skulle møde ved den årlige prøve, var en på forhånd gældende regel, der dog tilsyneladende blev håndhævet noget lempeligt. Det er betegnende, at den omtalte »Fräulein«, der underviste børnene på et adeligt gods, ganske faldt uden for skolelovens bestemmelser.

Forholdene har ikke overalt været de samme som i *Sørup*. Det må erindres, at også danske embedsmænd, blandt andre også præster, benyttede sig af forældrenes ret til selv at sørge for børnenes undervisning. Ikke alle privatskoler var tyskorienterede. Således roser præsten i *Nørre Brarup*, Peter Nicolai Jespersen, i sin indberetning af 20. juli 1858 ikke blot sogneskolernes lærere, men udtaler sig også anerkendende om de to privatskoler. Han konstaterer, at deres pensum kun adskiller sig meget lidt fra den offentlige skoles, og at faget tysk kun har 4 ugentlige timer. Skolebøgerne i religion og dansk er de samme, som bruges i den danske skole, lærernes indberetninger er skrevet på dansk og oplyser blandt andet, at man i fædrelandshistorie har beskæftiget sig med tiden fra Gorm den Gamle til Frederik 2. Flere Skårupseminarister med fine karakterer valgte at virke som hus- eller privatlærere i de blandede distrikter. Det gælder således den senere seminarielærer i Tønder og kredsskoleinspektør i Åbenrå Johannes Petersen, der var huslærer på *Svanholm* i *Nørre Brarup* sogn 1857–60.

KONFIRMATIONS-PATENTET 1861

I et forsøg på at stemme England og Rusland mere velvilligt over for Dan-

mark fremkom 4. januar 1861 en kongelig resolution. Den blev offentliggjort som »Patent af 9. Januar 1861 angaaende nogle Forskrifter om Katechumenernes Confirmation«⁵. Den bestemte, at overhøringen og selve konfirmationen i Slesvig stift fremtidig skulle ske hver for sig på forskellige dage. Ved overhøringen skulle skolens undervisningssprog benyttes, i de blandede distrikter altså dansk, men hjemmene var frit stillet i valget af sprog ved selve konfirmationshandlingen. Enhver kunne herefter frit lade sine børn konfirmere uden søgns uden først at indhente sognepræstens tilladelse.

Der herskede nogen usikkerhed om, hvorvidt konfirmationen skulle holdes på 2 søndage, en for dansk og en for tysk konfirmation, et spørgsmål, som ministeriet i første omgang ikke havde taget stilling til. Da provst Aleth Hansen indbragte spørgsmålet for ministeriet, bestemte dette, at konfirmationen ville være at foretage særskilt på 2 søndage, men i Tønder provsti blev der med provst Hjorts tilladelse kun ansat én konfirmationssøndag.

HUSLÆRER-CIRKULÆRET 1861

Huslærer-cirkulæret af 9. januar 1861⁶ fra det slesvigske ministerium gav som hidtil hver familie ret til frit at lade sine børn undervise i hjemmet ved huslærer og selv at vælge undervisningssproget. Fornøden anmeldelse skulle ske til præsten og til læreren, og børnene skulle give møde ved visitationerne. De skulle have nået samme grad af kundskab og færdighed i undervisningsfagene som børnene i den offentlige skole. Men gjaldt det også faget dansk? Var der givet flere familier, og da hvor mange, adgang til at holde fælles huslærer, og kunne provsterne selv fortolke cirkulæret efter egen indstilling?

At navnlig konfirmations-patentet skabte bitterhed og skuffelse hos de sydslesvigske præster og hos Laurids Skau og Hans Krüger er indlysende. Som skoleinspektører modtog præsterne også huslærer-cirkulæret som en beklagelig indrømmelse til modparten, især da de to patenter var egnet til at give det indtryk, at sprogreskripterne ville blive ophævet, og at mange års arbejde derved ville være spildt.

PRØVE AF PRIVATUNDERVISTE BØRN

Under henvisning til cirkulæret af 9. januar 1861 sendte kirkevisitatoriet for *Flensborg provsti* den 14. december s. å. en udførlig beretning til det kongelige ministerium for hertugdømmet Slesvig om den prøve af privatunderviste børn, som var anstillet ved årets kirkevisitationer.

To børn fra *Gelting* mødte ikke ved visitationen i Gelting, men efter fornyet tilsigelse i *Kværn*, hvor det viste sig, at de var »ret vel underviste« også i dansk, derimod ikke i fædrelandshistorie, hvorfor de fik påbud om at indhente det forsømte til næste visitats – en lempelig afgørelse. To børn, ligeledes fra Gelting sogn, var så dårligt underviste, deres kundskaber så tarvelige, at der her ikke kunne være tale om nogen overbærenhed. Fritagelse for

offentlig skolegang måtte bortfalde. Det samme gjaldt to skolepligtige børn fra *Jaruplund*, Oversø sogn, hvis lærer var ganske uduelig. Også privatlæreren i *Sørup* måtte anses for at være mådelig udrustet, men provst Aleth Hansen gav de to familier, hvis børn det drejede sig om, et års frist, før spørgsmålet om bortfald af tilladelse til privatundervisning skulle afgøres. Alt tyder på, at myndighederne trods alt havde hånd i hanke med fortolkningen af bestemmelserne.

Efter omhyggelige undersøgelser kommer *Jochen Bracker* til det resultat, at mindre end 2 % af de skolepligtige børn blev undervist af huslærere med tysk undervisningsprog⁷. Selv om man antager, at samme antal besøgte fremmede skoler uden for de blandede distrikter, blev ikke flere end 4–5 % af de skolepligtige børn unddraget den offentlige undervisning.

Ønskede forældre at sende deres børn *udenbys* til skoler med tysk undervisningsprog, skulle de melde afbud hos præsten og læreren og fremdeles deltage i udgifterne til distriktets skolevæsen. For at vanskeliggøre denne afvandring over sognegrænserne oftest af velhavende bønders børn blev det krævet, at børnene skulle tages i kostforplejning udenbys. For *landsbyskolen* medførte afvandringen af økonomiske grunde ikke så talstærke udmeldelser, som man måske skulle have ventet, men den skabte et beklageligt skel mellem børn fra velhavende og fattige hjem.

Lærernes situation i 1863

I de blandede distrikter var der i tiden 1850–63 sket talrige nybesættelser af lærerembeder, ikke mindst af hovedlærerembeder. De hovedlærere, som var udgået fra danske seminarier, udgør i 1863 et tydeligt flertal, hvad følgende oversigt klart viser:

Udgået fra tyske seminarier

	i 1850/51	i 1863
Tønder	61	21
Kiel	6	
Segeberg	3	1
	70	22

Udgået fra danske seminarier

	i 1850/51	i 1863
Tønder 1857–63		10
Skårup	13	37
Jelling	1	25
andre kongerigske seminarier	6	11
	20	83

At forholdet mellem tyskuddannede og danskuddannede hovedlærere, der i 1850/51 var 70 : 22, nu 13 år senere er 20 : 83, virker måske overraskende, men det taler i hvert fald sit tydelige sprog om dansk indsats. Og i 1863 er det mest yngre lærere, der har deres gerning i de blandede distrikters skoler. Kun 19 % af hovedlærerne er nu over 50 år mod som tidligere nævnt 27,5 % i 1850/51.

Hvad angår elementar-, biskole- og hjælpelærere, er det vanskeligt at finde frem til nøjagtige talstørrelser, navnlig fordi de skifter så hyppigt. Det er imidlertid en kendsgerning, at det efter direkte henvendelse til seminarierne i Skårup, Jelling og Jonstrup og ved løfte om fritagelse for militærtjeneste i årene 1851/52 lykkedes at besætte så godt som alle ledige embeder i de blan-

dede distrikter med danskuddannede lærere. For som påbudt at kunne starte danskundervisningen med de yngste elever hurtigst muligt var det vigtigt, at alle skoler, også de énklassede, fik danskkyndige lærere til at begynde danskundervisningen og til at følge denne op i øverste klasse, hvor det viste sig nødvendigt. I tiden op til 1857 er det tydeligvis hjælpelærerne, der af præster og provster roses for deres indsats. Efterhånden opnår hjælpelærere fast ansættelse, og det viser sig vanskeligt at finde afløsere nordfra, blandt andet fordi dimittenderne de første år foretrækker det mindre slidsomme og ofte bedre lønnede arbejde som huslærere. Derfor må mange elementarklasser nu nøjes med dansktalende præparander fra hertugdømmet, der forbereder sig på at blive optaget på et dansk seminarium.

Den lange række af indberetninger og udtalelser af skolens mænd og deres tilsynsførende vidner klart om, at den danske lærer i et roligt tempo, men alligevel på forholdsvis kort åremål havde fået et godt fodfæste i de blandede distrikters landsbyskoler, og hvad der var vigtigt: der herskede ikke i hans rækker den modløshed og bitterhed, som vi møder hos de fleste præster. Kontakten med hjemmene var ved at blive etableret, og man tør påstå, at der i adskillige skoledistrikter var skabt gode betingelser for fremgang i sprogreformens ånd set på længere sigt.

Nu kan man ikke se bort fra, at lærernes kulturelle pionerarbejde i Sydslesvig ikke blot fik en meget begrænset økonomisk hjælp, men at den også savnede en bredere basis og forbindelse og støtte fra moderlandet.

Vist var der endnu lang vej at gå, megen modstand uden for skolens vægge at overvinde. Skolen blev af visse kredse brugt som en brik i det politiske spil, og det danske skolearbejde blev på det politiske plan navnlig i stænderforsamlingen gang på gang udsat for voldsomme angreb fra tysksindede modstandere.

Imidlertid må det anses for givet, at man under fredelige forhold inden for en overskuelig tid ville være nået frem til at gøre den opvoksede ungdom så fortrolig med det danske sprog, at den i hvert fald ville være tvesproget. Om man så samtidig hermed efterhånden kunne have opnået at bringe den dengang overvejende dansktalende befolkning i nærmere kontakt med danskheden, folkeligt og politisk, må i betragtning af det korte åremål, der er tale om, forblive et åbent spørgsmål.

Erfaringerne fra preussernes tvangspolitik i Nordslesvig på skolens område efter 1888 peger ikke på et optimistisk svar, selv om man ikke har lov til at sidestille forholdene på den måde. I Nordslesvig drejede det sig vitterligt om en befolkning, der aldrig havde kendt et sprogskifte i modsætning til Mellemslesvig. Og i Mellemslesvig var det danske skolesprog i de fleste egne ikke et fremmedsprog, som tysken var det i Nordslesvig, men et sprog, der var så nært beslægtet med det danske stedmål, som det overhovedet var tænkeligt.

Lærere, som af de preussiske myndigheder blev hindret i at udøve deres kald, og som måtte finde sig noget andet, blev i Nordslesvig kaldt de »a'brækked' lærer«. De første af dem var dog sydslesvigere som A. C. C. Holdt. I Flensborg førte han en dansk privatskole for drenge frem til 1875, da den blev forbudt, hvorefter han gjorde sig nyttig i den danske presse.

Det tragiske var, at den øgede nationale og politiske spænding og det endelige brud i 1864 medførte, at den danske lærers arbejde efter kun 13 år blev kastet omkuld af krigen, og at mange dygtige lærere måtte friste en ulykkelig skæbne.

Krigen 1864

Afskedigelser

I slutningen af december måned 1863 rømmede de danske tropper uden modstand Holsten, hvorpå prins Frederik af Augustenborg under navn af Herzog Friedrich der Achte opslog sin residens i Kiel, udnævnte et formeligt ministerium, lod sig hylde af befolkningen og forberedte sig på en aktiv indsats for at opnå hylding ikke blot i Holsten, men også i Slesvig, navnlig i byerne. Den 1. februar 1864 rykkede preussiske og østrigske tropper nordpå over Ejderen. Krigen var indledt, og allerede natten mellem 5. og 6. februar rømmede den danske hær Danevirke-stillingen og dermed hele Sydslesvig.

Det var åbenlyst, at de danske embeds- og bestillingsmænd i de rømmede områder blev stillet over for svære problemer. Hvordan ville de fjendtlige tropper optræde? Hvor hurtigt og hvor aktivt ville den slesvig-holstenske bevægelse rykke mod nord, båret frem blandt andet af urostifere og agitatorer fra Holsten? I de blandede distrikter meldte sig spørgsmålet om, på hvilken måde den stedlige befolkning, der i mange egne ikke havde ønsket, men tværtimod bekæmpet sprogreformen, ville reagere over for præsterne og lærerne, der havde haft til opgave at føre den ud i livet.

TROSKABSED TIL CHRISTIAN 9.

Alle præster og lærere havde i dagene 27.–29. november 1863 i anledning af tronskiftet egenhændigt udfyldt og underskrevet følgende troskabsed:

»Jeg undertegnede (navn og stilling) lover og sværger herved at være min allernådigste konge og herre, Hans Majestæt kong *Christian den Niende*, huld og tro, og med troskab og nidkærhed at opfylde de pligter, som påligger mig i ovennævnte egenskab.

Så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord«¹.

Edsformularen blev fremsendt i henhold til ministeriets cirkulære af 20. november 1863. Den havde dansk tekst i de blandede distrikter, men den havde tysk tekst ved skolerne med tysk undervisningssprog. I *Gottorp provsti* blev den underskrevet af 31 landsbylærere, i *Flensborg provsti* af 78, i *Tønder provsti* af 29, i *Husum provsti* af 8 og i *Bredsted provsti* af 12 landsbylærere, altså praktisk taget af samtlige ansatte lærere.

Nu efter hændelserne i førstningen af februar havde mange af dem nok en følelse af, at omstændighederne inden længe kunne kræve af dem, at de skulle indfri dette troskabsløfte under personligt vanskelige forhold.

HUSUM OG BREDSTED PROVSTIER

Den slesvig-holstensk sindede politiker *A. Th. Thomsen*, til hvis navn man gerne knytter hans hjemsteds navn, Oldensworth i Ejdersted, fortæller om hændelserne i *Husum* umiddelbart efter rømningen af Danevirke-stillingen i et brev af 9. februar 1864 til hertugen, som han tiltaler med *Ew. Hoheit* (Deres Højhed), og især om, hvad der skete i Husum søndag den 7. februar:

»Jeg havde den lykke i kredsen af kirkesoggenes repræsentanter at foretage Deres Højheds proklamation som vor landsherre og kan forsikre Dem om, at alle tilstedeværendes hjerter slår varmt for Deres Højhed. Indbyggerne fra Husum amt valgte mig til amtmand for Husum amt og overstaller for Ejdersted. Der var kun mødt få fra Bredsted amt; men alle forsikrede mig, at man også dér ville vælge mig. Jeg mente derfor ikke at kunne undslå mig og indvilgede deri og udbeder mig underdanigst Deres Højheds nådige approbation.

Der blev af de tilstedeværende foretaget følgende nyvalg: sognefoged *Niemann* fra Büsum som amtsforvalter, *Theodor Storm* fra Heiligenstadt som landfoged og *Thomsen* fra Egernførde som husfoged og branddirektør. Jeg har kaldet dem til disse embeder under forbehold af landsherrens senere godkendelse.

Med provst *Caspers* har jeg ført samtaler med det formål at fjerne dansk kirke- og skolesprog fra herværende amt. For så vidt som det hertil vil være nødvendigt at afskedige præster og skolelærere, udbeder jeg mig hertil Deres Højheds nådige sanktion«².

Thomsen har åbenbart ment at kunne foretage afskedigelser uden om regeringskommissærerne, men det lod sig ikke gøre.

ZEDLITZ TAGER TØJLERNE

Det var den preussiske regeringskommissær *v. Zedlitz*, der fra første færd greb tøjlerne på den civile forvaltnings område, og han tillod ikke underordnede instanser at krydse den kurs, som han fulgte i overensstemmelse med *Bismarcks* hensigter og nærmest diktatorisk.

Den 1. og 7. februar udsendte generalfeltmarskal *Wrangel* en proklamation. Ved denne stadfæstede han samtlige i tjeneste stående civile embedsmænd i hertugdømmet Slesvig og forbød en hver politisk demonstration, i hvilken retning den måtte gå, og bebudede øjeblikkelig afskedigelse af embedsmænd, der deltog i en sådan.

Under henvisning til denne proklamation udsendte regeringskommissær, friherre *v. Zedlitz* den 8. februar en bekendtgørelse, hvori han meddelte, at

han havde overtaget udøvelsen af regeringsmagten i landsdelen, at de gældende love forblev i kraft, når ikke krigsoperationernes sikkerhed krævede undtagelser, at de embedsmænd, som afgav en lydighedserklæring over for de nye magthavere kunne regne med beskyttelse i deres gerning, og at oprørske demonstrationer af enhver art ville blive forfulgt med strenghed. Det blev indskærpet, at afgørelsen af successionsspørgsmålet på dette tidspunkt under ingen omstændigheder måtte foregribes. Endelig krævede han, at samtlige embedsmænd inden 8 dage skulle fremsende en skriftlig lydighedserklæring.

LYDIGHEDSERKLÆRINGEN

De af lærerne i *Husum* og *Bredsted* provstier afgivne lydighedserklæringer ligger i original på arkivet i Slesvig³. De er på det nærmeste enslydende. Følgende lærere i de to provstier har i dagene 14. og 15. februar 1864 fremsendt lydighedserklæringer: *Fjølde* sogn: Hans Joost i *Løvensted*, J. Chr. C. Anthonissen i *Solved*, H. Aug. Jensen i *Bjerrup*, H. Th. Jessen i *Norsted*, A. M. Franzen i *Fjølde*, J. Jessen i *Hokstrup*, A. P. Tüxen i *Kollund* og Claus Godbersen i *Bondelum*. I *Svesing* sogn: Fr. August Schmidt i *Svesing*, L. H. Paulsen i *Øster Orsted*, A. Habig i *Arn fjølde*, C. Jepsen i *Vester Orsted* og C. Jensen i *Immingsted*. Fra *Olderup* sogn afgav F. W. Thiessen i *Arlevad* en lydighedserklæring.

SPROGRESKRIPTET OPHÆVES

Hermed mente lærerne øjensynligt at have sikret sig i hvert fald en vis frist. Det viste sig imidlertid hurtigt ikke at slå til. Ved forordningen af 19. februar angående brugen af det tyske sprog i kirke og skole ophævedes blandt andet også sprogreskriptet af 8. februar 1851 for de 4 sogne i *Husum* og *Bredsted* provstier. Og endelige krævede »Anvisning til udførelse af forordningen af 19. februar 1864« indberetning fra hvert enkelt sogn med forslag om nybesættelse, »hvor bibeholdelsen af de hidtil fungerende præster og lærere viser sig uforenelig med øjemedet af forordningen af 19. februar«, hvorfor kirkevisitoriet blev bemyndiget til at foretage den foreløbige suspension fra embedet.

Hvad den øverste civiladministration og den dels selvbestaltede, dels nyvalgte lokale administration tjenstligt foretog sig i spørgsmålet om præsternes og lærernes afskedigelse er næppe tidligere belyst indgående. Her bringes en dokumenteret fremstilling af fremgangsmåden i de 4 sogne i *Husum-Bredsted provstier* ved hjælp af uddrag af de akter, der ligger i Landesarchiv Schleswig-Holstein⁴.

MØDE I FJOLDE 16. FEBRUAR 1864

Allerede den 16. februar 1864 blev beboerne i *Fjølde* sogn kaldt sammen i sognets 8 skoler for at underskrive enslydende petitioner til civilkommissæren

v. Zedlitz om ved lov hurtigst muligt at genindføre det tyske sprog som eneberettiget i kirke og skole. Hvem der har taget initiativet til dette skridt, ses ikke, og navnet på forfatteren af henvendelsen oplyses heller ikke, men ordlyden, der i stærke vendinger fordømmer det danske regime på kirkens og skolens område i de »13 lange år« er ikke til at tage fejl af. Beboerne mødte mandsstærkt i skolerne og satte deres navne under petitionen, i alt 445 underskrifter. Om henvendelsen fra Fjorde sogn var medvirkende til, at v. Zedlitz så hurtigt ophævede sprogrescripterne, kan ikke siges, men det skete for hele det blandede områdes vedkommende allerede den 19. februar.

MØDET HOS AMTMANDEN I HUSUM 24. FEBRUAR 1864

Sognepræsten i *Olderup* fra 1861 til 1864, Lars Simon Hansen, fortæller i sine minder »Mine oplevelser i Olderup i den nærmeste tid efter Dannevirkes rømning den 5. februar 1864«⁵ om mødet den 24. februar 1864 hos den nyudnævnte amtmand A. Th. Thomsen i Husum. Hertil var alle præster, lærere, skoleforstandere og adskillige bønder fra de 4 sogne: *Svesing*, *Olderup*, *Fjorde* og *Hjolderup* stævnet. Her blev uden omsvøb præsterne Lars Simon Hansen i *Olderup*, Carl Mule i *Fjorde* og Theodor Heinrich Hamburger i *Svesing* suspenderet fra deres embeder. Det samme skete med lærerne i *Fjorde* sogn med undtagelse af lærer Hans August Jessen i *Bjerrup*, der ligesom broderen, pastor Claus Theodor Jessen i *Hjoldelund*, fik lov til at fortsætte. De to lærere i *Olderup* sogn Hermann Andersen og Frederik Wilhelm Thiessen måtte forblive i deres embeder »indtil nærmere undersøgelse bliver foretaget«.

Det skete kort tid efter, og herom beretter Lars Simon Hansen:

»Da de ikke blev afskediget sammen med mig, indgav bønderne efter pålæg fra Husum klage over, at de ikke var det tyske sprog mægtige, men da de begge var opdragne på tysk, ville visitatoriet dog ikke afskedige dem af den grund. De blev da begge kaldt ud til provsten (Caspers) og fik det råd, at de godvillig skulle tage deres afsked, da de i så fald ville blive sat på en liste, som skulle indgives over de lærere, der var gået af, fordi de ikke kunne tysk nok, og blive anbefalet til at få embeder i Nordslesvig. De nægtede at følge dette råd og blev afskediget uden videre i slutningen af april.« De var begge »unwürdig zu einer Schullehrerstelle«.

Til hr. høj- og velbårne kongelige preussiske civilkommissarius for hertugdømmet Slesvig, hr. regeringspræsident friherre v. Zedlitz.

Henvisende til en mig just for øjnene kommet offentlig bekendtgørelse undlader jeg undertegnede ikke herved at erklære: at jeg, så længe besættelsen varer, underkaster mig den øverste autoritet i landet, som finder sit udtryk i den øverstbefalendes person for de forbundne armeer, samt civilkommissærene.

I største lydighed A. Habig, distriktsskolelærer.

Arnfjorde, Svesing sogn, Husum Amt, den 15. februar 1864.

1864

fr 1/2

U

In Verbin. d. Hoffkammer,
 dem Kaiserlich Königl. Hofrat
 und General-Commissar des k. k. Hofkriegsraths
 General-Regiments-Adjutant
 Joseph Hedlitz

Mit Bezugnahme auf eine mit dem jetzigen
 zu Obigen kommen die öffentliche Bekanntmachung
 ist, nunmehr auf die Unterzeichneten nicht
 für sich zu erklären.

Und ich auf das für die Abänderung der
 Befehle im Hofkriegsrath
 Oberkriegs-Commissar des k. k. Hofkriegsraths
 Comman. von Zittendorf oberster Obr.
 besitzend im Lande und der Kaiserlichen
 ...

J. H. Hedlitz, k. k. Hofrat

Anton von Hoff, Schlesien, k. k. Hofrat,
 15. Februar 1864.

Lærerne stolede ikke på løftet om en snarlig fremsendelse af en sådan liste, og det var der heller ingen grund til. Der gik nemlig over et halvt år, før end en sådan liste så dagens lys. Derom senere.

KIRKEVISITATORIETS INDBERETNING 5. MARTS 1864

Kirkevisitatoriet for Husum-Bredsted provstier, d.v.s. amtmand A. Th. Thomsen og provst Andreas Caspers, henvendte sig den 5. marts 1864 til den øverste civilforvaltning i Slesvig med en indberetning, hvis indhold i dansk oversættelse i det væsentlige er som følger:

I overensstemmelse med den af den høje civilforvaltning den 22. februar udsendte anvisning til udførelse af forordningen af 19. februar angående brugen af det tyske sprog i kirke og skole har vi foretaget en undersøgelse af forholdene i sognene *Svesing*, *Hjoldelund*, *Fjorde* og *Olderup*, hvor dansk er indført som undervisningssprog mod befolkningens ønske.

De fleste lærere er slesvigere, men uddannet på danske skoler eller seminarier, og de er ude af stand til at undervise på tysk. Derfor må deres afskedigelse være i overensstemmelse med befolkningens ønsker. Om enkelte læreres forhold må der endnu indhentes præsternes erklæringer, men følgende indstilles til omgående afskedigelse:

1. P. A. Gott i *Bremsborg*, Svesing sogn, er født dansker, ude af stand til at undervise på tysk, og han har pådraget sig »den Haß der Gemeindemitglieder in hohem Maße«, sognefolkene had i høj grad.

2. Jens Jensen, *Hokstrup* biskole i Fjorde sogn, er ude af stand til at undervise på tysk. Han viser danske sympatier, og hans afskedigelse bliver »dringend erwünscht« af kommunens beboere.

3. L. H. Paulsen, *Vester Orsted* i Svesing sogn, 4. A. P. Tüxen i *Haselund*, Fjorde sogn, og 5. H. Th. Joost i *Løvensted*, Fjorde sogn, er alle ikke kvalificerede til at undervise på tysk, og de er dansksindede.

Desuden har pastor Jessen meddelt, at lærer J. P. Drostrup i *Hjoldelund* og lærer H. Chr. Sørensen i *Goldelund* har forladt skolen og frivilligt nedlagt deres embede, og derfor må de anses for afskediget. Kirkevisitatoriet andrager om definitiv afskedigelse og går ud fra, at det fremdeles har mandat til som hidtil at foretage nybesættelse af de ledige embeder.

Svaret fra civilforvaltningen indløb allerede den 12. marts. Man bevilgede ansøgningen om afskedigelse af de nævnte lærere, idet det bemærkedes, at lærerne Jensen, Paulsen, Tüxen og Joost kunne ansættes ved dansktalende skoler i Nordslesvig.

FJOLDE

Den 19. marts indstillede kirkevisitatoriet følgende lærere i Fjorde sogn til afskedigelse og alle på grund af manglende kendskab til det tyske sprog: A. M. Franzen, *Fjorde*, H. Th. Jessen i *Norsted*, J. C. C. Anthonissen i *Solved* og

Påbøl og den unge vinterlærer Godbersen ved *Bondelum* biskole. Afskedigelsen skete pr. 29. marts.

SVESING

Som bebudet i visitatoriets indberetning af 12. marts ville der for nogle læreres vedkommende være at indhente erklæringer fra de stedlige præster. Det gjaldt således for degn og lærer Friedrich Adolph Schmidt i *Svesing* og for lærer Andreas Habig i *Arnfold*. Indberetningen fra den konstituerede sognepræst i Svesing, pastor Hansen, går ud på, at degn og skolelærer Friedrich Adolph Schmidt fuldstændig er det tyske sprog mægtig, at han er faglig dygtig, og at hans livsførelse er udadledig. Det samme gælder for lærer Andreas Habigs vedkommende. En del af sognets befolkning går med »Erbitterung« ind for deres afskedigelse, mens andre holder på, at de skal forblive i deres embede. Man beskylder dem for at have danske sympatier uden at fremkomme med bestemte og tilstrækkelige beviser. Lærer Habig skal ganske vist have ladet børnene synge den af hele befolkningen forhadte sang om »landsoldaten«, hvad han indrømmer, idet han henviser til, at den står i den autoriserede læsebog.

Hovedansvarlige for, at de to partier inden for den stedlige befolkning står så forbitret over for hinanden, er danskundervisningen under ledelse af de fanatiske skoleinspektører, den tidligere pastor Hamburger i Svesing og den tidligere pastor Mule i Fjorde.

Lærerne erkender, at det er vanskeligt at fortsætte under de givne forhold, og de er villige til at søge andet embede. De kan undervise på dansk og må kunne komme i betragtning ved besættelse af embeder i Nordslesvig. Findes ingen egnede embeder, må jeg andrage om afskedigelse med ventepenge.

Så vidt pastor Hansen. I hans beretning kan man i hvert fald se, at der var *to* meninger om sprogreskripterne. Det kan man ellers ikke. Det er uvist, hvem denne konstituerede pastor Hansen er. Muligvis er det pastor Hans Hansen, tidligere Fjorde. Ordvalget og indstillingens stræb efter en rimelig behandling af lærerne kunne tyde på, at det var ham.

Med præstens indberetning følger to henvendelser fra den stedlige befolkning til kirkevisitatoriet. Den første er dateret 25. februar 1864, altså temmelig samtidig med petitionerne fra *Fjorde*. Man anmoder om, at degn og skolelærer Schmidt må blive afskediget snarest muligt, da børnene lærer alt for lidt, og det hvad enten der undervises på dansk eller tysk. Henvendelser er underskrevet af 31 beboere. Det ses tydeligt, at så godt som alle meget sjældent bruger en pen. Ingen gårdmand har underskrevet.

Den anden henvendelse er dateret 20. marts og bringes her i dansk oversættelse:

»Vi undertegnede indvånere i landsbyen og kirkesognet *Svesing* bevidner herved, at degn og skolelærer Friedrich Adolph Schmidt i en hver henseende

– også politisk – har opført sig udadledigt, at han har besørget det ham betroede embede i skole og kirke punktligt og aldrig har givet anledning til klage, hvorfor vi heller ikke ønsker hans afskedigelse.

De mod ham fremførte klager, af hvad art de end måtte være, stempler vi som ubegrundede og erklærer, at de underskrifter, der er indsamlet imod ham, for største delen er fremkommet ad utilladelig vej, at flere af underskriverne ikke har nogen forbindelse med eller kendskab til læreren, idet de ikke har børn, og at der endog findes folk, der gerne angergivne ville tilbagekalde deres underskrifter, alt eftersom hele postyret mod degn og skolelærer Schmidt – fremkaldt af nogle få – mildest talt er et ikke af ham forskyldt *politisk fejlgreb*.

Dette attesterer vi efter moden overvejelse og af fri vilje i overensstemmelse med sandheden til værn om hans ære og eksistens.

Svesing 20. marts 1864.«

21 underskrifter, deriblandt 15 gårdmænd og en forhenværende skoleforstander. De to partier hører i denne sag her i Svesing klart hjemme i forskelligt socialt miljø.

Efter at have modtaget præstens indberetning henvendte visitatoriet sig den 28. marts til civilforvaltningen, igen under henvisning til anvisning af 22. februar. Man måtte konstatere, at begge lærerne havde fået det bedste vidnesbyrd både med hensyn til deres faglige kvalifikationer og deres livsførelse, men da deres forbliven i deres nuværende embede ville medføre de »fordærveligste følger for skolen«, androg man om øjeblikkelig afskedigelse, foreløbig med ventepenge.

Hertil må bemærkes, at selv om kirkevisitatoriet gentagne gange henstillede til civilforvaltningen at afskedige lærere med ventepenge, således som det vitterligt var sket 10 år tidligere af danske myndigheder, gik civilforvaltningens svar altid ud på, at den ikke så sig i stand til at bevilge ventepenge, men at det måtte blive kommunernes egen sag, hvad ingen kommune under de givne forhold indlod sig på.

Endelig havde civilforvaltningen allerede 12. marts fastlagt reglerne for lønudbetaling i tiden mellem suspension og definitiv afskedigelse. For den i øvrigt ualmindelig korte tid tilkom der kun læreren løn i hans egenskab af lærer, hvorimod vederlag for degne- og organisttjeneste skulle udbetales til en eventuel vikar.

OLDERUP

Den 14. april 1864 suspenderede visitatoriet så degn og skolelærer Hermann Andersen i *Olderup* med den begrundelse, at han var stridslysten og påståelig og ikke egnet til at beklæde lærerembede, hvorfor han burde afskediges som »unfähig«, uegnet. Samme dag blev også læreren i *Arlevad*, Frederik Wilhelm Thiessen, suspenderet. Det måtte indrømmes, at han kunne undervise på tysk, men han viste ringe interesse for sin

gerning, overholdt ikke timerne og havde danske sympatier. Derfor måtte han afskediges som »unwürdig«, uværdig og kunne ikke anbefales til genansættelse. Der medfulgte en klage fra en del af beboerne, men skoleforstander Jess Peter Hansen havde intet at bebrejde lærer Thiessen.

Alligevel skete afskedigelsen af de to lærere aldeles omgående, den 20. april, og uden pension.

KIRKEVISITATORIETS ANSVAR

Det fremgår af proceduren ved afskedigelserne af lærerne, at der var tre instanser, som var impliceret i sagen: den stedlige befolkning og sammen med den de nyudnævnte præster, kirkevisitatoriet og regeringskommissærerne i Flensborg.

Der er ingen tvivl om, at der bestod en udtalt og voksende spænding mellem skolen og hjemmene, mellem embedsmanden og landbefolkningen. Den var fremkaldt af og blev båret oppe både af modstanden mod de uønskede sprogreformer og af den antidanske bevægelse, der i årenes løb var vokset frem ved den pågående slesvig-holstenske propaganda, og som nu i den spændte krigssituation satte gemytterne i kog. Når det var så oplagt let at slippe af med den danske lærer, der kun talte mådeligt tysk, og med den lærer, som man af andre grunde godt ville se fjernet nu, da et påskud var tilstrækkelig grund, ja, så var det kun de færreste, der havde mod og mandshjerte til ikke at følge flokken, når den krævede lærerens afgang. Det er der næppe grund til at undres eller forarges alt for meget over.

Langt tungere hviler ansvaret på kirkevisitatoriet, de to herrer amtmand A. Th. Thomsen og provst Andreas Caspers⁶. *A. Th. Thomsen* havde hele tiden været kendt som slesvig-holstener. *Andreas Caspers* blev af den danske regering gjort til førstepræst i Husum i 1851, da han var 31 år gammel, og den fødte slesviger var ikke alene villig til at udstrække sprogreskripterne til Svesing og Olderup, hvad sjællænderen provst Plum havde nægtet, men Caspers ville endda have dem udstrakt til Ejderen. Han blev ridder af Dannebrog og medlem af den teologiske eksamenskommission og fremhævede gang på gang sit danske sindelag. Denne fremfærd mod hans tidligere kolleger blandt præsterne og mod lærerne kan ikke forklares eller undskyldes med embedsmandens afhængighed af dem, der til en hver tid har magten. Sammen med Thomsen suspendede han beredvilligt lærerne, selv om skoleinspektørerne medgav dem de bedste vidnesbyrd, og uden mindste forbehold indstillede han dem til omgående og definitiv afskedigelse, også hvor begrundelsen herfor var yderst spinkel og end ikke dækkedes af regeringskommissærernes anvisning af 22. februar 1864. Det er betegnende, at der blev afskediget forholdsvis langt flere lærere i Husum-Bredsted provstier end i noget andet provsti, til trods for, at modstanden mod sprogreskripterne ikke havde været stærkere her end andet steds, snarere tværtimod. At de 7 biskolelærere måtte opgive

deres ansættelse, kan næppe undre, men af de 13 hovedlærere blev 9 afskediget uden pension, og kun 4, Hans August Jessen i *Bjerrup*, Friedrich Adolph Schmidt i *Svesing*, Andreas Chr. Habig i *Arnffolde* og Christian Matth. Brodersen i *Immingsted*, fik lov til at fortsætte i deres embede.

HOVEDTRÆK AF AFSKEDIGELSERNE

Allerede den 19. februar blev sprogeskripterne af 1851 ophævet, men det var især anvisningen af 22. februar, som var udstedt udelukkende i kraft af den militære besættelse af landsdelen og i modstrid med tidligere højtidelige løfter, der satte aktionerne i gang. Man henledede især opmærksomheden på lærerne og præsterne og opfordrede kirkevisitatorierne til nøje at undersøge forholdene i hvert enkelt sogn for herom at fremsende indberetning. Samtidig bemyndigede man visitatorierne til at foretage den foreløbige suspension, der i alle tilfælde førte til den endelige afskedigelse.

Det, som stempler fremgangsmåden som urimelig hård og hensynsløs over for menneskeskæbner, er ikke blot den korte frist, der indrømmes lærerne, men civilkommissariatets skrivelse af 2. marts 1864. Heri undser man sig ikke for at bruge en yderst søgt og højst tvivlsom fortolkning af den *danske* forordning af 4. april 1845 til at afskedige lærere *uden pension*, endog lærere, som ingen med rette kunne beskyldes for ukendskab til det tyske sprog.

GRUNDLAGET FOR AFSKEDIGELSE UDEN PENSION

Den øverste civilmyndighed for hertugdømmet Slesvig henvendte sig i skrivelse af 2. marts 1864 til kirkevisitatoriet i *Flensborg amt* angående skolelæreres afskedigelse uden pension:

»De herrer kirkevisitatorier har indstillet at afskedige lærere på grund af ukendskab til tysk efter § 1 i forordningen af 4. april 1845. Men § 1 gælder kun, når en lærer på grund af alder, svagelighed eller »anden grund« ikke er i stand til at forestå sit embede. Men denne »anden grund« foreligger ikke, når det drejer sig om, at det med urette navnlig i kirke og skole undertrykte tyske sprog igen bliver indsat i sine naturlige rettigheder. Dertil kommer, at de lærere, der uden kendskab til det tyske sprog tog embeder i tysktalende distrikter, ikke kunne være i tvivl om, at de savnede de nødvendige kvalifikationer til en nyttig embedsførelse. I betragtning af disse omstændigheder vil ikke § 1, men § 6 i forordningen af 4. april være at anvende.«

I forordningens § 6 hedder det blandt andet:

»Dersom regeringen (den danske), efter at undersøgelsen er foretaget, finder skolelærerens bortfjernelse fra embedet formedelst uværdighed tilstrækkeligt begrundet, så har den at anordne hans afskedigelse og det i regelen uden pension.«

Det var tydeligt tilkendegivet, at § 6 kun skulle komme til anvendelse, når der forelå bevis for forargelig vandel, kriminelle handlinger og lignende.

Jens Madsen var en videnskabelig begavelse. Hans »Folke-minder fra Hanved sogn ved Flensborg«, 1870, hører til dansk folkemindeforsknings klassikere.

DEN HÅRDE HÅND HOLDER FAST

Den hårde kurs over for de lærere, der blev afskediget uden pension, blev fremdeles fastholdt. Alene fra de 4 sogne i *Husum-Bredsted provsti* kendes der 3 eksempler herpå.

Læreren i *Løvensted*, Fjorde sogn, fra 1856 til 1864, Hans Joost, blev trods meget fine anbefalinger fra skoleinspektøren, altså fra den nye *tyske* præst, afskediget den 12. marts 1864. Han havde kone og 3 børn, kunne ikke klare sig. Reserverne var opbrugt. Fattig og i dyb elendighed så han sig nødtvunget til at henvende sig til »Armenkasse«, fattigvæsenet. I denne situation søgte han civilforvaltningen om genindsættelse i et lærerembede, men uden held.

Degn og lærer i *Olderup*, Hermann Andersen, blev afskediget den 20. april 1864 som »unfähig für eine Lehrerstelle«. Han boede siden i Heide i Holsten

og søgte den 14. marts 1865 om tilladelse til at søge embede i Nordslesvig. Det blev ham nægtet under henvisning til hans danske sympatier og hans partitagen til fordel for det danske sprog, der var så udtalt, at »man kan forvente hans delagtighed i dansksindedes rænker«.

Det lykkedes ham alligevel omsider at opnå tilladelsen, og han søgte ansættelse i *Haderslev provsti*. Der fulgte nu en højst ejendommelig henvendelse af 19. april 1866 fra kirkevisitatoriet for Haderslev provsti til provinsregeringen i Slesvig. Andersen havde nemlig oplyst, at han fik en årlig »pension« på 144 mark fra Danmark, der mentes at bortfalde ved fast ansættelse i Slesvig. For et år siden havde Andersen henvendt sig til det kgl. danske finansministerium og fået det mundtlige svar, at dette ville ske. Nu forespurgte kirkevisitatoriet, om det kunne være i nærværende (den preussiske) statskasses interesse, at pensionen bortfaldt, eller om en ansættelse ville være til fordel for den danske statskasse. I så fald ville man nærmere overveje ansættelsen. Svaret gik ud på, at det ikke var af interesse, da Andersen ikke var opført på listen over de den 1. april 1865 overtagne pensioner til slesvigske og holstenske embedsmænd og deres efterladte, men at Andersen kun havde modtaget en midlertidig understøttelse.

Efter freden i Prag i august 1866 sendte den tidligere distriktsskolelærer Johan Christian Carsten Anthonissen, der var blevet afskediget fra sit embede i *Solved*, Fjælde sogn, udelukkende på grund af sit ukendskab til det tyske sprog, skønt han i årevis havde undervist ved rent tysktalende skoler, og som det ikke var lykkedes at få et nyt embede, den 9. november 1866 fra Lyksborg en ansøgning til provinsregeringen i Slesvig. Han var i yderste nød og bad om ventepenge, idet han henviste til, at »under den tidligere regering blev der bevilget de lærere, der blev afskediget på grund af ukendskab til det danske sprog, den fulde løn fra deres tidligere embede som ventepenge indtil deres ansættelse i andet embede.« Den 26. november 1866 afslog regeringen ansøgningen og henviste ansøgeren til fremdeles at søge embede i de dansk-talende provstier.

GOTTORP PROVSTI

Om begivenhederne i de 9 sogne i *Gottorp provsti*, der efter krigsudbruddet førte til præsternes og lærernes afskedigelse, giver arkivet på Gottorp ret udførlige oplysninger⁷.

Som i Husum og Bredsted provstier fulgte fremgangsmåden et bestemt mønster. Få dage efter at de danske styrker var gået nordpå, samledes beboerne i skolerne, således i *Bøl* allerede den 9. februar, i *Mårkær-Vesterskov* den 14. og i *Nørre Brarup* den 18. februar. Hvem der havde taget initiativet til disse møder, oplyses ikke, men de andragender til den øverste civilforvaltning, som blev resultatet af sammenkomsterne, sigtede alle i samme retning.

Man var utilfredse med, at generalfeltmarskal von Wrangel den 7. februar og civilkommissær von Zedlitz den 8. februar foreløbig havde stadfæstet samtlige embedsmænd i det besatte område af hertugdømmet Slesvig i deres embeder. Det kunne ikke være meningen at lade de »unwürdigen und unerträglichen Beamten«, de »uværdige og utålelige embedsmænd«, der havde vist sig som føjeligt værktøj for den danske regering, fortsætte i deres embeder. I den ret ophidsede stemning fremkom beboerne med stærke og bitre anklager mod sognepræster og navngivne lærere og krævede med deres egenhændige underskrifter – ofte over 100 – deres øjeblikkelige afskedigelse.

Imidlertid udstedte regeringskommissær von Zedlitz den anvisning af 19. februar 1864, der indledede og tilskyndede til jagten på præster og lærere. Dermed fik fremfærden et mere officielt forløb. Nu var det det nye kirkevisitatorium, amtmand over Gottorp og Hütten amter 1864–65, *Friedrich Karl Ferdinand Jacobsen* (1798–1875), og præst og provst ved Slesvig domkirke 1864–79, *Frants Volkmar Reinhard Hansen* (1815–79), der ledsaget af protokolfører Gerling indkaldte til møde i de forskellige sogne. Og da skolerne ikke kunne rumme de mange deltagere, foregik det nu i kroerne, i *Ølsby* kro den 31. februar, i *Treja* kro den 29. februar, i *Nørre Brarup* den 29. februar, i *Satrup* den 9. marts og i *Tumby* kro den 4. marts.

Her fremkom så kirkejurerne, skoleforstanderne og beboerne, enkeltvis og i hold, med alt, hvad de førte som anklage imod præsten og læreren. Det var så afgjort *præsterne*, man rettede de hårdeste anklager mod. Det var præsterne, som man beskyldte for de alvorligste forseelser som spionage, denunciation (»stikkeri«), forsømmelse i deres embedsførelse, for at have sået tvedragt, had og foragt i menigheden og meget mere.

Over for lærerne var – med få undtagelser – tonen mere dæmpet. Oftest påstod man, vel nok somme tider med rette, at vedkommende ikke fuldt ud magtede det tyske sprog, og at læreren havde mistet forældrenes tillid og plejet danske sympatier og interesser. Om nogen egentlig bevisførelse var der ikke tale. Man godtog kritikløst de rejste påstande, selv hvor der ikke blev opnået enstemmig tilslutning til disse.

Anklagerne blev protokolleret på møderne, og på dette grundlag fremsendte så kirkevisitatoriet omgående til »Oberste Civilbehörde« sin »Plichtgemäßiger Bericht des Kirchenvisitoriums der Probstei Gottorp betreffend Ausführung der Verordnung vom 19. Februar über den Gebrauch der deutschen Sprache in Kirchen und Schulen in der Gemeinde N. N.«

Den øverste civilforvaltning fulgte almindeligvis hurtigt og beredvilligt kirkevisitatoriet, og samtlige 7 præster blev afskediget. Det kneb unægtelig at fremskaffe tilstrækkeligt vægtigt anklagemateriale mod sognepræst Nis Bertelsen i *Nørre Brarup*, der var kandidat både fra København og Gottorp, men efter gentagne henvendelser til von Zedlitz lykkedes det omsider at få ham fjernet.

LÆRERNE I GOTTORP PROVSTI

Hvordan gik det med hovedlærerne i Gottorp provstis blandede sogne? De havde jo også på forældremøderne været genstand for offentlig omtale og anklage. Sammenlignet med de mange afskedigelser blandt *Flensborg provstis* lærere og den hårde fremfærd mod *Husum-Bredsted provstis* lærere virker det unægtelig overraskende, at resultatet i disse stærkt tysk orienterede sogne blev følgende:

Af 19 hovedlærere blev kun de 7 afskediget: Carsten Jakob Clausen i *Bøl*, Christian Petersen i *Mårkær Vesterskov*, Jørgen P. Trausted i *Nørre Farensted*, Johann Langholz i *Stolk*, Johannes P. J. Johannsen i *Rydde*, Hans H. Chr. Nissen i *Treja* og Burchard Fr. Johannsen i *Sølversted*. Af elementarlærerne blev Carl Christian Hoffmann i *Sølversted* og Carl Jepsen i *Satrup* afskediget.

12 hovedlærere fortsatte i deres embede: Hermann L. D. Asmussen, *Sønder Farensted*. Thomas Peter Albertsen, *Havetoft*. Johann Jacob Bügge, *Havetoflløjt*. Peter Andreas Authorsen, *Klapholt*. Hans Lassen, *Torsballe*. Marx Nic. Brix, *Nørre Brarup*. Adolph Chr. Ahrendsen, *Skæggerød*. Hans Andreas Mass, *Rygge*. Hans Pahl, *Satrup*. Peter Ingw. Petersen, *Strukstrup*. Lorenz Jochimsen, *Tumby*. Jürgen Hinrich Lausen, *Ølsby*.

KIRKEVISITATORIET

Dette overraskende udfald af hændelserne i Gottorp provsti bliver endnu mere mærkeligt, når man henser til den førende person i kirkevisitatoriet, nemlig amtmanden. Den dygtige herredsfoged for Krop og Meggerdorf herreder, Friedrich Karl *Ferdinand Jacobsen*, medvirkede ved sit forhold til W. Beseler ved dannelsen af den provisoriske regering i martsdagene 1848, var selv den udfarende kraft ved gennemførelsen af den nye tingenes tilstand i Slesvig by og var en kort tid politimester for denne vigtige by. Dernæst var han overordentlig regeringskommisær for hertugdømmet Slesvig og blev endelig departementschef i det slesvig-holstenske krigsministerium. Han var simpelthen forudbestemt til at spille en rolle ved krigsudbruddet i 1864, men da han af sind var en handlekraftig og fremfarende mand, er det sært at se følgerne af hans virke i Gottorp provsti⁸.

»SEIEN SIE, WAS SIE WOLLEN . . .

Ikke færre end 9 af de lærere, der kunne blive i deres embeder i Gottorp provsti, var dimitteret fra Skårup seminarium. Nu må man gøre sig klart, at adskillige lærere udgået fra Skårup var tilstrækkelig fortrolige med det tyske sprog hjemmefra, og desuden havde tysk sprogundervisning været obligatorisk på dette seminarium siden 1843. Hvor muligheden var til stede, valgte de under de givne yderst vanskelige forhold at blive i deres embede og fortsætte under de nye magthavere frem for at udsætte sig for at blive afskediget uden pension og gå en meget usikker fremtid i møde.

Det må antages, at disse lærere har formået at vinde børnenes og forældrenes tillid og hengivenhed, og at forældrekrederen har ladet den nationale spænding, der her ikke havde ført til en så udpræget fjendtlig indstilling, træde så meget tilbage, at man valgte at beholde den lærer, som man ikke havde alvorlige ting at bebrejde.

»Seien Sie, was Sie wollen, tun Sie nur Ihre Pflicht!« Det har åbenbart mere end én gang været modpartens svar til nord- og sydslesvigske lærere, når spørgsmålet om deres fremtidige lærergerning meldte sig⁹.

TØNDER PROVSTI

I de 10 sogne under Tønder provsti gentog proceduren sig uden større variation. Det nyudnævnte kirkevisitatorium, amtmand *de Fontenay* og provst *Carsten Erich Carstens*, foranledigede beboerne samlet i kroerne og efterlyste klager over præsterne og lærerne.

Også her var det navnlig *præsterne*, det gjaldt. Provst Carstens prøvede ved personlig henvendelse at overtale nogle præster til frivilligt at vige pladsen. Det lykkedes hverken i *Sønder Løgum*, i *Karlum* eller i *Ladelund*. Selv om provsten ikke havde held med sig i dette komediespil, så var denne »specialvisitation« tilstrækkelig til at meddele præsten afsked under påberåbelse af, at han ikke var det tyske sprog mægtig og ikke længere kunne opretholde det rette forhold til menigheden. Præsterne Christian Christiansen i *Medelby*, Jep Jepsen i *Humtrup* og H. H. Göttge i *Ubjerg* forblev i deres embeder.

Angående *lærerne* bemærkes, at en biskolelærer, Hans Hansen i *Bramsted* undtagelsesvis ikke blev afskediget, mens de øvrige 4 biskolelærere ikke kunne fortsætte. Af 24 hovedlærere blev de 9 afskediget: Christian P. Hansen, *Ophusum*. Lorenz Tychsen Hansen, *Sønder Klægsbøl*. Christian Heinrich Koch, *Ladelund*. Søren Hansen Holst, *Øster Snattebøl*. Jes Juhler, *Jarlund*. Heinrich Andreas Behrendsen, *Vesby*. Jens Andreas Jensen, *Ellehoved*. Andreas Peter Christensen, *Ubjerg*. Jens Andersen Jenssen, *Sæd*.

Følgende 15 hovedlærere fortsatte i deres embede: Thomas Johannsen, *Avntoft*. Peter Anneus Haderup, *Brarup*. Wilhelm Böhm, *Humtrup*. August Brodersen, *Karlum*. Christian Nic. Christiansen, *Tinningsted*. Hans Carstensen, *Klægsbøl*. Heinrich Petersen, *Vestre*. Janke Andresen, *Læk*. Johann A. H. Kerstens, *Agdrup*. Nis Jørgensen, *Lillehorn*. Bendix Fr. Bonken, *Sandager*. Karsten J. Karstensen, *Stadum*. Christian Andresen Lassen, *Medelby*. Hans Hansen Weibeck, *Østerby*. Hans Chr. H. Konstmann, *Sønder Løgum*.

Blandt de 15 hovedlærere, der fortsatte under de ny magthavere, var de 4 tyskuddannede, 8 danskuddannede og 3 autodidakter.

PROVST HJORTS BERETNING

Provsten for Tønder provsti, *J. M. L. Hjort* afgav den 5. april 1864 en indberetning til ministeriet for hertugdømmet Slesvig angående de i Tønder

provsti siden ca. 7. februar d. å. stedfundne begivenheder¹⁰. Af interesse for vort emne er følgende uddrag af provstens omtale af degnene og lærerne i provstiets 10 blandede sogne:

Læk: Degn Janke Andresen blev intimideret til at indføre tysk i skolen og skal have medvirket ved begravelse i sognet, indtil en ny præst kom. *Øster Snattebøl*: Skolelærer Søren Hansen Holst lod sig af beboerne tvinge til skriftlig at frasige sig embedet mod at beholde bolig og indtægter til 1. maj.

Medelby: Rygterne om uroligheder er stærkt overdrevne. Alt synes at gå på den gamle måde. *Vesby*: Skolelærer Heinrich Andreas Behrendsen har opført sig dårligt, skal have været til møde i Vestre-Ladelund og have agiteret for at jage præst og degn på porten.

Ladelund: Degn Christian Heinrich Koch er en brav mand. Han og sognets andre lærere har opført sig upåklageligt.

Klægsbøl: Degnen, Hans Carstensen, blev forjaget, men vendte tilbage. De mest ansete bønder var med i oprøret og ville ikke lade sig tale til fornuft.

Brarup: Degn Peter Anneus Haderup, en klog og besindig mand, og lærer Christian Paulsen Hansen i *Ophusum* optrådte mønsterværdigt.

Karlum: Degn August Brodersen opførte sig særdeles slet. Han gjorde på egen hånd alt tysk, og efter at provsten havde givet ham en irettesættelse, sammenkaldte han sognets beboere for at formå dem til at andrage om provstens entledigelse som præst.

Sønderløgum: Pastor Reimuth, der står meget stærkt i sognet, har 5. søndag i fasten konfirmeret 20 konfirmander på dansk, men har ophørt med at fungere som skoleinspektør, efter at degn H. Chr. H. Konstmann uden provstens tilladelse har gjort alting tysk i overklassen. *Vimmersbøl* biskole: Lærer Peter Jessen Nydahl måtte flygte. Seminarist I. I. Thomsen fra Tønder seminarium, en ivrig agitator, har stiftet en forening, »Concordia-Verein«, hvor der erlægges mulkt for at tale dansk.

Humtrup: Degn Wilhelm Ferdinand Böhm har altid indtaget en tvetydig holdning.

Avntoft: Degn Thomas Johannsen har opført sig dårligt og uden videre gjort alt tysk. *Rosenkrans* biskole: Lærer J. Jensen, en brav og pålidelig mand, fik af 3 mænd tilhold om at drage bort, da han ellers ville blive fjernet med magt.

Ubjerg: Lærer Jens Andersen Jensen i *Sæd* og degn Andreas Peter Kristensen i *Ubjerg* hører til de mest udpræget danske skolelærere i provstiet, og her var det danske skolesprog opretholdt indtil provstens afrejse.

FLENSBORG PROVSTI

Efter at provst Aleth Hansen var blevet afskediget, blev den tysksindede præst ved Vor Frue kirke i Flensborg, *O. N. H. Peters*, konstitueret som provst for Flensborg provsti. De lærere, som kirkevisitatoriet ville afskedige,

Hjemmetyskere jog Jens Andersen Jenssen ud af Sæd. Hans hustrus slægt af ansete gårdmænd i Møgeltonder gav dem ly og rådede ham til at søge embede i kongeriget. Men han var af pastor H. J. M. Svendsen på Jelling seminarium uddannet med en gerning i Sønderjylland for øje og ønskede at blive i landsdelen. Både hans hustru og han selv havde slægt i Vest-slesvig, og det lykkedes ham at få ansættelse i Bådsbøl i Ballum sogn, hvor han og hans efterfølger og svigersøn, lærer Hans Lorenzen, sikrede en dansk ånd i skolen i hele den preussiske tid.

modtog en »Entlassungsschein«, og dermed var sagen i realiteten afgjort¹¹. At enkelte lærere, således Hans Jørgen Martensen i *Fladsby* i *Sørup* sogn og Hans Sørensen i *Sørup* selv ansøgte om afskedigelse med ventepenge, blev der ikke taget hensyn til. Der blev i intet tilfælde tale om ventepenge, kun om entledigelse uden pension.

AFSKEDIGELSER

Af Flensborg provstis landsbylærere blev i 1864 følgende afskediget uden pension:

Hans Kristian Andresen, *Aneby*. Jens Andresen, *Hanved*. Johan Christian Antonissen, *Sønder Smedeby*. C. Asmussen, *Lindå*. Peter Henning Asmussen, *Pommerby*.

Hans Asmus Brammer, *Bokholm*. Hans Christian Bredsgaard, *Lyksborg*.

Hans Christian Carstens, *Lille Jørl* (med pension). Bendix Clausen, *Tarp*. Thomas Peter Clausen, *Harreslev*.

Nicolai Jensen Doose, *Havrup*. Peter Christian Engel, *Svakketorp*. Peter Finke, *Bojum*.

Jørgen Hansen, *Aneby*. Andenlærer Niels Hansen, *Munkbrarup*. Andenlærer Hans Peter Henriksen, *Gelting*. Andreas Christian Christiansen Holdt, *Lyksborg*.

Jeppe Julius Jepsen, *Valsbøl*. Laurits Peter Jepsen, *Skovbøl*. Kristen Sanddal Jeppesen, *Duborg*. Gustav Henrik Jøns Johannsen, *Langballe*. John Matthias Johnsen, *Gelting*. Severin Jensen Juhl, *Sterup*. Johan Andreas Jørgensen, *Stenbjerg*.

Nis Frederik Kjær, *Sollerup*. Jens Peter Kloster, *Sørup*. Johannes Enevold Knudsen, *Frøslev*. Andreas Nissen Koch, *Gundelsby*. Hans Peter Krogh, *Oksager*.

Rasmus Larsen, *Barderup-Jaruplund*. Ludvig Vohlrads Clausen Lebech, *Nørre Haksted*. Christian Lorenzen, *Frøslev*. Asmus Lucassen, *Kalleby*. Niels Lauridsen Lund, *Kobbelled*.

Jens Madsen, *Ellund*. Hans Jørgen Martensen, *Fladsby*. Matz Matzen, *Nørre Jørgensby*. Andreas Madsen Møller, *Risbrig*.

Christian Nielsen, *Hulvej-Bredbjerg*. Niels Peter Nielsen, *Lyngvrå*. Nikleander Nissen, *Store Solt*. Ninus Peter Nissen, *Dollerupskov*. Lorents Frands Nordstrøm, *Tornskov-Keldbæk*.

Christian August Møller var lærer i Esperstoft-Hynding, Eggebæk s., 1845-84. Han var seminarist fra Tønder 1842 og herfra haft et vist kendskab til dansk. Straks fra sin tiltrædelse lod han konfirmanderne skrive hver sit bibelvers i skolens protokol. Senere blev det til tyske salmevers. Fra 1851 blev yngste klasse undervist på dansk, og 6 år senere, i 1857, er de første børn, der har fået undervisning på dansk, nået frem til konfirmationen, så at konfirmanderne fra den 3. april 1857 skriver danske salmevers. Varianten viser, at børnene ikke skriver efter et forlæg, men at de har lært versene udenad. Ligeledes viser varianterne, at de har forstået det lærte, og at børnene har været fortrolige med det sønderjyske folkesprog. I skolen har man brugt Psalmebog til Kirke- og Hus-Andagt 1855 (Roskilde konvents salmebog) og N. E. Engell: Psalmebog til Opbyggelse i Kirken, Skolen og Hjemmet. Flensborg 1856. Som opslaget viser, har man endnu ved konfirmationen i marts 1863 brugt danske salmer: »Løgnens fader vi forsage, falsk er al hans lyst og pragt«, medens konfirmationen i marts 1864, knap en måned efter den preussiske og østrigske besættelse, medførte tyske salmevers: »Nun höchster Gott ich geb aufs neue Dir Seel und Leib zum Opfer hin«.

146 Kopfe des besten Sumpfs Opium Sup

Kopfe des besten Portweins

(Kopfe des besten Sumpfs)

Empfehle von Herrn Sie Orem

E m m e m o n i e t e t.		E i n t e r m o n i e t e t.		D e s g e s e t z t e S e t z e	
Chillog.	Krankheit.	Krantheit.	Chillog.	Chillog.	Chillog.
Störung und Bög.	Störung und Bög.	Störung und Bög.	Störung und Bög.	Störung und Bög.	Störung und Bög.
Crampf.	Crampf.	Crampf.	Crampf.	Crampf.	Crampf.
Strämunf.	Strämunf.	Strämunf.	Strämunf.	Strämunf.	Strämunf.
Unruhe.	Unruhe.	Unruhe.	Unruhe.	Unruhe.	Unruhe.
Ungleich.	Ungleich.	Ungleich.	Ungleich.	Ungleich.	Ungleich.
Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.
Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.

E m m e m o n i e t e t.		E i n t e r m o n i e t e t.		D e s g e s e t z t e S e t z e	
Chillog.	Krankheit.	Krantheit.	Chillog.	Chillog.	Chillog.
Störung und Bög.	Störung und Bög.	Störung und Bög.	Störung und Bög.	Störung und Bög.	Störung und Bög.
Crampf.	Crampf.	Crampf.	Crampf.	Crampf.	Crampf.
Strämunf.	Strämunf.	Strämunf.	Strämunf.	Strämunf.	Strämunf.
Unruhe.	Unruhe.	Unruhe.	Unruhe.	Unruhe.	Unruhe.
Ungleich.	Ungleich.	Ungleich.	Ungleich.	Ungleich.	Ungleich.
Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.	Knackfeln, burch Gieß.
Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.	Gieß und Cindidit.

100 Kopfe des besten Sumpfs Opium Sup
 100 Kopfe des besten Portweins
 (Kopfe des besten Sumpfs)
 100 Kopfe des besten Sumpfs Opium Sup
 100 Kopfe des besten Portweins
 (Kopfe des besten Sumpfs)

100 Kopfe des besten Sumpfs Opium Sup
 100 Kopfe des besten Portweins
 (Kopfe des besten Sumpfs)

Ca. 100 Kopfe des besten Sumpfs Opium Sup
 100 Kopfe des besten Portweins
 (Kopfe des besten Sumpfs)

100 Kopfe des besten Sumpfs Opium Sup
 100 Kopfe des besten Portweins
 (Kopfe des besten Sumpfs)

Behrend Petersen, *Siversted*. Christian Petersen, *Dollerup*. Ditlev Henrik Ross, *Oversø*.

Andreas Samuelsen, *Husby*. Johan Chr. Aurelius Schytte, *Vejbæk*. Niels Chr. Carl West Seierup, *Estrup-Kollerup*. Hans Steffensen, *Svendsby*. Andenlærer Hans Sørensen, *Sørup*.

Calle Jepsen Thomsen, *Harreslev*. Andenlærer Hans Nielsen Timmermann, *Hulvej-Bredbjerg*. Claus Peter Wethje, *Munkbrarup*.

DE TILBAGEBLEVNE

Af lærere, der i 1864 kunne fortsætte i deres embede, kan nævnes:

Johann Friedrich Alsen, *Oksbøl*. Christian Hinrich Bielefeldt, *Hyrup*. Carl Peter Ebsen Brodersen, *Stenbjergskov*. Leonhardt Adelbert Dreesen, *Kobbermølle*.

Johann Christian Frederiksen, *Bollingsted*. Johann Friedrich Geipel, *Nyhus*. Lorenz Lorenzen Hamann, *Kragelundmark*. Thade Peter Heinrich, *Kværn*, Hans Hinrichsen, *Skovlund*. Lorens Heinrich Henningsen, *Vanderup*.

Jes Peter Jacobsen, *Tvedskov*. Andenlærer Hans Jacob Jensen, *Bov*. Wilhelm Jensen, *Bov*. Jørgen Jørgensen, *Hørup*. Henning August Karstensen, *Grumtoft*.

Lorenz Andreas Lorenzen, *Rylskov*. Mathias Lorenzen, *Ravnholt*. Christian August Møller, *Esperstoft*. Claus Peter Petersen, *Lille Vi*. Thomas Petersen, *Eggebæk*.

Carl Ernst Ludvig Schlesinger, *Adelby*. Claus Schwennesen, *Lille Solt*. Hans Christian Sommerstedt, *Tastrup*. Peter August Thomsen, *Sillerup*.

Flertallet af de ledige embeder blev besat med lærere, der var dimitteret fra Egerneførde seminarium, og som var uden kendskab til det danske sprog.

Enkelte skolekrøniker meddeler, at de danske skolebøger, der ofte betegnes som forslidte, blev afleveret til den nye sognepræst. Der findes imidlertid eksempler på, at man har fundet lejlighed til at sælge danske skolebøger fra sydslesvigske skoler til skoler i kongeriget.

SÆRLIGE FORHOLD I VIS OG KÆR HERRED

Ved forordningen af 19. februar 1864 var sprogreskripterne blevet ophævet, dog med enkelte foreløbige undtagelser gældende for sognene i *Vis herred*. Ved anvisning af 22. februar til udførelse af forordningen af 19. februar angående brugen af det tyske sprog i kirke og skole krævedes der blandt andet, at præsterne og lærerne skulle erklære sig for »inderlig beredte« til at udføre magthavernes ordrer. Et nej betød øjeblikkelig afskedigelse, og en afventende holdning førte til håndhævelse af de i anvisningen nævnte disciplinære forholdsregler, herunder suspension.

Den 28. april 1864 fulgte en forordning angående *Vis herred* med krav om

afstemning om dansk eller tysk kirke- og skolesprog i de 6 landsogne *Hanved*, *Store Vi*, *Valsbøl*, *Vanderup*, *Nørre Haksted* og *Bov*. Kun *Bov* sogn viste dansk flertal og kun i de 5 af 7 skoledistrikter. De 2 skoledistrikter *Kobbermølle* og *Nyhus* indførte derimod tysk skolesprog.

Fra 8. juni fik også *Avntoft*, *Humtrup*, *Klægsbøl* og *Læk* i *Kær herred* udelukkende tysk kirke- og skolesprog. I de øvrige blandede sogne blev undervisningssproget også tysk, dog blev dansk her undervisningsgenstand med 4 ugentlige timer. En undtagelse dannede en kort tid *Jarlund* skoledistrikt i *Medelby* sogn med dansk undervisningssprog, men det varede ikke længe, før også *Jarlund* blev ligestillet med de andre skoledistrikter. De 4 dansk-timer holdt i øvrigt op i 1871.

I nogle sogne i *Kær herred* beholdt man i nogen tid én dansk gudstjeneste om måneden, nemlig i *Karlum* til 1872, i *Sønder Løgum* til 1882, i *Ladelund* til 1896 og i *Medelby* til 1892, da man indskrænkede sig til 4 årlige danske gudstjenester, for endelig i 1901 at afskaffe dem helt. I *Brarup* ivrede generalsuperintendent *Theodor Kaftan* (1847–1932) for at få den dansktalende pastor Carsten Petersen flyttet, hvad der også lykkedes i 1911. Derved blev de danske gudstjenester indstillet, og først nu var kirkesprogsgrænsen faldet sammen med den senere statsgrænse af 1920¹².

Ansættelse i Nordslesvig

Pension . Understøttelse

Som nævnt stode de to lærere i *Olderup* sogn, Hermann Andersen og Frederik Wilhelm Thiessen, ikke på provst Caspers' løfte om, at de skulle blive sat på en liste over lærere, der ville blive anbefalet til ansættelse i Nordslesvig¹. Det var der, viste det sig, heller ingen grund til. Der gik nemlig over et halvt år, før den preussiske regeringskommissær i hertugdømmet Slesvig, friherre v. Zedlitz, og den østrigske regeringskommissær, greve v. *Lederer*, den 7. november 1864 til kirkevisitatorierne i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder fremsendte en fortegnelse over 42 lærere fra Husum, Flensborg og Tønder provstier, der siden krigsudbruddet var blevet afskediget af den civile administration i Hertugdømmet².

Fortegnelsen indeholdt navnene på følgende lærere, idet oftest kun familienavnet var opgivet:

Husum-Bredsted provstier

Hermann Andersen, *Olderup*. J. C. C. Anthonissen, *Solved*. Andreas Franzen, *Fjolge*. Peter Andersen Gott, *Bremsborg*. Andreas Habig, *Arnffolge*. Jens Jensen, *Hokstrup*. Hans Th. Jessen, *Norsted*. Hans Joost, *Løvensted*. Lorenz H. Paulsen, *Øster Orsted*. Frederik A. Schmidt, *Svesing*. Frederik Thiessen, *Arlevad*, og Asmus Peter Tüxen, *Haslund-Kollund*.

Tønder provsti

J. P. Behmerwold, *Vester Snattebøl*. Andreas Christensen, *Ubjerg*. Christian Nic. Christiansen, *Tinningsted*. Christian P. Hansen, *Ophusum*. Jens Andersen Jenssen, *Sæd*.

Flensborg provsti

Hans Chr. Andresen, *Aneby*. Carl Asmussen, *Lindå*. A. C. C. Holdt, *Lyksborg*. Jens Jacobsen, *Jerrishøj*. Jeppe J. Jepsen, *Valsbøl*. Laurits P. Jepsen, *Skovbøl*. Gustav H. J. Johannsen, *Langballe*. Severin J. Juhl, *Sterup*.

Johannes E. Knudsen, *Frøslev*. Hans P. Krogh, *Oksager*. Lauge P. Kyster, *Store Vi*. Rasmus Larsen, *Barderup*. Niels L. Lund, *Kobbelled*.

Jens Madsen, *Ellund*. Hans J. Martensen, *Fladsby*. Matz Matzen, *Nørre*

Jørgensby. Andreas M. Møller, *Risbrig*. Niels P. Nielsen, *Lyngrå*. Ninus P. Nissen, *Dollerupskov*. Lorents Nordstrøm, *Tornskov-Keldbæk*.

Carsten Chr. Petersen, *Dollerup*. Ditlev H. Ross, *Oversø*. Hans Steffensen, *Svendsby*. Hans Sørensen, *Sørup*. Claus Peter Wethje, *Munkbrarup*.

Der var her tale om en officiel skrivelse fra »Die Kaiserlich-Königlich Österreichische und Königlich Preussische oberste Civilbehörde im Herzogthum Schleswig«.

Man måtte antage, at fortegnelsen ville være i overensstemmelse med den danske liste, som blev offentliggjort i »Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig siden den preussisk-østerrigske Invasion (1ste November 1864)«. Det er imidlertid ikke tilfældet. Den danske fortegnelse tæller ikke 42, men 86 navne. Den medtager uvist af hvilken grund ikke navnene på følgende afskedigede lærere: Frederik A. Schmidt, *Svesing*, Andreas Habig i *Arnffolde*, Hans Sørensen i *Sørup*, Christian P. Hansen i *Ophusum* og Christian Nic. Christiansen, *Tinningsted*.

I regeringskommissærernes henvendelse opgives ud for lærerens navn datoen for hans afskedigelse og grunden hertil. Den er ikke helt den samme overalt, men for flertallet gælder det, at de er »der deutschen Sprache nicht mächtig«, at de ikke behersker det tyske sprog, og hos enkelte tilføjes, at han »trägt seine dänischen Sympatien öffentlich zur Schau«, at han åbenlyst viser sine danske sympatier.

Med fortegnelsen fulgte en skrivelse, der udtrykte ønske om, at visitatorierne i de nævnte provstier i tilfælde af vakance ville tage hensyn til de lærere, der var blevet afskediget på grund af utilstrækkeligt kendskab til det tyske sprog, og især til lærere, der endnu ikke havde forladt landsdelen, men hvis forflyttelse af nævnte grund måtte anses for at være påtrængende nødvendig.

Navnene på de lærere, der ansås for egnede til ansættelse i de dansktalende skoledistrikter i hertugdømmet, var understreget med rødt.

Det var fra *Husum-Bredsted provstier*: Hans Joost, *Haselund*. J. C. C. Anthonissen, *Solved*. Hans Th. Jessen, *Norsted*. Andreas Franzen, *Fjorde*. Frederik A. Schmidt, *Svesing*. Andreas Habig, *Arnffolde*, og Lorenz H. Paulsen, *Øster Orsted*.

Fra *Tønder provsti*: Christian P. Hansen, *Ophusum*, og Christian Nic. Christiansen, *Ubjerg*.

Fra *Flensborg provsti*: Niels L. Lund, *Kobbelled*. Rasmus Larsen, *Barderup*, og Ditlev H. Ross, *Oversø*.

Man undrer sig over, at kun så få ansås for egnede til at undervise på dansk, når de dog var blevet afskediget på grund af manglende kendskab til det tyske sprog, og mange af de afskedigede var uddannet på de kongerigske seminarier. Og de fleste af lærerne, de, der ikke var understreget med rødt, kunne kun have meget lidt nytte af at stå på listen.

Ikke alle afskedigede lærere havde forladt landsdelen, men de var alle efter ordre fra civilkommissariatet blevet afskediget efter § 6 i forordningen af 1845 angående uduelige eller uværdige almueskolelæreres entledigelse ad den administrative vej, d.v.s. *uden pension*. Økonomisk befandt de sig i en fortvivlet situation, og enkelte af dem havde ansøgt civiladministrationen om understøttelse, men fået afslag. Det eneste, man som en formildende gestus ville gå med til, var at anbefale dem til genansættelse i de nordlige provstier –unægtelig en billig løsning, der så vidt skønnes, på dette tidspunkt havde ringe udsigt til at give positivt resultat. Henvendelsen kunne i hvert fald ikke råde bod på de ulykkelige begivenheder, som de havde været udsat for i deres gerning.

PENSION OG UNDERSTØTTELSE

Til særlige holstenske og slesvigske tjenestemænd og deres efterladte blev der efter okkupationen af den danske regering bevilget pension pr. 1. april 1865 i henhold til bestemmelserne i fredstraktaten af 30. oktober 1864.

I fortegnelsen over disse tjenestemænd, der fik en efter datidens forhold hæderlig pension, findes blandt andre 70 præster og provster og 1 diaconus. Også seminarielærerne, gymnasielærerne og gymnasierektorerne nævnes, mens kun 2 lærere ved Tønder seminarieskole og 2 lærere ved Husum højere borgerskole er optaget i fortegnelse.

De afskedigede slesvigske *folkeskolelærere* var derimod ikke pensionsberettigede, hverken i Slesvig eller i kongeriget. For at afhjælpe den øjeblikkelige nød, udstedtes på det slesvigske ministeriums foranledning den kgl. resolution af 21. maj 1864 angående »den midlertidige indtægt af statskassen, som under de nuværende ekstraordinære forhold vil være at tillægge de fra offentlig ansættelse under dette ministerium fjernede personer«.

I henhold hertil udbetaltes der efter ansøgning de første 2 måneder efter afskedigelsen et beløb svarende til to tolvte dele af den indtægt, som ansøgeren havde oppebåret i sit embede i Slesvig, altså to måneders løn. Denne understøttelse viste sig under de givne forhold med betydelige rejseudgifter og bortfald af embedsbolig og naturalier utilstrækkelig, navnlig for børnerige familier. Deres månedlige pengeløn blev ganske vist foreløbig udbetalt videre, men den blev efterhånden beskåret, så at adskillige lærere, der ikke ret omgående fik nyt embede, fristede en kummerlig tilværelse, ofte henvist til slægtninges og gode venners hjælp.

I denne situation henvendte adskillige lærere, der var fordrevet fra Sydslesvig, sig i oktober-december 1864 til det kongelige ministerium for hertugdømmet Slesvig i København med ansøgning om en forhøjelse af den utilstrækkelige understøttelse³.

Blandt ansøgerne kan nævnes:

Hermann Andersen, tidligere *Olderup*, nu i Heide i Holsten. J. C. Anto-

nissen, tidligere *Sønder Smedeby*, nu i Goldebæk i Hjoldelund sogn hos en broder.

H. Chr. Bredsgaard, *Lyksborg*, nu i Skuldelev ved Roskilde. H. C. Carstens, tidligere *Lille Jørl*, nu i Lille Volstrup i Lille Solt sogn. Andreas P. Christensen, tidligere *Ubjerg*, nu i Toftlund.

Peter Andersen Gott, *Bremsborg*, nu hos degn Borch i Vedsted, der »af kristelig barmhjertighed« har taget sig af ham.

Jørgen Hansen, tidligere i *Esgrus Skovby*, nu i Stenbjerg. A. C. C. Holdt, *Lyksborg*, nu i Duborg. Søren Hansen Holst, *Øster Snattebøl*, nu i Lyngby.

Jens Jakobsen, tidligere i *Jerrishøj*, nu i Eliseholm ved Jelling. Hans Thomsen Jessen, tidligere i *Norsted*, nu i København. Kristen Sandal Jeppesen i *Duborg*. Burchard Johannsen, tidligere *Sølversted*, nu i Lille Rheide. J. M. Johnsen, tidligere *Gelting*, nu i Udmark, Esgrus sogn.

J. P. Kloster, tidligere i *Sørup*. Familien bor nu på gæstgivergården »Tre Hjorte« i Tønder. Johannes E. Knudsen, tidligere *Frøslev*, nu i Hjortholm på Lolland. Chr. H. Koch, tidligere *Ladelund*, nu i Lundtoft, Klipleve sogn. Hans Peter Krogh, *Oksager*, nu i Vilslevprange, Vilslev, Ribe amt.

H. H. Chr. Nissen, tidligere *Treja*, er endnu i 1865 i Fjelstrup. Behrend Petersen, tidligere i *Siversted*, nu i København. Christian Petersen, tidligere *Mårkærskov*, nu i Harreslev. A. P. Tüxen, tidligere i *Haselund*, nu i København. C. P. Wethje, tidligere *Munkbrarup*, nu Christianshavn.

Den lange liste over ansøgere om økonomisk hjælp tyder på, at de for-drevne lærere ikke fik den hjælp hos de danske myndigheder, der var så på-krævet, og som de i den givne situation havde rimelig grund til at vente.

Præsterne og lærerne 1850-64

En sammenfatning

Det ligger nært og er særdeles oplysende ved hjælp af nogle tal at foretage en sammenligning mellem *præsternes* situation, som den tegner sig lige fra starten i 1850-51 til afslutningen i 1864, og *skolelærernes* forhold i det samme tidsrum.

PRÆSTERNE 1850-64

En oversigt over situationen i kirken i 1850-51 giver følgende billede:

I *Flensborg provsti*: Af 24 sognepræster forbliver de 4 i embedet: Jes Siemsen i *Hanved* (1823-54), Peter Petersen i *Store Vi* (1843-61), Peter Thomsen i *Munkbrarup* (1839-58) og Peter Otzen i *Kværn* (1850-52). 20 præster nyansættes.

I *Gottorp provsti* forbliver af 7 sognepræster 1 i embedet, Ditlev H. Nissen i *Treja* (1822-52). 6 præster nyansættes.

I *Husum-Bredsted provstier* forbliver af 4 sognepræster 1 i embedet, Peter Jensen i *Svesing* (1828-55). 3 præster nyansættes.

I *Tønder provsti* derimod forbliver af 10 sognepræster de 9 i embedet. 1 nyansættes, Chr. Fred. Müller i *Sønder Løgum* (1850-57).

Af 45 sognepræster i de blandede distrikter forbliver de 15 i embedet. 30 nyansættes, hvortil bemærkes, at *Tønder provsti* viser det stik modsatte billede af de øvrige provstier.

Af de 30 nyansatte præster var kun Hans Christian Lassen, *Adelby*, over 40 år. 23 er under 35 år. I tiden 1851-64 dør der i de blandede distrikter 2 præster, 3 bliver pensioneret, 3 søger sydpå og 1 nordpå. Præsterne skifter jævnligt embede. Kun 6 af de i 1851 ansatte bliver i de 13 år i samme embede. Der finder således mange nybesættelser sted, og navnlig i tiden 1858-63 er der adskillige præster, der giver op og søger nordpå. Af de blandede distrikters præster var 45 født i kongeriget, heraf 11 i København, 37 i hertugdømmet Slesvig, 2 syd for Ejderen, 1 på Færøerne og 1 på Island. 62 var kandidater fra København og 21 fra tyske universiteter.

I 1864 blev samtlige præster afskediget med undtagelse af 3 præster i *Tønder provsti*: Chr. Christiansen, *Medelby* (1837-69), Jep Jepsen, *Humtrup* (1845-67) og Hans Chr. Göttge, *Ubjerg* (1841-67).

Nu må det indrømmes, at de unge og uerfarne præster kæmpede på en særdeles udsat post, og nægtes kan det ikke, at de følte sig kaldet til ivrigt at tage del i politik og i den nationale kamp, uden tvivl til skade for deres kirkelige embede.

Pastor *Mourits Mørk Hansen* (1815–95) i Felsted har omtalt og karakteriseret adskillige sydslesvigske præster fra tiden mellem krigene. Immanuel Barfod i *Oversø* (1851–54), senere i *Sørup* (1854–64), Lorens Levinsen i *Kværn* (1852–59), senere i *Munkbrarup* (1859–64), Jacob Hansen i *Grumtoft* (1851–56), senere i *Gelting* (1856–64) og Eiler Hagerup i *Store Solt* (1850–63) bliver rosende omtalt, mens Mørk Hansen er temmelig skarp i sin kritik af den uheldige pastor Johs. Plenge i *Satrup* (1851–60) og den ret udæskende pastor Johan Hartnack i *Nørre Brarup* (1860–62)¹.

Amtsforvalter *H. A. Malling* (1807–93) fælder ud fra sin meget kritiske indstilling til sprogreskripterne en endnu hårdere dom over de unge præster, der hverken kendte deres menigheder eller miljøet. »Mange havde hovedet fuld af national-sværmeri og sproggalskab, de blandede sig i politiken og søgte at gøre propaganda. Adskillige glemte, at deres plads var foran alteret, og at de skulle prædike kærlighed og kun kærlighed.« Men Malling var allerede i hin tid en meget konservativ natur².

Den moderne historiker *Jens Engberg* yder præsterne nogen anerkendelse for deres iver og udholdenhed, men beskylder adskillige af dem for akademisk hovmod, blandt andet i deres indberetninger om lærerne. De taler nedladende om og til slesvigerne, som de behandler som uvidende og udanske. De vil erstatte det sønderjyske mål med det rigsdanske, der dog vitterligt stod befolkningen ret fjernt. Engberg mener, at præsterne ikke helt var uden skyld i, at den sønderjyske dialekt blev anset for at være mindreværdig, og at de med deres københavnske manerer havde vanskeligt ved at tilpasse sig det slesvigske miljø og opnå den kontakt, der var så afgørende for deres gerning³.

Helt frikende præsterne for de her rejste beskyldninger kan man næppe.

Hvad forholdet til lærerne angår, må det dog retfærdigvis bemærkes, at præsterne efter skoleloven var lærernes foresatte med ret og pligt til at udøve deres tilsyn. Man må i denne forbindelse erkende, at der nok har været lærere, der kun mådeligt røgtede deres gerning i sprogreformens ånd, og at påtale kunne være på sin plads. Det fremgår dog klart af de mange indberetninger, at præsten kun undtagelsesvis rettede bebrejdelser mod læreren. Det almindelige var tværtimod en rosende omtale og en uforbeholden anerkendelse af lærerens gerning og vandel. Nok var læreren på dette tidspunkt i et afhængighedsforhold til præsten, der i dag er ganske utænkeligt, men om personligt nag eller bitterhed i forholdet var der så godt som aldrig tale.

Præsten var den kongeligt udnævnte embedsmand, som menigheden af politiske grunde de fleste steder lagde så mange hindringer i vejen og viste så ringe velvilje som vel muligt. Derfor blev da også resultatet kirkeligt set så

ringe og snarere dårligere år for år. Der var ingen grund til at se lyst på situationen, og opgøret med præsterne i 1864 viste tydeligt, at de stod meget svagt i forholdet til deres menigheder.

LÆRERNE 1850–64

En taloversigt over afskedigelserne af folkeskolelærerne i de blandede distrikter i 1864 ser således ud:

	antal skoler	antal klasser	folkeskolelærere		
			afske- diget	fortsætter i embedet	
Flensborg provsti	80	112	86	27	23 %
Gottorp provsti	19	30	18	12	40 %
Tønder provsti	28	34	18	16	47 %
Husum-Bredsted provsti . .	20	20	16	4	20 %
	147	196	138	59	32.5 %

Af de 59 lærere, der ikke blev afskediget, var de 56 hovedlærere, og 36 af dem var udgået fra et dansk seminarium, 17 fra et tysk, mens 6 var autodidakter. Nu var de danskuddannede på dette tidspunkt i stort flertal, og i regelen var de også fortrolige med det tyske sprog, men tallene tyder på, at vurderingen af manden som børnenes lærer har haft stor vægt, når forældrene i den givne situation skulle tage stilling. Præsten ønskede man fjernet omgående, men læreren fik ikke få steder lov til at fortsætte. Hans situation havde fra første færd været en anden end præstens.

På skolens område var der i årene 1850–52 ikke som på kirkens område tale om en pludselig, næsten fuldstændig udskiftning. Nok havde sprogrekripterne krævet overgangen til dansk undervisningssprog indledt snarest, men dog klart begrænset til de yngste årgange. Det var da også her de unge hjælpelærere, der kom nordfra, fortrinsvis satte ind. Sprogskiftet blev i flere år hæmmet af adskillige ældre læreres lunkne indstilling og deres ukendskab til det danske sprog. Det var forhold, som utålmodige præster med rette kunne betegne som utilfredsstillende. Spørgsmålet er blot, om en hurtigere fremfærd ikke havde ført til hårdere modstand mod skolen.

Nu indskrænkede modstanden sig mange steder til forældrenes vægring ved at betale for de nye regnebøger og for de danske salmebøger, som man ikke ville bruge, en demonstration, som man fra dansk side burde og kunne have undgået, uden at det havde kostet store økonomiske ofre. Derudover satte man pligtskyldigst sin underskrift under de talrige petitioner, som emsige slesvig-holstenske agitatorer gang på gang satte i omløb. Kun de færreste turde andet end følge trop, når anførerne i den antidanske holdning krævede solidarisk optræden.

De mange forsømmelser, som plagede skolerne i hele hertugdømmet, kan ikke tages som målestok for forældrenes modstand mod skolen, da de skyldtes andre årsager, fattigdom og mangel på arbejdskraft, som igen var årsag til præsternes villighed til at dispensere. Velhavende forældre sendte deres børn sydpå til sogne med tysk undervisningssprog, men rent talmæssigt bør dette forhold næppe overvurderes.

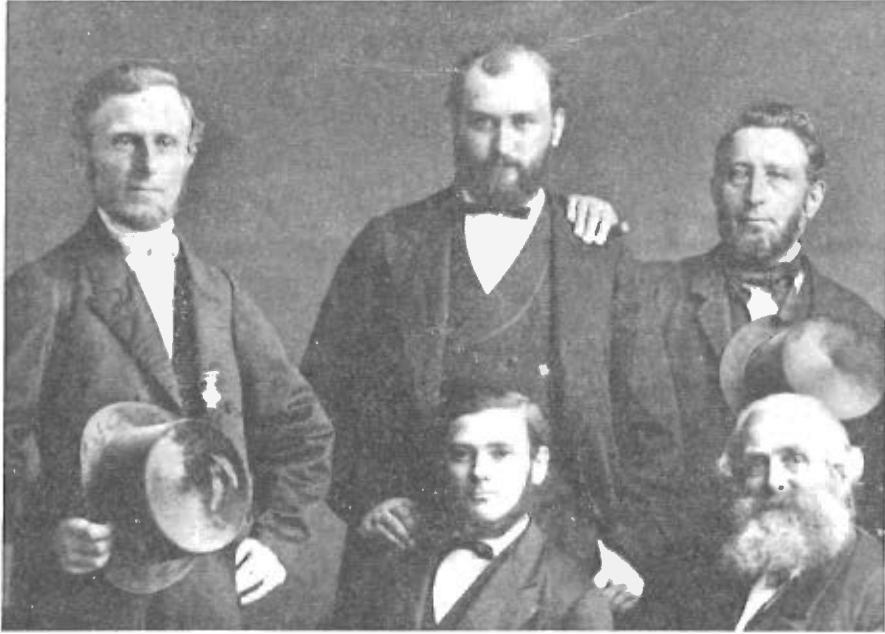
En væsentlig årsag til, at lærerne almindeligvis ikke mødte samme udtalte modvilje og organiserede modstand som præsten, må utvivlsomt søges i den kendsgerning, at de lærere, der var udgået fra kongerigske seminarier og søgte deres gerning i de blandede distrikter, så overvejende var landsdelens egne sønner. Højst 23 af lærerne var født nord for Kongeåen, og kun 9 af dem var født syd for Ejderen. Alle, der havde hjemme syd for Flensborg-Tønder-linien, havde gået i tysk skole, og de var fortrolige med egnens miljø, dialekt og mentalitet. På Skårup seminarium var der oven i købet fra 1843 obligatorisk tysk sprogundervisning med 3 ugentlige timer i hver klasse.

Præsterne belyste i deres indberetninger ofte medgang og modgang i deres gerning ud fra antallet af kirkegængere, altergæster og danske konfirmander. Noget lignende var lærerne heldigvis afskåret fra at gøre, men de talrige indberetninger fra tiden efter 1857 melder så godt som alle om god fremgang for skolens arbejde.

Den danske lærer svigtede ikke den opgave, han under vanskelige forhold var stillet overfor. Vejen fra skolen til hjemmene synes de fleste steder at have været kortere og lettere at gå end vejen fra præstegården til menigheden.

Selvfølgelig gik den hårde kurs, der satte ind, efter at den danske hær havde rømmet landet syd for Flensborg, også skæbnetungt ud over lærerne og deres familie. Det vidner bitre beretninger tilstrækkeligt om. Men det er dog værd at lægge mærke til, at henved en tredjedel af hovedlærerne, modsat præsterne, havde mulighed for og fik lov til at fortsætte i deres embeder og som grænselandets sønner at tilpasse sig de nye forhold, hvad udenforstående nok gør bedst i ikke at sætte sig til doms over.

Hos den stedlige befolkning udløste minderne om »die Dänenzeit«, som den almindeligvis blev kaldt, gennem flere slægtled en følelse af mishag og forurettelse, der i visse kredse i Angel følte som en udtalt antidansk indstilling. Det skyldtes i nogen grad forvrængede beretninger og tendentiøs historieskrivning. Det må påskønnes, at tyske politikere og historikere i nyere og nyeste tid har rådet bod herpå. Navnlig den yngre slægt har under indtryk af vort slægtleds oplevelser, der måtte virke stærkt belastende på forholdet mellem Danmark og Tyskland, i væsentlig grad revideret sin holdning ud fra forståelsen af vore folks nutidige skæbnefællesskab og ud fra erkendelsen af, at »wir haben Euch Dänen gegenüber doch Manches gutzumachen«, at »vi dog har meget at gøre godt igen over for jer danske«, som en sydslesvigsk lærer sagde til forfatteren af denne bog.

Med stor kraft arbejdede Gustav Johannsen for den danske sag ved valgene til den nordtyske rigsdag 1867, ikke mindst i Angel, hvor han var kendt fra sin tid som lærer i Langballe. Lige så ihærdigt hindrede myndighederne ham i at drive sin egen privatskole, og de truede A. C. C. Holdt til at afskedige ham som lærer. Følgelig blev Gustav Johannsen boghandler, bladudgiver, redaktør og politiker, og som sådan blev han for preusserne den farligste af alle de »a'brækked' lærer'«. Her ses han som medlem af den sønderjyske deputation til kronprins Frederiks bryllup i juli 1869. Bagest fra venstre: garvermester Jacob Plaetner, ridder af Dannebrog, boghandler Gustav Johannsen og fabrikant A. G. Freudreich, alle fra Flensborg. Senere på året grundlagde de tre venner Flensborg Avis. Forrest fra venstre: J. P. Junggreen, Gustav Johannsens forgænger som medlem af den tyske rigsdag, og H. D. Kloppenborg. Et yngre billede af Gustav Johannsen findes på side 215.

Lærer Peter Geleffs optegnelser fra Havetoft sogn

VED H. F. PETERSEN

I Flensborg udnævntes jeg endelig til sergent, men det var kun en kort tid, jeg havde denne rang, thi i slutningen af marts blev jeg tillige med en stor del af mandskabet hjempermitteret . . .

Nogle dage efter min hjemkomst fik jeg ganske uventet udnævnelse til skolelærer i *Klapholt*¹ fra 1. maj 1851. Jeg var blevet anbefalet til amtmand *Davids*² af adjutant Kaffka, og uden nogen ansøgning havde han sammen med provst *Martens* underskrevet min udnævnelse.

Jeg måtte så igen til Slesvig for at prøves af provsten og få bestalling på embedet. På vejen dertil ville jeg dog først gerne vide lidt besked om embedet, og hvordan forholdene i det hele var. Da jeg kom til *Havetoft*, traf jeg til min glæde *Matzen* der som kirkesanger og lærer³. Han var glad ved at få mig til kollega, men fortalte mig, at *Klapholt* var et meget simpelt embede.

Pastor *Brandt*, hos hvem jeg også meldte mig, roste heller ikke embedet. Dog tilrådede han mig at tage imod det og meddelte mig, at der snart ville blive et bedre embede ledigt i sognet. Da jeg kom til provsten, efter på vejen at have været i *Klapholt* skole, erklærede jeg, at jeg kun ville tage imod embedet, når han lovede mig snarest muligt at befordre mig til et bedre, og dette løfte gav han mig.

Provst *Martens* var en venlig og medgørlig mand, der havde svært ved at tale dansk. Han havde, indtil krigen brød ud, været præst i et mindre embede i det nordlige Angel, men i modsætning til næsten alle sine kolleger ikke taget del i oprøret mod den lovlige regering. Der var kun 7 sogne i Gottorp provsti, hvor efter regeringens bestemmelse kirke- og skolesproget skulle være blandet. Den øvrige del var rent tysk, og derfor havde han heller ikke så megen brug for det danske sprog. Han lærte det efterhånden bedre⁴.

Mens han udfærdigede mit kaldsbrev, måtte jeg skrive, hvad jeg kunne finde på, om læsning og den bedste læsemetode, naturligvis på tysk. Han spurgte mig, om jeg ikke kendte lydmetoden, og hertil måtte jeg svare, at jeg kun kendte den af navn og ikke havde lært at bruge den. Til slutning spurgte han, om jeg kunne sige ham, hvad der stod i første vers i første kapitel i Hebræerbrevet. Jeg kendte nok den danske tekst og prøvede på at gengive den på tysk, og dermed var han så tilfreds.

Da jeg kom tilbage til *Bredebro* fra Slesvig, besluttede jeg, inden jeg skulle tiltræde mit embede, at rejse til Jylland for at besøge min forlovede, som jeg ikke havde set i 2½ år. Jeg var så i Sunds degnebolig en lille tid og blev nøjere kendt med familien. På tilbagevejen kørte jeg med diligenzen fra Vejle til Flensborg og betalte derfor ca. 11 kr., så det er let forståeligt, at den meste vej måtte tilbagelægges til fods.

Skolebygningen i *Klapholt* havde jeg lejet ud til en familie, hos hvem jeg fik kosten, og som jeg levede fredeligt med. Med undervisningen i skolen gik det nogenlunde. Den havde hidtil været forsømt. Et par måneder efter, at jeg havde begyndt min virksomhed, havde vi provstevisitats. Ved denne lejlighed, hvor, efter endt gudstjeneste og katekisation i kirken, sognets fire skoler samledes i Havetoft skole, måtte vi lærere i visitatorernes overværelse og en stor forsamling katekisere hver for sig over et af provsten opgivet tema.

Matzen begyndte med »de helliges samfund«, læreren i *Torsballe*⁵ fortsatte med »syndernes forladelse«, jeg med »kødets opstandelse«, og den gamle *Thomsen* i *Havetoftløjt* endte så med det »evige liv«⁶. Selvfølgelig var jeg ikke synderlig glad ved på et fremmed sprog i så manges nærværelse at skulle tale med børnene om noget, jeg ikke havde haft lejlighed til at tale med dem om, og det var da også så urimeligt og upraktisk, som tænkes kunne.

LÆRER I HAVETOFTLØJT

Samme sommer fik den gamle lærer *Thomsen* i *Havetoftløjt* sin afsked, og jeg søgte da og fik også hans embede, som jeg tiltrådte den 1. november. Da der her var to klasser, og præparanden, som under mit tilsyn underviste yngste klasse, skulle have fri station hos mig, måtte jeg her indrette en husholdning og have en husholderske. Jeg skulle anskaffe mange forskellige ting, købe køer osv. og måtte naturligvis gøre betydelig gæld. Min husholderske var ganske skikkelig, men brød sig naturligvis ikke om at være sparsommelig, og jeg tror nok, at hun og præparanden fik sig lidt ekstra forplejning, når jeg var ude.

Matzen og jeg kom tit sammen, og hans moder viste sig meget gæstfri mod mig. I *Havetoftløjt* var der nogle dansksindede familier, hos hvem jeg altid var velkommen, og da der var gået nogen tid, var der også enkelte tysksindede familier, som viste mig venlighed.

Skoleundervisningen, der hidtil udelukkende havde været tysk, skulle nu efterhånden forandres til dansk med bibeholdelse af 4 timer tysk om ugen. Selvfølgelig kunne det ikke ske på én gang. Der måtte være en overgangstid. *Matzen* var meget ivrig for at få tysk undervisningssprog afskaffet, og allerede efter et års forløb talte han kun dansk i skolen. Jeg syntes, det var rigtigere at gøre overgangen noget mere lempelig, og brugte 3 år, inden jeg nåede så vidt.

Det var ikke nogen let opgave, så meget mindre som både forældre og

Skolen i Havetoft. I baggrunden den nye skole. Foto 1963.

børn viste megen modvilje mod forandringen. Da der var gået nogen tid, var modstanden for de fleste børns vedkommende overvundet, men der var enkelte hjem, hvor man ikke ville høre børnene læse på deres danske lektier.

Hver anden søndag blev der holdt tysk gudstjeneste, men til den danske prædiken mødte næsten ingen. Der var i *Havetoft* vistnok omtrent 50 familier, hvor mand og hustru talte dansk indbyrdes, men da de var undervist på tysk og kun læste tysk, forstod de i begyndelsen ikke det danske bogsprog og kendte ikke danske ord for abstrakte begreber, som f. eks. samvittighed, kærlighed, tålmodighed osv.

Det plattyske sprog, der taltes i Angel, havde større lighed med dansk end med tysk, og jeg er vis på, at børnene langt lettere lærte at forstå og tale dansk end højtysk.

I begyndelsen af april næste år, 1852, rejste jeg i påsketiden til *Sunds* for at holde bryllup. Jeg rejste over Bredebro for at tage min broder Andreas med. Vi gik til fods omtrent hele vejen, og kun når vi følte os trætte, lejede vi en bonde til at køre 1 à 2 mil for os. Til *Sunds* nåede vi Skærtorsdag aften henimod midnat. 3. påskedag den 13. april stod så vort bryllup i *Sunds* degnebolig, og samtidig med os viedes et andet par, som fejrede bryllupsfesten sammen med os.

Om torsdagen begyndte vi på rejsen til vort hjem i Angel. Min svigerfader havde lejet en mand til at køre for os. Det var med megen vemod og

bevægelse, vi tog afsked med vore kære i degneboligen, og navnlig var det såre svært for min kære hustru at sige farvel til sit elskede barndomshjem, så meget mere, som hun ikke turde håbe at gense sin gamle moder, der da allerede var meget svagelig. Hun døde også samme år 1852.

Den første dag kørte vi til Borris, hvor en fætter til min hustru var lærer. Anden dag nåede vi til Posthuset, en kro midt imellem Varde og Ribe, og den tredje dag kom vi sildig om aftenen til *Bredebro*. Det var meget koldt, og da vor kusk gav sig god tid, hvor vi bedede undervejs, gik vi gerne et stykke i forvejen. Fra Ribe gik vi omtrent en hel mil og blev overfaldet af en snebyge, så vi noget forkomne nåede en kro, hvor vi ventede på vognen. Inden vi nåede Bredebro, var det så mørkt, at jeg måtte gå foran vognen og underrette kusken om, hvor han skulle køre, for ikke at komme i vejgrøften.

Her var vi en dag, inden vi rejste videre. Min broder *Povl*⁷ tog vi med os, men min gamle svagelige fader lod vi blive her, hvor han var så kendt, og hvor der var så mange, som ville tage sig af ham. Han døde så i slutningen af sommeren 1852, og efter hans død kom min broder Andreas til Angel for at være i nærheden af os. Min hustru var på rejsen blevet meget forkølet og havde fået så ondt i halsen, at vi i Tønder måtte søge lægehjælp. Vi brugte endnu to dage for at komme til Havetoftløjt. Rejsen fra Sunds og hertil havde altså varet 6 dage.

Skolen ligger mellem Havetoftløjt og Damholm, to temmelig store byer, som begge hørte til skoledistriktet. I *Havetoftløjt* var den dansksindede gårdmand, *Peter Marxen*, som viste os megen venlighed. Hos hans dygtige og forstandige hustru fandt vi altid råd og støtte, og til hende kunne Moder trygt betro sig og være vis på hjertelig deltagelse⁸. De havde kun ét barn, en datter, som var ca. 13 år, da hun begyndte at gå i skole hos mig.

I nabosognet *Satrup* boede en pottemager *Petersen*, der i krigen havde givet den danske hær oplysninger om forskellige forhold. Med ham og hans hustru kom vi også snart til at stå i fortroligt forhold, og vi omgikkes jævnligt hinanden.

Matzen kom meget hyppigt til os, og vi blev også altid modtaget med venlighed i hans hjem. Hans fader passede jorden og kreaturerne, og hans moder forestod husholdningen. Hans yngre broder *Henning* blev også snart kammerat med min broder *Povl*. Det varede kun et par år, inden Henning kom på latinskolen i Flensborg⁹.

De fleste lærere i *Gottorp provsti* var endnu fra tiden før krigen, og de var langt fra dansksindede, og vort hjem var det eneste lærerhjem, hvor familiesproget var dansk. Matzens forældre talte dansk indbyrdes, men plattysk med deres børn, og således var forholdet alle vegne.

Det var kun sjældent, vi kom sammen med andre danske lærere, *Hagerup* i *Sønder Smedeby* var én gang hos os, og *Kaysen* i *Lille Solt*, begge i Flensborg amt, nogle få gange. De var begge ugifte¹⁰. I præstegården blev vi mod-

Peter Jensen Geleff.

taget med venlighed, men så længe vi var i Havetoftløjt, kom vi der ikke tit. Med vore nærmeste naboer, to husmænd, kunne vi ingen omgang have. De var meget tysksindede og uvenlige over for os.

Havetoftløjt og *Damholm* var den sydøstlige del af sognet. Jorderne her var meget bedre end i *Havetoft* og *Hostrup*, som lå $\frac{1}{2}$ mil længere mod vest. Der var store levende hegn, mest hassel, omkring alle marker, og fra skolen, der lå noget højt, var der en dejlig udsigt mod syd over *Damholm* til en temmelig stor skov. Husene og gårdene i *Damholm* lå meget spredte, omgivet af haver og hegn.

Mod sydvest var en lignende udsigt over egnen til *Klapholt*, og vi behøvede ikke at gå længere end $\frac{1}{2}$ fjerdingvej mod øst, før vi nåede et par større gårde, i hvis nærhed der også var skove. Skolen lå i den nordlige ende af skolejorden, der ved høje hegn var delt i 5 stykker, og her kunne vi færdes aldeles uset af nogen.

I *Damholm* var en købmandsforretning, hvor man kunne blive forsynet

med de fleste fornødenheder, hvilket var ret behageligt, da der var over to mil både til Slesvig og Flensborg.

Embedets indtægter var foruden jordlodden, hvorpå der kunne holdes 3 køer, 7–8 tønder havre og 192 kr. i penge, og deraf måtte jeg endda betale 34 kr. i pension til min formand og et lille beløb til præparanden¹¹. Højtids-offer blev ikke ydet i Angel, og accidenserne tilkom kirkesangeren fra hele sognet.

Haven var kun lille med et eller to simple frugttræer. Den største indtægt skulle vi således have af jorden, men dels savnede jeg indsigt i at dyrke den på den fordelagtigste måde, dels havde jeg ikke råd til at få den merglet, hvilket den trængte til for at give et godt udbytte.

I sommeren 1855 blev *Matzen* kaldet til degneembedet i *Bøl*. Under vakancen i *Havetoft* besøgte jeg kirkesangerforretningerne og underviste også skiftevis med *Lassen* i *Torsballe* i skolen¹². Der blev overalt i Angel forlangt, at kirkesangeren ved dødsfald skulle møde i hjemmet og foruden at synge holde en tale, parentationen, over den døde.

Kort efter Matzens bortrejse måtte jeg møde ved en begravelse i *Hostrup*, og her skulle jeg så for første gang holde en tale i det tyske sprog, hvad jeg ikke var synderlig glad ved. Jeg havde med omhu udarbejdet den og lært den fuldstændig udenad, så jeg, skønt meget genert, klarede mig ganske godt.

Med pastor *Brandts* anbefaling indsendte jeg til visitatoriet ansøgning om at blive Matzens efterfølger. Da det varede noget længe med besættelsen af embedet, og vi var ængstelige for udfaldet, tog jeg til Slesvig for at forhøre mig om mine udsigter. Min svoger Ludvig var i den tid på besøg hos os, og da han rejste hjem, fulgte jeg ham til Flensborg, hvorfra jeg skønt næsten gennemblødt af regn, tog med toget til Slesvig.

Provsten ville ikke give mig noget bestemt løfte, men på den anden side heller ikke betage mig håbet om at få embedet, og jeg spadserede så hjem med følelsen af, at jeg intet havde opnået ved denne besværlige tur.

DEGN I HAVETOFT

Nogen tid efter kom til vor glæde udnævnelsen, og i august 1855 flyttede vi så til *Havetoft*, hvor vi håbede, at vore økonomiske forhold ville blive betydeligt bedre. Den faste løn var den samme som i *Havetoftløjt*. Vi fik nogle snese æg og omkring 200 kr. i accidenser. Dette beløb var meget lille i forhold til sognets størrelse og de mange kirkelige forretninger, men betalingen for disse var yderst ringe.

Det var et temmeligt anstrengende og besværligt embede. Der var 30–40 dødsfald årligt, og jeg måtte i al slags vejrlig møde i lighuset (sørgehuset), ofte $\frac{3}{4}$ mil borte, for at synge og parentere og derefter synge i kirken og ved graven. I det første år besøgte jeg selv ringningen med kirkeklokken, der hang oppe i et af tømmer opført klokketårn. En høj stige førte op til klokken,

der sattes i bevægelse ved at træde på en stang, og når jeg så ved den dermed forbundne anstrengelse var blevet stakåndet, var det ikke rart lige ovenpå at skulle synge i kirken. Det var også meget trættende at holde ud at synge ved de undertiden meget store altergange, hvor jeg måtte synge alene.

Børneantallet i skolen var lidt større end i Havetoftløjt, 130–140, hvoraf omtrent halvdelen gik i yngste klasse og undervistes af andenlæreren, en præparand. Der var, som overalt i Slesvig, hverdagsskolegang, men hele lørdagen var fridag.

I de 10 år, vi var i Havetoftløjt og i Havetoft, havde vi 7 forskellige præparander, der alle med undtagelse af *Jørgen Kr. Vind* var flinke og villige. *Hans Larsen* var hos os i 2½ år og sluttede sig nær til os, og det samme gjaldt *Petersen* fra Eggebæk og *M. Larsen*, hvilke to vore børn holdt meget af¹³.

Vort forhold til beboerne var jævnt godt, men vi fandt ikke her så trofaste venner, som vi havde i Havetoftløjt. Skolen lå tæt ved kirken, og haven og toften grænsede lige op til kirkegården, der var omgivet med et temmelig højt stengærde. Tæt ved os boede en kromand, som tillige drev nogen købmandshandel. Ellers havde vi ingen naboer, da skolen lå mellem *Havetoft* by og *Hostrup*. Præstegården lå i den søndre ende af Havetoft, 10 minutters gang fra kirken.

Vi kom nu hyppigere hos præstens, og fru *Brandt* og Moder var glade ved at omgås hinanden. Foruden med *Lassen* i *Torsballe* havde vi også nogen omgang med lærer *Duus* i *Siversted* og den gamle lærer *Nissen* i *Store Solt*. Opsynsmanden i fattiganstalten, *Peter Møller*, der var en forstandig og forholdsvist vel oplyst mand, kom ikke så sjældent hos os, og vi havde mange fornøjelige timer sammen med ham.

Et par år efter at vi var kommet til Havetoft, blev pastor *Brandt* forflyttet til Vilstrup mellem Abenrå og Haderslev, hvor han blev Budstikke-Bojsens eftermand, og i hans sted fik vi pastor *Reiffenstein* fra *Brarup* ved Tønder. Han var en meget godmodig mand, munter og ligefrem, og vi kom snart til at stå i et hjerteligt og fortroligt forhold både til ham og hans hustru. Vi blev jævnlig bedt ned i præstegården, og der gik ikke mange dage, uden at præsten så ind til os, ofte med et eller andet, som han mente at glæde os med¹⁴.

Med vor nabo, kromand *Jessen*, levede vi fredeligt, men vi kom ellers ikke sammen. Hans og vore børn legede daglig sammen og brugte ved legen kun det plattyske sprog. Danske benævnelser på de forskellige lege kendte vore børn ikke, og de benyttede derfor også plattysk, når de legede indbyrdes.

Det var i det hele ganske særegne sprogforhold, der herskede der på egnen. Når ældre folk mødtes, talte de for det meste dansk, men så snart de henvendte sig til en yngre person eller et barn, brugtes plattysk. Men til Moder var der mange, som talte dansk, og enkelte højtysk, så det kunne hænde, at vi i en samtale brugte 3 sprog, da Moder altid talte dansk.

Socialistføreren Poul Geleff som ung lærer og udgiver af nationale skolesangbøger.

Vore økonomiske forhold blev ikke forbedrede i Havetoft, og den trykkende gæld forvoldte os mange bekymringer. Skolejorderne var lettere og af ringere beskaffenhed end i Havetoftløjt, og somrene 1857, 58 og 59 var så usædvanlig varme og tørre, at høsten blev yderst ringe, og mælkeudbyttet ligedan. Mange steder var der stor vandmangel, da brøndene blev tomme og vandstederne og de mindre vandløb udtørredes. Følgen af tørken følte dybt af alle, men naturligvis mest af dem, der i forvejen havde trange kår.

Da det ikke i Havetoft ville lykkes for os at formindske vor gæld, og vore udgifter, trods al sparsommelighed, efterhånden som børnene voksede, ville blive større og større, søgte jeg flere forskellige embeder med større indtægter. Vi længtes også efter at komme bort fra de tyske omgivelser og til dansk-talende egne¹⁵.

Lærer Peter Lastheins minder fra Harreslev og Store Vi

VED H. F. PETERSEN

Den 19. april 1851 blev jeg af kirkevisitatoriet i Flensborg kaldet til lærer for *Harreslev* skole i *Hanved sogn*, Flensborg amt, vel mest fordi jeg var lige så godt hjemme i det tyske som i det danske sprog! At jeg søgte Harreslev, hvor der hørte 12 tdr. land til skolen og således en ikke ringe forbedring, vidste min ven og nabo, Rasmus Christensen. Der gik lang tid hen efter vancens udløb; ingen forstod det, blot det vidste man, at der var en 40 ansøgere.

Skærtorsdag morgen dette år kom R. Christensen til mig og spurgte: »Har du ikke hørt noget endnu?« »Nej.« – »Da du ikke har med kirkesangen i Fjelstrup at gøre, og du ikke behøver at udsætte skolen, hvorfor rider du ikke til Flensborg? Du holder hest til ingen nytte ellers. Måske der ventes blot at få dig i tale.«

Jeg svarede: »Mine tanker må have beskæftiget sig meget med denne flytning; thi jeg har drømt i nat, at jeg fik bestalling på embedet, men den lå i en kagekurv.«

Kort at fortælle: jeg gjorde mig i skyndsomhed rejsefærdig og nåede endnu samme aften, efter 9 miles ridt, til Holdbi, et værtshus 1 mil fra Flensborg. Her overnattede jeg, og tidlig langfredag morgen tog jeg til Flensborg og om på amtshuset, hvor amtmand *Wolfhagen*¹ mødte mig i forstuen. Jeg forestillede mig selv, hvorpå han på stående fod eksaminerede mig lidt, både i det tyske og danske sprog, i en samtale. Derpå hilste han af med mig og sagde: »Provsten kan De få i tale straks.«

Jeg gik sporenstregs til provst *Asschenfeldt*. Han havde ingen gudstjeneste, da han ikke var rask. Han ville høre den 3. artikel på tysk; den kunne jeg ikke i dette sprog, men han erklærede mig for »sehr fähig« i at tale det.

Ved min bortgang fra *Asschenfeldt* mødte jeg *Wolfhagen*. En halv time efter var jeg kaldet, som jeg senere har erfaret.

Jeg havde redet mig overtræt og forblev derfor i Flensborg til lørdag morgen, da jeg red til Haderslev. Jeg overnattede dersteds hos en dyrlæge Hansen. Endnu ikke opstået påskemorgen kom han ind til mig og sagde: »Der ligger et stort brev til Dem nede på postkontoret, hvorpå der står skrevet »Königliche Dienstsachen«. Jeg kom derhen: Brevet var allerede afsendt med

en hvedebrøds-kone. I gallop gik det snart af sted igen, og en halv mils vej fra mit hjem nåede jeg konen, der ganske rigtig havde brevet; det lå i hvedebrøds-kurven eller egentlig pakket ned i hvedebrødet for ikke at tabe det.

Jeg kom således hjem med bestallingen i lommen, og den 1. maj flyttede vi.

FRA HARRESLEV

Fra Anslet kørte min kone og jeg med vore småpiger til Harreslev. Vore ejendele gik pr. skib fra Hejlsminde til Flensborg skibbro.

Embedet var ikke så lidt bedre, både hvad jordtilliggende og penge angik, end Anslet, og dertil i umiddelbar nærhed af Flensborg. Men det var et embede, hvortil der behøvedes mange flere kræfter, end jeg havde, og jeg kan vel sige, som noget menneske kunne have, thi der var 130 skolepligtige børn fra 7–16-årsalderen, og tilmed havde skolesproget hidtil været tysk og var det endnu i det øjeblik, da jeg overtog skolen. Forældrene og børnene talte dansk. Der var ikke andet at gøre end at gå på med al min kraft.

Wolfhagen opmuntrede mig og gav mig håb om i løbet af et år, at der skulle blive ansat en elementarlærer under mig. Han skulle så have omtrent halvdelen af børneantallet. Dette løfte blev holdt.

Ved vor ankomst tog beboerne meget venlig imod os; de hentede vort bohave ved Flensborg skibbro og viste os flere opmærksomheder. Dansksindede var de fleste.

Efter et par dages forløb, da vi havde ordnet vore sager lidt, meldte jeg mig hos min nærmeste foresatte, gamle pastor *Siemsen*² i Hanved. Jeg blev indført i skolen af ham: Der blev først forlangt, at en salme skulle synges, nemlig »Liebster Jesu, wir sind hier«, hvorpå præsten holdt en tiltale til mig på tysk. Derefter forlangte han, at jeg skulle katekisere lidt over den anden artikel, selvfølgelig på tysk, hvilket jeg gjorde efter evne. En del af børnene var til stede ved min indsættelse, og jeg hørte ingen dadel, heller ikke senere.

At gamle pastor Siemsen intet havde at udsætte, lå nærmest for ham; han ville helst for vedkommendes skyld hjælpe sig med det mindst mulige. Det værste for mig der på stedet var, at der hidtil var bleven undervist efter lydmetoden; men at have læst om lydmetoden og så undervise efter den, var to såre forskellige ting.

Imidlertid gik der ikke lang tid hen, før skolen gennem autoriteterne blev forsynet med læse- og lærebøger, danske bøger såsom Hjorts Børneven, Balslevs Bibelhistorie og sammes Katekismus, en del nye testamenter og Boesens Salmebog.

Alt gik efter kammerherre Wolfhagens anvisning så temmelig fremad i det nye spor, og efter næppe fire års forløb, da jeg fratrådte skolen, var det danske sprog fuldstændig indført med undtagelse af 4 timers tyskundervisning, hvilke skulle bibeholdes.

Den første elementarlærer hed *Hansen*, en medseminarist af mig fra Skå-

Peter Lasthein med Dannebrogsmændenes hæderstegn.

rup; han blev forflyttet til Egersund, hvor han døde³. Den anden var en seminarist fra Jelling, jøde af fødsel, ved navn *Michael Jensen*, senere lærer på Fyn. Den tredje var en autodidakt fra Lyksborg, ved navn *Anthonissen*, senere død på Als, men forinden var han min elementarlærer også i Store Vi⁴.

Min højere gejstlige foresatte var provst *Asschenfeldt* i Flensborg. Hans yndest, om jeg kan sige så, fik jeg ved et tilfælde. Provsten skulle visitere Hanved sogns skoler og havde tilmeldt gamle pastor Siemsen, hvilken dag han ville komme. Men pastor Siemsen havde glemt at tilmelde lærerne det, og kun ved et rent tilfælde fik jeg at vide, at provsten var på rejse til os.

Først kørte Asschenfeldt til *Havrup* skole. Lærer Doose var syg, da han havde spist tykmælk om aftenen i forvejen, således fortalte Asschenfeldt. Lærer Andresen i *Hanved* var bortrejst, og lærer Petersen i *Ellund* sad blot med et par af de mindre børn. Lorenzen i *Frøslev* havde kørt hø ind og havde lagt sig hen for at få en middagslur.

Yderst forstemt kom Asschenfeldt til *Harreslev*. Da jeg modtog ham uden

for skoledøren, sagde han: »Sie haben doch ordentliche Kleider an!« hvortil jeg svarede: »Ja, die besten, die ich habe.« – »Haben Sie Kinder?« – »Hundertundsiebenundzwanzig.« – »Haben Sie Milch?« – »Ja, und ausserdem Brot und Bier!«

Efter denne korte samtale gik vi ind i min stue, og da min kone havde lidt ordentlig mad, hvortil provsten trængte i høj grad, blev han efter at være bleven mæt bedre til mode, og jeg oplevede en af de fornøjeligste dage med denne gamle, godmodige mand. Ja, det gik endog så vidt, at provsten forsøgte sig i dansk i min skole. Jeg havde skrevet salmeverset på tavlen: »Bevar, o Herre, i dit sind din himmelsendte lærer«. Dette omskrev Asschenfeldt således, at det i provstens mund blev en formaning til børnene.

Almindelig eksamen havde vi kun en gang om året, en kort tid før påske, og en sådan overværede gamle pastor Siemsen 2 gange, den sidste gang i forening med en ham sideordnet adjunkt, en pastor *Bech*, nu på Samsø⁵. Pastor *Bech* støttede undervisningen stærkt i modersmålet, og senere, da han blev kaldet til Stenbjerg i Angel, gjorde pastor *Brasch* i Valsbøl, der fik inspektionen over skolerne i Hanved sogn, ligeså⁶. Den sidste gang, pastor Siemsen holdt eksamen i Harreslev, kom han bogstavelig kørende på hovedet. En bonde fra Harreslev havde hentet præsten, og da manden kørte så stærkt over en lille brolagt rende på gaden, vippede agestolen, så både præst og agestol lå bag i vognen. Da kusken holdt for skoledøren, og vi spurgte: »Men hvor har du præsten, Jakob Schak?« svarede præsten: »Hier, hier, aber auf dem Kopf!« Jakob blev både skamfuld og ked af det, men den gamle, kærlige præst trøstede Jakob, klappede ham, idet han sagde: »Du skal ikke være så ked af det, lille Jakob! Jeg vidste det, at du mente det så godt! Ja, så godt mente du det med din gamle præst!« Ja, det er vist og sandt: Gamle pastor Siemsen var kærligheden selv. Han var kun en ringe prædikant; men med sit liv og levned prædikede han således, så alle, eller i det mindste flertallet, sagde, at de fik aldrig sådan en præst mere. Havde en eller anden gjort sig skyldig, det vil sige af hans sognebørn, i en vitterlig brøde, så søgte gamle Siemsen ham op, talte inderligt og kærligt med ham, og på denne måde har han stiftet meget godt og fået mange igen på den gode vej, fordi pastor Siemsen har været ved hans side.

Han talte således til en vildfarende: »Hvor kunne du lille N. N. sådan forglemme din herre, forglemme dig selv og din gamle præst? Kom, lille ven! læg dig op til mit bryst, lad os græde sammen osv.«

Det var det vigtigste og det bedste ved gamle Siemsen, at han var en velsignet sjælesørger, men han har også på mange andre måder gavnet Hanved sogn, både den enkelte som f. eks. i sygdom og fattigdom, men også hele sognet, og i så henseende må anføres, at der nu blandt den fattige befolkning drives siv-, måtte- og stråfletning m. m. i stor målestok.

Den i sidst afvigte sommer afbrændte smukke, store Hanved kirke havde

han egentlig fået bygget. Sognet ejede og ejer kirken og i så tilfælde falder det lidt hårdt at få noget klækkeligt gjort. Pastor Siemsen fandt udvej. Han søgte om, at der hvert år den 29. september måtte afholdes et kreatur-marked i Hanved. Dette andragende blev bevilget. Han fik købt en markedsplads, og hvem som ville på pladsen med kreaturer, måtte erlægge en ringe afgift, og denne afgift skulle tilfalde kirken. Der indkom hvert år store summer, og for disse summer var kirken, om ikke rejst, så dog istandsat, som den var. Ved private folk formedelst ham havde kirken et orgel i. s. m.

Pastor Siemsen forstod at hjælpe. *Bendix Hansen* har i sine fortællinger fortalt om en »klog kone«, der blev hentet til en syg præst. Den syge præst var pastor Siemsen, og det var ham, der havde gjort konen til en klog kone. Han var altid i rigtig godt humør⁷.

Han døde 84 år gammel, efterlod sig 3 sønner og 2 døtre, hvoraf den yngste var over 50 år. Man sagde, at Siemsen døde for tidlig fra sine børn, og det var sandt; thi de var langtfra forsørgede.

Det var venligt og godt, ikke blot med præsterne, men også med beboerne. Vore småpiger følte sig også vel; men de måtte i Harreslev gennemgå et par børnesygdomme, deriblandt kighosten, ved hvilken de nær havde tilsat livet. Jeg søgte læge for dem, men lægen havde forvekslet deres alder 3 og 4 år med et par andre børn, der var 13 og 14. Dosiserne af piller og medicin blev for store. Det gik godt, men jeg glemmer aldrig min kones og min ængstelse. Nabokonerne blev tilkaldt og lægen hentet; men deres gode naturer hjalp dem gennem krisen.

Det er rart at bo ved en by og det i flere henseender. Flensborgernes forlystelsesskov, *Marieskoven*, ligger midtvejs mellem Flensborg og Harreslev. I denne skov musicerede nogle personer af militæret, der lå i Flensborg, 2 à 3 gange om ugen om aftenne, både sommer og efterår. Denne fornøjelse kunne vi have frit. I teatret i byen kom vi mellemstunder, og en smule omgang med nogle lærere og deres koner, samt et par bekendte i byen havde vi også, så det ikke var så let at flytte. Jeg flyttede heller ikke for fordelens skyld alene, men vort hus var efterhånden bleven forsamlingssted for en del af byens mænd, og de holdt mig om aftenen bunden, så jeg hverken kunne arbejde eller røre mig, og det trættede mig. – Jeg flyttede.

FRA STORE VI

Af kirkevisitatoriet i Flensborg blev jeg under 7. december 1854 udnævnt til degn og skolelærer i *Store Vi*.

Den 3. januar 1855 flyttede vi derhen, og den første søndag derefter blev jeg af præsten indsat som kirkesanger i kirken og mandagen derpå som førstelærer ved hovedskolen i *Store Vi*.

Det var for mig en ny forretning med kirken. Jeg havde endnu ikke på egen hånd overtaget kirkesangen noget sted. Vi sang de første par års tid

salmer af den tyske salmebog, uagtet der ellers hver anden søndag var dansk gudstjeneste, hvad prædiken angik (før 1850 hver søndag tysk, og i hvor mange århundreder på den måde ved jeg ikke). De søndage, på hvilke der prædiktes tysk, var der godt kirkebesøg; thi præsten, pastor Petersen, født i Dagebøl i marsken, var en meget god prædikant⁸.

Han kunne også rigtig godt dansk; thi han havde i nogle år været huslærer hos en hr. v. Krogh på Tåbdrup ved Christiansfeld⁹ og i denne tid imellemstunder for en eller anden præst der i egnen forrettet gudstjeneste; men han var ingen elsker af, at det danske sprog kom i sin ældgamle ret i menighederne i Slesvig og derved trykkede det tyske sprog tilbage, og det faldt ham vel også nu i hans høje alder (ca. 70 år) noget tungt at prædike dansk. I daglig omgang med mig talte han altid dansk, hvorimod han med sin familie altid talte tysk. Han var kandidat fra Kiel.

Om onsdagen i fastetiden fra 1850 prædiktes over lidelseshistorien på dansk, men vi benyttede den tyske salmebog. Efter prædiken katekiseredes med den ukonfirmerede skoleungdom fra alle sognets skoler, selvfølgelig ved benyttelse af det danske sprog. Der var kun få af menigheden, der besøgte disse gudstjenester, og det var en besynderlighed med menighedsmedlemmerne, at de i det hele taget ikke syntes om, at ordets forkyndelse i kirken kom til dem iklædt det danske sprog, uagtet de ellers talte dansk.

Vanen er den anden natur, og den mangeårige vane at høre det tyske sprog i kirken var vel en af grundene til, at de ikke besøgte de danske gudstjenester så flittigt, ligesom skriftsproget, det danske, var dem noget fremmed.

I en fastetid måtte jeg et par onsdage i træk læse en prædiken og katekisere med sognets ungdom i kirken, da præsten var syg. Da jeg den 3. onsdag igen skulle læse en prædiken, fandt jeg det mest passende, at der også blev sunget en dansk salme. Til den ende lod jeg fra skolen hente danske salmebøger; vi havde Boesens. Efter endt gudstjeneste meddelte jeg præsten, hvad jeg havde gjort. Han var just ikke så helt fornøjet med dette bytte af salmebogen, men fandt sig deri uden at bebrejde mig min handlemåde, da han vidste, at myndighederne helst så sagen fremmet, således som jeg havde gjort.

Jeg mente, at nu var den danske salmebog indført, når vi havde dansk prædiken, og jeg meddelte ham min hensigt at tilmelde kirkevisitatoriet det passerede, hvis han ikke syntes om at ville gøre det. Han tillod mig at gøre det, og ved dansk gudstjeneste hørtes for eftertiden i Store Vi kirke kun danske salmer.

Dagen efter min introduktion i kirken blev jeg af pastor Petersen indført i Store Vi skole ved en lille dansk tiltale til mig. Hos min formand Schmidt havde der i de sidste år været ansat en hjælpelærer Møller, så det danske sprog var godt i gang på dette sted, og jeg fortsatte efter mine højere forefatters anvisning.

Ved min kaldelse til Store Vi blev det mig meddelt, at jeg måtte finde mig

i de forandringer med hensyn til distriktets deling, som måtte anses ønskelige, hvorimod der blev givet mig tilsagn om, at det ikke skulle gå ud over mine indtægter. Der hørte den gang til distriktet 3 byer: *Store Vi*, *Lille Vi* og *Lyngrå*. Et par års tid efter min ansættelse fik hver by sin skole, og min hjælpelærer Anthonissen blev skolelærer i *Solved*, Fjorde sogn, og jeg blev eneste lærer ved *Store Vi*. Der blev kun et halvt hundrede børn tilbage til mit skoledistrikt, et meget behageligt embede, også med hensyn til rigelighed og rummelighed af bygninger og værelser, da der intet ved de to andre byers udskillelse måtte afbrydes.

Eksamen havde vi kun en gang om foråret. Hvert år havde vi provstevisitats i juli måned, da både amtmand og provst mødte, og hvert tredje år bispevisitats.

Ved den sidste slags visitats mødte et bestemt antal efter skolens størrelse i hovedskolen (degneskolen). Enhver af vi 5 lærere havde sin flok for sig i skolen og måtte frem, eftersom ordren lød enten at prøve børnene i religion eller de andre fag. Beboerne interesserede sig meget for undervisningen; de mødte altid fuldtalligt til disse eksamener, ligesom mange bivånedte forårseksamen.

GUDSTJENESTE, DÅB OG BEGRAVELSE

Gudstjenesten var meget einfach (jeg har intet dansk ord derfor)¹⁰. Der læstes således ikke i kordøren hverken før eller efter gudstjenesten. Der blev straks ved gudstjenestens begyndelse sunget en salme på 3–4 vers, hvorpå præsten besteg prædikestolen, og så atter en salme, velsignelsen læst fra alteret og så til slutning blot ét vers; men inden dette vers var sunget til ende, var menigheden ude af kirken.

Børnene døbttes aldrig i kirken, men i præstegården. Det var skik i vid omkreds, at præstekonerne holdt hvide dåbsklæder, som børnene blev iført umiddelbar, før de førtes til dåben, og af dette kristentøj, som det kaldtes, måtte betales en leje og det, eftersom der ønskedes et bedre eller et ringere. Det stødte mig altid, når gamle madam Martensen, præstens svigermoder, spurgte, om man ville have »det dyre«, »det midte« eller »det wohlfeile«? Dette spørgsmål kom hun også en gang til at rette til mig, da jeg holdt skolelærer Petersens søn, Odin, over dåben. Jeg erklærede mig for det dyre; thi det så hun helst¹¹.

Ved bryllupper var der intet usædvanligt i kirken. Tidligere, ikke så mange år tilbage, havde bruden en sølvkrone på under vielsen. Denne skik var aflagt, men kronen eksisterede endnu og opbevarede hos herredsfogeden. Endnu måtte der ved hvert bryllup betales til herredsfogeden en afgift på 2 rdl. courant eller 6 kroner 48 øre for brudekronen, enten den brugtes eller ej. Inden vielsen kunne finde sted, måtte brudgommen forevise en sådan attest hos præsten ligesom i Danmark en ligsynsattest, hvilken sidste ikke forlang-

tes i Store Vi, ligesom de ingen ligsynsmænd havde. Ville folk der blot ligge stille, kunne de godt begraves levende, uden at en hund ville gø ad det.

I huset var det derimod anderledes.

Degnen (Küster, som han kaldtes), fik ved festmåltidet plads anvist lige for brudeparret. Han fik en stor serviet bunden for sig og måtte sætte det første fad vinsuppe på bordet (der gaves blot vinsuppe med en umådelig masse svesker, rosiner, korender osv. og så kold skinke, der kaldtes en »boest«¹², i overordentlige tilfælde som tilgift risengrød, eller noget, som de kaldte risblomme, det er: En rismelsbudding med gammel fransk vin på). Når maden var fremsat, kom der en af opvarterne (de kaldtes skaffere) med et kosteskaf, og dermed slog degnen på en bjælke, idet han sagde: »Lader os alle bede fadervor!« Det skete, i det mindste bøjede de hovederne, og blev så længe siddende i denne stilling, indtil »fadervor« kunne være læst, og så sagde degnen: »Amen!« og derpå sagde hele forsamlingen »Amen!« Efter spisningen sloges atter til lyd med kosteskafet, derpå læstes »fadervor« og til slutning salmen »Nun danket alle Gott!« (Nu takker alle Gud).

Var der bryllup i en by, da var brudefolkene forpligtet til at give nogle kander brændevin og en tønne øl til de i byen, som ikke var indbudte. Disse forsamledes da et sted, hvor dette blev drukket. Når det var fortæret, slog denne vært ligeledes på en bjælke med en stok, idet han meddelte dem, at nu var øl og brændevin fortæret. Ville så nogen have mere, måtte der betales. Ordet bryllup hørtes aldrig, en sådan festlighed kaldtes »æ kåst«.

Kåst eller bryllup holdtes gerne en fredag. Kom en brud fra et andet sogn eller by end der, hvor hun skulle bo, så skete dette dagen før brylluppet. Var brylluppet af de store, da kom mange vogne kørende med bruden og hendes udstyr: chatol, kommode, stole osv. Midt i rækken kørte bruden med to brudeførere. Umiddelbar efter hende kom en vogn, i hvilken en enlig mand sad og drejede et haspetræ rundt. Ved hver hundrede omdrejninger kunne dette give et knæk, og når knækket kom, sagde manden: »hundrede!« Dette alt skulle vel forestille, at bruden førte rigdom og flid til huset.

Døde nogen, så måtte præsten og jeg hen i lighuset, hvor præsten holdt en lille tale (parentation), og jeg måtte synge et par salmevers før og efter talen. Præsten fik for sin ulejlighed 3 kr., jeg fik 1 krone 8 øre. Vi fik aldrig mere end det skrevne. Det hed sig i skoleplanen for mine indtægter: »Der Küster hat sich nicht mehr zu erfreuen!« (Degnen har ikke mere at glæde sig til) og det var sandt. I reglen jordfæstedes ligene om søndagen, og det var nærmest ordnet således for degnens skyld, at han ej skulle forsømme skolen, som oftest var der flere og til forskellige sider. Var der således flere lig de korte dage, måtte vi hjemme fra før dag, thi rundt måtte vi.

Undertiden kørte vi i gallop fra det ene sted til det andet. Klokkeren 10 var vi ved kirken (vi havde en rigtig køn kirke, både udvendig og indvendig, og der var et lille tårn på samme). Disse ture var vi bleven så vant til, at vi

Skolen i Harreslev var utrolig lille.

kunne beregne vor tilbagekomst til kirken eller præstegården, der lå lige op til kirken, på et minut. I præstegården fik vi i skyndsomhed en kop varmt øl; så var ligene ankomne. Præsten og jeg gik foran og sang en salme. Der var en bred gang rundt omkring kirken, hvorpå begravelsesfolkene gik efter hverandre, 2–3 gange, indtil liget nedsattes i den opkastede grav (vandhullet kunne jeg nærmest sige; thi grunden var så lav, at der gerne stod vand i gravene). Der blev så kastet jord på efter tur. Ligtale eller ligprædiken blev der ikke holdt. Præsten sagde blot i slutningen af sin prædiken et par ord om liget.

Den ældste mand, som jeg har sunget en salme over, hed Niels Pedersen. Han var født i Hammelev ved Grenå, var deserteret hjemme fra soldatertjenesten, og det var lykkedes ham at forstikke sig i Store Vi sogn. Han blev 98 år 3 måneder.

Når man kom for at anmelde dødsfald, erlagdes straks 1 kr. 8 øre, ligeledes betaltes forud for et bryllup; men da var degnen i det ubehagelige tilfælde, at han skulle lade sig prutte; thi enhver ville have det så billigt, som han kunne få det.

Indbydelse til bryllup skete ved en ramsemester, som han kaldtes. Ramsen havde vedkommende skreven, og den lå på bunden af hatten for i tilfælde af, at han skulle gå i stå, at kunne klare sig med at læse op, når de, indbydelsen skete hos, skulle prøve at forvirre ham med vittige spørgsmål midt i foredraget.

Indbydelse til begravelse skete på den måde: Der udsendtes 2 personer, en karl og en pige. De fulgtes ad i afstand. Pigen gik først ind og sagde: »Jeg skal hilse fra N. N., om I vil komme til øl (arveøl, begravelse) klokken den eller den en bestemt dag.« Lige uden for døren mødtes hun af karlen, der gik ind og indbød således: »Jeg skal hilse fra N. N., om I ved N. N.'s begravelse vil komme til »henfølgen og slip!« (slippe kisten, ikke tage liget med hjem).

OMGANG OG REJSER

Med mine medlærere i sognet og deres familier havde min kone og jeg det venligt og godt, således med Thomsen i *Sillerup*, Jensen i *Skovbøl*, Petersen i *Lille Vi* og Andresen i *Lyngrå*. Med den gamle pastor Petersen og hans familie havde vi det på det allerbedste. Vi kom hyppig sammen, og som pastor Petersen var en praktisk mand, var han også en human mand, elskeligt i alt, undtagen hvad sprogvæsenet angik. Han var forekommende mod enhver, lige til og dygtig i al sin gerning, og jeg kan ikke undlade at tilføje: »den behageligste rejsefælle«. Vore morgenture sammen om søndagen efter lig var mig meget kære, så underligt det end må synes. Vi kunne naturligvis ikke glæde os over sorgen i de forskellige hjem; men der forefaldt på disse søndagsture så tit små behagelige episoder, og ville der ikke komme noget for, så kunne præsten indrette det så, at der måtte komme noget. Vred kunne han i øvrigt også nok blive, men vreden gik hurtigt over.

Når vi om aftenen sad sammen, glædede hans gamle svigermøder, biskop Martensens faster, sig over den gode forståelse; engang sagde hun, idet hun vendte sig til mig: »Det er godt, at De og fatter kan komme så godt ud af det med hinanden«; men da tog præsten rask ordet og sagde: »Det kan vi sagtens, Grossmutter! thi vi bliver aldrig vrede på en gang; kun en ad gangen.« (Pastor Petersens hustru var død for mange år siden).

Præsten og jeg gjorde flere rejser sammen. Jeg var således en gang med ham hos hans ældste datter Marie, der var gift med pastor Herr i *Hatsted* ved Husum, venlige folk. – Pastor Herr viste mig *Hatsted* kirke indvendig. Den ligger på en banke og har en påfaldende lighed med Hanved kirke, både hvad skib og tårn angik. De havde begge høje slanke spir oven på tårnet, og de tjente som sømærke for søfarende i Vesterhavet. Kirken skal være bygget af en biskop Hatto; en meget gammel kirke, hvad der ses bedst af, at dens mure er opførte med tarras, en slags engelsk ler, der brugtes som bygningsmateriale i middelalderen¹³.

På denne rejse så jeg en lille pusling, som jeg må omtale. Han hed Peterchen (lille Peter). Han var kromand i en ussel lille kro på Kolkhede, midtvejs mellem Hatsted og Store Vi (hele vejlængden 5 mil) og kroen kaldtes i hedesproget: Javerkro, det er Jægerkro¹⁴. Manden var uhyre indbilsk af sin stilling som vært og af den plet, han beboede, og han behandlede os som aldeles underordnede, til stor morskab for os. Pastor Petersen havde meddelt

mig, at vi burde tiltale ham med hr., hr. Peterchen, så ville alt falde af sig selv. Jeg hilste ham så, og straks begyndte han at meddele, at der, hvor hans vugge havde stået, og hvor nu hans seng var, der havde den danske kong Frederik 4. i krigen med hertug Frederik 4. og den svenske kong Carl 12. sovet sine sødste søvne og drømt sine dejligste drømme, omgivet af sine gode danske jægere, og derfor hed pletten Jægerkro. Han viste os den plet, kongen havde stået på, da efterretningen var kommen til ham, at »æ Buck« (Stenbock) var bleven fangen i Tønning, og tillige hvilket »hop« kongen havde gjort af bare glæde.

Fyren så således ud: Meget lille af vækst (omtrent dværg), stort hoved, stor pande, tyk opstumpet næse, store, grågule øjne og næsten ingen hage, stort, busket, gråsprængt hår og øjenbryn. Han havde en klods på den ene fod og en træsko på den anden; på hovedet en stor, bulet, kantet hat, der af og til gled ham ned over øjnene, samt ikklædt en rød, ulden nattrøje med sorte ærmer.

En anden rejse, den sidste, jeg gjorde i fællesskab med præsten, var til hans søskende, kolleger og venner i marsken. Her blev jeg vidne til marskbeboernes rigdom og jordbundens frugtbarhed. Vi overnattede en nat hos pastor Jessen i Nibøl, en lille, venlig, korpulent mand. Hans kone lignede en kugle, i det mindste syntes jeg ikke, at der var synderlig forskel på hendes højde og tykkelse, men hun havde et rigtig rart ansigt.

På en kvadratmil ude i marsken ligger og lå 4 sogne: *Nibøl*, *Dedsbøl*, *Risum* og *Klægsbøl* på en opkastet jordvold (værft) og med et indbyggerantal på 6000 mennesker. Det er den mest beboede plet, som jeg har set på landet noget sted. Jeg så på det yderste dige Vesterhavet, og nogle af de i havet liggende øer (Halliger). Det var et storartet prægtigt skue. Ligeledes ebbe og flod – og mest springflod, da vandet hopper i størrelse at se til som store sukkertoppe.

Som man i Angel ser mange brystsvage mennesker, ser man i marsken mange med forkrøblede og forvredne arme og ben, hvilket skal hidrøre fra det hårde overanstrengende arbejde i et fugtigt klima, der bevirker gigt.

I øvrigt var beboerne i mellemalderen høje og kraftige, ligesom alle var djærve og mandige. Mellem dem selv taler de frisisk. Skolesproget er tysk. Marskbeboerne lever uhyre kraftig, og det kød, jeg så, lignede mest flæsk. Kaffe drikkes meget sjældent, da vandet (gennem drypsten) er dårligt dertil, derimod meget bedre til the, som drikkes til alle tider om dagen. Man træffer hyppigt mandfolk derude med en trækasse på ryggen, der indeholder lutter forskellige sorter te, som forhandles rundt omkring.

Pastor Petersen og jeg kørte således i flere dage fra den ene til den anden, fra den ene koog (inddæmning) til den anden. Alt gik prægtigt for os, på en halv mil nær hjemmet. Her skulle vi ind at besøge en mand. Vi bandt hesten noget skødesløst, thi vi mente, at den havde haft tur nok; men vi glemte, at

et dyr også kunne længes efter sit hjem. Så snart vi var kommet inden for døren hos den, vi ville besøge, løb hesten, og vi måtte gå hjem til stor morskab for præsten. Spøgende sagde han til mig: »Endelig er vi dog kommet på benene!«

Hovedlandevejen mellem Flensborg og Bredsted går midt igennem *Lindved skove*, en kongelig skov. Her ved denne vej midt i skoven har tidligere statholdere for hertugdømmerne boet. Der går en lindeallé med nogle prægtige lindetræer midt igennem skoven, og de to største »edlegran«, der findes i hertugdømmerne, står et lille stykke fra de statholderes bolig. De er 6 à 7 alen i omkreds ved roden, og toppen af dem kan man se flere mile borte. Af resterne af den gamle statholderbolig var i min tid en skovbetjentbolig opført. Den lå ganske yndig ved landevejen ved lindealleen midt i skoven. En søn af professor H. N. Clausen ved navn Henrik Clausen var ansat som kongelig skovbetjent ved dette sted. Vi kom omtrent samtidig til Store Vi sogn, og med ham og hans kære, i 1882 afdøde hustru Sara Jeanette Smith, fik min kone og jeg venlig omgang. Vi besøgte ofte hinanden, delte vore sorger og glæder – og alt, hvad der angik den slesvigske sag, på så god måde, som vi forstod. De rejste fra sognet et par års tid før vi, og for tiden er Clausen skovrider på Hvidkilde ved Svendborg. Efter Clausens afrejse kom der en Hans Nielsen fra Emtekjær her i sognet til Lindeved som skovfoged. Med ham og hans hustru havde vi det også godt.

Prof. H. N. Clausen plejede hver sommer at besøge sine børn på Lindved. Hver gang havde han sin kone med og en gang sønnen Johannes, f. t. præst i Horsens, svigersønnen Frimodt, senere præst ved Johanneskirken, en professor Hansen, et par herrer og en del damer.

Ved dette besøg kom de en søndag til Store Vi kirke. Der skulle den dag være dansk gudstjeneste, og der ventedes ingen kirkegængere, da det tilmeldt var i høstens tid. Pastor Petersen blev derfor meget ubehagelig overrasket, da jeg meddelte ham, at der fra Lindved var ankommet to svingende læs. Han var en mand, der ikke let tabte fatningen, men han følte sig dog ikke så lidt berørt af denne melding. »Gud fri mig!« sagde han, »så har vi vel hele Københavns fakultet.« Han kom hurtigt i præstekjolen og skilte sig meget godt ved sin opgave.

Dagen efter besøgte hele suiten min skole. Børnene læste inden ad dansk. Professoren ønskede, at jeg ville tale med børnene over Johs. 1, hvilket jeg efterkom, og derpå til slutning lidt fædrelandshistorie og lidt salmesang.

Om eftermiddagen blev jeg budt til Lindved, hvor professoren underholdt sig med mig nogle gange. Jeg havde den glæde ofte at komme sammen og tale med disse hr. Clausens slægtninge. Om det var professoren, biskop Boesen eller amtmanden, baron Wedell-Wedellsborg, kammerherre Wolfhagens eftermand i amtmandseembedet, der har været årsag til, at jeg blev udnævnt til Dannebrogsmænd, ved jeg ikke.

Lastheins skole i Store Vi fra 1823. Tilbygningen i baggrunden er fra ca. 1900.

Jeg havde ikke den fjerneste anelse om, at en sådan udmærkelse var tiltænkt mig. Pastor Pasbjerg fra Hjoldelund, der holdt Berlingske Avis, var den første, der bragte mig efterretningen. Den 18. august 1860 dekoreredes jeg i skolen i overværelse af en stor del af sognets mænd og kvinder af amtmanden. Provst Hansen, senere kultusminister, var også til stede¹⁵.

I sin tale til mig udtalte baron Wedell ønsket om, at jeg længe måtte blive på den plads, hvorpå jeg var stillet. Jeg selv ønskede det af mit ganske hjerte. Jeg følte mig så veltilfreds, som jeg kunne være, og var lykkelig i alle de forhold, hvori jeg levede. Men det kom snart anderledes.

AFSKED MED STORE VI

En kort tid efter min ansættelse i St. Vi henvendte øvrigheden sig ikke sjældent til mig med forespørgsler om personer og handlinger i St. Vi og nabosogne. Dette var almindelig bekendt, og medens dette at kunne være til nytte og fremdrage sandhed, gjorde dette min stilling vanskelig; thi der måtte på den måde altid blive nogle, der blev misfornøjede.

Nogle artikler i danske blade, undertegnede *R* (formentlig *Th. Raasløff*, holstensk minister), gik ud på, at der var gået for vidt med indførelsen af det danske sprog i nogle sogne i Angel, og andre artikler, undertegnede *r* (formentlig af departementschef i det slesvigske ministerium *Regenburg*), påstod det modsatte. Disse artikler gik fra danske blade over i de tyske, der blev sendt rundt alle vegne, Gud må vide hvorfra og af hvem, og det med disse

ord: »Pas nu på, nu begynder danskerne at kævles om sprogvæsenet, nu bliver sprogreskriptet snart ophævet!«

Dette gjorde min stilling vanskeligere, og dem, der arbejdede i tyskhedens tjeneste, dristigere. Man mærkede tydeligt en organiseret agitation mod alt dansk og dansksindede personer.

Umiddelbart efter artiklerne af *R* og *r* om »for vidt« og »ikke langt nok« fremtrådte *Grundtvig* og udviklede sit begreb om, at det var et indgreb i slesvigernes ret, at der nu konfirmeredes i det danske sprog uden at adspørges. Forældrene skulle adspørges, i hvilket sprog de ønskede deres børn konfirmerede, uafhængigt af, i hvilket sprog de sidstnævnte havde været forberedt til konfirmationen.

Om end *Grundtvig* fandt dette at være en retfærdighedshandling, så virkede hans ord i høj grad nedbrydende på det, der så møjsommeligt var opnået; thi tyskheden havde gennem århundreder fået for lang tid til at sætte sig fast på det danskes bekostning, og *Grundtvig* overså eller glemte, at det ikke var børnene, der valgte sproget på konfirmationsdagen og næppe nok disses forældre, men agitatorerne for det tyske sprogs fremme.

Hadet vendte sig mod dem, der virkede i danskhedens tjeneste. Min stilling forværredes; thi tyskerne betragtede mig som en af de farligste for tyskheden. Et menneske besørgede mig afbildet som karrikatur i en i Altona udgivet avis. Denne sendtes i mangfoldige eksemplarer til St. Vi, af hvem vides ikke. Neden for billedet stod »Der Küster in Grossen Wiehe«¹⁶ og bag mig et stort slæng af halte, blinde og lamme, der havde forskellige andragender om bageri, høkeri o. l. At tyskerne morede sig over billedet, er givet, men selv kunne jeg ikke tåle det på grund af, at jeg den gang led af en leversygdom, som gjorde mig mere modtagelig for ærgrelser, hvor jeg besluttede at flytte, når lejlighed gaves. Jeg meddelte ikke noget menneske denne tanke undtagen min kone, der var i fuld forståelse med mig. Den 11. maj 1861 blev jeg kaldet som skolelærer og kirkesanger for Tanderup sogn i Fyns stift.

NOGLE SÆRLIGE OPTEGNELSER FRA SOGNET

Den vigtigste kornavl i St. Vi var rug. Hvert efterår kørte vi den rug, vi kunne undvære, til Bredsted, da den var en kroners penge dyrere pr. tønne der end i Flensborg, og vejlængden dertil var kun 2½ mil og vejene udmærkede. De var belagte med jernal (sindel) og så jævne som et logulv. Rugen blev kørt på markedet, hvor den blev opkøbt af håndværkerne dersteds.

Hvis nogen ikke havde god rug hele sækken igennem eller for knap mål eller deslige, gjordes ikke andet ved denne mand, end at hans navn blev skrevet på en stor sort tavle, der hang på gavlen af det første hus ved indkørslen til byen. En gang har jeg set en mands navn optegnet således. Når en mand var kommet på det sorte bræt, var han en umulighed i byen.

Eftersom der aldrig holdtes skole om lørdagen i Slesvig, med undtagelse

af lørdag formiddag enkelte steder, så havde jeg tid til selv at køre med rugen, og det gjorde jeg så, og min kone og vore to småpiger var som oftest med; så var vi alle samlede.

Min kone var især glad ved disse ture; thi der havde også en anden skik, som hun syntes var så morsom. Klokken 10 hver formiddag samledes alle, der havde smør at sælge ved en ende af Storegade, ingen generede sig, og nu marcherede alle de mødte koner og piger (ingen mandfolk) i en ordnet flok i en ganske sindig gang med deres kurve med smør op ad gaden, indtil de nåede den anden ende. Her gjordes omkring, og der marcheredes derpå tilbage på det brede fortov på samme måde, og således fortsattes flere gange, indtil køberne kom.

Bad en køber om at se smørret, så trådte vedkommende et øjeblik ud af den marcherende flok, og blev salget afgjort, så var den ting forbi, hvorimod de andre blev ved i deres rolige tempo, indtil alt var solgt eller ingen flere købere viste sig.

På disse egne bruges endnu budstikken. Så snart man ønskede at samle en bys mænd for at tale med dem, går man til oldermænd, inden for hvis dør der hænger 2 små træblokke med en ring i på en krog. Man erlægger 26 øre, og stokkene udsendes på timen, en til hver af de nærmeste naboer, og de sendes hurtigt fra nabo til nabo, indtil de kommer et sted, hvor de mødes. Denne mand, hos hvem dette sker, kaster alt, hvad han har i hænderne, for at komme hurtigst muligt til oldermænd; thi sagen er den, at de, der kommer senere end begge budstikke tilbage til oldermænd, må betale en bøde af 26 øre.

Den 15. august 1860 oplevede vi et stærkt tordenvejr. Det var min kones fødselsdag, og i den anledning var pastor Petersen og pastor Pasbjerg med familie kommet til os. Det var et smukt solskinsvejr, indtil der kom et lille lyn ud af en hvid sky, som snart blev sort, og der fulgte lyn på lyn og skrald på skrald. Lynilden slog to af pastor Petersens kvier ihjel lige ud for vore vinduer. Vi så lynet slå ned, og kvierne faldt begge ved et lyn, og de må ikke have rørt sig det ringeste; thi de lå hver med en stor tot græs i munden, da vi en stund derefter gik hen til dem. Det brændte flere steder i nærheden, og nabobyen Havrup antændtes i løbet af 10 minutter ved over 30 lynnedslag, så byen fuldstændig nedbrændte. Der var ved aftenens begyndelse 107 mennesker husvilde, ikke en hytte blev levnet.

H. H. C. Nissen, lærer i Pommerby, Rydde, degn og lærer i Treja

AF AAGE BONDE

Hans Henrik Christian Nissen fødtes den 8. december 1821 i Moltrup ved Haderslev, hvor faderen, Henrik Nissen, virkede som degn og lærer fra 1809 til sin død i 1846. Nissen sendtes til seminariet i Skårup på Fyn, af hvis elever på den tid hvert år gennemsnitligt mere end en trediedel var slesvigere og holstenere¹. Han dimitteredes herfra 1840 med karakteren »duelig«. Efter i nogle år at have været hjælpelærer og huslærer forskellige steder i Nordslesvig blev Nissen i 1845 lærer i *Hochbrücksiel* i Oldenswort sogn i Ejdersted. Herfra forflyttedes han i 1847 til *Pommerby* i Gelting sogn i Angel.

Samme år indgik Nissen ægteskab med *Metta Christina Schmidt* i Stepping, ikke langt fra hjembyen Moltrup. Hun var født 1825 som den ældste i en søskendeflok på 6 på *Damsted* mark i *Tøstrup* sogn i Angel. Hendes forældre, Johan August Ludvig Schmidt (1802–72), af gammel angelsk bondeslægt, og hans hustru Ane Cathrine Goldenstein (1800–73), en lærerdatter fra *Wohlde* i Stapelholm, havde en mindre landejendom under godset *Runtoft*. I 1843 købte faderen, uvist af hvilken grund, en gård i det nordligste Nordslesvig, nemlig *Stenskær* i Stepping sogn, som han i 1852 ombyttede med en anden gård på *Dover* mark i Lintrup sogn lige op til Kongeåen. Den forblev i familiens eje i 100 år. Nissens hustru og hendes slægt har sikkert ikke været uden indflydelse på, at det blev i Sydslesvig – og ikke som det havde været mest naturligt – i Nordslesvig, at Nissen fik sit virke.

LÆRER I POMMERBY

Embedet i *Pommerby* var kun ringe aflagt. Hele lønnen androg 120 rigsdaler om året, og efterhånden som familien forøgedes, kneb det med at få indtægterne til at slå til. Nissen søgte da også flere gange bedre embeder, men uden held. Da det ydermere i 1852 af amtmanden blev betydet ham, at han og en af hans kolleger i sognet ikke kunne forvente at blive forflyttet, da de var de eneste lærere i sognet, som kunne dansk, og de følgelig ikke kunne undværes af hensyn til indførelsen af undervisning i dansk i skolerne, så Nissen sig nødsaget til at henvende sig direkte til sin øverste foresatte, departementschef *Regenburg*, for ved hans hjælp enten at få en bedre lønnet stilling eller i hvert fald en pengeunderstøttelse.

»Thi af mine ubetydelige indtægter vil jeg vel næppe for dette år kunne dække min doktor- og apotekerregning med 20 rdl. Hvorfra tage disse uden at afknappe sig selv og sin familie det nødvendigeste, og hvorfra hente iver og lyst til at fuldføre sin gerning med velsignelse, når næringssorger trykker sindet? Man geråder derved så let i en endnu mere afhængig stilling til sit skoledistrikt, og dog er den understøttelse, man har at vente af samme, liden, da anskuelserne i de sidste år er så forskellige. Er læreren på denne måde afhængig af sit distrikt, formår han vel næppe med kraft at virke overensstemmende med regeringens plan; thi ingen kan tjene to herrer«.

LÆRER I RYDDE

Henvendelsen til Regenburg bar omgående frugt; to måneder efter sad Nissen som lærer i den større skole i *Rydde* i Satrup sogn.

Herfra søgte han i 1854 om at blive forflyttet til degne- og lærerembedet i sognebyen. Provst *Martens* erklærede imidlertid over for ham, at der ikke kunne tages hensyn til hans ansøgning, da man havde erfaret, at han under treårskrigen havde underskrevet en danskfjendtlig adresse. Kun for så vidt han fra det slesvigske ministerium kunne få tilgivelse for denne forseelse, kunne han forvente at blive forflyttet til et bedre embede. Nissen indsendte så en ansøgning herom til ministeriet, hvor han forklarede, at når han under våbenstilstanden i 1849 havde underskrevet den såkaldte »Angler protest«, der nægtede den af den danske konge indsatte bestyrelseskommission for hertugdømmet Slesvig lydighed, men anerkendte det af den tyske centralmagt indsatte såkaldte statholderskab som den lovlige regeringsautoritet i hertugdømmet, da skyldtes det, at han, »der på den tid, da protesten udstedtes, var skolelærer i *Pommerby*, Gelting sogn, kun havde valget mellem at underskrive og flygte bort med sin familie, da det insurrektionelstindede parti i sognet allerede i længere tid havde tilføjet ham skade på hans ejendele, ja endog truet ham på livet«. Da pastor *Plenge* i Satrup erklærede, at Nissen i de tre år, han havde virket i sognet, ingen som helst anledning havde givet til, at man kunne betvivle hans loyale sindelag, men stedse med troskab havde opfyldt de ham påhvilende pligter, specielt med hensyn til indførelsen af dansk skolesprog, og Nissens andragende ydermere anbefalede af kirkevisitoriet og biskoppen, indstillede ministeriet til kongen, at der forundtes Nissen »tilgivelse for den af ham begåede politiske forseelse«, hvilken indstilling bifaldtes af kongen under 11. maj 1855².

Embedet i Satrup var imidlertid blevet besat med en anden, men 2. december samme år udnævntes Nissen til degn og lærer i *Treja*.

Der er næppe tvivl om, at man i ministeriet ikke har overvurderet betydningen af Nissens skridt i 1849. Yderligere var der jo blevet sagt god for ham af alle hans foresatte. Desuagtet havde man næppe turdet vente, at en mand, der i 1849 havde underskrevet en slesvig-holstensk adresse, 6 år efter ville

blive anbragt på den yderste forpost for dansk skole i Sydslesvig, i en stor skole i et sogn, hvor der så at sige ikke taltes dansk. Man tager næppe meget fejl, når man formoder, at et ganske bestemt forhold har spillet den afgørende rolle ved besættelsen af embedet i Treja med Nissen.

I Sydslesvig blev en meget stor del af de gamle lærere fra før 1848 siddende i deres embeder hele mellemkrigstiden igennem. Mange af dem var slesvig-holstenere, havde tysk hussprog og var i hjertet mod sprogreskripterne. At man på den baggrund i skolestyrelsen havde let ved at tilgive og drog størst mulig nytte af en mand som Nissen, der var danskuddannet og havde dansk modersmål og samtidig beherskede tysk til fuldkommenhed, som gennem et flereårigt virke i disse egne var blevet fortrolig med deres særegne forhold og gennem sin hustru havde slægtstilknytning til befolkningen, siger sig selv. En sådan mand var i virkeligheden et sjældent fund.

Nu kunne der heller ikke råde tvivl om Nissens loyalitet og redelige vilje til at gennemføre sprogreskripterens krav. 1854 bemærkes det i visitatsindberetningen om *Rydde* skole, at sprogreskripterens bestemmelser her er fuldstændigt ført ud i livet, og i en af de første visitatsindberetninger, der omtaler Nissens virksomhed i *Treja*, hedder det: »Degnen Nissen fortjener også i den henseende at roses, at han er en af de få, som ikke i sit hus foragter det sprog, som er skolens sprog.« Også hans dygtighed som lærer var uomtvistet. Ved visitatsen i *Rydde* 1852 betegnes Nissen som »en særdeles dygtig, nidkær og samvittighedsfuld lærer«; han katekiserede meget godt, og hans børn både læste og skrev bedre end børnene i Satrup skole. 1854 hedder det, at *Rydde* skole »hæver sig år for år under sin dygtige og nidkære skolelærer Nissen,« og i 1855, at »i *Rydde* skole står alt godt under den dygtige skolelærer Nissen«.

DEGN OG LÆRER I TREJA

Til den gerning, Nissen gik ind til i Treja, var der også i overmål brug for både vilje og evne med hensyn til gennemførelsen af sprogreskripterens bestemmelser og faglig dygtighed. Umiddelbart efter at der i 1853 var tiltrådt en ny præst i Treja, skriver denne, pastor *Carl Peter Brasen*, at det ingen vanskelighed vil medføre at prædike dansk her, men at det vistnok vil være meget vanskeligt – dog ingenlunde urimeligt – at få det danske sprog ordentlig indført i skolen³. Nissens forgænger, *Henning Thomsen*, havde siddet i embedet siden 1822, og såvel med hans loyale indstilling som med hans færdighed i det danske sprog har det vist været så som så, idet han engang ved en visitats betegnes som »den gamle tyske degn«! Endnu i sommeren 1855 var der i hvert fald i skolen intet, der tydede på, at Treja menighed hørte til de blandede, når lige undtoges den ringe begyndelse⁴, som var sket i skolens elementarklasse, men ved visitatsen udtales håbet om, at der ved Thomsens fratrædelse den 1. november vil »ske betydelige forandringer til det bedre«.

H. H. C. Nissen med kone og 6 børn. Foto ca. 1864. De havde 7 børn, da de blev jaget fra Treja. Det syvende barn ligger vel i vuggen.

Nissen måtte således begynde arbejdet på indførelsen af dansk undervisningssprog på omtrent bar bund. Hertil kom, at skolen havde op imod 200 elever, til hvis undervisning Nissen kun havde en præparand som medhjælp.

De forventninger, der blev stillet til den nye mand, blev imidlertid ikke gjort til skamme. Det lykkedes ret hurtigt Nissen at få gang i den danske undervisning.

Ved visitatsen i 1856 konstateredes det, at Nissen »arbejder med flid og dygtighed for den gennemgribende indførelse af det danske sprog«, og ved nytårstid samme år skriver pastor *Brasen* til *Regenburg*: »Det er til stor ros også for Nissen i *Treja*, som først tiltrådte i fjor november, at hans børn er lige så ferme i dansken som *Johannsens* i *Sølversted*. Flere forældre har endogså ytret, at nu var det rigtignok dansk, men nu lærte deres børn noget«⁵.

1857 hedder det i visitatsindberetningen: »Degneskolen var så vidt skønnedes i en fortrinlig orden, og børnene i såvel over- som i underklassen var livlige og meget godt underviste«.

Nissens hjælperlærer – elementarlærer – var på det tidspunkt den unge *Gustav Johannsen*. Fra hans lærertid i *Treja* har Nissens datter fortalt følgende morsomme episode: »Gustav Johannsen var den værste gavstrik, som tænkes kunne. Han var fuld af humør og tossestreger. En gang til jul skulle han sammen med jævnaldrende nordfra på ferie og køres fra *Treja* til *Jydbæk*. Da vognen holdt for døren, savnedes et af de unge mennesker, og han var ikke til at finde, så vognen måtte køre uden ham for at nå toget. Flere timer efter blev den arme mand fundet, forurettet og meget vred, i en kuffert på loftet i en nabogård. Gustav Johannsen havde set sit snit til at lukke ham inde. Manden måtte så tage den lange tur til fods«⁶.

I visitatsberetningen fra *Treja* sogn skriver generalsuperintendent U. S. Boesen i 1858: »Udfaldet af den aflagte prøve var ret tilfredsstillende, fornemmelig i *Sølsted* skole (= *Sølversted*). Især udmærkede sig en konfirmeret dreng både i kirken og skolen, nemlig Gustav Heinrich Jøns Johannsen, en søn af skolelæreren. Han agter at gå til seminariet i *Tønder* i foråret 1859, og jeg må på det bedste anbefale ham til at erholde friplads og stipendium«. *Gustav Johannsen* var præparand hos Nissen i *Treja* i 1858 og hjælperlærer hos faderen, *Burchard Johannsen*, i *Sølversted* i 1858–59.

I 1858 var øverste klasse i *Treja* stadig i god orden, men underklassen var gået meget tilbage, siden Gustav Johannsen var rejst fra *Treja*. På grund af det store antal elever blev det samme år vedtaget, at der skulle ansættes en seminarist ved skolen i stedet for som hidtil en præparand, og formentlig ville endda ansættelsen af endnu en tredje lærer blive nødvendig.

Ved visitatsen i 1859 hævdede Nissen »fremdeles sin plads som en dygtig lærer, og de ikke få tilstedeværende forældre var øjensynlig forbavsede over de kundskaber, som såvel børnene i *Treja* skoles overklasse som navnlig også de fra *Sølversted* lagde for dagen«. Elementarklassen i *Treja* stod desværre på et meget lavt niveau, da det ikke havde været muligt at skaffe en dygtig lærer til den til veje. I *Sølversted* var *Burchard Johannsen* lærer og hans søn *Gustav Johannsen* hjælperlærer.

I oktober 1860 var der på ny visitats. Nissens skole var som tidligere i en god orden. Nissen havde arbejdet flittigt, han katekiserede godt, og børnene svarede udmærket. I det hele taget lagde børnene – i det mindste en del af dem – tilfredsstillende kundskaber for dagen i alle fag. I elementarklassen gik det nu bedre, da man havde været så heldig at få en pålidelig og dygtig andenlærer. Han var vel rejst igen kort tid i forvejen, men var blevet efterfulgt af et lige så flinkt menneske, af hvis undervisning man turde vente sig en hel del, da han ikke syntes at have så travlt med at komme bort. Ved skolen var desuden også nu ansat en præparand.

Det følgende år, 1861, i august var der i skolens tre klasser henholdsvis 77, 62 og 61 elever. Andenlæreren og præparanden underviste deres klasser i ét lokale, hvilket var en stor ulempe, men det betegnes som værende overordentligt vanskeligt at få lokalet udvidet og afdelt i to klasseværelser. Om undervisningen hedder det i øvrigt: »Overklassen var i en god orden, og om degnen vistnok vel til dels på grund af sygelighed gør indtrykket af noget at savne liv og kraft, så hører han dog til de dygtige lærere, og børnenes kundskaber og færdigheder var meget forsvarlige; navnlig var deres danske stil god. Også mellem- og elementarafdelingen var i en ret forsvarlig stand. Børnene læste godt og svarede ret frimodigt og livligt, skønt mere kunne have været udrettet, når andenlæreren og præparanden havde været livligere.«

I februar 1862 forflyttedes pastor *Brasen* til Nordslesvig, og i tiden indtil den nye præst, *J. P. Bekker*, tiltrådte embedet, virkede pastor J. R. F. Augustiny i *Hollingsted* som hovedvikar i Treja⁷. Han udtaler sig i en indberetning i anledning af visitatsen 1862 om den store glæde, det har været ham at besøge sognets skoler. Han »har set og følt, at børnene med lyst lærer dansk og meget godt kan udtrykke deres tanker og følelser, måske endnu lidt bedre end før på højtysk«. Lad disse ord stå som den afsluttende dom over, hvorvidt Nissens gerning i Treja var lykkedes, i hvert fald hvad indførelsen af dansk skolesprog angår, og lad dem samtidig være et vidnesbyrd om, at sprogreskripterne – hvor meget mindre fordelagtigt der så måske kan siges om dem – i hvert fald ikke har været til skade for oplysningen i Sydslesvig.

Et om end indirekte bevis for, at man også på modstandernes side erkendte, at indførelsen af dansk skolesprog ikke havde været til skade for børnenes tilegnelse af lærestoffet, er en episode fra 1864. Den af de nye magthavere indsatte provst *F. V. R. Hansen* i Slesvig var i februar dette år på en rundrejse i sit provsti for at undersøge tilstanden i kirke og skole og kom også til *Treja*. Han udtalte sig her over for pastor Bekker yderst forbitret om sprogreskripterne, men da præsten foreslog ham at anstille en prøve mellem skoleungdommen her og i det rent tyske nabosogn mod syd, ville han dog ikke indlade sig på et sådant forsøg⁸.

Befolkningen i Treja sogn betegnes i visitatsberetningen 1859 som værende i politisk henseende ikke så forblindet som befolkningen i visse angelske sogne (*Ølsby, Farensted, Nørre Brarup og Satrup*). Vel var der i sognet ivrige slesvig-holstenere, men om nogen aktiv modstand mod de danske foranstaltninger i kirke og skole synes der ikke at have været tale. Man nøjedes med at demonstrere ved at udeblive fra de danske gudstjenester og visitatserne.

LÆREREN OG BEFOLKNINGEN

Det rent personlige forhold mellem befolkningen i *Treja* på den ene side og læreren og hans familie på den anden side synes at have været godt. I hvert fald har Nissen ikke som så mange andre sydslesvigske embedsmænd på den

tid givet udtryk for nogen utilfredshed med hensyn til forholdet til omgivelserne. For befolkningens stilling til ham og hans familie har det utvivlsomt været af betydning, at hans kone gennem sin mødrene slægt havde tilknytning til egnen, og familien således ikke er blevet opfattet som helt fremmede af den indfødte befolkning.

Et værdifuldt bidrag til opretholdelsen af selskabelige forbindelser mellem lærerhjemmet og sognets andre hjem er også blevet ydet af de unge lærere og præparander, som arbejdede i skolen, og de unge gårdmandssønner fra Nordslesvig, som i stort tal kom til Treja og opholdt sig som kostgængere hos Nissen et halvt års tid for at lære tysk. Ved festlige lejligheder svang disse unge danske mænd af hjertens lyst bønderkonerne og -døtrene på dansegulvet.

KRIGEN 1864

Krigen 1864 må derfor være kommet som et lammende slag for den Treja degn og hans familie.

Så længe den danske hær stod ved *Danevirke*, var alt roligt i sognet. Men næppe var hæren rykket nordpå, før den slesvig-holstenske agitation og anti-danske demonstrationer tog fart. Den største del af befolkningen forholdt sig passiv, men en halv snes mennesker under ledelse af en proprietær fra *Ipland* foranstaltede optøjer og terroriserede sognet⁹.

I tyske blade cirkulerede i februar en meddelelse om, at pastor *Bekker* – »en fanatisk dansker« – skulle være ført ud af sognet med en strikke om halsen, og at *Nissen* ligefrem skulle være pryglet¹⁰. Ingen af delene var dog rigtig. Hverken pastor *Bekker* eller *Nissen* led nogen personlig overlast. Rygtet gav for øvrigt anledning til en ikke uinteressant episode, som pastor *Bekker* beretter om: En hyldningsdeputation fra egnen var i Kiel hos tronprætendenten augustenborgeren »*Friedrich der Achte*«. »Da den blev præsenteret og stedet nævnt, hvorfra den var, studsede prætendenten og ville ligesom huske sig om. Omsider spurgte han i en meget barsk tone, om det var sandt, at de havde behandlet deres præst og skolelærer således, som bladene havde berettet, thi de måtte da skamme sig. Man forsikrede, at det ikke var tilfældet (hvad det virkelig heller ikke var), men *Durchlauchtigheden* svarede dog noget unådigt: »Dann macht Euch aber rein« og gik så fra dem«¹¹.

Forholdene var imidlertid usikre, og det er forståeligt, at uvisheden og angsten for, hvad der kunne ske, har bragt de danske embedsmænds og deres familiers nerver på højkant. Endnu 3 uger efter at *Nissen* og hans familie var nået i sikkerhed hos slægtningen i Nordslesvig, skriver han, at hans kone ikke kan forvinde »den angst, hun fik i de berygtede fastelavnsdage«¹².

Pastor *Bekker* blev allerede i februar af terroristerne i sognet tvunget til at nedlægge sit embede. Han og *Nissen* søgte i den anledning foretræde for den nyudnævnte amtmand *Ferdinand Jacobsen*, der imidlertid truede dem

med stok og opfordrede præsten til hurtigst muligt at forsvinde til Danmark. Pastor Bekker så derefter ingen anden udvej end at forlade sognet og rejste over Lübeck til København¹³.

Nissen holdt skansen, indtil han 13. marts 1864 – samtidig med pastor Bekker – modtog meddelelse om, at han var afskediget fra sit embede¹⁴. Først da tiltrådte han sammen med sin hustru og sine syv børn den besværlige rejse til *Fjelstrup*, hvor hans broder *Christian Nissen* var degn og lærer, og hvortil han den 24. marts kan meddele sin svoger, at han med sin »hele familie lykkelig og vel er ankommen . . . sidste tirsdag eftermiddag«. Han skriver videre, at de alle befinder sig godt efter rejsen og er glade ved at være i sikkerhed og beder svogeren give svigerforældrene underretning herom samt meddele dem, »at vi er ved godt mod«.

Et brev fra *Nissen* til pastor Bekker, dateret 6. april 1864, giver et indtryk af stemningen i disse dage. Det hedder her blandt andet: »Entledigelserne oppe i vort hjem griber videre om sig. Således ventes (lærer) Juhl fra *Sterup* i de første dage til *Erlev*. Fra (lærer) Andersen i *Olderup* havde jeg for et par dage siden brev, hvori han meldte mig, at han næsten hver anden dag var citeret til visitatoriet, som den ene dag truede og den anden dag tiggede ham om at tage sin afsked. Fra *Treja* har jeg intet hørt siden vor afrejse . . . Min eftermand, som rendte fredag aften, kom ikke mere, så fortalte Hensen. Så man må nu foretage et 3. valg«.

Som det var tilfældet med så mange andre af de fordrevne sydslesvigske embedsmænd, blev det også *Nissens* sørgelige lod at gå i lang tid uden arbejde og uden andet at ernære sig og sin familie af end en lille understøttelse fra København. Endnu i marts 1865 var *Nissen* uden beskæftigelse, og han skrev da til *Regensburg*, der havde tilbudt at være ham behjælpelig med at få en stilling i kongeriget:

»At det er tungt for mig at leve med min kone og mine syv små børn af den mig tilståede understøttelse og tungt for mig, der tidligere havde såre meget at bestille, nu at leve aldeles uden beskæftigelse, samt bære det tryk, der for tiden hviler på Slesvig, vil være Deres Højvelbårenhed indlysende. Det har derfor også hele vinteren været mit inderlige ønske at kunne rejse til kongeriget, men de store omkostninger, som en flytning medfører, har afholdt mig derfra. Jeg har tit meldt mig til vakante skoleembeder, men da jeg allevegne er ubekendt, har det hidtil været forgæves. Nu nærer jeg imidlertid det sikre håb, at det ved Deres Højvelbårenheds godhed snart må lykkes mig at få en ansættelse og en virksomhed, hvorefter jeg så inderligen længes.

Gid Vorherre velsigne Dem såvel som enhver, der med et velvilligt hjerte søger at formilde de fordrevne bestillingsmænds sørgelige lod«.

Kort tid efter gik *Nissens* håb i opfyldelse, idet han i april 1865 blev udnævnt til degn og lærer i Kastbjerg ved Grenå.

Han døde her af leverkræft 8. januar 1879, kun 57 år gammel.

Skolerne og deres lærere

I tidsrummet 1851–64 var der i alt 149 landsbyskoler i gang i de blandede distrikter. Nogle blev nedlagt i disse år, og andre blev oprettet. Nedenfor bringes en fortegnelse over skolerne, ordnet efter provstier og sogne. Der bringes oplysninger om skolebygningerne og billeder af dem, angivelser af børnetal og omtale af almindelige forhold i sognet eller skoledistriktet, så vidt som det har været muligt at skaffe disse oplysninger. Ved hjælp af registret kan man finde frem til yderligere oplysninger i de foregående kapitler.

Hovedsagen ved denne oversigt er dog skolernes lærerrækker. Her er der stræbt efter fuldstændighed, som dog næppe er nået. Om de enkelte lærere henvises til kapitlet »Lærernes levnedsløb« s. 185 ff, idet der dog om enkelte lærere vides så lidt, at de kun findes omtalt her i lærerrækkerne. Også med hensyn til lærerne henvises der i øvrigt til registret.

Efter lærernes navne betyder *da*: danskuddannet, *ty*: tyskuddannet, *aut*: autodidakt, *præp*: præparand. Hvor der intet er anført, er der enten tale om en præparand, eller det er ikke opklaret, hvad manden var.

Flensborg provsti

ADELBY SOGN

ADELBY degneskole, 2 kl., 284 børn i 1854; skolen i Hulvej-Bredebjerg oprettet i 1856, derefter 139 børn i Adelby skole.

Hovedlærer: Carl Ernst Schlesinger 1839–79 ty.

Elementarlærere: Christian Petersen 1851–53 da., Christian Nielsen 1853–56, Peder Pedersen Bjerg 1857 da, Anders Møller Christensen 1858 da, Lorenz Lorenzen, præp. 1859 ... da. Johann Chr. A. Schytte 1862 da.

HULVEJ-BREDEBJERG distriktsskole, 2 kl., 206 børn i 1857, ny oprettet i 1856 for 5468 rdlr; kongen skænkede af det Carstenske legat 1600 rdlr og ydede årligt 200 rdlr til andenlæreren.

Et fattigt og vanskeligt skoledistrikt.
Hovedlærer: Christian Nielsen 1856–64 aut.

Elementarlærere: Paul Chr. Hansen, præp. 1856, Asmus Peter Tüxen aut, Frederik Hansen, præp. 1860 da, Hans Nielsen Timmermann ... 1864 da.

NØRRE JØRGENSBY distriktsskole, Adelby s., 2 kl., 136 børn i 1854. Formuende forældre sender deres børn til Flensborg; ministeriet bevilger en 10 årig pengehjælp på 200 rdlr til udvidet undervisning i engelsk, matematik og tegning.

Hovedlærere: Hans Christian Ebsen 1821–64 ty, Matz Matzen 1864 da.
Elementarlærere: Lauge P. Joh. Kyster 1851–55 da, Hans Jørgen Martensen 1856–57 da, Christian Fr. Aug. Martens 1861 da, Lorenz Petersen 1861–62 da, Knud Nielsen Timmermann 1863–64 da.

I 1861 underviste 4 privatlærerinder hos Iversen, Fruerlund, Kühlmann på

Sønderupgård, Chemnitz i Tved og hos Göttig i Adelby.

TASTRUP distriktsskole, Adelby s., 1 kl., 43 børn i 1854.

Hans Chr. Sommersted 1844–81 da.

TVEDSKOV biskole, Adelby s., 38 børn i 1832, et fattigt skoledistrikt, kun bolig for ugift lærer i 1852, ringe løn.

Thade Peter Heinrich 1850–51 da, Christian Nielsen 1851–52 da, Knud Ernst Kallesen 1852–54 da, Frederik Sørensen, præp. 1855, Jeppe Julius Jepsen 1858 da, Lorents Frands Nordstrøm 1859–61 da, Jes Peter Jacobsen 1863–65 da.

BOV SOGN

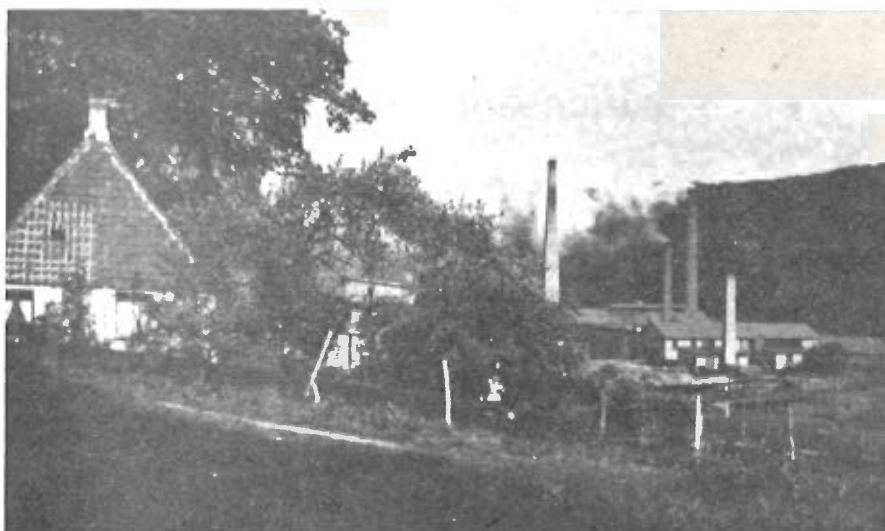
bov degneskole, 2 kl., 151 børn i 1857, ny skole opført i 1839.

Hovedlærer: Wilhelm Jensen 1849–87 ty.

Elementarlærere: Hansen, præp. ... 1851, Jens Schmidt Bjerrum 1851–53 da, Peter Christian Lassen 1853 da, Niels Kirkmann Christensen 1854, Johann

Jacob Bügge 1855 da, Hans Jacob Jensen 1855–74 da.

BOMMERLUND biskole, 30 børn i 1857. Peter Henning Asmussen ... 1854, Jes Jessen 1854–55 ty, Kampmann-Jørgensen 1856–57, Rasmus Nielsen 1857–66.

Kobbermølle skole.

KOBBERMØLLE distriktsskole, 1 kl., 50 børn i 1857.

Skolen var lukket under treårskrigen, da Kruså kobbermølle lå stille. Fabrikens ejere i 1852, hr. Danielsen og hr. Görissen i Flensborg, lønner og ansætter læreren under forbehold af kirkevisitatoriets stadfæstelse og tilsyn. Hans Hinrich Böttger 1850–53 ty, Jørgen Peter Hansen 1853–56 da, Leonhardt A. Th. Dreesen 1856–65 ty.

KOLLUND distriktsskole, 1 kl.
Christian Sørensen 1829–63 ...
Hjælperlærer: Nis Nissen 1863 da.

KRAGELUNDMARK distriktsskole, 1 kl., 28 børn i 1857, ringe løn.

Lorenz Lorenzen Hamann 1850–67.

NYHUS distriktsskole, 1 kl., 48 børn i 1857, oprindeligt sammen med Bov, oprettet i 1839. Til Nyhus skole hører Klus, Klusris og gården Wassersleben i Sosti.

Johann Frederik Geipel 1848–69 da.

VEJBÆK distriktsskole, 1 kl., 40 børn i 1857.

Detlef Martin Hansen 1825–62 ty, Johan Chr. Aurelius Schytte 1862–64 da.

EGGEBÆK SOGN

EGGEBÆK degneskole, 1 kl., 76 børn i 1857.

Thomas Petersen 1833–65 ty.

Hjælperlærer: Lorents Boisen Petersen 1863–64 da.

Esperstoft skole, opført 1807, udvidet 1859, tilbygningerne i midten og til højre i 1930'erne, nu nedlagt som skole.

BOLLINGSTED distriktsskole, 1 kl., 61 børn i 1857, ny skolebygning 1859. Peter Jacob Siemonsen 1840–55 da, Johann Nic. Sieberkrob 1855–62, Johann Chr. Frederiksen 1862–69 da.

ESPERSTOFT distriktsskole, 1 kl., 67 børn i 1857, skolebygning opført i 1807, udvidet i 1859. Christian August Møller 1845–84 ty.

JERRISHØJ distriktsskole, 1 kl., 40 børn i 1857. Mathias Thomsen 1826–62 da, Jens Jacobsen 1862–64 da.

LANGSTED distriktsskole, 1 kl. 59 børn i 1857, bygningen opført 1842, udvidet 1859.

Andreas Samuelsen 1848–51 da, Andreas Christian Habig 1851–59 da, Thomas Peter Albertsen 1859–63 da, Asmus Lucassen 1864–70 da.

TORNSKOV-KELDBÆK biskole, 28 børn i 1857.

Johann Nic. Sieberkrob 1849–50, Hans Christian Magnussen 1851–52, Hans Henrik Lassen 1852–57 da, Peter Christian Engel 1857–61 da, Lorents Frands Nordstrøm 1861–64 da.

ESGRUS SOGN

ESGRUS SKOVBY degneskole, 2 kl., 100 børn.

Hovedlærere: Jes Karstens (også Carstens) 1818–55 (substitut for degn Karstens; Andreas Martin Franzen 1853–54 da), Mathias Lorenzen 1854 da, Christian Møller Nissen 1855 da, Jørgen Hansen 1855–64 da.

Elementarlærere: Johann P. H. Petersen 1856–57 da, Asmus Lucassen 1857–58 da, Asmus Paulsen, præp. 1858....

BOJUM distriktsskole under godset Rundhof (Runtoft), patronatet midlertidigt 1853 til kammerherre, baron v. Plessen, i 1860 til Flensborg kirkevisitationarium, 2 kl., 160 børn i 1851, et fattigt skoledistrikt, dårlige skoleforhold,

idelig skiftende hjælpelærere, flest præparander, i overfyldte klasser. Bygning fra 1841.

Hovedlærere: Carl Georg Prahll 1831–55 ty, Christian Møller Nissen 1855–56 da, Peter Finke hjælpelæ. 1854–56 da, fast ansat 1856–64.

Elementarlærere: Poul Johansen Gelleff, præp. 1857 da, Thomas Clausen, præp. 1860.

KOBELLEDE distriktsskole under godset Ohrfeld (Udmark), 1 kl., 56 børn i 1861.

Lorenz Jürgensen 1827–60 da, Niels Lauridsen Lund 1860–64 da.

Hjælpelærere: Jep Olufsen Nissen 1851–52 da, Peter Finke 1852–54 da.

GELTING SOGN

GELTING hovedskole under Gelting adelige gods, hvis besidder udøvede patronatet over skolen. Dette blev ophævet ved kgl. resolution af 15. aug. 1857, og skolen blev underlagt Flensborg kirkevisitationarium. Sognet blev først i 1856 undergivet sprogreskripterne bestemmelser og modtog først i 1857 danske skolebøger. Forældrene var fattige og ligegyldige, lærerne dårligt lønnede. 2

kl., 240 børn i 1857, overfyldte klasser, 2 lærere og 1 præparand i 2 skolestuer.

Hovedlærer: John Mathias Johnsen 1846–64 ty.

Elementarlærere: Jacob Ove Sønken 1834–54 ty, Berend Petersen 1857–59 da, Asmus Lucassen 1860–63 da, Hans Peter Henriksen 1863–64 da.

GUNDELSBY distriktsskole under godset

Bojum skole 1841. Lindetræerne på nordsiden står endnu.

Georg Asmussen-skolen i Pommerby er opkaldt efter forfatteren Georg Asmussen, den betydeligste hjemstavnsdigter fra Angel. Han var søn af Peter Henning Asmussen, lærer i Pommerby. (Se denne!).

Ravnholt skole 1858.

Oehe (Ø), 2 kl. efter tilbygning i 1856, elendige skoleforhold, kun fattige børn tilbage i den danske skole.

Den danskskrevne skolekrønike brændte sammen med skolen i 1891. Lærer Paulsen beretter 1876 i den tyske embedsbog, hvad beboerne huskede om lærerne.

Hovedlærere: Hans Christian Schmidt 1833–59 ty, Andreas Nissen Koch 1859–64 da.

Elementarlærere: ofte ikke muligt at besætte embedet, om sommeren kun få børn i skole: Hans Christian Bredsgaard 1857 da.

KRONSGÅRD distriktsskole under Dyttebøl gods, 1 kl., 90 børn i 1854, ny skole i 1859.

Claus Schwennesen 1840–57 da, Johann P. H. Petersen 1858–69 da.

POMMERBY distriktsskole under Dytte-

bøl gods, 1 kl., 86 børn i 1853.

I 1857 var der 1 huslærer og 3 lærerinder hos de velstillede.

Hans H. Chr. Nissen 1847–52 da, Peter Henning Asmussen 1852–64 ty.

RAVNHOLT distriktsskole under Prisholt gods, 1 kl., 50 børn i 1850. Ny bygning 1858.

Erich Fabricius 1831–51, Andreas Friedrich Thomsen 1851–54 ty, genansat 1864–73, Mathias Lorenzen 1855–67 da.

SVAKKETORP distriktsskole under Bukhavn adelige gods. Halvdelen af godset hørte til Kappel sogn med tysk skolesprog. De fattige børn blev tilbage i den dansksprogede skole, megen modstand. 1 kl., 32 børn i 1860.

Heinrich Chr. A. Hinrichsen 1843–57 ty, Hans Jørgen Martensen 1858–60 da, Peter Christian Engel 1860–64 da.

Duborg skole. Nu dansk børnehave under navn af »Worsøe Schmidts Minde«, opkaldt efter Oluf Gunnar Worsøe Schmidt, lærer ved Duborgskolen, Folkelig dansk Realskole, 1922–33.

GRUMTOFT SOGN

GRUMTOFT degneskole, 2 kl., 119 børn i 1854.

Hovedlærer: Henning August Karstens 1832–65 ty.

Elementarlærere: Henning Asmussen 1852–54 ty, Hans Steffensen 1855–58 da, Kristian Wolf 1858....

DOLLERUP distriktsskole, 2 kl., 92 børn i 1854.

Hovedlærere: Hans Vogt 1842–50 da, Claus Peter Vethie 1850–51 da, Carsten Jakob Clausen 1851–60 ty, Christian Petersen 1860–64 da.

Elementarlærere: Villads Dystrup 1854

da, Peter Petersen 1854–60 da.

DOLLERUPSKOV distriktsskole, 2 kl., 85 børn i 1857, kun 1 skolestue.

Detlef Jakob Jensen 1810–51, Johannes Marcus Ebbesen 1851–52 da, Jens Smidt Bjerrum 1852–58 da, Andreas Nissen Koch 1858–59 da, Ninus Peter Nissen 1859–64 da.

LANGBALLE distriktsskole, 1 kl., 58 børn i 1854.

Hans Jensen 1820–55, Thade Peter Heinrich 1855–61 da, Gustav H. J. Johannsen 1862–64 da.

HANVED SOGN

HANVED degneskole, 2 kl., 136 børn i 1857, bygningen opført 1834.

Hovedlærer: Jens Andresen 1839–64 da.

Elementarlærere: Heinrich Andr. Beh-

rendsen 1854–56 da, Peter Nissen 1856–57 da, Friedrich Ludwig Hensen 1857–64 da, genansat ...1871..., Johan Andr. Jørgensen, præp. 1857, Hinrich Chr. Christiansen 1859–60.

DUBORG distriktsskole, 1 kl., lejet lokale, under inspektion af præsten ved St. Marie kirke i Flensborg.

H. H. Christiansen 1827–55, Johann Christian Jensen 1855–57 da, Hans Peter Krogh 1859–63 da, Kristen Sandal Jeppesen 1863–64 da.

ELLUND biskole, efter 1856 distriktsskole, 1 kl., i 1857 2 kl., 92 børn i 1857. Heinrich Andr. Behrendsen 1850–51 da, Nis Andresen 1851–53, Frederik Petersen 1853–57 da, Hans Asmus Brammer 1857–58 da, Jens Madsen 1858–64 da.

FRØSLEV distriktsskole, 1 kl., 100 børn i 1857.

Johannes Chr. Thomsen 1833–52, Christian Lorenzen 1852–63 da, Johannes Enevold Knudsen 1863–64 da, Hans Peter Jepsen, præp. 1860.

HARRESLEV distriktsskole, 2 kl. fra 1851, 119 børn i 1857, egen skole opført i 1834, 2 fag tilbygget i 1851. Til embedet hørte 12 tdr. land!

Hovedlærere: Christian Petersen 1833–51 ty, Peter Lasthein 1851–55 da, Andreas Madsen Møller 1855 da, Calle Jepsen Thomsen 1855–64 da.

Elementarlærere: Rasmus Strøjer 1851–52 da, Mikkel Christian Jensen 1852–da, Jørgen Hansen 1853 da, Johann Chr. C. Anthonisen 1853–55, Niels Kirkemann Christensen 1855.

Præparander: Hans Rasmus Bobjerg 1855–57 da, Tycho Jessen 1857–58, Hans Bendix Hansen 1858–60, Sophus Beeken 1860–62, Thomas Peter Clausen 1862–64.

HAVRUP distriktsskole, 2 kl., 106 børn i 1857.

Næsten hele landsbyen nedbrændte ved lynnedslag 15.8.1860, 107 mennesker blev husvilde (Lastheins erindringer).

Hovedlærere: Nicolai Jensen Doose 1831–66 ty.

Elementarlærere: Johann Nic. Sieberkrob 1851–53, Peter Nissen 1853–56 da, Peter Andersen, præp. 1856..., Peter Asmussen, præp. 1859...

HUSBY SOGN

HUSBY degneskole, 2 kl., 120 børn i 1857, »med ¼ bols jorder, tiende, accidentser af hele sognet og en køn anseelig bolig, et af de bedst aflagte skolekald i Angel, ja måske i hele Slesvig.« Aleth Hansen.

Hovedlærere: Lars Hansen 1820–50 ty, genansat 1864–66, Fr. Meisler 1850–51 da, Andreas Samuelsen 1851–64 da.

Elementarlærere: Hans Lassen 1851–54

da, Friedrichsen 1855..., Nissen, præp. 1857....

OKSAGER distriktsskole, 2 kl., 90 børn i 1860.

Hovedlærere: Paul Paulsen 1838–52 ty, Jørgen Peter Trausted 1852–63 da, Hans Peter Krogh 1863–64 da.

Elementarlærere: Lundbæk, præp. ... 1857....

HYRUP SOGN

HYRUP degneskole, 2 kl., 138 børn i 1861, bygning opført 1827.

Hovedlærere: Thomas Jessen 1815–52 ty, Johannes Marcussen Ebbesen 1852–62 da, Christian Hinrich Bielefeldt 1862–70... da.

Elementarlærere: Andreas Martin Franzen 1852–53 da, Svend Petersen 1853–55 da, Johs. Holst, præp. 1855, Niels Chr. C. W. Seierup 1857... da, Povelsen, præp. 1860....

Oksager skole 1833.

Jørl kirke og Lille Jørl skole.

JØRL SOGN

LILLE JØRL degneskole, 1 kl., 52 børn i 1857.

Hans Christian Carstens 1850–64 da.

Hjælperlærer: Lorenzen søger afsked i 1864.

STORE JØRL distriktsskole, 1 kl., 67 børn i 1857.

Store Jørl og biskolerne i Janneby og Stiglund blev i 1857 nedlagt, og børnene blev henvist til den nyoprettede distriktsskole i Rimmelsbjerg.

Hans Lorenz Lorenzen 1849–57, i Rimmelsbjerg 1857–64.

JANNEBY-STIGLUND biskole, nedlagt i 1857.

Johann Christian Antonissen 1850–52,

Johan Nic. Sieberkrob 1852..., Lorenz Petersen 1855–56 da.

RIMMELSBJERG distriktsskole, oprettet 1857, 118 børn i 1861.

Et utaknemligt kald! Overklassen om vinteren 4 dage ugentlig, om sommeren kun hyrdeskole, elementarklassen om sommeren hver dag, om vinteren 2 dage ugentlig.

Hans Lorenz Lorenzen 1857–64.

SOLLERUP distriktsskole, 1 kl., 47 børn i 1857.

Hans Christian Magnussen 1846–51, Andreas Frederik Ketelsen 1851–55, Thomas Tüxen 1855–59, August Erich Wilhelm Petersen 19.5.1860–27.6.1860 da, Peter Nissen 1860–61 da, Nis Frederiksen Kjær 1862–64 da.

Hjælperlærer: Gustav H. J. Johannsen november 1861–december 1861 da.

KVÆRN SOGN

KVÆRN degneskole, 2 kl., 100 børn i 1857, bygningen opført i 1822.

Hovedlærere: Claus Clausen Bötger 1816–63 ty, Thade Peter Heinrich 1863–66 da.

Elementarlærere: Peter Henning Asmussen 1851–52 ty, Johann Christian Jensen 1852–55 da, Heinrich Georg

Karstens 1857–59, Preben Hübe 1859 da, Peters ...1861...

KALLEBY distriktsskole, 1 kl., 47 børn i 1857.

Hans Jacob Manzen 1846–54 ty, Svend Petersen 1855–58 da, Peter Asmussen 1859–63 da, Asmus Lucassen 1863–64 da.

MUNKBRARUP SOGN

MUNKBRARUP degneskole, 2 kl., 104 børn i 1859, bygning opført i 1842.

Hovedlærere: Claus Scharff 1844–50 ty, genansat 1864–79, Claus Peter Weithie 1851–64 da.

Elementarlærere: Hans Peter Marquardsen 1854–61 da, Christian Jensen Haue 1861 da, Niels Hansen 1862–64 da.

BOKHOLM distriktsskole, 2 kl., 103 børn i 1857.

Peter Detlef Brodersen 1845–55 ty, Peter Jacob Simonsen 1855–60 da, Hans Asmus Brammer 1861–64 da.

Elementarlærere: Christian Raffenberg Levit 1854–57 da, Andreas Nissen Koch 1857–58 da, Hans Kristian Andresen 1858–59 da, Johan Andreas Jørgensen 1860–62 da, Jep Jepsen præp. 1861–62 da, Hans Christian Christensen 1862–64 da.

Bokholm lærerbolig 1818–1966 og skole 1838–1966.

Oksbøl lærerbolig 1806–1967.

OKSBØL distriktsskole, 2 kl.
Hovedlærere: Thomas Jensen 1810–51,
Johan Frederik Alsen 1851–67 da.

Elementarlærere: Niels Mikkelsen Han-
sen 1855–56, Christian Peter Klein
1856... da.

NYKIRKE SOGN

NYKIRKE degneskole, 1 kl., 17 børn i
1860, lærerboligen elendig.

Peter Friedrich Karstens 1839–57 ty.
Ved kgl. resolution af 25.4.1858 blev

degneembedet foreløbig for 10 år for-
enet med præsteembedet. Det blev pas-
set af:

Bruhn, præparand, 1858, Laurits Prip
1858–62 da.

NØRRE HAKSTED SOGN

NØRRE HAKSTED degneskole, 1 kl., 41
børn i 1857, i 1860 kun 22 børn.

Forældrene taler plattysk med børnene
og modarbejder skolen, men børnene
gør gode fremskridt. Aleth Hansen.
Jacob Jansen 1832–57 ty, Ludvig V.
Kl. Lebech, hjælpelæ. 1851–54 da, degn
og førstelæ. 1857–64, var tidligere i
Hørup, bytter embede med sin sviger-
far, den gamle degn Jansen.

HØRUP distriktsskole, 1 kl., 23 børn i
1857.

Thomas Lorenzen 1815–54 ty, Ludvig
V. Kl. Lebech 1854–57 da, Jacob Jan-
sen 1857–60 ty, Jørgen Jørgensen 1860
–71...

Hjælpelærer: Svend Petersen 1853–55
da.

LINDÅ biskole, 36 børn i 1857.

Jürgen Jürgensen 1831–46 og 1852–60,
Peter Andersen Gott 1860–63, Carl
Asmussen 1863–64.

RISBRIG distriktsskole, 1 kl., 14 børn i
1860.

Claus Matzen 1800–51, Calle Jepsen
Thomsen 1851–55 da, Andreas Mad-
sen Møller 1855–64 da.

SKOVLUND distriktsskole, 1 kl., 89 børn
i 1857.

Hans Hinrichsen 1843–69.

OVERSØ SOGN

OVERSØ degneskole, 2 kl., 140 børn i
1857.

Hovedlærere: Jens Boysen (Boisen)
1814–51 ty, Severin Jensen Juhl 1851
da, Ditlev Henrik Ross 1851–64 da.

Elementarlærere: Hans Asmus Bram-
mer 1854... da, Peter Boie H. Ross,
præp. 1856... da, Johann Frederik Han-
sen, præp. 1859–61 da.

BARDERUP biskole indtil 1857, derefter
nybygget distriktsskole sammen med
Jaruplund ved »Petersholm«.

Hans Joost 1850–52, Friedrich Søren-
sen 1854 da, Thomas Tüxen 1855...,
Thomas Sørensen Plov 1857–58 da,
Hans Asmus Brammer 1858–61 da,
Rasmus Larsen 1862–64 da.

JARUPLUND biskole, efter 1857 distrikts-

skole. Skolen, der brændte i 1860erne, lå i nærheden af gården »Petersholm«.

Claus Clausen 1820–52, Hans Peter Hansen 1852–56, Thomas Sørensen Plov 1857–58 da, Hans Asmus Brammer 1858–61 da, Anton M. Th. Jacob-

sen 1861–62, Rasmus Larsen 1862–64 da.

TARP distriktsskole, 1 kl., 38 børn i 1857.

Friedrich Adolph Schmidt 1847–52 da, Johann Chr. Antonissen 1852–59, Peter Christian Jensen 1860–61 da, Bendix Clausen 1861–64 ty.

RYLSKOV SOGN

RYLSKOV degneskole, 1 kl., 40 børn i 1857.

Lorenz Andreas Lorenzen 1845–66 ty.

SIVERSTED SOGN

SIVERSTED degneskole. Pastor Sonderburg i 1854: I Siversted sogn skete overgangen fra tysk til dansk undervisningsprog på en påfaldende let måde uden forstyrrende indvirkning. 1 kl., 98 børn i 1857.

Lorenz Jochimsen 1844–50 da, Jørgen Brodersen 1850–51 da, Lorenz Duus

1851–58 ty, Berend Petersen 1858–64 da.

SØNDER SMEDEBY distriktsskole, 1 kl., 54 børn i 1857, opført i 1829.

Johann Friedrich Alsen 1846–51 da, Wilhelm Hagerup 1851–53 da, Christian Petersen 1853–60 da, Johann Chr. Antonissen 1860–64.

STENBJERG SOGN

STENBJERG degneskole, 2 kl., 86 børn i 1854, opført 1830.

Hovedlærere: Boye Cornelius Knutz 1814–62 ty, Johan Andreas Jørgensen 1863–64 da.

Elementarlærere: Hans Jensen 1851–55 da, Peter Jørgensen Schmidt 1855–56 da, Mads Christensen 1857 da, Laurits

Peter Jepsen, subst. 1858–60, Peter Asmussen 1858–59 da, Laurids Madsen 1860–61 da, Jørgensen, subst. 1862, Jürgensen 1864, Peter Hansen 1864.

STENBJERGSKOV distriktsskole, 1 kl., 66 børn i 1854.

Carl Peter Brodersen 1843–71 da.

STERUP SOGN

STERUP sogneskole, 2 kl., 94 børn i 1857, opført 1819.

Peter Thomsen, subst. 1827–34 ty, degn og læ. 1834–51, genansat 1864–78, Severin Jensen Juhl 1851–64 da.

Elementarlærere: Wilhelm Ferd. Thomsen ...1852 ty, Niels Lauridsen Lund 1852–57 da.

ANEBY (BRUNSBØL) distriktsskole, 1 kl., 66 børn i 1857.

Hans Peter Thomsen 1836–51 ty, genansat 1864, Jørgen Hansen 1852–54 da, Niels Mikkelsen Hansen 1854–58 da, Nikleander Nissen 1858–60 da, Hans Chr. Andresen 1861–64 da.

Store Solt skole.

STORE SOLT SOGN

STORE SOLT degneskole, 2 kl., 116 børn i 1857.

Hovedlærere: Asmus Hansen 1839–50 ty, genansat 1864–78, Paul Nissen 1850–60 da, Nikleander Nissen 1860–64 da.

Elementarlærere: Johannes Holst, præp. 1851–52, Sørensen 1852–53, Peter Høy 1853–54 da, Hans Christian Heick 1854–57 da, Hans Asmus Brammer 1857–58 da, Rasmus Nissen 1858–61 da, Frederik Kristensen 1861–64 da.

LILLE SOLT SOGN

LILLE SOLT degneskole, 2 kl., 101 børn i 1857.

Hovedlærere: Hans Göttsche 1828–52 da, Carsten Nielsen Kaysen 1852–57 da, Claus Schwennesen 1857–69 da.

Elementarlærere: Jep Olufsen Nissen 1851 da, Asmus Lucassen ...1854... da, Jacobsen, præp. 1857, Christian Jessen

Filskov 1859...

ESTRUP-KOLLERUP biskole, fra 1852 distriktsskole.

Hans Paulsen 1833–51, Christian Nielsen 1852–57 da, Niels Lauridsen Lund 1857–60 da, Niels Chr. C. W. Seierup 1860–64 da.

STORE VI SOGN

STORE VI degneskole, 2 kl., 111 børn i 1857, opført i 1823.

Hovedlærere: Jes Schmidt 1828–54,

Peter Lasthein 1855–61 da, Lauge Peter Joh. Kyster 1861–64 da.

Elementarlærere: Lorenzen 1851, An-

Sørup degnehus 1765. Nedrevet 1952.

dreas Madsen Møller 1851–55 da, Johann Chr. C. Anthonisen 1855–59.

LILLE VI distriktsskole, nyoprettet 1857. Frederik Petersen 1857–59 da, Claus Peter Petersen 1859–90 da.

LYNGRÅ distriktsskole, oprettet i 1858. Hans Kristian Andresen 1858–61 da, Niels Peter Nielsen 1861–64 da.

SILLERUP distriktsskole, 1 kl., 61 børn i 1857.

Peter August Thomsen 1847–81 ty, Niels L. Lund, hjælper. 1851–52 da.

SKOVBØL distriktsskole, 1 kl., 40 børn i 1857.

Lorens Duus 1845–51 ty, Jacob Bottler 1851–52 da, Siewert Christiansen 1852–54 da, Mikkel Christian Jensen 1854–59 da, Laurits Peter Jepsen 1860–64 da.

SØRUP SOGN

SØRUP degneskole, i 1854 2 kl., 210 børn; i 1857 3 kl., 206 børn, hovedlæ., fast ansat andenlæ. og præp., megen modstand, vanskelige arbejdsvilkår.

Hovedlærere: Nicolaj Peter Ley 1848–50 ty, genansat 1864–65, Jens Peter Kloster 1850–64 da.

Elementarlærere og præparander: Andreas Friedrich Thomsen 1850 ty, Vilhelm Hagerup 1851 da, Carsten Nielsen Kaysen 1851–52 da, Simon Knud-

sen Lund 1854–56 da, Peter Christian Lassen 1856–57 da, Heinrich Kaufmann præp. 1855–57, Karl Emil Hansen 1857, Kristian Wolf 1857–58, Hans Steffensen 1858 da, Lorenz Reimer Kraft, præp. 1858–59, Heinrich Kristian Gentzen 1858–59 da, Adolf Mikkelsen 1858, Thomas Simonsen 1859, Jørgen Petersen, præp. 1859–60 da, Kristian Jessen Refshauge 1860, Andreas Petersen Riis, præp. 1860, Hans Sørensen 1860–64 da.

Svendsby skole 1807.

SVENDSBY distriktsskole, 1 kl., 59 børn, et meget vanskeligt og stridbart skole-distrikt, i 1857 mødte 5 privatlærere ved visitatsen – børnene vel forberedte. Skolebygning 1807.

Carl Thomsen 1848–51 ty, Jep Olufsen Nissen 1851–58 da, Hans Steffensen 1858–64 da.

FLADSBY distriktsskole, 1 kl., 90 børn, forældrene meget modvilligt indstillet.

Peter Johannesen Jürgensen 1828–55 ty, Lauge P. Joh. Kyster 1855–58 da, Hans Jürgen Martensen 1860–64 da.

Hjælperer: Johann Friedrich Feddersen 1852–55 ty.

VALSBØL SOGN

VALSBØL degneskole, 2 kl., 100 børn i 1854, dansktalende sogn; skolen brændte 24.2.1858, blev genopført med 2 skolestuer og god lærerbolig.

Hovedlærere: Johann Heinrich Car-

stens 1846–51 ty, Friedrich A. Schmidt 1851–58 da, Jeppe Julius Jepsen 1858–64 da.

Hjælperer: Diedrich J. Holst 1858–59 da.

VANDERUP SOGN

VANDERUP degneskole, 2 kl., 148 børn i 1854. Ild fra nabohuset antændte 16.4. 1859 også skolen, der brændte med sognebibliotek og duplikat af kirkebøgerne, skolen nyopført, et lån på 1000

rldr. afbetalt i løbet af 3 år. I sommeren 1857 var hele ældste klasse på nær 8 børn dispenseret fra regelmæssig skolegang.

Valsbøl skole 1858.

Hovedlærere: Andreas Chr. Chr. Holdt 1849–51 ty, Lorenz H. Henningsen 1851–67 da.

Elementarlærere: Friis, præp. 1854, Claus H. J. Becker 1857..., Hans Peter Holst 1860....

LYKSBERG FLÆKKE OG SOGN

LYKSBERG flækkeskole, 2 kl., 133 børn i 1854, bygningen opført 1815. Heinrich Ferdinand Steffensen 1846–51 ty, genansat 1864–81, Andreas Chr. Chr. Holdt 1851–64 ty.

Elementarlærere: Berend Petersen, fast ansat 1852–53 da, Henrik Kaufmann,

præp. 1857–59 da, I. J. Juhler 1859, Jörgen Christian Hende 1859, Hans Christian Bredsgaard 1861–64 da.

Anna Sophie Hansen, lærerinde i håndgerning for piger ved industriskolen 1810–57.

Gottorp provsti

BØL SOGN

BØL degneskole, 2 kl., 106 børn i 1854, bygningen opført 1826.

Hovedlærere: Hans Jensen 1819–54 ty,

Matz Matzen 1855–59 da, Carsten Jakob Clausen 1860–64 ty.

Elementarlærere: Jacob Peter Drostrup

1852..., Johann Chr. Frederiksen 1856–57 da, Axel V. H. Nielsen 1862 da, Kristen Jeppesen 1862–63 da, Carl Jepsen 1863 da.

I 1854 en privatskole med kirkevisitatoriets tilladelse ved Peter Asmus Jessen, dim. Tønder 1852, 28 børn.

MÅRKÆR VESTERSKOV distriktsskole, 2 kl., 120 børn i 1854.

Hovedlærere: Johann Fred. C. Höck 1850–51 ty, Christian Petersen 1851–64 ty.

Elementarlærere: August Petersen 1853, Johann P. H. Petersen 1855... da, Chr. Petersen 1863....

FARENSTED SOGN

NØRRE FARENSTED degneskole, 2 kl., 140 børn i 1851, bygningen opført 1825.

Hovedlærere: Wilhelm Friedrich Callsen 1850–57 ty, Peter Christian Grün 1857–63 da, Jørgen Petersen Trausted 1863–64 da.

Elementarlærere: Heinrich Wolf 1852, Hermann Andersen 1853 da, Andreas J. Jacobsgaard 1853–54 da, Peter Christian Engel 1854–57 da, Lienhardt 1857 da, Carl Frederik Siemonsen 1863... da.

Privatlærer hos baron v. Gersdorf på Farenstedgaard i 1854 seminarist fra Segeberg Chr. Scharf.

SØNDER FARENSTED distriktsskole, 1 kl., 35 børn i 1857.

Hans Hinrich Hansen ...1850, Fedder Horn 1850–51, Lorenz Jochimsen 1851–55 da, Hermann L. D. Asmussen 1855–76 da.

Præparand i 1851: Peter Andr. Authorsen 1851–52.

STOLK distriktsskole, 1 kl., 90 børn i 1851, endnu i 1849 kunne kun et værelse i lærerboligen opvarmes.

Johann Langholz 1834–64.

Hjælperlærere: Hermann D. L. Asmussen 1853–55 da, Hans Aug. W. Hansen 1855–60 da, Gustav H. J. Johannsen 1860 da, Johann Christian Friedrichsen 1862 ty, Jes Erichsen Bang ...1863....

HAVETOFT SOGN

HAVETOFT degneskole, 2 kl., 119 børn i 1857, bygningen opført 1837.

Hovedlærere: Matz Matzen 1850–55 da, Peter Jensen Geleff 1855–61 da, Thade Peter Heinrich 1861–63 da, Thomas Peter Albertsen 1863–98 da.

Elementarlærere: Thade Peter Heinrich 1853–54 da, Peter Christian Engel 1854 da, Christensen ...1861, Mads Larsen 1861, Claus Chr. Jacobsen ...1863... da.

HAVETOFTLØJT distriktsskole, 2 kl., 100 børn i 1851, bygningen opført 1844.

Hovedlærere: Thomas Thomsen 1806–

52, Peter Jensen Geleff 1852–55 da, Johann Jacob Bügge 1855–71... da.

Elementarlærere: Frederik Vilhelm Thiesen 1856 da, Asmus Peter Tüxen 1857–59, Carl Asmussen ...1861..., Paul Nielsen Skau ...1863....

KLAPHOLT distriktsskole, 1 kl., 38 børn i 1851, ny skolebygning i 1846.

Jürgen Elias ...1850 ty, Peter Jensen Geleff 1851–52 da, Peter Andr. Authorsen 1852–71...

Hjælperlærere: Hans H. Th. Clausen 1851–52.

TORSBALLE distriktsskole, 1 kl., 46 børn

Nørre Farensted skole, 1824, ligger på ydersiden af kirkegården. Denne anbringelse er ret hyppig og viser tydeligt skolens gamle forbindelse med kirken.

i 1857, bygningen opført 1842. Lærer N. H. Hinrichsen andrager i 1846 indstændigt om at få stengulvet i lærerboligen udskiftet med bræddegulv, men

præsten bemærker, at man måske kunne tage 1 værelse ad gangen!

Peter Paulsen 1851–53, Hans Lassen 1853–71....

NØRRE BRARUP SOGN

NØRRE BRARUP degneskole, 2 kl., 90 børn i 1857, fast andenlærer med kaldsbrev; bygningen opført 1828, nybygning i 1844.

Hovedlærere: Jürgen H. Jochimsen subst. 1832–36, fast ansat 1836–55 ty, Marx Nicolai Brix 1855–76 da.

Elementarlærere: Christen Joh. Juul 1853–57 da, Lorenz Fr. Nordstrøm 1857–58 da, Hans Peter Henriksen 1863–64 da.

I 1857 3 privatskoler i sognet: Johannes A. Th. Carstens i Nørre Brarup, Johannes Peter Chr. Petersen på Svan-

holm, seminarist Marten i Bynderis.

SKÆGGERØD distriktsskole, 1 kl., 100 børn i 1854, ingen hjælpelærere, bygningen opført 1825, benyttes stadig.

Joseph Fr. Chr. M. Hayn 1847–56 ty, Adolph Chr. Ahrendsen 1856–76 da.

Præparand i 1857: Christian Josephsen Clausen da.

RYGGE distriktsskole, 1 kl., 65 børn i 1861.

Nicolai Ohlsen 1824–51, Jürgen Christian Sonn 1851–59 ty, Michael Christian Jensen 1860 da, Hans Andreas Mass 1861–71 da.

SATRUP SOGN

SATRUP degneskole, indtil 1860 2 kl., 202 børn i 1857, i 1860 3 kl. med 206 børn, fast elementarlærer og præparand, ny skole i 1829.

Hovedlærere: Johann Christian Schütt 1820–55 ty, Hans Pahl 1855–86 da.

Elementarlærere: Claus Nissen 1851–52 ty, Rasmus Pedersen Strøier 1852–56 da, Friedrich L. Hensen 1856–57 da, Peter Andersen Gott ...1859..., Berthel Petersen 1861, Jacob Jacobsen

...1863... da, Carl Jepsen 1863–64 da.
Præparand: Mathias Petersen 1860....

RYDDE distriktsskole, 1 kl., 50 børn i 1850.

Nicolai Matzen 1817–52 ty, Hans H. Chr. Nissen 1852–55 da, Peter Christian Grün 1856–57 da, Hans Henrik Lassen 1857–60 da, Johannes P. J. Johannsen 1860–64 da.

STRUKSTRUP SOGN

STRUKSTRUP degneskole, 1 kl., 98 børn i 1851; der burde ansættes en underlærer, men den gamle Møller (pens. i 1848) får pension (Boesen i 1854), ny skolebygning i 1851, men fremdeles gammel lærerbolig.

Hans Hinrich Herzog subst. 1843–48, ansat 1848–53 ty, Peter Ingw. Petersen 1853–64 ty, genansat 1864–74.

Hjælperere: Peter Nyholm 1860... da, Martin Juul Nyholm ...1863... da.

TREJA SOGN

TREJA degneskole, 2 kl., 192 børn i 1858, 3 kl. i 1861, 200 børn, andenlærer og præparand i samme skolestue.

Hovedlærere: Henning Thomsen 1822–55 ty, Hans H. Chr. Nissen 1856–64 da.

Elementarlærere: Claus Jepsen 1853 da, igen 1860–63, Lorenz Petersen 1856 da, Gustav Johannsen, præp. 1858 da, Johannes Johannsen 1860 da, Christian

Lorenzen 1858, Anton Jacobsen 1860 da.

SØLVERSTED distriktsskole, 1 kl., 67 børn i 1858, bygningen opført i 1832, kun 528 kvadratfod = 50 kvadratmeter og alt for lille.

Burchard Fr. Johannsen 1841–64.

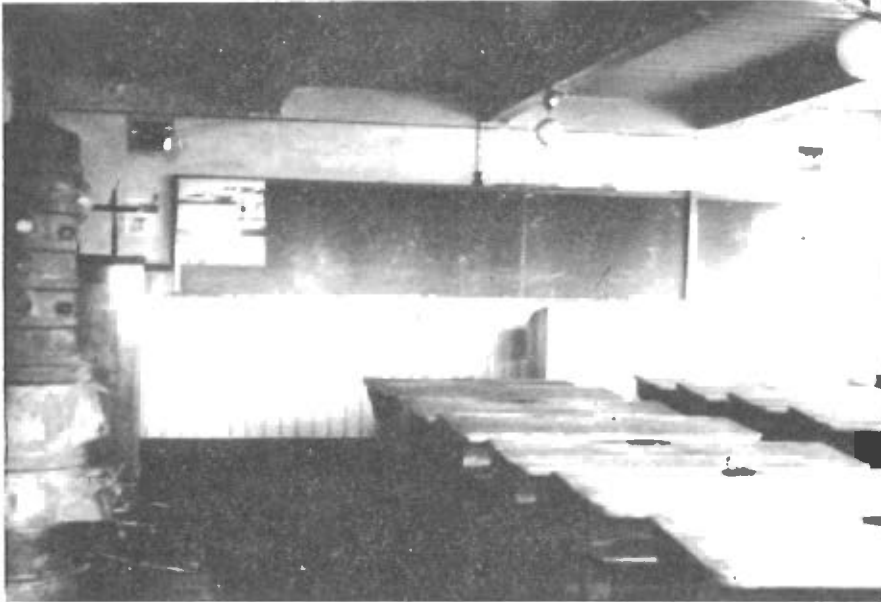
Hjælperere: Christian Joh. Juul 1851–53 da, Gustav H. J. Johannsen 1858–59 da, seminarist Hansen 1861, Carl Chr. Hoffmann ...1864 da.

TUMBY SOGN

TUMBY degneskole, 2 kl., 112 børn i 1855, bygningen opført i 1816.

Hovedlærere: Henrik Schade 1842–51 da, Hans Pahl 1850–55 da, Lorenz Jochimsen 1855–84 da.

Elementarlærere: Claus Nissen 1852–54 ty, Claus Wanneck, præp. 1856, Johan L. Matthiesen, præp. 1860, Asmus Jacobsen ...1863... da.

Den statelige skole i Strukstrup fra 1851 var rummelig og splinterny, da Henrik Lassen (1839–1934) gik i skole. Den fremtrædende dansksindede slægt, gårdejerne Henrik Lassen, hans søn Peter Lassen (1866–1938), medlem af Slesvig kreds dag, og sønnesønnen Detlef Lassen (f. 1913), medlem af Slesvig kreds dag, har slidt disse bænke. Det har Detlef Lassens søstre, børnehavederne Marie (»tante Midde«, f. 1911) og Margarethe (»tante Grethe«, f. 1918) Lassen også. Men hans tre døtre gik i den danske Henrik Lassen Skole i Strukstrup og i Ansgarskolen i Slesvig. Skolen blev nedrevet omkring 1968, da den ikke længere svarede til tidens krav. Foto 1960.

ØLSBY SOGN

ØLSBY degneskole, 1 kl., 66 børn i 1855. Jürgen Hinrich Lausen 1855–65 da.
Claus Christian Jensen 1846–55 ty,

Tønder provsti

AVNTOFT SOGN

AVNTOFT degneskole, 1 kl., 75 børn i 1863.

Hovedlærer: Thomas Johannsen 1837–84 ty.

ROSENKRANS biskole.

Knud Ernst Kallesen 1851–52 da, Lorenz Christiansen 1852–56 da, Thorkild Thomsen 1856–57, Johan Jacob Heinsen 1857–58, Karsten J. Karstensen 1858–63 da, J. Jensen ...1864.

BRARUP SOGN

BRARUP degneskole, 1 kl., i 1863 107 børn; skolen brændte i 1854, en ny bygning blev rejst og gælden betalt i 1858.

Paul Ketelsen 1823–55 ty, Peter Anneus Haderup 1855–91 ty.

Præparander: Hans Emil Carstensen

...1854... da, Ludvig E. Th. Todsen ...1863....

OPHUSUM distriktsskole, 1 kl., 73 børn i 1858.

Jacob Johannes Hansen 1838–61 ty, August Brodersen 1861–62 da, Claus Matthiesen 1862–63 da, Christian P. Hansen 1863–64 da.

HUMTRUP SOGN

HUMTRUP degneskole, 2 kl., 100 børn, nyt skolehus bygget i 1853.

Hovedlærere: Carsten Jensen 1807–50 ty, Wilhelm Ferd. Böhm subst. 1841–50 ty, hovedlærer 1850–78.

Elementarlærere: Peter Anneus Haderup 1851–53 ty, Matthias Jacobsen

1854–55 da, Christensen ...1859, Jens Peter Jensen 1859....

Huslærere var Hans Oldsen hos sognefoged Heinsen i Humtrup, Moritz Moritzen hos Peter H. Petersen, Kalebøl, og Sønke Petersen hos Christian Hockerup og Lorenzen på Humtruppgård.

KARLUM SOGN

KARLUM degneskole, 2 kl., i 1863 108 børn, ny skolebygning i 1859.

Hovedlærere: Peter Brandt Petersen 1841–62 ty, August Brodersen 1862–99 da.

Elementarlærere: Nis Frederik Kjær, præp. 1858–61 da, Hans Christian Høegh da, Johan Paulus Schmidt 1863....

TINNINGSTED distriktsskole, 1 kl., 64 børn i 1863, ny skolebygning i 1859.

Christian Christiansen 1830–55, Bertel Hansen Møller 1856–57 da, Christian Nic. Christiansen 1857–75....

Hjælpe lærer: Johan Lorentzen Johansen 1857–58 da.

KLÆGSBØL SOGN

KLÆGSBØL degneskole, 2 kl., 104 børn i 1861, ny skolebygning i 1854.

Boesen i 1855: et dansktalende sogn, 100 børn; reformen møder megen modstand, sognepræsten, Friedrich Wilhelm Matthiesen, burde fjernes.

Hovedlærere: Christian Uedsen 1843–59 ty, Christian Andr. Lassen 1859–62 da, Hans Carstensen 1862–70 da.

Elementarlærere: Peter Anneus Haderup 1853–55 ty.

I 1861 4 præparander, løn 20 rdlr. + fri station.

SØNDER KLÆGSBØL, oprettet i 1853 som elementarskole, 48 børn i 1861.

Peter Michelsen Jürgensen 1853–55 da, Lorenz Tychsen Hansen 1855–64.

BOSBØL biskole, 30 børn i 1860.

Lorenz Tychsen Hansen 1844–55, Carl Asmussen ...1858..., Claus Andreas Sønnichsen ...1860....

En skoleklasse i Karlum. Billedet er bestilt og betalt af Ebbe (eller Else) Schmidt i Carlum, men kan ikke tidsfæstes nøjere end til 1860'erne eller 70'erne. Men det giver et godt almindeligt indtryk af en landsbyskole i Sydslesvig. Læreren er muligvis August Brodersen.

LADELUND SOGN

LADELUND degneskole, 1 kl., 68 børn i 1861, opført i 1840'rne.
Jesper Lorenzen 1837–56 ty, Andreas Peter Maasbøl 1856–59 da, Christian Heinrich Koch 1859–64 da.

BOVERSTED vinterskole, 10 børn i 1845, 16 børn i 1863.
Christian Nic. Christiansen ...1857, Peter Chr. Jürgensen 1858, Anders Hartvigsen 1860, Hammann 1862, Heinrich

Karsten Hansen ...1863... da.

BRAMSTED biskole, 20 børn i 1862.
Hans Hansen Weibek 1845–1859, Hans Hansen 1859–1890.

VESTRE distriktsskole, 1 kl., 79 børn i 1863.

Jens Nis Gregersen 1844–51 da, Christian Andresen Lassen 1851–56 da, Heinrich Andr. Behrendsen 1856–59 da, Heinrich Petersen 1860–82 da.

»Den sidste skolemester, der virkede i dette skolehus, var bonden Christian Nicolai Christiansen. Forholdene inden døre var yderst elendige. Skolemesteren havde 8 børn og, tror jeg, også 2 køer. Lærerens bolig strakte sig sammen med stalden over 4 fag. Den anden husende, på billedet til venstre for døren, var 3 fag stor og blev brugt til skolestue. Man har fortalt mig, at klassen var så fuld af omkring 60 børn, så at læreren var nødt til at gå først ind, for ellers ville han ikke være kommet igennem. På den tid var der endnu intet kloset. Børnene måtte forrette deres nødtørft i en grøft, eller hvor det ellers kunne falde.« Christine Nielsen i *Jahrbuch für die Schleswigsche Geest* 1963. Skolen blev bygget 1859, og siden da har Tinningsted haft 2 skoler, og den anden skole var i brug i 1883.

LÆK SOGN

LÆK degneskole, 2 kl., 200 børn, opført 1843, udvidet 1857, nedbrændt 1969. Fast elementarlærer med fri bolig og brændsel + 250 rdlr., degnen betaler heraf 100 rdlr.

Hovedlærere: Georg Albert Bergen 1842–53 ty, Johann Nissen Koch, const. 1853 da, Janke Andresen 1853–65 da. *Elementarlærere:* Peter Jørgensen Schmidt 1856–61 da, Moritz Broder Moritzen 1861–66 da.

AGDRUP distriktsskole, 2 kl., 1855 fast underlærer med kaldsbrev, 140 børn. *Hovedlærere:* Nis Nielsen Jacobsen

1843–55 ty, Johann A. H. Kerstens 1856–75 ty.

Elementarlærere: Peter Michelsen Jørgensen da, Joachim Borchert ...1853, Søren Hansen Holst 1853–56 da, Knud Iver Knudsen 1857–58 da, Moritz Broder Moritzen 1860–61 da, Christian K. Paulsen 1861–67 da.

LILLEHORN distriktsskole, 1 kl., 28 børn i 1858, oprettet i 1843.

Johann A. H. Kerstens 1844–56 ty, Nikleander Nissen 1856–58 da, Nis Jørgensen 1860–80...

Læk skole 1843, udvidet 1857, nedbrændt 1969.

SANDAGER distriktsskole, indtil 1856 biskole, lønnen hævet i 1856.

Nis Jørgensen 1853–60, Jes Juhler 1860–61, Bendix Fr. Bonken 1861–65 da.

STADUM distriktsskole, 1 kl., 70 børn i 1861.

Jens Bøjsen Jensen 1846–57 ty, Knud

Iver Knudsen 1858–63 da, Karsten J. Karstensen 1863–97 da.

ØSTER SNATTEBØL distriktsskole, 1 kl., 60 børn.

Carsten Jensen 1842–55 ty, Johann Nissen Koch 1855–57 da, Søren Hansen Holst 1857–64 da.

MEDELBY SOGN

MEDELBY degneskole, 1 kl., ca. 70 børn. I S.H.S. 1853 s. 90–95 en meget udførlig beretning om skolebygning, lærer- og degneløn og om forsømmelser ved Rickmers.

Olde Hinrich Rickmers 1845–62 ty, Christian Andresen Lassen 1862–1891 ... da.

Hjælpe lærer: Peter Tranberg 1851–52 da.

JARLUND distriktsskole, 1 kl., 58 børn i 1858.

Andreas Moritz Nissen 1842–56 ty, Hans Jacob Petersen 1856–57 da, Heinrich Petersen 1858–60 da, Jes Juhler 1860–64.

Forordning af 1.8.1864 ophævede paragrafer 2c og 2d i forordningen af 8.6.1864, og undervisningsproget skulle

herefter være tysk med mindst 4 ugentl. timer dansk.

VESBY distriktsskole, 1 kl., 90 børn, skolen blev ombygget i 1858.

Jes Hansen Jessen 1841–52 ty, Peter Tranberg 1852–53 da, Joachim Borchert 1853–58 da, Jens Andersen Jens-

sen 1857–59 da, Heinrich Andr. Behrendsen 1859–64 da.

ØSTERBY distriktsskole, 1 kl., 51 børn i 1858.

Johann Nissen 1804–51, Hans Chr. Hørlyck 1851–56 da, Christian Andersen Lassen 1856–59 da, Hans Hansen Weibeck 1859–80.

SØNDER LØGUM SOGN

SØNDER LØGUM degneskole, 2 kl., 124 børn i 1858.

Hovedlærere: Markus Petersen 1848–61 ty, Hans Chr. H. Konstmann 1862–86 da.

Elementarlærere: Erik Nielsen Thyregod 1851–54 da, Hans Thøgersen Jensen 1854 da, Nis Nissen 1855–56 da, Hans Thomsen 1856 da, N. K. Christensen 1857..., Jens Peter Jensen 1859–63 da, Morten Chr. Paulsen 1860–61 da, Johan Lorenz Matthiesen 1861–63, Laurits Nicolai Voigt 1861–62 da, konstitueret degn og læ. for den næsten

blinde degn Markus Petersen.

ELLEHOVED distriktsskole, 1 kl., 32 børn i 1858.

Jens Andreas Jensen 1833–64 ty.

VIMMERSBØL biskole, 1 kl., 31 børn i 1861.

Hans Friedrich Hansen 1852..., Jacob Johannes Thomsen 1860–61 da, Claus Mathiesen 1861–62 da, Claus Matth. Duborg 1862–63, Peter Jessen Nydahl 1863–64 da, Jacob Johannes Thomsen 1864 da, Claus Matthiesen 1864–65 da.

UBJERG SOGN

UBJERG degneskole, 1 kl., 25 børn i 1863.

Lorenz Clausen 1841–63 ty, Andreas Peter Kristensen 1863–64 da.

SÆD distriktsskole, 1 kl., 65 børn.

Andreas Hansen 1841–58 ty, Jens Andersen Jensen 1859–64 da.

Husum-Bredsted provstier

FJOLDE SOGN

FJOLDE degneskole, 1 kl., 60 børn i 1845.

Marten Lorenzen 1822–51, Jørgen Beyerholm 1851–57 da, Andreas Martin Franzen 1857–64 da.

BJERRUP distriktsskole.

Claus Jessen 1823–56 ty, Hans August Jessen 1856–82 ty.

BONDELUM biskole.

Claus Jessen 1851–52, Andreas J. Jacobsgaard 1852–54 da, Hermann Andersen 1854–55 da, Thomas Thordsen, præp. 1855–56, Thomas Jessen ...1858 ..., Claus Godbersen ...1864.

HASELUND-KOLLUND distriktsskole, 1 kl., 45 børn i 1845.

Claus Jensen 1848–55 da, Hermann Andersen 1856... da, Asmus Peter Tüxen 1859–64.

HOKSTRUP-KRAGELUND biskole.

Asmus Pedersen Strøjer 1852... da, Peter Behrend Haas 1854–56 da, Jens Jensen, præp. ...1864.

LØVENSTED distriktsskole, 1 kl., 45 børn i 1845.

Jens Petersen 1828–55, Jacob Peter Drostrup 1856, Hans Joost 1856–64 da.

NORSTED-SPINKELBØL distriktsskole, 1 kl., 35 børn i 1845.

Johann Friedrich Petersen ...1855, Lorenz Heinrich Paulsen 1855–58 da, Hans Thomsen Jessen ...1864.

SOLVED distriktsskole.

Carsten Thomsen ...1851, Hans Hinrich Hansen 1851–55 ty, Thomas Peter Albertsen 1858–59 da, Johann Chr. C. Anthonisen 1859–64.

HJOLDELUND SOGN

HJOLDELUND degneskole, 1 kl., 60 børn i 1845, bygningen opført 1805 nord for kirkegården, nedbrændt i 1871.

Hans August Jessen 1848–56 ty, Hermann Andersen 1856–58 da, Jacob Peter Drostrup 1858–64.

GOLDEBÆK biskole.

Johan Aug. Nielsen ...1851, Heine Peter Lorenzen 1852–54, Lorenz Hinrich Willroth ...1863... da.

GOLDELUND biskole.

Bahne Carstensen, præp. 1851, Lorenz Broder Ketelsen 1852–54 da, Thomas Peter Albertsen 1854–55 da, Johann Chr. C. Anthonisen 1858–59, Hans Chr. Sørensen ...1864 da.

KOLKHEDE biskole, 10 børn i 1845.

Johann August Nielsen ...1863...

OLDERUP SOGN

OLDERUP degneskole, 1 kl., 75 børn i 1845.

Jürgen Jürgensen 1825–55, Andreas Martin Franzen 1855–57 da, Johann Christian Jensen ...1858 da, Hermann

Andersen 1858–64 da.

ARLEVAD biskole.

Lorenz Petersen 1856–58 da, Frederik W. Thiessen 1858–64 da.

SVESING SOGN

SVESING degneskole, 1 kl., 55 børn i 1845.

Peter Jürgen Kallsen 1846–55 ty, Johann Fr. Feddersen 1855–58 ty, Friedrich Adolph Schmidt 1858–64 da, gensat 1864–74.

ARNFJOLDE distriktsskole.

Jens Brodersen ...1850 ty, Jørgen Beyerholm 1851 da, Hans Jacob Petersen 1851–54 da, Knud Ernst Kallesen 1854–59 da, Andreas Chr. Habig 1859–71 da.

Lorenz Petersens levnedsløb er typisk for de unge lærere og de små skoler. 16 år gammel bliver han i 1855 konstitueret som lærer i Stiglund biskole, 1856 hjælpelærer i Treja og endnu samme år konstitueret lærer ved Arlevad biskole. Her bliver han, til han i 1858 kommer på Skårup seminarium. Han er den eneste indfødte fjolding, der har skrevet om Fjoldes særprægede folkemål, og ud fra denne kyndighed skrev han sig selv Lourents. Senere skabte han sig et navn som runekender og oldforsker.

BREMSBORG biskole, indtil 1855 vinter-skole.

Christian Jøns, præp. 1856, Heinrich Nic. Chr. Heidemann 1857, Erichsen 1863, Peter Andersen Gott 1863-64.

IMMINGSTED distriktsskole, 1 kl., 40 børn i 1845, bygninger opført 1815, udvidet 1859/60, derefter i brug indtil 1957. Christian Matth. Brodersen 1842-55, ty, genansat 1864-85, Claus Jensen 1855-64 da.

VESTER ORSTED distriktsskole, 1 kl., 30 børn i 1845.

Christian Jensen 1818-57 ty, Lorenz Heinrich Paulsen 1858-63 da, Claus Jepsen 1863-64 da.

ØSTER ORSTED distriktsskole, 1 kl., 30 børn i 1845.

Hans Peter Duus 1828-55 ty, Lorenz Peter Lassen 1855-57 da, Lorenz Broder Ketelsen 1857-63 da, Lorenz Heinrich Paulsen 1863-64 da.

Lærernes levnedsløb

I sprogreskripterens åremål 1851–64 gjorde 350–400 lærere tjeneste i de blandede distrikters skoler. Flere af dem var kun kort tid i landsdelen som hjælpe-lærere og præparander.

I det følgende gøres der rede for 361 læreres levnedsløb.

Der knytter sig en ikke ringe interesse til deres uddannelse, især til spørgsmålet, om den er foregået på et dansk eller et tysk seminarium. De 361 lærere fordeler sig på følgende måde.

<i>Udgået fra danske seminarier:</i>		<i>Udgået fra tyske seminarier:</i>	
Tønder efter 1857	31	Tønder før 1857	72
Skårup	81	Kiel	10
Jelling	60	Segeberg	3
andre kongerigske seminarier ...	27		
kongerigske eksamens-			
kommissioner	12		
	<u>211</u>		<u>85</u>
autodidakter og præparander			
(efter skøn)	39	autodidakter (efter skøn)	26
danskuddannede i alt	250	tyskuddannede i alt	111

Man bør dog holde sig for øje, at tyskuddannede lærere kunne være gode danske mænd og som Burchard Johannsen og A. C. C. Holdt gøre fremragende fyldest ved dansk undervisning.

Lærerne fra »andre kongerigske seminarier« fordeler sig således: Lyngby ved Grenå 8, Ranum 4, Jonstrup 5, Brahetrolleborg 4, Blågård 3, Vesterborg 2, Nustrup præstegårdsseminarium 1.

6 lærere aflagde prøve ved eksamenskommissionen i København, 3 i Århus og 3 i Odense.

Af de 361 landsbylærere var 314 født i hertugdømmet Slesvig, 23 i kongeriget, 9 syd for Ejderen, og for 15 læreres vedkommende mangler oplysninger.

Af de halvfjerde hundrede lærere rager påfaldende mange op over jævnmålet. 2 af dem blev seminarielærere, O. H. Rickmers og Chr. H. Bielefeldt,

4 blev skoleinspektører eller rektorer, Bielefeldt, Matz Matzen, P. B. H. Ross og Nikleander Nissen, og 2 viceskoleinspektører, Jens Madsen og Jens Peter Jensen. 2 blev præster, Chr. J. Clausen og Laurids Prip, og ikke mindre end 4 blev højskoleforstandere, nemlig H. A. Brammer, Kristen Sandal Jeppesen, D. H. Ross og Rasmus Prip. 2 af lærerne blev medlemmer af fællessynoden, henholdsvis af provstisynoden, Chr. K. Paulsen og Peter Asmussen, og var her med til at virke for det danske sprogs ret i kirke og skole, og dermed er vi godt på vej over i politikken.

Det er på dette område, at lærere fra sprogreskripterens landsbyskole især har gjort sig bemærket. I det helt store format gælder det Gustav Johannsen, som var Sønderjyllands danske talsmand i den tyske rigsdag i Berlin. Også Poul Geleff hører til forgrundsmændene i den politiske historie, idet han var en af de første danske socialdemokrater. De var begge tillige redaktører, og i den forbindelse kan både Chr. Nielsen, Vejbæk og A. C. C. Holdt nævnes. I dansk politik har både Gustav Johannsens broder Thomas Johannsen, Hans Sørensen og Peter Tranbjerg spillet roller, der ikke hørte til de mindste.

Lærerbogsforfattere er der ret mange af. Socialistføreren Poul Geleff havde åbenbart tænkt på at gøre sin lykke på dette område, men de, der havde mest fremgang på dette område, var dog hans barndomsbekendte Matz Matzen, samt Johannes Holst, H. Chr. Konstmann og O. D. Rickmers.

Men også på videnskabens område har lærerne gjort sig gældende. Lars Hansen var en fortrinlig botaniker, Jens Madsen hører til grundlæggerne af dansk folkemindeforskning, J. A. Jørgensen var en fremragende arkæolog, mens Lorenz Petersen tog sig af runologi og folkemål. Johann Chr. Friedrichsen gjorde sig gældende som lokalhistoriker, og A. C. C. Holdts arbejder om Flensborgs historie er højt værdsat af fagfolk. Den ejendommelige Chr. Nielsen, Vejbæk, hører til denne gruppe ved sin historiske indsigt i skatteforhold og sin bog om esperanto.

Med nævnelser af hans navn er vi kommet over i de praktiske gøremål, idet Christian Nielsen, Vejbæk, blev grundlægger af og direktør for en bank, mens Claus Nissen var med til at grundlægge en sparekasse og et mejeri. Rasmus Nielsen redigerede 2 landbrugsfagblade.

Mindre praktiske og jordbundne var forfatterne og digterne. Af dem er der 4: Hans Bendix Hansen og Chr. K. Paulsen på dansk side og L. A. Th. Dreesen og H. H. Herzog på tysk side.

Det siger en del om unge mennesker, hvad de har drevet det til under ungdomsårenes krigstjeneste. Laurids Prip og Peter Geleff blev sergenter, Wethje overkommandersergent og S. J. Juhl krigsassessor. A. F. Thomsen blev slesvigholstensk løjtnant; Frederik Kristensen og Jacob Jacobsen danske løjtnanter.

Vigtig for dommen over lærerne under sprogreskripterne som lærere er dog naturligvis de mange ytringer om deres dygtighed til at undervise. Også på dette område står de sig godt.

A

Ahrendsen, Adolph Christian, f. 18.1.1832 i Slesvig domsogn, søn af skomagermester Johan Peter Ahrendsen og Maria Elisabeth Carolina Weidemann, Skårup sem. 1854, læ. i Skæggerød, Nr. Brarup s., 30.5.1856–76, forflyttet til Nørre Brarup 26.6.1876, pens. 1.5.1899 (2586 Mk.)

Albertsen, Thomas Peter, f. 4.7.1837 i Nr. Haksted, d. 27.7.1912 i Flensborg, søn af smed Broder Albertsen i Nr. Haksted og Metta Maria Bahnsen fra Hjoldelund, Jelling sem. 1858, biskolelæ. i Goldelund, Hjoldelund s., 1854–55, læ. i Solved, Fjorde s., sept. 1858–okt. 1859, i Langsted, Eggebæk s., 1.10.1859–dec. 1863, degn og læ. i Have-toft, 15.12.1863–1898, pens. LA Sch 309–29032.

Alsen, Johan Friedrich, f. 19.10.1812 i Tolk, Gottorp a., d. 17.10.1892 i Vor Frue s., Haderslev, søn af snedker Asmus Alsen og Cathrine Maria Maack, gift 19.10.1842 i Kappel med Charlotte Benedicta Claudine Hedvig Wilcken, Skårup sem. 1837, hjælpelæ. i Adelby 1837–1841, læ. i Måsholm, Kappel s., 1841–45, i Sønder Smedeby, Siversted s., 1845–51, i Oksbøl, Munkbrarup s., 1851–67, degn, org. og læ. i Sdr. Sejerslev, Emmerlev s., 1867–82, pens.

Aleth Hansen i 1857: meget duelig, ikke særlig egnet i dansktalende skoledistrikt. (Oksbøl).

Hos ham begyndte redaktør Jens Jensen, Flensborg Avis, sin læreruddannelse i Sdr. Sejerslev.

Andersen, Hermann, f. 5.2.1830 i Haderslev, d. 17.1.1890 i Ladegaard I, Haderslev landsogn, begr. i Skrydstrup, søn af Mette Bjerring i Haderslev, gift 1.g. med Anne Christine Elisabeth Thomsen, f. 1826 i Heide, d. 24.7.1885 på sygehuset i Haderslev, begr. 29.7.1885 i Skrydstrup, gift 2.g. 27.4.1887 i

Skrydstrup med Helene Schmidt f. Ros-sen, Jelling sem. 1853, privatist, elementarlæ. i Nørre Farensted 1853, i Bondelum biskole, Fjorde s., 1854–55, læ. i Haselund, Fjorde s., 1856, i Hjoldelund 1856–58, degn og læ. i Olderup 1858–20.4.1864, afskediget, boede et år i Heide, derefter i Haderslev, degn og læ. i Skrydstrup 4.10.1867–1.5.1889, pens.

Andresen, Hans Kristian, f. 21.10.1836 i Skovlund, Medelby s., d. 30.9.1904, søn af gdr. Johan Peter Andresen, Meden, Valsbøl s., gift med Catharina Marie Andresen, Jelling sem. 1858, læ. i Bokholm, Munkbrarup s. 1858–59, i Lyngrå, Store Vi s., 1859–61, i Aneby, Sterup s., 1861–64, afskediget, uden embede 1864–65, læ. i Jardelund, Medelby s., 1865, degn og læ. i Valsbøl 1865–67, pens. p. gr. af sindslidelse.

Andresen, Janke, f. 24.7.1820 i Vester Klangsbøl, Klangsbøl s., d. 20.2.1865 i Læk, søn af Boye Andresen og Maria Paulsen, gift 28.3.1856 med Anna Catharina Boysen, Jelling sem. 1848, læ. i Magstrup, degn og læ. i Læk 1853–65.

Andresen, Jens, f. 13.3.1805, søn af landmand Jens Andresen og Gunder Maria Clausen i Harreslev, Hanved s., Brahetrolleborg sem. 1825, læ. i Hanved 1839–64, afskediget. Boesen i 1854: taler begge sprog flydende, en meget dygtig lærer.

Andresen, Nis, f. 7.1.1821 i Ballum, d. 23.10.1853 i Ellund, Hanved s., (32 år gammel), søn af husmand Andreas Petersen og Ane Petersen i Ballum, læ. i Ellund, Hanved s., 1851–53, ugift.

Anthonissen, Johann Christian Carsten, (kirkebogen: Antonsen), f. 7.12.1834 i Lyksborg, død på Als, søn af husmand Hans Antonissen og Maria Christina Christiansen, undervist på tysk i Goldebæk, Hjoldelund s., konfirmeret på tysk

i 1849, ikke seminarieuddannet, hjælpe- læ. i Holkenheide, i Esgrus, i Golde- lund, Hjoldelund s., i Harreslev, Han- ved s., 1853–55, i Store Vi 1855–58, læ i Solved, Fjoldelund s., 1859–64, afskedi- get 29.3.1864 p. gr. af ukendskab til det tyske sprog, boede 1866 i Lyksborg og søgte i yderste fattigdom regeringen i Slesvig om ventepenge, men fik 21.11. 1866 afslag.

LA Sch 309 – 30270.

Antoni(ssen), Johann Christian, f. 26. 10.1817 i Goldebæk, Hjoldelund s., søn af boelsmand Christian Antoni og El- sabe Hansen, gift 26.5.1846 i Nørre Haksted med Christina Maria Amalie Christensen af Munkbrarup, f. 1817, ikke seminarieuddannet, biskolelæ. i El- lund, Hanved s., 1838–43, biskolelæ. i Janneby-Stiglund, Jørl s., 1843–52, in- valid, har kun én hånd; da han ikke kan undervise på dansk, vil pastor Hartnack ikke anbefale ham til genansættelse næ- ste vinter. Imidlertid får han ansættelse i Tarp, Oversø s., 5.7.1852 til 11.11. 1859, derefter distriktsskolelæ. i Sønder Smedeby, Siversted s., 1859 til han 7.5. 1864 bliver afskediget.

Asmussen, Carl, biskolelæ. i Bosbøl, Klægsbøl s., ...1858..., i Lindå, Nørre Haksted s., 1863–7.11.1864, afskediget.

Asmussen, Henning, f. 13.3.1827 i Hy- rup, Angel, d. 23.7.1879 i Sønderborg, søn af kådner og murermester Johann Christopher Asmussen og Margrethe Dorothea Petersen, gift 5.11.1852 med Louise Margrethe Hansen, Tønder sem. 1849, hjælpe- læ. i Gråsten 1849–50, i Flensborg 1850, soldat i den danske hær, i Grumtoft 1852–54, elementarlæ. i Mildsted 1854–59, læ. i Videbæk (Wittbeck) i Ostenfeld s. 1859–66, i Kiel 1866–69, i Sønderborg 1869–79.

Asmussen, Hermann Lauritz Diedrich, f. 11.4.1830 i Aneby, Sterup s., søn af læ. Thomas Asmussen og Herta Maria

Knudsen i Sdr. Farensted, Skårup sem. 1853, hjælpe- læ. i Stolk, Farensted s., 1853–55, læ. i Sdr. Farensted 1855–76, i Isted 30.7.1876–

Asmussen, Peter, f. 20.3.1832 i Bjern- drup, Klipleve s., d. 19.10.1906 i Flens- borg, gift 1861 med Christine Marie Christensen fra Asserballe, Skårup sem. 1856, læ. i Bjerndrup 1856–58, i Stenbjerg 1858–59, i Kalleby, Kværn s., 1859–64, i Hønkys, Egvad s., 1864–67, i Søst, Rise s., 1867–88, pens., medlem af fællessynoden, lægmandsrepræsen- tant for Åbenrå provsti.

Sdj. Arb. 1907 s. 367 og Sprogforenin- gens Almanak 1908 s. 105.

Peter Henning Asmussen. Sønnen t. h. er digteren Georg Asmussen.

Asmussen, Peter Henning, f. 20.12. 1824 i Aneby, Sterup s., d. 12.7.1868 i Ølsby, søn af skrædder Jes Asmussen og Dorothea Christine Andresen, Tøn- der sem. 1847, hjælpe- læ. i Kragelund og Bommerlund, Bov s., 1842–45, hus-

læ. hos gårdejer Hans Schmidt Tychsen på Bahrenhof i Christian Albrecht Kog 1847–49, hos forpagter L. L. Ipsen i Gelting s., 1849–51, hjælpelæ. ved degneskolen i Kværn 1851–52, læ i Pommerby, Gelting s. under Dyttebøl gods, 1852–64, degn og læ. i Ølsby 1864–68.

Boesen i 1857: flink lærer, men hænger ved det tyske.

Aleth Hansen i 1857: dygtig lærer, men taler kun mådeligt dansk.

Authorsen, Peter Andreas, autodidakt, præparand i Sdr. Farensted 1851, læ. i Klapholt, Havetoft s., 1852–71...

Boesen i 1854: flittig og nidkær, men utilstrækkelig færdighed i det danske sprog.

B

Beeken, Johann Julius Sophus, f. 11.6. 1844 i København, d. 31.5.1900, Jonstrup sem. 1865, hjælpelæ. i Harreslev, Hanved s., 1860–62, læ. i København 1865, ved Blindeinstitut 1879.

Behrendsen, Heinrich Andreas, f. 23.2. 1834, søn af murer A. Behrendsen i Flensborg, gift med Ellen Hansen, Jelling sem. 1854, biskolelæ. i Ellund, Hanved s., 1850–51, 2. læ. i Hanved 1854–56, læ. i Vestre, Ladelund s., 1856–59, i Vesby, Medelby s., 1859–64, førstelæ. i Hjordkær 19.12.1864–1891, pens.

Bergen, Georg Albert, f. 26.10.1815 i Altona, d. 1853, søn af Albert Bergen og Christine Hinriette Hardeland, Tønder sem. 1839, læ i Mariekog 1839–42, degn og læ. i Læk 1842–53. Schulzeitung für die Herzogthümer 1853, s. 128. S.H.S. 1853, s. 110.

Beyerholm, Jørgen, f. 30.10.1829 i Skrydstrup, Haderslev a., d. 5.4.1897 på Frederiksberg, søn af gdr. Jens

Knudsen Beyerholm og Anne Kathrine Søndergaard, Skårup sem. 1850, hjælpelæ. ved St.Nicolai hovedskole i Flensborg, læ. i Arnfjolde, Svesing s. 1851, degn og læ. i Fjolde 1851–57, seminarielæ. i Jonstrup 1857–96, pens. Udgi- vet: Regneøvelser for Begyndere 1863, Regnebog for Skoler 1874.

Pastor Carl Mule skriver i sit brev til Regensburg af 5.2.1853: Blandt de danske skolelærere må jeg især med ros omtale degn Beyerholm og skolelærer Jensen i Haselund, der begge arbejder med iver og dygtighed for den gode sags fremme.

Folkeskolen 1897 s. 72.

Bielefeldt, Christian Hinrich, f. 16.6. 1836 i Flensborg, d. 7.4.1900 i Haderslev, søn af skomager Bielefeldt, Skårup sem. 1855, deltog i 1857–58 i kursus for døvstummelærere i København og blev læ. ved døvstummeanstalten i Slesvig, fik oprettet en særlig dansk klasse for hertugdømmet Slesvig, degn og læ. i Hyrup, Angel, 1862–70, 1. læ. og degn i Tyrstrup i 1870, udnævnt til 2. læ. ved præsteseminariet. Da dette i dec. 1870 flyttede til Haderslev, fulgte B. med og blev 1. læ. ved St. Severin pigeskolen, i 1877 udnævnt til rektor ved den 10-klassede pigeskole og læ. i dansk ved præsteseminariet i Haderslev 1894–98. I Hyrup Skoles »Schulchronik« bd. 1, s. 53 ff. findes B.s egenhændige afskedshilsen til det skoledistrikt, han elskede så højt, samt en ret udførlig beskrivelse af hans levnedsløb indtil maj 1870.

Bjerg, Peder Pedersen, f. 28.5.1833 i Erritsø ved Fredericia, d. 1865, Jelling sem. 1857, privatist, 2. læ. i Adelby 6.9. 1857–58, læ. i Strandhuse ved Kolding.

Bjerrum, Jens Smidt, f. 3.4.1828 i Dover, Lintrup s., d. i nov. 1909 i Lunderrød, Tølløse s., søn af smed Søren Christian Bjerrum, på Snedsted sem. i 1847, flyttede med seminariet til Ranum sem.

1849, huslæ. 1849–51, hjælpelæ. i Bov 1851–52, læ. i Dollerupskov, Grumtoft s., 1852–58, læ. i Lunderød, Tølløse s., 1858–1.5.1890, pens.

Boesen i 1854: en godmodig, flink og brav lærer.

Aleth Hansen i 1857: har formået at skabe et godt forhold til forældrene.

O. C. Nerong: Das Kirchspiel Grundhof, 1895, s. 265.

Bobjerg, Hans Rasmussen, f. 31.12.1839 i Ærøskøbing, d. 19.9.1863, Skårup sem. 1860, hjælpelæ. i Harreslev 19.12.1855–1.7.1857, 2. læ. i Hillested, Maribo a., 1860, læ. i Nibe 1860, organist og 3. læ. i Præstø 1861.

Boisen, Jens, (også: Boysen), f. 27.5.1784 i Lille Solt, d. 1852 hos en søn i nærheden af Altona, søn af Hans Boysen og Marie Bjørnsen, konfirmeret i 1800, privat forberedt af degn Löck i Store Solt, Kiel sem. 1805, huslæ. hos møller og godsejer Johann Jürgensen i Norder Friedrichskog i Ejdersted, huslæ. hos provst Jacobsen i Lyksborg og senere i Grumtoft, gift tre gange, søn af 1. ægteskab Johann Frederik Øst Boysen blev advokat; degn og læ. i Oversø 1814–51, pens.

Efter »Schulchronik« ved rektor Christian Nikkelsen, Oversø.

Bonken, Bandix Friedrich, f. 18.5.1839 på Hallig Grøde, Husum a., søn af Broder Bonken og Anke Wirksen, Tønder sem. 1860, hjælpelæ. i St. Johannes s., Før, Niblum 1856–57, læ. i Sandager, Læk s., 1860–65, degn og læ. i Nebel, Amrum, 1865–93.

Borchert, Joachim, f. 1820, Skårup sem., men fik ikke eksamen, hjælpelæ. i Agdrup, Læk s. ...1853, læ. i Vesby, Medelby s. 1853–57, suspenderet, afskediget i 1858 p. gr. a. udelighed.

Botler, Jacob (kirkebogen: Botler), f. 25.2.1807 i Fredericia, d. 7.7.1852 i

Skovbøl, Store Vi s., søn af Lambert Botler og Anna Hans, gift 8.8.1834 med Karen Marie Peters, hjælpelæ. i Skanderup v. Kolding, læ. i Skovbøl 1851–52.

Brammer, Hans Asmus, f. 20.1.1837, d. 1929, søn af gdr. Christian Brammer, Tarp, Oversø s., gift med Dora Marie Christine Ottine f. Ross, f. 1836, før sem. hjælpelæ. i Oversø ...1854..., Jelling sem. 1857, læ. Ellund biskole 1857–58, i Barderup, Oversø s., 1858, i Jaruplund 1858–61, i Bokholm, Munkbrarup s., 1861–64, afskediget, læ. i nærheden af Hillerød maj 1864–71, læ. i Sønnerby, kirkesanger ved Selsø kirke 1871, forstander ved Sjøgaard landbrugsskole ved Vamdrup 1876–81, læ. i Taarnby, tillige fra 1884 forstander for Amager højskole, pens. 31.7.1899. Aleth Hansen i 1861: en meget dygtig lærer.

Den danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar. Red. af Anders Vedel, Ernst J. Borup og Fred. Nørgaard, 1939, bd. 1 s. 230, 248.

Bredsgaard, Hans Christian, f. 16.9.1838 i Hjørnlunde, Sjælland, d. 9.4.1911, exk. København 1861, 2.læ. i Lyksborg 16.9.1861–19.3.1864, afskediget, læ. i Skuldelev, Frederiksborg a., 1864–69, i Hillerød 1869, tillige amtstuefuldmægtig. Skaarup Seminarium 1803–1903, 1903, s. 110.

Brix, Marx Nicolaus, f. 16.1.1810 i Ny Bjerent, Nybøl s., Gottorp a., d. 30.3.1885 i Nr. Brarup, søn af Berend Friedrich Brix og Maria Magdalena Andresen, gift 1.g. med Anna Margretha Gunnarsen, d. 31.10.1875, gift 2.g. 22.5.1877 med Christina Rosacker, Skårup sem. 7.6.1834, hjælpelæ. ved elementarskolen St. Nicolaj i Flensborg 1834–36, medhjælper hos degnen i Adelby 1836–37, læ. i Wackendorf 1837–40, i Preetz 1840–42, i Mittelsee

1842–49, i Wandtorf 1849–53, i Bellin 1853–55, i Moldened 1855, degn og hovedlæ. i Nr. Brarup 1855–76, pens., Dbmd. Har udgivet: Der elektro-magnetische Telegraph und die elektro-magnetischen Uhren, 1855 (trykt i Slesvig). Nørre Brarup, hos forfatteren. S.H.S. 1842 bd. 1 s. 109, S.H.S. 1849 s. 658, LA Sch 309/284 80

Brodersen, August, f. 8.7.1838 i Bjerum, d. 1905 i Nibøl, søn af Carsten Brodersen og Maria Adolph Momsen, gift 1.g. i Arrild 1861 med Pauline Siessenbüttel, lærerinde i Roost, gift 2.g. med Martha Tychsøn, Tønder sem. 1860, hjælpepæl. i Roost, Arrild s., 1860–61, i Ophusum, Brarup s., 1861–62, degn, organist og læ. i Karlum 1862–99.

Pastor Bruhn i 1862: meget dygtig, børnene besøgte skolen med glæde.

Brodersen, Carl Peter Ebsen, f. 18.11.1808 i Hørup, Nr. Haksted s., søn af Ebbe Brodersen og Monika Ebsen f. Callesen fra Hørup, 2½ år på Tønder sem., 1 år på Skårup, dim. 1833, læ. i Ellund, Hanved s., 1833–35, i Skovlund, Nr. Haksted s., 1835–43, i Stenbjergskov 1843–71.

Aleth Hansen i 1857: Brodersen taler folkesproget og yder fortrinligt arbejde.

Brodersen, Christian Matthias, f. 2.8.1815 på Hallig Oland, Husum a., d. 4.9.1893 i Husum, søn af skipper Rikkert Brodersen og Margrethe Rikkerts, gift med Anna Hansen, Tønder sem. 1837, læ. i Immingsted, Svesing s., 1842–55, den 11. juli 1855 afskediget med 180 rdl. i pension p. gr. a. ukendskab til det danske sprog, læ. i Husum 1855–64, genansat i Immingsted 1864–85, pens.

Brodersen, Jens, f. 12.8.1805 i Ipersted, Mildsted s., d. 7.9.1850 i Arnfjorde, Svesing s., Tønder sem. 1828, læ. i Arnfjorde, Svesing s., ...1850.

Brodersen, Jørgen, f. 2.12.1821 i Egersund, søn af degn og læ. i Broager Mathias Brodersen og Dorothea Sophie f. Jørgensen, Skårup 1842, hjælpepæl. i Sønderborg, i Egersund 1844, i Siversted 1850–51, blev efter ansøgning afskediget p. gr. a. drukkenskab, var dansksindet, men beskyldt for at have foranlediget pastor Ebsens pludselige afskedigelse, idet han udpegede ham som »Wühler«. Pastor Sonderburg, Siversted, lagde et godt ord ind for lærer Brodersen, men forgæves. Fik ansættelse i Hatsted ved Husum og 1854 som læ. og kirkesanger i Thyrsting, Skanderborg a. LA Sch Acta XII, 2, Nr. 217. S.H.S. 1844 s. 123.

Brodersen, Peter Detlef, f. 22.7.1814 i Nibøl, Sydtønder a., d. 19.4.1890 i Pinneberg, søn af købmand Detlef Brodersen og Catharina thor Straten, gift 30.3.1846 i Lyksborg med Marianne Henriette Müller, f. 1828, datter af lærer og organist i Lyksborg Martin Müller og Anne Charlotte Marxen, Tønder sem. 1838, huslæ. på Lundsgaard i Ullerup s., 1838–39, hjælpepæl. i Flensborg, i Lyksborg, læ. i Bokholm, Munkbrarup s., 1846–55, entlediget 11.7.1855 med 160 rdlr. ventepenge, institutbestyrer i Pinneberg 1855–80.

Boesen i 1854: Brodersen er ikke uden gaver til at katekisere, men han radbrækker det danske i en alt for høj grad, hvorimod besynderligt nok hans børn svarede i et godt dansk sprog. Indstilling i 1855: Br. er en dygtig lærer med slesvig-holstenske sympatier og udøver en såre skadelig indflydelse i skolen og distriktet.

Bügge, Johann Jacob, f. 28.1.1829 i Havetoft, Skårup sem. 1854, første elementarlærer i Bov med kaldsbrev 1855, læ. i Havetoftløjt, Havetoft s., 1855–1871..., senere i Farensted. Aleth Hansen i 1858: megen ros.

Böhm, Wilhelm Ferdinand, f. 16.8.1815 i Tønder, d. 14.10.1878 i Humtrup, søn af skrædder Friedrich Böhm og Helena Lorenzen i Tønder, gift 1.g. i Humtrup 28.1.1853 med Else Maria Petersen fra Holm, d. 26.9.1853 i Humtrup, 2.g. med hendes søster Christina Petersen, Tønder sem. 1839, hjælpelæ. i Humtrup 1841–51, degn og læ. smstds. 1851–78.

Bötger, Claus Clausen, f. 13.10.1791 i Langballekov, Grumtoft s., d. 20.6.1867 i Nybøl, søn af kådner Nicolai Clausen og Adelheit Wedel, gift i Kværn 17.5.1816 med Charlotte Amalie Jordt, dim. Tønder 1813, elementarlærer i Husby 1808–10, huslæ. i Rendbjerg, Broager s. 1813–16, degn og læ. i Kværn 1816–63, pens. p. gr. a. alder og svagelighed, 320 rdlr. 1.11.1863. Aleth Hansen i 1857: en gammel trofast lærer, der taler et pænt dansk. I 1860 og 1861: er præget af alderdommen og bør lade sig pensionere. Havde været lærer i 48 år og 2 mdr. under tysk- og dansksindede præster, der alle ydede ham anerkendelse ved den årlige eksamen. Førte en skoleprotokol med korte meddelelser om skolen og en side til hver elev med antallet af årlige skoledage. Ved udskrivning af skolen skrev eleven egenhændig et bibelvers, og læreren en kort udtalelse om eleven. Fra Clausens hånd ligger 2 bind (1816–1852) med ca. 570 elever. Pastor J. V. Hansen i Kværn (1859–64) skriver 29.5.1859: Gamle degn Clausen er en rettænkende og godmodig mand, men svag overfor børnene; han er loyal og sin konge tro; han bøjer sig for sine foresattes bud, men hele hans uddannelse er tysk, hans hussprog og omgangssprog er plattysk, og han finder sig roligt i, at hans husholderske, der er ivrig antidansk, i hans påhør river ned på alt, hvad der er dansk.

Böttger, Hans Hinrich, f. 7.3.1825, Segeberg sem. 1847, læ. i Kobberrmølle,

Bov s., 1850–53, læ. i Neuen Görz, Segeberg s. i Holsten.

Pastor Peter Hansen i Bov: har kun ringe kundskaber i dansk, men da han er dygtig, må man se tiden an; en danskuddannet lærer vil møde megen modstand, selv hos de dansksindede, men tysktalende arbejdere.

Kruså Kobberrmølles ejere i 1852, hr. Danielsen og hr. Görrisen i Flensborg, lønner og ansætter læreren under forbehold af kirkevisitatoriets stadfæstelse og tilsyn.

S.H.S. 1860 s. 130.

C

Callsen, Wilhelm Friedrich, fra Stenfeld, Ulsnæs s., søn af kådner Peter Kallsen og Anna Dorothea Schmidt, gift med Margrethe Maria Carstens, Tønder sem. 1823, degn og læ. i Havetoft 1841–50, læ. ved Wilhelmineskolen i Haderslev 1850–51, degn og læ. i Nr. Farensted 1851–9.1.1857, pensioneret, nærmest fjendisk indstillet overfor danskundervisningen; nationalt upålidelig.

Carstens, Hans Christian, f. 6.9.1816 i Torsballe, Havetoft s., søn af Christian Karstens og Cecilia Kupferschmidt i Torsballe, konfirmeret 1832, derefter ansat som hjælpelæ. i Hyrup i 5 år, ½ år huslæ., på Lyngby sem. i Århus stift 1837–39, huslæ. på gården Kristianssæde, Lolland, læ. i Øster Ulslev på Lolland 1840–50, degn og læ. i Lille Jørl, Jørl s., 30.10.1850–20.6.1864, da han efter »ansøgning« blev afskediget med en pension på 300 Mk.

Efter den danskskrævne »Embedsbog for Lillejøl Skole« meddelt af konrektor Kristian Lycke, Janneby, Jørl s., 1969.

Carstens, Jes, (underskriver sig Karstens), f. 24.6.1779 i Nykirke, søn af Peter Carstensen, læ. siden 1795, degn

og læ. i Esgrus Skovby 1818–55, har i 1855 kone og børn at forsørge, er ude af stand til at undervise på dansk, skolen trives dårligt med en vikar, som den gamle læ. ikke kan samarbejde med, afskediges 11.7.1855 med 250 rdlr. i pension, hvoraf den kongelige kasse udreder 100 rdlr., medens 150 rdlr. betales af eftermanden. Dbmd. i 1845. Degn Karstens havde 18 børn; hans søn Johannes Jürgen Karstens, f. 28.6.1821, d. 12.2.1886, blev 22.2.1877 udnævnt til degn, organist og læ. i Esgrus Skovby.

Carstens, Johann Heinrich, f. 9.9.1817 i St. Marie s., Flensborg, d. 28.5.1861 i Slesvig, søn af mægler Ahrend Moritz Carstens og Dorothea Schlichting, gift i Valsbøl 12.4.1846 med Cecilia Margaretha Dorothea Eckström fra Sønderborg, datter af mægler Johann Detlef Eckström og Catharina Dorothea Hansen, Tønder sem. 1840, læ. ved Andre-sens institut i Altona, degn og læ. i Valsbøl 1846–51, efter ansøgning entlediget 17.6.1851 med 300 Mk courant ventepenge, overlærer ved pigeskolen i Slesvig 1858–61.

Carstensen, Bahne, f. 25.1.1828 i Hjoldelund, søn af bolsmand Carsten Carstensen og Maria f. Bahnsen, Skårup sem. 1853. Biskolelæ. i Goldelund, Hjoldelund s. ... 1851.

Carstensen, Hans, f. 10.10.1834 i Klokris, Lindholm s., d. 18.2.1919 i Ubjerg, søn af landmand Christian Carstensen og Hanna Hansen, g. i Ubjerg 26.10.1860 m. Mommina Wolff, f. 16.3.1831, d. 1.3.1917, datter af gdr. Lorenz Wolff og Elsabe Petersen, Tønder sem. 1860, læ. i Bjergskov, Kliplev s., 1860–62, degn og læ. i Klægsbøl 1862–70; læ. i Videbæk (Wittbeck), Ostenfeld s., 1870–99.

Carstensen, Hans Emil, f. 25.2.1836 i Tønder, d. 2.2.1861 i Højer, søn af

Asmus Nicolai Carstensen og Margarethe Matzen, g. m. Ingeborg Ketelsen, Jelling sem. 1857, præparand i Brarup ... 1854 ... læ. i Højer 1859–61.

Claus Rolfs: *Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer*, 1926, s. 135.

Anders Møller Christensen.

Christensen, Anders Møller, f. 4.3.1833 i Snebjerg, Ringkjøbing a., d. 15.10.1909 i Masnedsund, søn af gdr. Christen Pedersen og Maren Nielsdatter, gift 24.7.1862 i Tisted med Andrea Botilde Margrethe Svarre, f. 24.3.1839 i Hjørring, Jelling sem. 1857, huslæ. i Visby ved Tønder 1857, 2.læ. i Adelby 1858, læ. ved Tisted borgerskole 1858, læ. i Snertinge, Præstø a., 1862, fra 1882 formand for Sværdborg sogneråd, pens. 1.1.1906, 9.1.1895 Dbmd. K.d.R. 1903. Folkeskolen 1909 s. 522.

Christensen, Andreas Peter (også K.), f. 28.4.1839 i Hynding, Ravsted s., d. 12.8.1909 i Toftlund, søn af Andres Christensen og Anna Hansen Schmidt, gift i Ubjerg 1.12.1863 med Elise Højrup fra Rømet ved Toftlund, Tønder

sem. 1862, læ. i Allerup, Toftlund s. 1862–63, degn og læ. i Ubjerg 1863–4.5.1864, læ. i Korup, Ravsted s. 1865–66, afskediget p. gr. af edsnægtelse, læ. i Rurup, Branderup s. 1866–67, læ. i Rangstrup, Agerskov s. 1867–1904.

Hans Christian Christensen (t. v.) med sin søster og broder, gårdejer og hjulmager Claus P. Christensen, Dalsgård, Rinkenæs s., fader til redaktør L. P. Christensen, Flensborg Avis.

Christensen, Hans Christian, f. 30.10.1845 på Dalsgård, Rinkenæs, søn af kådner og hjulmager Lorenz Peter Christensen og Christiane Joosten fra Ryde, hjælpelæ. i Oksbøl, Munkbrarup s. 1862–64. København exk. 1867, læ. i Århus 1870–1915.

Farbroder til redaktør L. P. Christensen, Flensborg Avis.
Folkeskolen 1915 s. 694.

Christiansen, Christian, f. 13.7.1805, d. 30.5.1876 i Tinningsted, Karlum s., søn af bolsmand Peter Christiansen i Tinningsted, autodidakt, ugift, læ. i Tinningsted 1830–11.7.1855, afskediget ved kgl. resolution p. gr. af ukendskab til det danske sprog og efter ansøgning med 90 rdlr. i ventepenge.

Christiansen, Christian Nicolai, f. 12.1.1811 i Holt, Medelby s., d. 1.7.1894 i

Tinningsted, Karlum s., søn af landmand Johannes Christiansen og Anna Hansen, autodidakt, biskolelæ. i Boversted, Ladelund s., ... 1857, læ. i Tinningsted, Karlum s., 1857–64, afskediget, men genansat 1864–75, pensioneret.

Pastor E. Th. Brask i 1858: en dygtig lærer.

Provst J. M. L. Hjort i 1861: er ikke det danske sprog mægtig, men i øvrigt en fortrinlig lærer.

Christiansen, H. H., f. ca. 1812, autodidakt, læ. siden 1828, havde kun ringe kendskab til det danske sprog, læ. i Duborg, Hanved s., 1828–11.7.1855, pens. ved kgl. resolution med 160 rdlr. i ventepenge.

Christiansen, Lorenz, f. 26.6.1817 på Sild, Skårup sem. 1848, 2.læ. i Møgeltønder, læ. i Rosenkrans, Avntoft s., 1852–56, læ. i Borgsum på Før 1856–67, læ. i Højer 1867–76, pens. 1.10.1876.

Claus Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer, 1926, s. 136.

Christiansen, Siewert (Siegvart), f. 1821 i Horsbøl, Viding herred, Tønder a., nuv. Kreis Nordfriesland, d. januar 1855 i Amerika, Lyngby sem. 1847, hjælpelæ. i Nustrup 1847–49, læ. i Skovbøl, Store Vi s. 1852–54, tog sin afsked og rejste til Amerika.

Schulzeitung für die Herzogthümer 1853, s. 60.

Clausen, Bendix, f. 13.12.1825 i Sønderborg, søn af købmand Hinrich Clausen og Birgitta Cathrine Koch, ugift, Tønder sem. 1847, huslæ. på Lange-mose 1848–49, på Langeland 1849–50, læ. i Lysabildskov 1850–60, læ. i Tarp, Oversø s., 1861–11.5.1864, afskediget. Dansk Skoletidende 1861 bd. 2 s. 287.

Clausen, Carsten Jacob, f. 3.3.1822 i Oksbøl, Als, d. i Canada, søn af degn

og læ. Claus Clausen og Maria Petersen, før sem. 2 år, huslæ. på Melsgård, hjælpelæ. i Flensborg 1839, Tønder sem. 1844, hjælpelæ. ved Frederiksskolen i Haderslev 1844–45, elementarlæ. i Bramstedt i Holsten 1845–46, læ. i Schönhorst, Kiel provsti, 1846–51, en kort tid organist og læ. i Sterup 1851, læ. i Dollerup, Grumtoft s., 1851–60, organist og læ. i Bøl 1860–30.3. 1864, afskediget, degn og læ. i Asserballe 1864–73, udvandrede til Canada. Pastor Hans Andresen i 1854: en dygtig lærer, tyskfødt kone, tysk hussprog.

Christen Josephsen Clausen.

Clausen, Christen Josephsen, f. 21.7. 1842 i Ærøskøbing, d. 25.4.1897 i Soderup, Holbæk a., gift 18.5.1869 med Martine Henriette Balslev, f. 10.4.1844, Skårup sem. 1862, før sem.præparand i Skæggerød, Nørre Brarup s., 1857, hjælpelæ. i Hårslev, Odense a., læ. i København 1863, student 1867, læ. i Tjørnelunde 1869, cand. theol. 1874, sognepræst i Tømmerby i Thy 1876, i

Hundstrup 1884, i Soderup og Eskildstrup 1893–97.

Paul Nedergaard: Dansk præste- og sognehistorie, 1959, bd. 5 (under Clausen, K. J.).

Clausen, Lorenz, f. 27.10.1793 i Medelby, d. 4.10.1869 i Sønder Løgum, søn af skomager Claus Petersen og Ingeborg Lorenzen, gift i Vesby 1821 med Christina Diensen, Tønder sem. 1814, huslæ. og hjælpelæ. i Halk, i Ellehoved, Sønder Løgum s., i Vesby, Medelby s., degn og læ. i Ubjerg 1841–63.

Clausen, Thomas Peter, f. 27.6.1845 i Frøslev, Hanved s., d. 1913, Ranum sem. 1868, hjælpelæ. i Harreslev, Hanved s., 1862–64, læ. i Lille Anst 1870, i Nøråa 1879.

Folkeskolen 1913 s. 21.

D

Doose, Nicolai Jensen, f. 19.5.1805 i Harreslev, d. 5.12.1866 i Harreslev, søn af aftægtsmand Simon Doose og Maria Cathrina Jensen, gift 1. g. 1829 med Henriette Sophie Thorsen, d. 1843, gift 2. g. med Agathe Christina Lambertsen, Tønder sem. 1828, læ. i Vestre, Ladelund s., 1829, i Havrup, Hanved s., 1831–64, afskediget, genansat, pens. 1866.

Biskop U. S. Boesen i 1854: en udmærket dygtig lærer, der har tilegnet sig det danske sprog godt.

Provst Aleth Hansen i 1857: var under oprøret trofast mod Danmark, en flittig og nidkær lærer.

Den kendte sydslesvigske forfatter, A. Lorenz Büchert, var hans slægtning.

Dreesen, Leonhardt Adelbert Theobald, f. 25.10.1828 i Åbenrå, d. 14.1.1918 smstds., søn af læ. Johann Jürgen Dreesen og Amalia Magdalen Hoeck, gift 2. gang med Caroline Felida Cæcilie

Seehusen, Tønder sem. 1850, huslæ. hos pastor Jensen i Vedsted, soldat i den slesvig-holstenske hær, privatlæ. i Åbenrå 1850–55, læ. i Kobbermølle, Bov s., 1856–65, læ. ved mellemskolen i Åbenrå 1865–85. Skrev: *Perlen aus Schleswigs Sagenschatz. Gedichte*, 1873, Junker Vigo. *Eine Sage aus Sundewitt. Poetische Erzählung*, 1890, Märchen, 1890, og en sang om byen: *Mein Apenrade, von Wald umkränzt*. Aleth Hansen i 1857: megen ros.

Drostrup, Jacob Peter, autodidakt, degn og læ. i Hjoldelund 1858–64, forlod i februar 1864 sit embede og ansøgte 1.5.1864 i København om økonomisk hjælp til at få kone og børn, der opholder sig i Pinneberg, over Hamborg-Lübeck til København.

Duborg, Claus Mathiasen, biskolelæ. i Vimmersbøl, Sønner Løgum s., 1862–63; må fratræde p. gr. af militærtjeneste.

Duus, Hans Peter, f. 15.9.1801 i Hjordkær s., søn af landmand Andreas Assmussen Duus og Anna Cathrina Hansen, Tønder sem. 1826 og 1. karakter ved Normal skolen i Egerneførde, læ. i Øster Orsted ... 1855, afskediget ved kgl. resolution af 11.7.1855 p. gr. af ukendskab til det danske sprog med 180 rdlr. i ventepenge; fremsender i 1866 ansøgning om tillæg til de bevilgede ventepenge, der ikke er tilstrækkelige til livets ophold. Han påstår at have været loyal, men visitatoriet kan ikke anbefale ansøgningen, da hans dårlige økonomi skyldes drikkældighed gennem lang tid og alene kunne have bevirket hans afskedigelse; der er heller ingen beviser på hans loyalitet.

Duus, Lorenz, f. 8.9.1822 i Lille Volstrup, Lille Solt s., d. 29.9.1904 i Flensborg, søn af landmand Lorenz Duus og Kristine Lauer, gift i Lyksborg med Anna Marie Amalie Clausen, f. 29.1.

1828 i Ryde, d. 17.5.1912 i Flensborg, Tønder sem. 1845, hjælpelæ. i Munkbrarup 1845, læ. i Skovbøl, Store Vi s., 1845–51, degn og læ. i Siversted 1851–58, læ. ved skolen ved Slotsgangen i Flensborg 1858–89.

Aleth Hansen i 1858: fortrinlig orden (Siversted skole), ikke fuld færdighed i at tale dansk, hussprog plattysk.

Underskriver opråb om monument for kejser Wilhelm I. Flensborg Avis 7.4. 1888.

Dystrup, Villads, f. 18.7.1836 i Dystrup, Ulfborg s., d. 1.10.1900 i Randers, St. Mortens s., søn af husmand Anders Larsen Toft og Ane Johanne Sørensdatter, gift med Christiane Christensdatter, Ranum sem. 1859, elementarlæ. i Dollerup, Grumtoft s., 1854, læ. i Nr. Onsild 1859, i Gassum 1865–97, pens.

D.L.M. 1900 s. 191.

E

Ebbesen, Johannes Marcus, f. 16.1. 1814 i Østerby, Daler s., d. 1.11.1887, søn af Ebbe Mamsen og hustru An af Østerby, gift 1849 med Kjesten Truel sen, f. 16.1.1827 i Barsmark, d. 18.6. 1894, Lyngby sem. 1841, hjælpelæ. i Hyrup 1841, i Løjt 1844–49, læ. i Mjøl s., 1849–51, Dollerupskov, Grumtoft s., 1851–53, degn og læ. i Hyrup 1853–62, læ. i Oddense 1862–1886.

Asschenfeldt i 1855: dygtig og flittig. Aleth Hansen i 1857 og 1858: begavet og dygtig, men umedgørlig og kantet, dårlige personlige forhold.

Skive og Omegns Årbøger 1929/48. O. C. Nerong: *Das Kirchspiel Grundhof*, 1895, s. 265.

Ebsen, Hans Christian, f. 10.12.1791 i Risum, Tønder a., d. 3.10.1867 i Flensborg, søn af Ebbe Hansen og Marga-

retha Hansen, gift i Adelby 1.12.1822 med Sophie Christina Magdalena Carstens, datter af organist Jens Carstens i Esgrus, Tønder sem. 1812, hjælpelæ. i Flensborg 1812–20, læ. i Nørre Jørgensby, Adelby s., 1820–64, Dbmd.

Pastor Hans Christian Lassen i 1854: født friser, holder sig fra politik – nok den bedste skole i Adelby s. med udvidet undervisning i engelsk, matematik og tegning (1861).

Hans søn, justitsråd E. Ebsen, var advokat for redaktør Jens Jessen, Flensborg Avis, i talrige retssager.

Engel, Peter Christian, f. 15.8.1828 i Havetoft, d. 1.8.1889 i Nykirke, Angel, Skårup sem. 1854, søn af maler Detlef Engel og Helene Cæcilie Rasmussen fra Torsballe, Havetoft s., hjælpelæ. i Havetoft 1854, i Nørre Farensted 1854–57, læ. i Tornskov-Keldbæk, Eggebæk s., 14.7.1857–10.10.1861, læ. i Svakketorp, Gelting s., 1861–64, afskediget, læ. i Svansø ved Egernførde 1864–68, degn og læ. i Nykirke 1868–89.

Fabricius, Erich var 2.læ. i Gelting til 1831, forpligtede sig til at ægte enken efter tidligere lærer i Ravnholt, Gelting s., Daniel Heinrich Thomsen, d. 1830, og blev derfor i 1831 ansat som læ. i Ravnholt og i 1851 pensioneret p. gr. a. svagelighed, 80 rdlr. Hans stedsøn, Andreas Friedrich Thomsen (se denne!) efterfulgte ham i embedet 1851–54 og senere 1867–73. Ravnholt skolekrønike på dansk ved læ. Mathias Lorenzen.

Feddersen, Johann Friedrich, f. 17.3.1831 i Hørup, Nørre Haksted s., d. 16.6.1858 i Svesing, søn af kådner Peter Feddersen og Agathe Margrethe Diedrichsen, Tønder sem. 1852, før sem. præparandlæ. hos Christian Uedsen i Klægsbøl 1848, hjælpelæ. ved St. Marie drengeskole i Flensborg 1852, i Fladsby, Sørup s., 1852–55, degn og læ. i Svesing 1855–58.

Filskov, Christian Jessen, f. 17.2.1844 i Jyndevad, Burkal s., d. 17.3.1928 i Ribe, søn af læ. i Jyndevad Tyge Thomas Filskov og Elisabeth Husted, gift med Kathrine Marie Otzen, København exk. 1866, præparand i Lille Solt fra 1.9.1859 ... læ. i Hillerup 8.3.1870–81, i Kalslund 1881–87, i Kjærbøl 1887, i Farup ... 1902. Dbmd. 1913.

Finke, Peter, f. 10.11.1824 i Tiefbergen ved Kiel, d. 28.1.1899 i Bokholm, Munkbrarup s., søn af landmand Joachim Finke og Rebekka, gift 8.8.1858 med Catharina Maria Jürgensen af Kobbelled, Esgrus s., Skårup sem. 1846, huslæ. i Nordslesvig 1847–49, hjælpelæ. i Skovby, Løjt Kirkeby s., 1849–52, læ. i Kobbelled, Esgrus s., 1852–54, i Bojum, Esgrus s., 1854–56, fast ansat 7.7.1856–1864, i juli 1864 til Bokholm, Munkbrarup s., til 1.10.1890.

Aleth Hansen i 1858: i Bojum 160 børn med en præparand i elementarklassen; forældrekrederen præget af stor armod, skolens standpunkt ret tilfredsstillende. S. H. S. 1856 s. 641.

Andreas Martin Franzen.

Franzen, Andreas Martin, f. 13.5.1831 i Skrup, Hostrup s., Tønder a., d. 21.3.1910 i Fakse, søn af gdr. Frederik Franzen og Marie Christine Nissen, gift med Elise Larsen, f. i Skårup 24.3.1830, Skårup sem. 1852, 2.læ. i Hyrup, Angel, 1852–53, subst. Esgrus Skovby 1853–54, læ. i Rens 1854–55, degn og læ. i Olderup 1855–57, degn og læ. i Fjolde 1857–64, afskediget 29.3.1864, læ. i Kissendrup ved Fakse 1864–72, førstelæ. og kirkesanger i Fakse 1872–1901, pens. Dbmd. 1894. K. d. R., 1903, s. 762, Folkeskolen 1910, s. 147.

Johann Christian Friedrichsen.

Friedrichsen, Johann Christian, f. 28.11.1839 i Boversted, Ladelund s., d. 8.10.1921 i Svendsby, Sørup s., søn af husmand Johann Frederiksen og Dorothea Bossen, gift 2. g. med Anna Margaretha Hansen, f. 6.2.1836 i Rebbjergskov, Satrup s., d. 19.10.1899 i Svendsby, Sørup s., hjælpelæ. i Bøl 1856–57,

Tønder sem. 1860, huslæ. i Knud, Fjelstrup s., 1860–62, læ. i Stolk, Farensted s., læ. i Bollingsted, Eggebæk s., 1862–69, i Svendsby, Sørup s., 1869–1901. Har skrevet: *Chronik des Kirchspiels Sörup*, 1907; *Ausdehnung, Bevölkerung und Einteilung von Angeln* i: H. N. A. Jensen: *Angeln. Neu bearbeitet ...*, 1922.

Ein halbes Jahrhundert Kirchspiel Sörup. Herausg. von Klaus Lund und Karl Willms, 1964, s. 11–12.

G

Geipel, Johann Friedrich, f. 24.12.1818 i Flensborg, d. 6.3.1889 i Uge, gift 14.10.1855 med Cathrine Marie Petersen, Skårup sem. 1839, læ. i Flensborg 1839–41, læ. i Kobbermølle, Bov s., 1841–49, i Nyhus, Bov s., 1849–69, derefter parcellist i Uge. Har skrevet: *Erwiderung auf die Thesis des Herrn Seminaristen Passig in Nortorf: Ueber das Leben in der Schule*, i: *Schlesw.-Holst. Schulblatt* 9, 1849 (Alberti bd. 1 s. 250).

S. H. S. 1849, s. 657.

Geleff, Peter Jensen, f. 1.7.1826 i Bredebrog, Brede s., d. 16.2.1912 på Frederiksberg, søn af Johannes Jensen Geleff og Silla Maria Styrk, gift 13.4.1852 med Ingeborg Marie Damgaard, f. 21.6.1828, d. 3.12.1903, datter af læ. og kirkesanger N. Chr. Damgaard og Kirsten Jørgensdatter i Vindbjerg, Hammerum h., Skårup sem. 1847, før sem. biskolelæ. i Sdr. Vollum, Brede s., 1842–44, huslæ. hos den slesvig-holstensk orienterede proprietær Petersen i Bjødstrup ved Herning, læ. i Randrup, indkaldt som soldat 1849–50 og udnævnt til sergent. Efter at være prøvet af den venlige og loyale provst P. Martens læ. i Klapholt, Havetoft s., 1.5.1851, fik 1.11.1852 gamle læ. Thomsens embede i Havetoftløjt og efter degn Matz Matzens forflyttelse deg-

neembedet i Havetoft 1855–61, læ. i Kogsbølle ved Nyborg og organist ved Vindinge kirke 1861–99, Dbmd. 1896. Boesen i 1854: en særdeles duelig lærer, katekiserer godt, og børnene svarer godt.

Sdj. Mdskr. 1967 s. 30ff selvbiografi ved H. F. Petersen, delvis optrykt i denne bog. Ejnar Poulsen: Hardsyssels Degnehistorie, 1934, bd. 2 s. 461. K. d. R., 1903, s. 767.

Geleff, Poul Johansen, f. 6.1.1842 i Bredebro, Brede s., d. 16.5.1928 på Capri, søn af husmand Johannes Jensen Geleff og Silla Maria Styrk, gift 1875 med Johanne Marion Ertberg, f. 8.4.1854, d. 17.4.1911 på Frederiksborg. Århus exk. 1864, før eks. elementarlæ. i Bojum, Esgrus s., 1857–..., læ. på Fyn, 1867 bogtrykker og udgiver af »Heimdal« i Ribe, der blev forbudt i Slesvig. Udgav i 1869 et nyt »Heimdal« i Kbh.

Har skrevet: Sangbog for mindre Børn, 1864. Sangbog til Brug ved Undervisningen i Fædrelandets Historie, Nyborg 1864. Digte for Børn. En Læsebog for Skole og Hjem, 1871.

Om hans virksomhed som socialistfører og agitator for socialismen se Dansk Biografisk Leksikon bd. 8 s. 10.

Sdj. Mdskr. 1967 s. 50 optrykt i denne bog.

Gentzen, Heinrich Christian, f. 18.3.1836 i Hollingsted, Skårup sem. 1858, andenlæ. i Sørup okt. 1858 til okt. 1859, læ. i Husum, Sydslesvig, pens. 1898.

Gott, Peter Andersen, f. 13.4.1835 i Gøttrup, Tislund s., d. ung, elementarlæ. i Satrup 1859–60, biskolelæ. i Lindå, Nørre Haksted s., 1860–63, i Bremsborg, Svesing s., 17.1.1863, afskediget 12.3.1864.

Gregersen, Jens Nis, f. 21.1.1816 i Soholm, Enge s., d. 27.2.1872 i Løvgumgård, Nr. Løvgum s., søn af gdr. Gregers Nissen og Ingeborg Ketelsen, gift med Anne Petra Petersen Stadager, datter af snedker Jürgen Nicolai Stadager og Anna Christina Sager i Højer, Skårup sem. 1838, læ. i Højer, i Vestre, Ladelund s., 1844–51, i Rørkær, Hostrup s., 1851–70, i Løvgumgård 1871–72.

Grün, Peter Christian, f. 25.6.1820 i Flensborg, St. Johannes, ikke død i Ulsnæs eller det øvrige Sønder Angel, ej heller i Flensborg, levede endnu 1895 ved hustruens død i Flensborg, er muligvis død i USA, hvortil alle hans børn var udvandret, søn af dyrlæge Johann Gottlieb Grün og Dorothea Christine Mangelsen i Flensborg, gift 8.4.1844 i St. Johannes s. i Flensborg med Maria Dorothea Margaretha Schlesinger, datter af organist og læ. Johann Matthæus Schlesinger, søster til degn og læ. C. E. L. Schlesinger (se denne!), d. i Flensborg, St. Marie, 15.1.1895, Skårup sem. 1841, hjælperlæ. i Pommerby, Gelting s., 1844–47, læ. i Ny Barkelsby 1847–51, ved Christians Plejehus i Egerneførde 1851–54, hjælperlæ. i Flensborg 1854–56, i Rydde, Satrup s., 1856–57, degn og læ. i Nr. Farensted, Farensted s., 1857–63, degn og læ. i Ulsnæs 1863–1888. Overs. til tysk biskop C. F. Balslev: Luthers Catechismus mit einer kurzen Erklärung, Lehrbuch für die unconfirmirte Jugend. Bevorw. v. dem Superintendenten Asschenfeldt, Flensburg, 1852. 2. Aufl. 1854. Han udgav: Das Vaterland, ein Lesebuch für die oberen Classen der Volksschule, Altona, 1854. (Alberti bd. 1 s. 274). »Die dänische Inselgruppe mit der cimbrischen Halbinsel bildet im grösseren Vaterlande, dessen Gesamtname *Skandinavien* ist, unser engeres Vaterland: *Dänemark*. Meerumschlingen ist, in des Wortes eigentlicher Bedeutung, das Ganze, wie die Theile«. Aleth Hansen i 1857: en meget dygtig

lærer. Han fik 4.3.1859 et overordentligt gratiale gennem biskop Boesen. Sdj. Årb. 1971 ved Poul Kürstein.

Göttsche, Hans, f. 1785 i Mühlbrück, Bordesholm s., Holsten, d. 12.3.1853 i Lille Solt s., søn af gårdmand og bondefoged Claus Göttsche og Kristine Vogt, gift 1. g. i 1809 med Maria Cathrina Hansen i Lille Volstrup, d. 26.11.1824, gift 2. g. 4.11.1826 med Magdalene Dorothea Hjort (kirkebogen: Jord), lærer siden 1809, degn og læ. i Lille Solt 1828–52, entlediget 68 år gammel med 400 rdlr. i pension plus et ekstraordinært tillæg på 60 rdlr. af den slesvigske centralkasse. Af 1. ægteskab døde 7 børn, af 2. ægteskab 5 børn. En søn, Christian Ferdinand, blev 1842 dimitteret fra Skårup sem.

Pastor Eiler Henning Hagerup omtaler i sit brev til Regensburg af 14. marts 1853 den afdøde som »den gamle tro Göttsche«.

H

Habig, Andreas Christian Ludvig, f. 19.1.1819 i Flensborg, d. i Arnfjolde 23.8.1884, søn af handelsmand Johann Adam Friedrich Habig og Lucia Margaretha Besch, gift i St. Nicolai, Flensborg, 1.6.1851 med Dorothea Andersen-Goldbeck, datter af husmand i Stenderup Anders Iversen og Anna Cathrina Hansen, Skårup sem. 1841, hjælpelæ. ved St. Nicolai skole i Flensborg 1841–51, læ. i Langsted, Eggebæk s., 1851–59, i Arnfjolde, Svesing s., 1859–64, afskediget 20.4.1864, genindsat i Arnfjolde. S.H.S. 1851 s. 489, Eggebecker Heimatbuch, LA Sch 309–29792.

Haderup, Peter Anneus, f. 5.12.1824 i Brarup, Tønder a., nuværende Kreis Nordfriesland, søn af inderste Andreas Christiansen Haderup og Dorothea Catharina Thomsen, Tønder sem. 1849,

2. læ. i Nibøl 1849, soldat i den slesv.-holstenske hær 1849–50, hjælpelæ. i Humtrup 1851–53, læ. i Klægsbøl 1853–55, degn og læ. i Brarup 1855–91.

Provst J. M. L. Hjort i 1861: særdeles dygtig lærer.

S.H.S. 1855 s. 507.

Ammon Vilhelm Holtermann Hagerup.

Hagerup, Ammon Vilhelm Holtermann, f. 16.5.1825, d. 8.10.1868, søn af forpagter på Egemark, opdraget hos morfaderen pastor Hensemman, Bårse ved Præstø, realeks. fra Borgerdydskolen i København, Jonstrup sem. 1845, huslæ. på sjællandske herregårde, indkaldt under treårskrigen, hjælpelæ. i Sørup 1850–51, læ. i Sønder Smedeby, Siversted s., 1851–53, vajsenshusbestyrer i Tønder 1853–64, privatlæ. i Tønder.

Broderen, pastor Ejler Henning Hagerup i Store Solt 1850–63, meddelel, at Vilhelm var en særdeles dygtig lærer. Sdj. Årb. 1942 s. 200 ff ved N. A. Jensen. Sofus Elvius: Familien Hagerup, 1902 s. 70. Tønder byarkiv, Skolesager, LA Åb.

Hansen, Andreas, f. 10.1.1815 i Jyndevad, Burkal s., d. 26.8.1858 i Sæd,

*Digteren Hans Bendix Hansen omtales altid som
Bendix Hansen.*

Ubjerg s., søn af fhv. seminarist Jürgen Hansen og Lena Catharina Andresen, gift i Tinglev 23.4.1841 med Catharina Maria Petersen, Tønder sem. 1839, substitut i Tinglev 1839–41, læ. i Sæd, Ubjerg s., 1841–58.

Boesen i 1855: p. gr. af lærerens langvarige sygdom må tilbagegang konstateres.

Hansen, Christian Paulsen, f. 11.4.1831 i Rens, Burkal s., d. 2.7.1877, søn af skrædder Peter Hansen og Anna Catharina Paulsen, Tønder sem. 1862, læ. i Ophusum, Brarup s., 1863–64, læ. i Korup, Ravsted s., 1864–67, læ. i Emmerlev 1867–77.

Hansen, Detlef Martin, f. 27.10.1797 i Sande, Enge s., d. 25.6.1873 i Bov, søn af Hans Brodersen og Catharina Detlefsen, gift 28.1.1821 med Anna Maria Hinrichsen, datter af Bonnich Hinrichsen og Sitzel Matzen i Rudbøl,

Højer s., Tønder sem. 1820, læ. i Kobbermølle, Bov s., 1820–25, i Vejbæk, Bov s., 1825–62, pens. efter ansøgning 1.12.1862 med 120 rdlr. i pension, 60 rdlr. af den kgl. kasse og 60 rdlr. af kommunens kasse. I sin ansøgning oplyser han, at han har opdraget 8 børn på en meget lille løn og »ofte har måttet lide nød«.

Hansen, Hans, f. 5.4.1833 i Rens, Burkal s., d. 4.4.1890 i Bramsted, Ladelund s., søn af skrædder Peter Hansen og Anna Catherine Paulsen, gift 1861 med Anna Cathrine Hansen, læ. i Bramsted biskole 1859–90.

Hansen, Hans August Vilhelm, f. 22.6.1833 i Augustenborg, d. 1896 i Flensborg, søn af læ. Andreas Hansen og Dorothea Matzen, Skårup sem. 1855, hjælpelæ. hos Johann Langholz i Stolk, Farensted s., 1.9.1855–60, læ. i Ladegårdskov, Adsbøl s., 1860–67, i Holm,

Nordborg landsogn, 1867–72, i Oksbøl 1.10.1872–1.12.1876, læ. og degn i Lysabild 1876–88, pens., boede i Augustenborg, senere i Flensborg.

Aleth Hansen i 1857: en meget dygtig lærer, regeringen yder 144 rdlr. som tilskud til hans løn.

Fra Als og Sundeved 1943, bd. 21 s. 34.

Hansen, Hans Bendix, f. 4.1.1843 i Frøslev, Hanved s., d. 13.10.1875 i Flensborg, søn af landmand Hans Lausen Hansen og Dorothea Jespersdatter Clausen, gift 10.8.1866 med Anne Margrethe Hedeveg Sparrevohn, datter af provst S., Tønder sem. 1863, hjælpelæ. i Frøslev 1858–60, læ. ved døvstummeskolen i Slesvig 1863–64, læ. i Stubberup, Vejle a., 1864–75, kirkesanger i Løsning 1866–75, forfatter af fortællinger og digte, bl. a.: Historier, 1874; Fra Sønderjylland, 1875, og: Fortællinger, 1876.

Lærerne og Samfundet, 1913, bd. 1 s. 388 ff. Biografi i hans: Fortællinger, 1876, ved Zakarias Nielsen Sdj. Md.-skr., 1943, bd. 19 s. 1 ff af Thorvald Madsen.

Hansen, Hans Friedrich, autodidakt, læ. ved Vimmersbøl biskole, Sønder Løgum s., 1852–60.

Hansen, Hans Hinrich, f. 18.4.1800 i Faretoft, Tønder a., nuværende Kreis Nordfriesland, søn af Jens Hansen og Margaretha Heicksen, Tønder sem. 1823, læ. i Sønder Farensted, Farensted s., 1850, i Solved, Fjolde s., 1851–55, entl. 17.7.1855 efter ansøgning med 160 rdlr. i ventepenge. I minister Raasløffs indstilling hedder det: »Har i længere tid med flid og samvittighedsfuldhed virket i sit kald«.

Hansen, Heinrich Carsten, f. 26.6.1845 i Skovlund, Nørre Haksted s., søn af bolsmand Heinrich Hansen og Christina Holst, Tønder sem. 1866, dansk afde-

ling, læ. ved Boversted biskole, Ladelund s., ... 1863 ...

Hansen, Jacob Johannes, f. 27.1.1803 i Ophusum, d. 8.8.1861 smstds., søn af kådner Jacob Hansen og Catharina Jacobs, gift med Sophie Petersen, Tønder sem. 1831?, derefter huslærer, læ. i Ophusum, Brarup s., 1838–61, »agtet af sin menighed, viste utrættelig iver.« Pastor J. F. J. Reiffenstein i 1855: en dygtig lærer; i 1859: svagelig, men trofast.

Hansen, Johannes Frederik, f. 20.10.1842 i Valsbøl, d. 13.12.1907 i Haderslev, søn af bolsmand Thomas Hansen og Engel Margarethe Jackerot, gift i Haderslev 8.11.1873 med Christine Dorothea Iversen, konfirmeret 1858, derefter hjælpelæ. i Frøslev 1858–59, elementarlæ. i Oversø 1859–61, Skårup sem. 1864, konst. hovedlæ. i Harreslev, Hanved s., 17.10.1864–dec. 1864, elementarlæ. i Esgrus Skovby 1865, derefter læ. i Løjtved, Nørre Løgum s., læ. ved Wilhelmineskolen i Haderslev 1877.

S.H.S. 1908 s. 26.

Hansen, Jørgen, f. 16.3.1820 i Egvad, Bov s., d. 10.7.1894 i Flensborg, søn af bolsmand Hans Jørgen Hansen og Anne Tombol, gift 2.5.1856 med Caroline Christine Nissen fra Stenbjerg, f. 22.3.1830, Skårup sem. 1844, var flere steder på Fyn, i Aneby, Sterup s., 1852–55, degn og læ. i Esgrus Skovby 1.10.1855–16.7.1864, da han blev afskediget, fordi han svarede ja, dengang han blev spurgt, om han holdt fast ved sin troskabsed til kong Christian 9. Genindsat som 1. læ. og degn i Sønderby på Kegnæs, pens. 1890.

Fra Als og Sundeved 1931–38 bd. 4; Sønderby skoles »Schulchronik« s. 82.

Hansen, Jørgen Peter, f. 4.1.1806 i Hjordkær, d. 23.11.1866 i Egersund, Broager s., søn af degn og læ. i Hjord-

kær Jacob Hansen og Adelheid Petersen, gift med Ingeborg Marie Schmidt, datter af degn i Store Vi Jes Schmidt og Anna Marie Jørgensen, Skårup sem. 1839, elementarlæ. i Harreslev, Hanved s., 1.12.1852–1.12.1853, læ. i Kobermølle, Bov s., 1853–56, lærer i Egersund 1856–66.
Pastor Peter Hansen i 1854: meget gode evner, den bedste vilje og god orden.

Hansen, Lars, f. 12.9.1788 i Dollerupskov, Grumtoft s., d. 14.8.1876 i Husby, søn af kådner Jürgen Hansen og Elsabe Christina Lassen, Tønder sem. 1811, præp. hos degn Bruhn i Esgrus, privatlæ. hos major von Bernstorff på Grønholt, Svansø s., læ. i Treja 1814–22, degn, organist og læ. i Husby 1822–50. »Løb sin vej efter Istedslaget«, 1850–64 uden embede, genansat i Husby 1864–66. Botaniker, har udgivet: Allgemeines Herbarium der schleswig-holsteinischen Flora, 1833, og fl. a. Har givet navn til blomsten Dodonæa Hansen. Dbmd. 1841.
Provst Aleth Hansens Erindringer, 1894 s. 18. (Kirkehistoriske Samlinger 4 rk. bd. 3 s. 226); Jahrbuch des Angler Heimatvereins, 1933, bd. 4 s. 75 ff. ved H. Möller.

Hansen, Lorenz Tychsen, f. 4.10.1820 i Tønder, d. 3.3.1864 i Klægsbøl s., søn af forpagter Christian Hansen, Bjerremark, Ubjerg s., og Lauretta Tychsen, autodidakt, læ. i Bosbøl biskole, Klægsbøl s., 1844–55, læ. i Sdr. Klægsbøl elementarskole 1855–64, ugift.
Provst J. M. L. Hjort i 1862: upåklagelig.

Hansen, Niels, f. 17.11.1841 i Skårup, Skårup sem. 1862, 2. læ. i Munkbrarup 1862–64, hjælpelæ. og siden 1875 ene-læ. i Mesinge ved Kerteminde, Dbmd. 1896. Da han ikke har penge til at be-

tale rejsen over Lybæk hjem, får han 24.2.1864 udstedt en legitimation, så han kan passere de tyske og danske frontlinier nordpå.

Hansen, Niels Mikkelsen, f. 6.8.1829 i Knud, Fjelstrup s., søn af bolsmand Mikkel Eriksen og Mette Marie Andreasdatter Lausen i Knud, seminarist, gift 26.12.1855 i Munkbrarup med Elise Christine Land, datter af læ. i Stenderup Søren Petersen Land, elementarlæ. i Oksbøl, Munkbrarup s., 1855–56, læ. i Aneby, Sterup s., 1856–58, i Døjringe 1858–59, i Hallenslev 1859–...

Boesen i 1854: en særdeles begavet lærer med et stille og fordringsløst væsen. Aleth Hansen i 1858: fortjener megen ros som lærer, men er kommet i et spændt forhold til befolkningen.
Sjællands Stifts Kollatsprotokol.

Haue, Christian Jensen, f. 21.3.1838 i Hoptrup, d. 24.1.1913 i Haderslev, søn af parc. og kommuneformand Jens Hansen Haue og Kjesten Christensen, gift i Tønder 8.12.1861 med Anna Johanna Christine Johansen, f. 31.12.1839 i Tønder, d. 2.1.1918 i Haderslev, Tønder sem. 1861, læ. i Munkbrarup 1861, læ. og kantor i Tønder 1861–64, privatlæ. i Haderslev 1865, læ. i Bæk og kirkesanger i Nustrup 1865–70, degn og læ. i Nustrup 1871–92, medlem af bestyrelsen for Good-Templarordenen.

Hayn, Joseph Friedrich Christian Marcus v. (Kirkebogen: Hagn), f. 11.4.1817 i Slesvig, St. Michael s., d. 11.3.1904 i Slesvig, søn af kommandersergent ved Slesvigske Infanteriregiment Johann Hinrich v. Hayn og Margaretha Wolf, gift i Tønder 7.1.1842 med Maria Catharina Reinstein, f. 1820, Tønder sem. 1839, hjælpelæ. i Flensborg 1839–41, læ. i Gundeby, Ulsnæs s., 1842–47, læ. i Skæggerød, Nr. Brarup s., 1847–56, læ. i Slesvig 1856–89.

Heick, Hans Christian, f. 4.4.1835 i St. Marie s. i Flensborg, 1 år på Jonstrup sem., Jelling sem. (privatist) 1856, søn af søfarende Hans Friedrich Heick og Sophie Magdalena Henriette Wulff, gift i Flensborg 26.4.1859 med Karoline Henriette Dorothea Mathilde Rædel, elementarlæ. i Store Solt 1855–57, 4.læ. ved den danske borgerskole i Flensborg 1857–...

Aleth Hansen i 1857: en særdeles dygtig lærer.

Sdj. Årb. 1946 s. 106. Personalhistorisk Tidsskrift 1970, 15. rk. bd. 4 s. 150.

Heinrich, Thade Peter, f. 29.8.1829 i Lytjenholm, Breklum s., d. 8.6.1866 i Kværn, søn af gdr. Johann Buchard Heinrich og Marike Todsen, gift 1856 med Ellen Heinrich, f. i Barderup, biskolelæ. i Barderup, Oversø s., 1846, hjælpelæ. i Breklum 1848, i Store Vi 1849, læ. i Tvedskov, Adelby s., 1850–51, Skårup sem. 1853, hjælpelæ. i Havetoft 1853–55, i Langballe, Grumtoft s., 1855–61, degn og læ. i Havetoft 1861–63, degn og læ. i Kværn 1863–66, døde kun 37 år gammel.

Sognepræsten i Kværn, pastor S. F. Desler, skrev 1866 i kirkebogen: Er war ein treuer Lehrer, der die Liebe der ihm anvertrauten Kinder, die Achtung und Anerkennung der Eltern in hohem Grade genoss. (Han var en trofast lærer, der i høj grad nød de ham betroede børns kærlighed og forældrenes agtelse og påskønnelse).

Heinsen, Johan Jacob, læ. i Rosenkrans, Avntoft s., 1.5.1857–20.4.1858, suspenderet, gjorde sig skyldig i falsk og bedrageri, blev taget i forvaring og afskediget 13.8.1858 uden pension i henhold til forordning af 4.4.1845.

Henningsen, Lorenz Heinrich, f. 11.12.1826 i Bokholm, Munkbrarup s., d. 30.6.1880 i Øsby, søn af Nicolai Henningsen og Christina Margretha Rehoff,

gift 29.4.1853 i Vanderup med Margaretha Dorothea Nissen af Havetoft, Skårup sem. 1848, konst. læ. og organist i Vonsbæk 1848–51, læ. i Vanderup 1851–67, degn og læ. i Stepping 1867–73, degn og læ. i Øsby 1873–80. Aleth Hansen i 1857 og i 1861: flittig og dygtig.

Hans Peter Henriksen.

Henriksen, Hans Peter, f. 24.9.1842 i Janneby, Jørl s., d. 1.12.1923 i Hjortshøj, Randers a., søn af læ. Hans Henriksen og Anne Marie Christoffersen, gift i Odder 26.11.1869 med Pauline Kofoed, f. 31.12.1842 i Søllerød, d. 31.1.1908, Tønder sem. 1863, læ. i Gelting 1863–64, i Nr. Brarup 1864, afskediget, læ. i Tvenstrup 1869–73, i Skæring ved Hjortshøj 1873–1913. Dbmd. 1900.

Hensen, Friedrich Ludvig, f. 3.5.1832 i Lille Vabs, Vabs s., Svansø, Skårup sem. 1856, læ. i Moldened, elementar-

læ. i Satrup 1856–57, 2. læ. i Hanved 1857–64, afskediget, genansat som hovedlæ. i Hanved ... 1871 ..., degn og læ. i Ravnkjær, Angel, pens. 1891.

Herzog, Hans Hinrich, f. 9.4.1822 i Dückerwisch, Albersdorf s., Ditmarsken, søn af landmand Joh. P. Herzog og Wibeke Hadenfeld, Segeberg sem. 1843, substitut for degn Peter Christian Møller i Strukstrup 1843–48, gift med degnens datter Louise Sophie, f. 21.11.1813, degn og læ. i Strukstrup 1848–53, degn, organist og læ. i Bustrup, Haddeby s., 1853–63. Har udgivet: *Die Befreiung meines Vaterlandes Schleswig-Holstein. Einzelne Lieder*, Schleswig, 1863. S.H.S. 1860 s. 67, Alberti I, I. s. 361

Hinrichsen, Hans, f. 28.9.1810 i Hokstrup, Fjolde s., d. 29.5.1869, søn af landmand Jens Hinrichsen og Christina Hansen i Fjolde, gift 8.5.1839 med Anna Maria Christophersen fra Sdr. Haksted, Jørl s., autodidakt, læ. i Janneby, Jørl s., 1836–43, læ. i Skovlund, Nr. Haksted s., 1843–69. Pastor B. C. K. Høeg i 1854: lærte sig dansk ved utrolig iver og udholdenhed; roses af Asschenfeldt og Aleth Hansen for flid og nidkærhed.

Hinrichsen, Hinrich Christian Adolph, f. 2.9.1817 i Altona, d. 12.3.1885 i Karby, søn af Adolph Hinrichsen og Catharina Elsabe Lütjens, Tønder sem. 1842, hjælpelæ. i Altona 1842–43, læ. i Svakketorp, Gelting s., 1843–58, organist og læ. i Arnæs 1858–63, degn, organist og læ. i Karby, Svansø, 1863–84. Pastor J. E. L. Schmidt i 1854: en meget dygtig lærer i et vanskeligt distrikt med modstand mod dansk undervisning.

Hoffmann, Carl Christian, f. 29.5.1844 i Mommark, Als, d. 17.2.1907 i Sorring, søn af væver Ambros Carl Hoffmann og Cathrine Dorthea Thielsen,

gift med Nicoline Lovise Christine Lassen, f. 14.7.1824, d. 4.5.1899, datter af læ. Niels Lassen i Skørring, Blågård sem. 1866, elementarlæ. i Sølversted, Treja s., ... 1864, afskediget, hjælpelæ. i Skørring v. Galten 1866–70, læ. i Bigum v. Viborg 1870, enelæ. i Løvskal v. Bjerringbro 1873, 1. læ. i Sorring, Dallerup s., 1878–1907.

Folkeskolen 1907 s. 84; Chr. Heilskov og H. E. Jensen: Dallerup sogn i Fortid og Nutid, 1948 s. 166.

Holdt, Andreas Christian Christiansen, f. 29.1.1821 i Jarlund, Medelby s., d. 28.4.1890 i Flensborg, søn af landmd. Andreas Christian Christiansen og Katharina Margaretha Karstens, gift i Lyksborg 12.4.1853 med Emilie Auguste Louise Staacke, f. 7.2.1825 i Hyrup, d. 20.10.1896 i Flensborg, datter af forpagter Johann Christian Staacke og Maria Auguste Sternhagen, Tønder sem. 1843, huslæ. hos gdr. Feddersen, Søndergaard, Højer s., 1843–45, hjælpelæ. ved Vor Frue skole og St. Hans skole i Flensborg 1845–47, læ. i Tornskov-Keldbæk, Eggebæk s., 1847–49, degn og læ. i Vanderup 1849–51, læ. i Lyksborg og degn og organist ved slotskirken 1851–64, afskediget, overtog cand. theol. Jürgen Michaelsens private drengerealskole i Flensborg 1864–75, litterat, medarbejder ved Flensborg Avis og Flensborg Almanakken og redigerede Nordslesvigsk Søndagsblad 1875–81 og Flensburger Zeitung 1889–90, revisor ved Filialbanken, kirkeældste i Mariæ sogn. Hans eneste barn, Margrethe H., var lærerinde ved Monrads pigeskole i Flensborg.

Har skrevet: *Flensburg früher und jetzt*, 1884; *Frueskov*, i: Sprogforeningens Almanak 1969.

Dansk Biografisk Leksikon, 1936, ved H. F. Petersen bd. 10 s. 398; *Sdj. Arb.* 1891 s. 27 ff ved H. P. Hanssen; *Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie*, 1891 s. 572 ved R. P. Rossen; *Flensborg Avis* 1869 1. okto-

ber 1969, red. af Poul Kürstein, 1969, s. 42 ff, 125 ff. Sprogforeningens Almanak 1969, ved Poul Kürstein.

Holst, Diedrich Johan Friedrich, f. 9.5. 1839 i Høgel, Breklum s., d. 6.2.1911 i Brunsnæs, Broager s., søn af læ. Jacob Friedrich Holst og Johanna Green, gift 1. gang i Tønder 8.6.1862 med Maria Catharina Hagge, datter af kræmmer Hinrich Hagge og hustru Sophia, gift 2. gang i Broager 7.8.1866 med Anna Maria Vesterlund, datter af læ. Mads Hansen Vesterlund i Skelde, før sem. hjælpelæ. i Valsbøl 1858–59, Tønder sem. 1862, læ. i Skelde, Broager s., 1862–1902.

Johannes Holst.

Holst, Johannes, f. 15.6.1833 i Møgeltønder, d. 8.6.1897 i Vemmetofte, søn af tømrer Hans Søren Holst og Lucie Hammann, broder til Søren H. H. (se denne!), gift 1. g. i Oksbøl, Als, 8.10. 1858 med Martha Marie Diedrichsen

i Oksbøl, 2. g. i Vemmetofte i 1870 med Andrea Smith, f. 1843 i Flinterup. Afbrød uddannelsen på Tønder seminarium og tog eksamen som privatist på Blågård sem. Før sem. præparand i Store Solt 1851–52, hjælpelæ. i Hyrup og Siversted, læ. og organist i Nordborg 1857–59, læ. og organist i Skelshjør 1859–62, læ. og kantor i Vemmetofte 1862–97.

Meget anerkendt skolebogsforfatter, foregangsmand inden for faget geografi, har udgivet flere stærkt benyttede atlasser og geografier, som kom i talrige oplag. Udgav tidsskriftet *Børnevennen* 1867 til sin død.

(Mindeskrift:) Johannes Holst. Lærer og Kantor i Vemmetofte fra 1862–97. Rudkøbing 1935. Udgivet af sønnetteren Gudrun Trolle-Christensen. Folkeskolen 1897 s. 112.

Holst, Søren Hansen, f. 15.1.1823 i Møgeltønder, søn af tømrersvend og inderste Hans Holst Sørensen og Lucie Hammann, broder til Johannes H. (se denne!), Skårup sem. 1845, elementarlæ. i Agdrup, Læk s., nov. 1853–56, læ. i Øster Snattebøl, Læk s., 1857–10.2.1864, afskediget. Var i 1864 i 4 mdr. uden embede og søgte fra Lyngby ministeriet for hertugdømmet Slesvig i København om understøttelse.

Boesen i 1855: flittig og påpasselig lærer.

Hübe, Preben, f. 26.6.1838 i Hvedholm, Fyn, d. 13.1.1890 i Horsens, Skårup sem. 1859, gift, elementarlæ. i Kværn 1.9.1859, fjerdelæ. ved Horsens Borger- og Realskole og forstander for Horsens handelsskole 1864–79.

Höck, Johann Ferdinand Carl, f. 9.1. 1826 i Borgvedel, Haddeby s., d. 11.1. 1880 i Kappel, søn af læ. Johann Hinrich Paulsen, adopteret Höck, og Anna Maria Schultz, gift med Edele Mechtilde Dreesen fra Åbenrå, Tønder sem. 1850, læ. i Mårkær Vesterskov, Bøl s.,

1850–51, læ. i Övelgönne, Süsel s. i Holsten, 1851, i Erfde 1851–52, i Tating 1852–62, i Kappel 1868–80.

Høegh, Hans Christian, f. 18.4.1837 i Hestehaugen, Nysted s., Lolland, d. 4.3.1927 i Nykøbing F., søn af dyrlæge Mads Lærke Høegh og Hedevig Katrine Høgh, gift med Ane Sofie Rasmussen fra Nykøbing F., f. 6.12.1837 i Nysted, d. 1.4.1933 i Nykøbing F., Tønder sem. 1863, hjælpelæ. i Karlum, læ. ved Horns arbejdsanstalt ved Nysted 1863–74, læ. i Tågense ved Nysted 1874–1907.

Hørlyck, Hans Christian, f. 6.9.1820 i Ellum, Løgumkloster s., d. 25.7.1872 i Abild, søn af kådner Johann Hørlyck, gift med Margrethe Meyer, Lyngby sem. 1848, hjælpelæ. i Eltang, læ. i Østerby, Medelby s., 1851–56, læ. i Rens, Burkal s., 1856–58, i Abild 1858–72.

S.H.S. 1856 s. 104.

Høy, Peter, f. 3.2.1830 i Tørring, d. 16.8.1899 i Hamborg, søn af gdr. Christian Høy i Tørring, gift med Maren Pedersen fra Tørring, Jelling sem. 1853, hjælpelæ. i Store Solt 1.9.1853–april 1854, læ. i Stenderup, Nybøl s., Sundevad, læ. i Bøtø, Falster, læ. i Dramstrup ved Holbæk 1858, pens. 31.10.1893.

Haamann, Lorenz Lorenzen, f. 8.11.1795 i Frøslev, d. 9.1.1868 i Bov, søn af gdr. Peter Lorenzen Haamann og Anna Jensen, gift 12. 11.1820 med Anna Maria Jessen, autodidakt, læ. i Kragelundmark, Bov s., 1850–67, var tjenestekarl, kom til Kragelundmark, da skolesproget blev dansk, gik først på kost hos bønderne og var lejet som lærer ugevis for 4 mark rigsmønt eller 15 sølv groschen pr. uge. Måtte stryge tørv i mosen om sommeren. Hans kone boede i en anden kommune, da der ingen bolig fandtes ved skolen. Fik sin afsked

i 1867 og døde 1868 i armod og elendighed.

Bov sogn, redigeret af Chr. Stenz og R. P. Sørensen, 1969, s. 288.

Haas, Peter Behrend, f. 15.4.1833 i Havetoft, d. i Jydbæk, St. Michaelis lands., søn af læ. Johann Hinrich Haas og Margaretha Dorothea Petersen, Skårup sem. 1854, læ. i Hokstrup biskole, Fjælde s., 1854–56, i Hellschen, Nr. Ditmarsken, 1856–58, i Erfde 1858–88.

J

Jacobsen, Asmus, f. 7.11.1845 i Bovrup, Varnæs s., d. 1.3.1934 i Randers, søn af smedemester Mathias Christian Jacobsen og Maren Kaufmann af Bovrup, gift 30.7.1872 med Cathrine Hansen, f. 2.11.1843 i Møgeltønder, før sem. hjælpelæ. i Tumby, Angel, 1863–64, læ. i Skovby, Løjt s., ved Åbenrå, læste 2 år på Tønder og 1½ år på Jelling sem., dim. København ek. 1869, læ. ved Vejle latin- og realskole 1871–

Asmus Jacobsen.

84, overlæ. og organist i Mariager 1884–1.11.1915.

Lærerne og Samfundet, 1913, bd. 2, s. 537.

Jacobsen, Claus Christian, f. 5.10.1846 fra Stavsmark, Esgrus s., d. 3.4.1919, søn af kådner Detlef Gerhard Jacobsen i Stavsmark og Catharina Maria Asmussen, Tønder sem. 1869, før sem. elementarlæ. i Havetoft ... 1863 ...

Jacobsen, Jacob, f. 19.2.1838 i Munkvolstrup, Oversø s., d. 1919 i Lille Næstved, søn af karetmager Hans Jacobsen, gift med Marie Kristoffersen, Jelling sem. 1861, elementarlæ. i Satrup 1861–63, har underskrevet troskabseden i 1863, deltog i krigen 1864 som løjtnant, læ. i Sallerup ved Lundby til 1909, pens.
Lærerne og Samfundet, 1913, bd. 3, s. 293–94.

Folkeskolen 1919 s. 335: en nobel personlighed og en dygtig skolemand. Glædede sig i sine sidste dage over, at det danske Sønderjylland skulle genforenes med moderlandet.

Jacobsen, Jes Peter, f. 17.9.1841 i Langhorn, Husum a., nuv. Kreis Nordfriesland, d. 1.7.1921 i Skærbæk, søn af landmand Christian Jacobsen og Ingeborg Feddersen, gift i Døstrup 29.10.1873 med Ane Marie Hansen, f. 11.10.1843 i Døstrup, d. 21.7.1921 i Skærbæk, datter af degn og læ. Søren Hansen og Ane Bothilde Christensen, Tønder sem. 1863, læ. i Tvedskov, Adelby s., 1863–65, læ. i Vesby, Medelby s., 1865–72, degn og førstelæ. i Skærbæk 1872–1906.

Jacobsen, Matthias, f. 25.8.1838 i Abild, d. 27. 2. 1908 i Bredebro, søn af kådner Nicolai Jacobsen og Karen Christensdatter, gift i Brede 30.7.1869 med Johanne Maria Petersen, Tønder sem. 1861, hjælpelæ. i Humtrup 1854–55, præparand i Løgumkloster 1855–

58, læ. i Lovrup, Døstrup s., 1861–63, læ. i Borg, Brede s., 1863–78, læ. i Abterp, Brede s., 1878–1901.

Jacobsen, Nis Nielsen, f. 21.11.1815 i Tønder, d. 29.4.1883 i Vesterland, Sild, søn af maler Carsten Jacobsen og Anna Maria Sørensen, gift 1845 med Anna Sophie Thomsen, d. 4.1.1902, Tønder sem. 1840, læ. i Agdrup, Læk s., 1843–55, degn og læ. i Vesterland, Sild, 1855–80.

Jacobsgaard, Andreas Jepsen, f. 14.8.1828 i Brøndlund, Nustrup s., dræbt 5.10.1888 i skolestuen i Lund af et lyn, søn af Jens Jacobsgaard og Grethe Jepsedatter, gift 1. g. 22.12.1859 med Ingeborg Iversen, 2. g. 28.2.1877 med Mette Helene Jacobsen fra Ravsted, Jelling sem. 1852, læ. på Flakkebjerg, ved biskolen i Bondelum, Fjølde s., 1852, 2. læ. i Nørre Farensted, Farensted s., Gottorp provsti, 1853, i Rinke-næs 1854, i Lund, Burkal s., 1855–88.

Jens Jakobsen.

Jakobsen, Jens, f. 7.1.1842 i Lønborg, Ringkjøbing a., d. 8.4.1916 i Hillerød, gift 16.10.1863 med Elise Margrethe Albrechtsen, d. 2.1.1880, Jelling sem. 1862, læ. i Jerrishøj, Eggebæk s., 1862–11.3.1864, afskediget, huslæ. på Haughus, læ. i Mejlby v. Århus 1865–1907, pens. 1.8.1907, Dbmd. 1906. Folkeskolen 1916 s. 206.

Jansen, Jacob, f. 8.11.1797 i Nibøl, Tønder a., nuv. Kreis Nordfriesland, d. 30.1.1860 i Hørup, Nr. Haksted s., søn af Janne Johannsen og Hanna Jakobine Hansens, gift 28.5.1829 med Anna Katharina Volquardsen, biskolelæ. i Ullebøl, Nibøl s., 1813–16, læste 2 år på Tønder sem., men måtte p. gr. af pengemangel afbryde og var hos degn og læ. Karstensen i Nibøl, indtil han igen gik til Tønder og blev dim. i 1821, var derefter huslæ. på gården Lütjenhorn, Læk s., 1821–26, igen hos degn Karstensen, degn og læ. i Valsbøl maj 1829–32, degn og læ. i Nr. Haksted 1832–57; da han ikke helt magter det danske sprog, bliver hans svigersøn Ludvig Lebech i 1851 hans hjælpelærer, indtil denne i 1854 forflyttes til Hørup, i 1857 bytter svigerfar og svigersøn embede, og Jansen er læ. i Hørup til sin død i 1860.

Boesen i 1854: degn Jansen er en meget dygtig lærer.

Jensen, Carsten, f. 25.10.1780 i Humtrup, Sydtønder a., d. 13.4.1850 smstds., søn af degn Jens Carstensen og Dorothea Heinsen, gift med Christina Hansens Dur, f. 1785 i Stepping, Tønder sem. 1802, underlæ. i Åbenrå 1803–07, degn og læ. i Humtrup 1807–50.

Jensen, Carsten, f. 2.1.1806 i Vester Snattebøl, Stedesand s., d. 14.1.1896 i Ophusum, Rødenæs s., søn af Jes Jensen og Anna Maria Petersen, gift med Catharina Dorothea Petersen fra Højer, Tønder sem. 1830, hjælpelæ. i Højer 1830–41, læ. i Øster Snattebøl, Læk s.,

1842–55, degn og læ. i Rødenæs 1855–84.

Jensen, Christian, fra Knorborg, Læk s., Tønder sem. 1815, hjælpelæ. i Oldsum, St. Laurentii s., Vesterland – Før, 1815–16, hjælpel. i Sønenderende, St. Laurentii s., Vesterland – Før 1816–17, læ. i Vester Orsted, Svesing s., 1818–57, pensioneret efter ansøgning 18.12.1857, pension 180 rdlr. afholdes af den kgl. kasse.

Pastor Th. H. Hamburger: har vist megen flid og udholdenhed i sin lange tjenestetid. En flittig og ivrig skolemand, hvis skole er den bedste i sognet. Selv om sproget lægger ham store hindringer i vejen, står skolen m. h. t. det danske sprog ikke tilbage.

Jensen, Claus, f. 28.9.1820 i Brook, Fjolde s., d. 6.9.1866 i Skovbøl, Store Vi s., søn af Jens Jensen i Brook og Catharine Tychsen, gift med Catharina Lorenzen fra Påbøl, Fjolde s., var først landmand, solgte sin landejendom og blev læ. i Haselund, Fjolde s., 1848–55, tog i 1855 som autodidakt lærereksamen i Ranum, læ. i Immingsted, Svesing s., 1855–64, læ. i Skovbøl, Store Vi s., 1864–66.

Pastor Carl Mule til A. Regenburg 5.2. 1853: skoleleder Jensen i Haselund, der ... arbejder med megen iver og dygtighed for den gode sags fremme ... er født her i sognet og søger i denne tid om seminaristrettigheder, da han ikke har eksamen. Jeg beder D.H. virke til, at hans ønske må blive opfyldt. (H. F. Petersen: Fra sydslesvigske Præstegaarde. 1938. Optrykt i Nørre og Sønder Gøs herred).

Jensen, Claus Christian, f. 14.11.1816 i Mårkærskov, Bøl s., søn af kådner Asmus Jensen og Metta Christina Thomsen, Tønder sem. 1841, degn og læ. i Ølsby 1846–11.7.1855.

Min. for Hertugdømmet Slesvig: Vorstellung Nr. 223/1855: Degn Jensen

har utilstrækkeligt kendskab til det danske sprog, er svagelig, har i sit embede udvist flid og dygtighed, men forsømmer senest kirke og skole i op til ¾ år. Selv om en lægeattest giver håb om bedring, anser man hans legemlige og åndelige tilstand i den grad medtaget, at man indstiller J. til entledigelse med 300 rdlr. i pension, hvoraf den kgl. kasse udreder 250 rdlr., embedet resten.

Jensen, Detlef Jakob, f. 21.11.1787 i Langballe, Grumtoft s., d. 25.7.1851 i Dollerupskov, søn af læ. Jakob Jensen i Langballe og Catharina Maria Löck fra Ølsby, gift 1. g. med Catharina Maria Böttcher, f. 1796, d. 1821, 2. g. med Margaretha Elisabeth Tramsen, f. 30.3.1797, læ. i Dollerupskov, Grumtoft s., 1810 til sin død i 1851. Hans brødre, Hans og Thomas Jensen, var lærere. Se dem!

Lærer D. J. Jensen påbegyndte »Schulchronik« for Dollerupskov skole i 1816 – meddelt af lærer Ernst Waschkies i Dollerupskov 1969.

Jensen, Hans, f. 1790, Kiel sem., læ. i Rygge, Nr. Brarup ... 1819, degn og læ. i Bøl 1819–1854.

Biskop Boesen afholder visitats 28. sept. 1854 og finder skolen i meget dårlig tilstand; degn Jensen kan ikke længere forestå embedet og er en hindring for indførelse af dansk undervisningsprog. Under hensyn til hans lange tjenestetid bevilges der ham 16.12.1854 afsked med 300 rdlr. i pension. Imidlertid får han 16.7.1855 et ekstra tilskud til den tidligere pension på 48 rdlr., der udredes af den kongelige kasse.

LA Sch: Abt. 168, Nr. 637, vol. 6.

Jensen, Hans, f. 9.1.1794 i Langballe, Grumtoft s., d. 1868, søn af læ. Jacob Jensen og Katharina Maria Löck, huslæ. på Fiskebæk, Adsbøl s. ved Gråsten 1811–20, læ. i Langballe 1820–55, afskediget i henhold til ministerens foreslåelse af 11.7.1855: Lærer Jensen er

svagelig, savner de fornødne kundskaber i det danske sprog; kirkevisitatoriet foreslår, at der tillægges Jensen, der er ugift, 160 rdlr. i ventepenge, men biskoppen indstiller, at nævnte beløb tillægges ham som pension. Hans brødre, Detlef Jakob og Thomas Jensen, var lærere. Se dem!

Boesen i 1854: Lærer Hans Jensen hverken vil eller kan undervise på dansk og indstilles til afskedigelse.

LA Sch Abt. 168, Nr. 637.

Jensen, Hans, f. 18.1.1829 i Hornstrup s., d. 3.10.1897 i Vejle, St. Nikolaj s., søn af gdr. Jens Hansen og Anne Marie Michelsdatter i Bredballe, gift med Ane Marie Rasmussen, Lyngby sem. 1850, 2.læ. i Sønder Galten ved Århus 1850–51, elementarlæ. i Stenbjerg 1851–55, derefter læ. i Vejle til 1897, Db.-md. 1892.

Pastor P. H. Beck, Stenbjerg, i 1854: vinder børnenes kærlighed og forældrenes ubetingede tillid.

Jensen, Hans Jacob, f. 10.4.1833 i Munkbrarup, d. 11.6.1903 i Åbenrå, søn af Catharina Margretha Jensen, Jelling sem. 1854, privatist, ugift, huslæ. på Satrupgård 1854–55, 2. læ. i Bov 1855–74, læ. ved drengeborgerskolen i Åbenrå 1874–97, pens. 1897, fortsatte som kirkesanger.

Jensen, Hans Thøgersen, f. 19.12.1833, d. 1870, søn af gdr. Jg. T. Jensen, Røllum, Ensted s., Jelling, sem. 1854, hjælpelæ. i Sdr. Løgum 1.10.1854, læ. i Bjergskov, Klipleve s., 15.11.1854, læ. i Årslev, Hjorkær s., 9.3.1859–62.

Jensen, Jens, biskolelæ. i Rosenkrans, Avntoft s., 1863–16.2.1864, afskediget.

Jensen, Jens Andreas, f. 25.2.1804 i Emmelsbøl, Tønder a., nuværende Kreis Nordfriesland, d. 14.6.1870 i Sdr. Løgum, søn af Andres Jensen og Margaretha Carstens, gift med Maria

Christina Christiansen, f. 11.6.1808, d. 25. 4.1849, Tønder sem. 1826, læ. i Ellehoved, Sdr. Løgum s., 1833–64. Provst J. M. L. Hjort i 1862: en brav og retsindig lærer uden større evner.

Jensen, Jens Boysen, f. 30.9.1817 i Bov s., d. 15.11.1857 i Stadum, Læk s., søn af husmand Carl Jensen og Mette Maria Andresen i Bov, gift med Herlich Catharina Johannesen, Tønder sem. 1841, læ. i Stadum 1846–57. S.H.S. 1858 s. 624.

Jensen, Jens Peter, f. 13.12.1840 i Rens, Burkal s., d. 29.3.1893 i København, søn af husmand Peter Jensen og Maria Kjestine Andresen, gift 1. g. i København 1872 med Vilhelmine Frederikke Cathrine Scharf, f. 1851 i Fredericia, d. 9.10.1884 i København, gift 2. g. i København 1886 med Anne Johanne Elisbeth Kunchel, Tønder sem. 1863, før sem. hjælpelæ. i Sdr. Løgum 1859–63, læ. i Skast 1863–64, afskediget, læ. ved Østre friskole i København 1866–75, ved friskolen i Charlottegade 1875–85, viceinspektør ved friskolen på St. Hans Torv 1885, viceinspektør ved Sjællandsgades skole 1886–93.

Jensen, Johann Christian, f. 10.3.1826 i Brook, Fjorde s., d. 3.11.1858 i Olderup, søn af Jens Jensen og Christine Tychsen, gift 1856 med Catharina Helene Lorenzen, Skårup sem. 1852, læste først på sem. i Segeberg, hjælpelæ. i Kværn 1852–55, læ. ved Duborg skolen, Hanved s., 1855–57, degn og læ. i Olderup 1857–58, døde i en alder af 32 år 7 mdr.

Sognepræsten, Johannes Iver Momme, skrev i kirkebogen: han har røgtet sit embede som en trofast lærer.

Jensen, Mikkel Christian, f. 21.8.1824 i Rugballe, Jelling s., d. 6.6.1909 i Gelsted, mindsten på kirkegården, søn af Jens Michelsen og Annemette Christensdatter, Jelling sem. 1846, gift 1854

med Metha Christine Otzen, d. 1900 i Gelsted, blev af Laurids Skau tilskyndet til at søge embede i Sønderjylland, var huslæ. på Torning mølle, Tyrstrup s., blev i 1848 ført som fange til Rendsborg, frigivet 20.8.1848, meldte sig som frivillig og deltog i hele Treårskrigen, bl. a. ved Fredericia, hjælpelæ. i Harreslev, Hanved s., 1852, derefter forskellige steder i Angel, læ. i Skovbøl, Store Vi s., 12.4.1854–59, læ. i Rygge, Nr. Brarup s., 1859–61, læ. i Tårup, Frørup s., 28.6.1861 til 31.3.1896, pens. Aleth Hansen i 1857: en flink, dygtig, begavet lærer med fortrinlig orden i sin skole (Skovbøl).

Folkeskolen 1910 s. 275, Hans Rasmussen: Frørup sogns historie 1945 s. 135.

Peter Christian Jensen.

Jensen, Peter Christian, f. 15.6.1839 i Lov, Præstø a., d. 1.4.1908 i Vordingborg, begr. i Bjeverskov 8.4.1908, søn af snedker J. C. Adamsen, Jelling sem. 1860, læ. i Tarp, Oversø s., 10.7.1860,

i Bredeløkke på Stevns 1.8.1861, læ. og kirkesanger i Lidemark 1865, degn og læ. i Bjeverskov ved Køge 1877–1.10.1907, Dbmd. 30.8.1895.

Aleth Hansen i 1860: en dygtig lærer (Tarp).

Folkeskolen 1908 s. 183.

Jensen, Thomas, f. 3.10.1782, d. 19.4.1858 i Oksbøl, søn af distriktsskolelæ. Jacob Jensen i Langballe og Cathrina Maria Löck fra Ølsby, gift 3.8.1802 med Maria Magdalena Petersen, f. 14.12.1775, d. 25.5.1862 i Oksbøl, læ. i Dollerupskov, Grumtoft s., 1799–1809, læ. i Oksbøl, Munkbrarup s., 1810–51, afskediget p. gr. af alderdom 69 år gammel i 1851 med 300 rdlr. i pension. To brødre, Detlef Jakob og Hans Jensen, var lærere. Se dem!

Jensen, Wilhelm, f. 4.5.1816 i Nykirke, Angel, d. 24.12.1896 i Lyksborg, begr. i Adelby, søn af sognepræst Bendix Jensen og Christiana Vothmann, gift 10.2.1839 med Maria Petersen, f. 1816 i Flensborg, Tønder sem. 1837, hjælpelæ. i Flensborg 1837–39, læ. i Nyhus, Bov s., 1839–49, degn og læ. i Bov 1849–87, pens. 1.11.1887 med 1534 Mark.

Asschenfeldt i 1851: meget duelig og nidkær.

Påbegyndte i 1855 efter ordre Bov skolekronik, der blev ført på dansk fra 1855–64.

Bov sogns historie, 1969, s. 198, 199.

Jenssen, Jens Andersen (også: Jensen), f. 29.11.1834, d. 7.6.1907, søn af gdr. Jens Hansen, Øster Gammelby, Visby s., gift 1858 med Anna Margaretha Abild, f. 4.11.1833 i Møgeltønder, datter af gdr. Christian Peter Abild og Maren, Jelling sem. 1856, huslæ. på Liselund, 2.læ. i Møgeltønder 1.9.1857, distriktsskolelæ. i Vesby, Medelby s., 1.11.1857, læ. i Sæd, Ubjerg s., 1.11.1859, afskediget 1864, flere kursus på sem. i Segeberg, læ. i Bådsbøl, Ballum

s., 1.1.1865, pens. 1.4.1890, derefter gårdejer i Husum, Ballum s.

Provst J. M. L. Hjort i 1861: en dygtig lærer (Sæd).

Hans datter Hanne Jenssen er medf. til: *Sønderjydske Kvinder under Fremmedherredømmet*, 1930–44, bd. 1–3. Hans datter Hansigne, g. 28.11.1890 med læ. Hans Lorenzen, se: *Sdj. Mdskr.* årg. 32 s. 129–31, skrev under pseud. Sven Tange adskillige fortællinger og digtsamlinger, Hendes datter Anna blev gift med Niels Kjems og optog fra 1922 med Harreslev, Hanved s., som bopæl en vandrelærervirksomhed på morfadrens gamle egn.

Jeppesen, Kristen Sandal, f. 19.8.1840 i Hee, Ringkøbing a., d. 6.2.1890, søn af gdr. Jep Kristensen i Hee, gift med Ane Dorothea Pedersen, f. 3.1.1853, Jelling sem. 1862, hjælpelæ. i Bøl okt. 1862–1.9.1863, læ. i Duborg, Hanved s., 1863–64, afskediget, Monrads udvidede kursus i København aug. 1864, forstander for Hammerum højskole 1867, privatlæ. i Hornslet 1871, læ. ved Næstved realskole 1874.

Den danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar. Red. af Anders Vedel, Ernst J. Borup og Fred. Nørgaard, 1939, bd. 1 s. 247.

Jepsen, Carl, f. 26.4.1841 i Lunden, Ditmarsken, d. 1.2.1914 i Stege, søn af købmand Claus Heinrich Jepsen og Vibeke Catrine Dorothea Griesbach i Lunden, Skårup sem. 1863, hjælpelæ. i Bøl 1863, hjælpelæ. i Satrup 1863–64, afskediget, læ. i Fuglebjerg, læ. i Stege 1868–1903, pens.

Folkeskolen 1914 s. 94.

Jepsen, Claus, f. 12.3.1837 i Treja, d. 10.9.1928 i Fjolde, søn af kådner Hans Jepsen og hustru Gertrud Hansen, Skårup sem. 1860, andenlæ. i Treja 1853–56 og igen 1860–63, læ. i Vester Orsted, Svesing s., 1863–64, læ. i Øster Orsted ... 1880, i Fjolde 1881 ... 97 ...

Jepsen, Jeppe Julius, f. 22.7.1837 i Vejstrup v. Kolding, d. 9.1.1910 i Kolding, søn af læ. Rasmus Jepsen i Vejstrup, Jelling sem. 1856, hjælpelæ. i Vester Nebel 1856–58, læ. i Tvedskov, Adelby s., 1858, degn og læ. i Valsbøl 1859–64, afskediget 10.5.1864, læ. i Borre på Møn 3.11.1864, pens. 1.8.1907.

Aleth Hansen i 1861: flittig og dygtig lærer. Pastor H. F. Feilberg i brev af 23.1.1862 til Regensburg: vi har en fortrinlig lærer, Jepsen, der med stor iver og inderlig kærlighed røgter sit kald; jeg tror, at børnene næsten tilbeder ham.

H. F. Petersen: Fra sydslesvigsk Præstegaarde, 1938, s. 195.

Jepsen, Laurits Peter, f. 21.1.1839 i Vejstrup, søn af lærer Rasmus Jepsen i Vejstrup, Jelling sem. 1858, hjælpelæ. i Stenbjerg, Angel, 1859, læ. i Skovbøl, Store Vi s., 1860–64, afskediget, læ. i Sjelstofte på Lolland 20.10.1864, i Fuglse, Maribo a., 1870–1.10.1909, pens.

Folkeskolen 1910 s. 29.

Jessen, Claus, f. 31.7.1797 i Bondelum, Fjølde s., d. 9.3.1856 i Bjerrup, Fjølde s., søn af landmand Hans Jessen og Synne Clausen, gift med Metta Dorothea Uck, Kiel sem., læ. i Bjerrup (Behrendorf) 1823–56. Hans sønner, Hans August og Thomas Jessen, var lærere. Se dem! En tredje søn, Claus Theodor Jessen, f. 9.1.1829, læste først på Segeberg sem., derefter Skårup sem. 1853, cand. theol. Kbh. 1861, præst i Hjoldelund 1863–64, i Felsted 1864–81, Øsby 1881–84.

Jessen, Hans August, f. 23.10.1824 i Bjerrup, Fjølde s., søn af læ. Claus Jessen og Metta Dorothea Uck, Segeberg sem. 1846, degn og læ. i Hjoldelund 1848–56, læ. i Bjerrup 1856–82, dansk undervisning 1852–64, blev ikke afskediget i 1864, var en dygtig lærer, men antidansk orienteret og talte ikke

dansk i hjemmet. Lærerembedet i Bjerrup blev i 59 år forestået af samme familie. Hans bror Thomas Jessen i Bondelum var derimod danskorienteret. Se denne!

Nørre og Sønder Gøs Herred, 1969.

Jessen, Hans Thomsen, læ. i Norsted-Spinkebøl, Fjølde s., afskediget 29.3.1864.

Jessen, Jes, f. 8.12.1806 i St. Bredbøl, Sdr. Brarup s., søn af kådner Jes Jessen og Anna Christina Marxen, Tønder sem. 1830, privatlæ., biskolelæ. i Terkelsbøl, Tinglev s., i Bajstrup, Tinglev s., i Gejlå, Holbøl s., i Kragelundmark, Bov s., hjælpelæ. i Branderup 1849–52, biskolelæ. i Bommerlund, Bov s., 1854–55.

Aleth Hansen: en ypperlig lærer, men forfalden til alkohol.

Jessen, Jes Hansen, f. 23.8.1809 i Medelby, d. 10.11.1884 i Flensborg, søn af indsidder Andreas Jessen og Katharina Jensen, gift i Tinglev 8.10.1843 med Anna Maria Tychsen, Tønder sem. 1833, læ. i Stoltelund, Tinglev s., og i Bajstrup, Tinglev s., hjælpelæ. i Bramsted, Ladelund s., læ. i Vesby, Medelby s., 1841–52, læ. i Sophie-Magdalene-kog, Bredsted s., 1856–66.

Jessen, Thomas, f. 15.3.1833 i Bjerrup, Fjølde s., søn af læ. Claus Jessen og Metta Dorothea Uck i Bjerrup, biskolelæ. i Bondelum, Fjølde s., ... 1858 ..., danskorienteret, hjalp i 1858 folkemålsforskeren K. J. Lyngby under arbejdet med Fjoldemålet. Om hans broder, Hans August Jessen, se denne! Om hans broder, Claus Theodor, se under faderen Claus Jessen!

Nørre og Sønder Gøs herred, 1969, s. 39.

Jessen, Thomas, f. 13.5.1791 i Sdr. Haksted, Jørl s., søn af gdr. Carsten Jessen og Maria Carstensen, Kiel sem.,

degn og læ. i Nykirke, degn og læ. i Hyrup 1815–52. Som svar på kirkevisitorsatoriets cirkulære af 16.6.1852 oplyste pastor Joh. H. Nissen, Hyrup, at læ. Jessen selv søgte om at blive entlediget p. gr. af manglende kendskab til det danske sprog, og foreslog 500 rdlr. i ventepenge. Jessen fik bevilget 200 rdlr. i pension, heraf 150 rdlr. af den kgl. kasse. Fik tilhold om at bosætte sig uden for sognet.

Efter Hyrup skoles på dansk skrevne embedsbog, bd. 1 s. 11.

Jessen, Tycho, f. 16.12.1840 i Ellund, Hanved s., d. 24.8.1903 i København, søn af landmand Nis Jessen og Anna Andresen, gift 18.7.1899 med lærerinde Petrine Marie Isabella Petersen, f. 19.2.1858 i Valløby, Sjælland, d. 29.9.1922 i København, Tønder sem. 1861, hjælpelæ. i Harreslev, Hanved s., 1857–58, læ. i Højer 1861–67, afskediget p. gr. af edsnægtelse, timelæ. ved Frederiksberg skolevæsen 1868–70, læ. smstds. 1870–73, skoleinspektør på Frederiksberg 1873–1903.

Jochimsen, Jürgen Hinrich, f. 15.7.1808 i Kirkholt, Ulsnæs s., d. 24.1.1863 i Karby, Svansø, søn af kådner Claus Hinrich Jochimsen og Margaretha Christina Lorenzen, gift 1835 med Christine Ohl fra Ulsnæs, Tønder sem. 1830, kursus i I.U. Egerneførde 1832, huslæ. i Kronprinzenkoog i Sdr. Ditmarsken 1830–31, hjælpelæ. i Sehested 1831–32, vikar i Nr. Brarup, organist og kantor i Nr. Brarup 1832–55, degn og læ. i Karby, Svansø, 1855–63.

Brøder til Lorenz J., se denne!

Boesen i 1854: god færdighed i kirke og skole. Pastor Peter Nicolai Jespersen i 1854: har til dels under min vejledning med megen flid lært sig dansk.

Jochimsen, Lorenz, f. 17.2.1811 i Kirkholt, Ulsnæs s., søn af kådner Claus Hinrich Jochimsen og Margaretha Christina Lorenzen, broder til Jürgen Hin-

rich J., se denne! Gift i Adelby 8.12.1843 med Catharina Pauline Schmidt, datter af Franz Schmidt i Heiligenhafen og Margaretha Elisabeth Rohlf, Skårup sem. 1835, konst. læ. i Tastrup, Adelby s., 1840, fast ansat smstds. 1842–44, læ. i Siversted 1844–50, 1 år afskediget, da han flygtede fra sit degneembede til Holsten, konst. læ. i Sdr. Farensted, Farensted s., 1851–55, læ. i Tumby 1855–84, pens. 900 mk.

Degn Thomas Petersen i Siversted 1864–89 skriver i skolekrøniken: Gode bekendte af hans kone har lagt et godt ord ind for ham hos Regenburg, hvad der bidrog noget til hans genansættelse. LA Sch Acta C XII nr. 421 a.

Jochimsen blev 17.1.1851 sammen med sin kone ført til Slesvig og måtte i forhøret gøre rede for sin færd. Han henvender sig i et brev til Regenburg og opnår – sikkert ved hans hjælp – at blive konstitueret i Sdr. Farensted.

Erwin Freytag: Aus der Chronik des Kirchspiels Sieverstedt, 1951, s. 131. S.H.S. 1851 s. 620, 1855 s. 408.

Gottorp provsti 17.10.1851. RA.

Johannsen, Burchard Friedrich, f. 27.9.1803 i Skæggerød, Nr. Brarup s., d. 6.11.1877 i Flensborg, søn af læ. i Skæggerød Johann Friedrich Johannsen og Maria Johanna Clausen, gift med Ane Cathrine Jöns, f. 1809, d. 1893, kom 1819 til Slesvig og blev her til 1823, derefter læ. ved biskolen i Lyrskov, St. Michaelis lands., 1825 distriktsskolelærer i Lille Rheide, Krop s., læ. i Gundeby, Ulsnæs s., i Sølversted, Treja s., 1841–25.5.1864, afskediget, Dbmd. 5.10.1853.

Aleth Hansen i 1857: en trofast dansk-sindet mand, en lærer, der yder sit bedste. Boesen i 1859: Stor fremgang i det danske sprog.

Sprogforeningens Almanak 1903 og Sdj. Årb. 1946 s. 118 af H. P. Hanssen. Sdj. Årb. 1913 s. 45–76, Alexandra Johannsen: Gustav Johannsens Slægt. Sdj. Årb. 1914 s. 99–158, Alexandra Jo-

hanssen: Gustav Johannsens Barndom. Sdj. Mdskr. 1946, 26. årg. s. 131–33 af Aage Bonde.

3 sønner: 1. Thomas Frederik Jöns J. f. 1832, hjælpelæ., bl. a. i Riseby, Svansø, Lille Rheide, Krop s., Skårup sem. 1852–54, lærer på Lolland, medlem af folketinget for Højre, d. 1910. 2. Johannes Peter Jöns J., se denne! 3. Gustav Heinrich Jöns J., se denne!

Gustav Johannsen.

Et bedre ungdomsbillede var ikke til at opdrive.

Johannsen, Gustav Henrik Jöns, f. 2.8. 1840 i Gundeby, Ulnæs s., d. 25.10. 1901 i Flensborg, søn af læ. Burchard Frederik Johannsen (se denne!) og Ane Cathrine Jöns, gift 5.1.1862 i Treja med Margaretha Kühl, f. 2.10.1837 i Treja, d. 31.1.1926 i Flensborg. Før sem. hjælpelæ. hos sin far i Sølvsted, Treja s., i Hulvej, Adelby s. 1858, i Adelby 1859, i Stolk, Farensted s. 1860. Måtte p. gr. af sygdom afbryde sin uddannelse på Tønder sem., tog lærereksamen i København 1861, var en kort tid lærer i

Sollerup, Jørl s., fra 5.1.1862 læ. Langballe, Grumtoft s., blev afskediget i 1864. Hans privatskole i Flensborg fik kun kort levetid; han blev tvunget til i 1867 at forlade A. C. C. Holdts (se denne!) realskole p. gr. af politisk virksomhed, drev en dansk boghandel til 1874, 1869–83 udgiver, 1874–82 tillige redaktør af Flensborg Avis, 1881–1901 medlem af den tyske rigsdag.

Sdj. Årb. 1902 s. 108–120, Johan Ottesen: Et Bidrag til Gustav Johannsens Historie. Sdj. Årb. 1913 s. 45–76, Alexandra Johannsen: Gustav Johannsens slægt, Sdj. Årb. 1914 s. 99–158, Alexandra Johannsen: Gustav Johannsens Barndom. Om hans senere politiske virksomhed se Dansk Biografisk Leksikon, bd. 12, s. 21ff og der anført litteratur samt Hans Lund: Gustav Johannsen, i: Sydslesvig gennem Tiderne, 1949, bd. 3 s. 1157–1173, og: Flensborg Avis 1869 1. oktober 1969, 1969.

Johannsen, Johan Lorentzen, f. 9.4. 1832 i Harres, Brede s., d. i Bredevad, Bylderup s., søn af gdr. L. Johannsen i Harres, Jelling sem. 1855, 2. læ. i Daller, hjælpelæ. i Tinningsted, Karlum s., ...1858... læ. i Bredevad, Bylderup s., død ung.

Johannsen, Johannes Peter Jöns, f. 14. 4. 1835 i Lille Rheide, d. 25.8.1907 i Hundstrup, Fyn, søn af degn og læ. Burchard Friedrich Johannsen, se denne!, og Anna Catharina Jöns, Skårup sem. 1858, læ. i Bergenhusen, i Lyrskov, St. Michaelis lands., hjælpelæ. hos faderen i Sølvsted, Treja s., 1858–60, læ. i Rydde, Satrup s., 1860–15.3.1864, afskediget, læ. ved borgerskolen i Svendborg 1868–75, i Hundstrup ved Stenstrup på Fyn 1875–1906.

Bror til Gustav Johannsen og Thomas Frederik Jöns J., se Burchard J!., og svoger til læ. N. Chr. C. W. Seirup. Æblet »Filippa« som Joh. Johannsen har fremavlet, er opkaldt efter hans datter.

Johannsen, Thomas, f. 25.12.1810 i Tønder, søn af skomager Peter Johannsen og Botilla Christina Jacobsen, gift med Anke Andersen, Tønder sem. 1833, huslæ. i Møgeltønder 1833–34, hjælperlæ. i Rudbøl, Højer s., og i Kejtum på Sild, læ. i Klægsbøl 1836–44, degn og læ. i Avntoft 1844...1880...

Johnsen, John Matthias, f. 3.5.1816 i Borsthusen, Garding s. i Ejdersted, søn af læ. Ketel Johnsen og Anna Margaretha Drache, Tønder sem. 1843, hjælperlæ. i Læk 1843–46, læ. i Gelting fra 1846, degn og organist fra 1849, afskediget i marts 1864, derefter læ. i Tyrstrup 1864–68, i Steinrade, Rensefeld s. i fyrstbispedømmet Lübeck, 1868...

Påbegyndte »Schulchronik« for Gelting skole, men har intet oplyst om hjælpe-lærerne.

Joost, Hans, f. 25.2.1827 i Adelby, d. 12.11.1898 i Haderslev, søn af Hans Joost og Anna Christine, gift med Anna Johanne Andersen, biskolelæ. i Barde-rup, Oversø s., 1850–52, læste på Skå-rup sem. 1852–53, læ. i Ostenfeld 1853–56, i Løvensted, Fjolde s., 1856–64, afskediget uden pension 12.3.1864, søg-te forgæves 5.4.1864 om økonomisk hjælp hos civilforvaltningen, privatlæ. i Tommerup 1864–68, konst. læ. i Hjærndrup 1868–69, læ. i Gl. Haderslev i 2. klasse 1869–86, i 3. klasse 1886–89, pens.

Juhl, Severin Jensen, f. 19.9.1816 i Hejsager, Halk s., søn af bolsmand Jens Hånsen Juhl og Bodil Severinsdatter, Skårup sem. 1838, krigsassessor, læ. og organist i Vonsbæk 1841–48, afskediget i 1848 af den provisoriske regering, under treårskrigen militær telegrafist på Als, »Krigsassessor S. J. Juhl, nu degn i Sterup, har som telegrafbestyrer ved den militære telegraf i Sønderborg på Als for 12 år siden havt det hverv at tilstille armeens overgeneral krigsmini-

sterens ordre til at begynde kampen og dernæst at tilmelde den kongl. regering det første budskab om sejren på Isted hede« (Nordisk Skole-Tidende 1862 bd. 4 s. 69), læ. i Oversø 1851, degn og læ. i Sterup 1851–7.4.1864, afskediget. Stationsforstander i Over Jerstal, Vedsted s., derefter kådner, til sidst kontorist i Vejle.

Aleth Hansen i 1858: velbegavet og dygtig, men føler sin gerning som et levebrød og burde have andet arbejde. LA Sch 309, 30346.

Juhler, Jes, f. 1848, autodidakt, læste 10 mdr. på Tønder sem., læ. i Sandager, Læk s., ...1860, i Jarlund, Medelby s., 1860–64.

Provst Hjort i 1861: flink og dygtig lærer.

Juul, Christen Johansen, f. 22.8.1827, søn af gdr. C. Juul, Højrup, Herlev s., Vejle a., Jelling sem. 1851, elementarlæ. i Nr. Brarup 1853–57, læ. i Byrum 1858, i Flensted 1859, i Freltofte 1860–63, 6. lærer ved borgerskolen i Nykøbing F. 1863–64, skal være rejst til Sydamerika, sergent i brasiliansk tjeneste.

Jürgensen, Jürgen, f. 12.2.1792 i Solved, Fjolde s., søn af Jürgen Hinrichsen i Olderup og Christine Thomsen fra Solved, gift 10.3.1816 i Fjolde med Cathrine Hansen, datter af Claus Hansen og Christina Clausen, degn og læ. i Fjolde til 1825, degn og læ. i Olderup 1825–55, entlediget ved kgl. resolution af 16.7.1855, pension 260 rdlr. – ikke det danske sprog mægtig.

Jürgensen, Lorenz, f. 29.11.1793 i Klusris, Bov s., søn af Johann Hinrich Jørgensen og Anne Cathrine Hansen, Brahetrolleborg sem. 1814, privatlæ. adskillige steder, læ. Kobbeld, Esgrus s., 1827–1860. Pension 200 rdlr.

Aleth Hansen i 1857 og 58: en flittig lærer, men tiltagende blindhed må medføre hans entledigelse.

Jürgensen, Peter Johann, Kiel sem., hjælperlæ. ved elementarskolen St. Nicolaj i Flensborg, læ. i Fladsby, Sørup s., 1828–55, tog privatundervisning i dansk hos sognepræsten, men nåede ikke at blive sproget tilstrækkelig mægtig. Visitoriet håbede, at han kunne »arbejde sig ind i de ny forhold«, så at det kunne undgå at skulle entledige »denne loyale og velsindede Mand«. Man så sig imidlertid nødsaget til at overdrage hele undervisningen til hjælperlæreren (Joh. Feddersen), og da Jürgensen var villig til at fratræde, blev han entlediget 11. juli 1855 med 200 rdlr. i ventepenge.

Jørgensen, Johan Andreas, f. 11.2.1840 i Hanved, d. 24.7.1908 i Rønne, begr. i Ibsker, søn af håndværker Diderik Jørgensen og Dorothea Margrethe Augusta Wittenberg, gift 3.5.1863 i Stenbjerg med Anna Margrethe Böttger, f. i Sten-

Johan Andreas Jørgensen.

bjerg 15.6.1842, d. 24.10.1922, eks. Århus 1860, hjælperlæ. i Bokholm, Munkbrarup s., 1860–63, læ. og organist i Stenbjerg 1863–64, afskediget, læ. i Skt. Ibs ved Svaneke 1864–1902, museumsbestyrer i Rønne fra 1894, Dbmd. 1884, udgav den første samlede Bornholmshistorie i 2 bind 1900–01. Amtmand Emil Vedel nævner ham flere gange som udgraver af oldtidsmindesmærker dels på egen hånd, dels sammen med Vedel, i afhandlingerne i *Arbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1885–90 og i *Vedels: Undersøgelser angaaende den ældre Jernalder paa Bornholm*, 1873.

Folkeskolen 1908 s. 371, Dansk Biografisk Leksikon bd. 12 s. 233, Lærerne og Samfundet 1913 bd. 1 s. 114. Maleri af J. F. Tryde i Bornholms Museum.

Jørgensen, Jørgen (Kb: Jürgen Jürgensen), f. 27.2.1807 i Sillerup, Store Vi s., søn af Jürgen Clausen og Anna Friedrichsen, blev forberedt af lærer Christiansen, konfirmeret i 1823, biskolelæ. i Goldebæk, Hjoldelund s., 1823–30, læ. i Lindå 1830–47, var landmand 1847–52, igen læ. i Lindå, Nr. Haksted s., 1852–60, læ. i Hørup, Nr. Haksted s., 21.4.1860–18.10.1871, hvor han fratrædte.

Aleth Hansen i 1861: magter ikke opgaven p. gr. af sin tyske uddannelse.

Hørup skoles: »Schulchronik«.

Jørgensen, Nis, f. 17.3.1826 i Sandager, Læk s., d. 12.6.1892 i Kalleshave, Læk s., gift med Dorothea Trina Petersen, autodidakt, læ. ved biskolen i Sandager 1853–56, distriktsskolelæ. smstds. 1856–60, læ. i Lillehorn, Læk s., 1860–80...

Jørgensen, Peter Michelsen, f. 22.7.1824 i Bådsbøl, Ballum s., d. 16.5.1864, søn af Jørgen Poulsen og Boeld Marie, Jelling sem. 1850, læ. i Vesby, Medelby s., i Agdrup, Læk s., i Sønner Klægsbøl, Klægsbøl s., 1853–55, i Kissendrup ved Fakse.

K

Kallesen, Knud Ernst, f. 10.7.1823 i Bolderslev, d. 18.5.1892 i Århus, søn af læ. Cornelius Kallesen og Bodil Marie Ernst i Bolderslev, gift med Maren Larsdatter, f. 9.2.1825 i Skårup, d. 13.3.1897 i Rudkøbing, Jelling sem. 1849, huslæ. hos forpagteren på Lehnkov 1.11.1849, hjælpelæ. ved byskolen i Skårup 1.5.1851, læ. i Rosenkrans ved Tønder 1851–52, i Tvedskov, Adelby s., 1852, i Arnfjolde, Svesing s., 1854, i Vridsted ved Viborg 1.5.1859, i Homå ved Grenå 2.3.1860, pens. 30.9.1865, senere forpagter, bl. a. i Mårslet, og købmand i Randlev.

Kallsen, Peter Jürgen, f. ca. 1810 i Havetoft, Gottorp provsti, d. 23.12.1861, søn af landmand Peter Kallsen, gift med Dorothea Jacobine Schütt, Tønder sem. 1832, hjælpelæ. i Bredsted, læ. i Østerhusum, Mildsted s., 1836–46, degn og læ. i Svesing 1846–55, afskediget ved kgl. resolution 16.7.1855 med 260 rdlr. i ventepenge, læ. i Østerhusum 1855–61.

Karstens, Heinrich Georg, f. 20.7.1831 i Esgrus Skovby, søn af læ. og organist i Esgrus Skovby Jes Carstens og Anna Marie Hansen, Skårup sem. 1855, 2. læ. i Kværn 1857–59. Aleth Hansen i 1857: taler bogsprog, foragter nærmest den stedlige dialekt.

Karstens, Jes (også Carstens), f. 24.6.1778 i Nykirke, d. 11.1.1859, gift med Anne Marie Hansen, autodidakt, læ. i Dollerupskov, Grumtoft s., til 1818, degn og læ. i Esgrus Skovby, Esgrus s., 1818–55, blev pensioneret i dec. 1855, da han ikke var det danske sprog mægtig, havde som hjælpelæ. sin søn Heinrich Georg K. (se denne!), der heller ikke magtede at undervise på dansk. Havde været læ. i 55 år og søgte endnu i 1851 forflyttelse til Tøstrup, særlig under henvisning til, at han har 18 børn

at forsørge, blev imidlertid entlediget med 250 rdlr. og flyttede til Brunsbøllund, Sterup s. Sønner: Johannes Jürgen K., f. 28.6.1821, degn, organist og læ. i Esgrus Skovby 1877–86, Heinrich Georg K. (se denne!), f. 20.7.1831, dim. Skårup sem. 1855.

Karstensen (Carstens), Henning August, f. 22.1.1805 i Bojum, Esgrus s., d. 1.2.1882 i Lundsgård, Grumtoft s., søn af læ. Jens Karstens og Christina Sophie Schmidt, gift 11.5.1832 med Frederike Amalie Catharina Lausen fra Nr. Brarup, Tønder sem. 1828, substitut i Nr. Brarup 1828–30, substitut hos degn Petersen i Grumtoft 1830–32, derefter læ. og organist i Grumtoft 1832–65, pens., ejer af gården Lundsgård 1867–82.

Aleth Hansen i 1857: dygtig lærer, også i dansk, dog næppe danskvenlig. Hans bror Peter Friedrich K. var degn og læ. i Nykirke 1839–57, se denne!

Karstensen, Karsten Jakob, f. 8.2.1835 i Nibøl, d. 26.11.1897 i Stadum, Læk s., søn af murer J. Karstensen i Nibøl, Jelling sem. 1857, huslæ. i Helleved mølle 1857, læ. i Rosenkrans, Avntoft s., 1858–63, læ. i Stadum, Læk s., 1863–97.

Karstensen, Peter Friedrich, f. 1.1.1809 i Esgrus Skovby, d. 16.4.1895 i Sdr. Brarup, søn af læ. Jes Karstensen og Christina Sophia Schmidt, gift med Elise Müller fra Lübeck, Tønder sem. 1834, hjælpelæ. i Flensborg, huslæ. på Deutsch-Nienhof, Westensee s. i Holsten, degn og læ. i Nykirke, Munkbrarup herred, 1839–57, degn og læ. i Moldden 1857–62, degn og læ. i Kalleby, Strukstrup-Fysing herreder, 1862–81. Karstensen fik i 1853 en meget rosende anbefaling af Asschenfeldt. Hans bror Henning August K. var læ. og organist i Grumtoft 1830–65, se denne!

Kaufmann, Heinrich Christoph, f. 15.1.1840 i St. Hans s., Flensborg, ikke død

i Flensborg, var ikke i live ved moderens begravelse i 1888, søn af daglejer August Wilhelm Kaufmann og Wilhelmine Friederikke Müller, ikke gift i Flensborg, hvor han heller ikke har ladet børn døbe, Tønder sem. 1862, præp. i Lyksborg 1859, deltog i Monrads kursus i København 1862–63, læ. ved pigeskolen i Flensborg 1863–...
 Ang. biskop D. G. Monrads kursus, der påbegyndtes 1. aug. 1856 se: Opdragelse og Undervisning i Danmark ved rektor Einer Torsting, 1949, bd. 2 s. 246–247.

Carsten Nielsen Kaysen.

Kaysen, Carsten Nielsen, f. 15.4.1825 i Ballum, d. 6.5.1898 i Sorø, søn af læ. i Ballum Knud Kaysen (1775–1861) og Herle Marie Boysen (1789–1846), i 2. ægteskab gift 8.8.1856 med Ida Caroline Sandberg, hjælpelæ. Nørhus, Ballum s., 1.10.1841–1.4.1843, Skårup sem. 1846, huslæ. i Alsted ved Sorø sept. 1846–dec. 1846, hjælpelæ. Smerup, Spjellerup s., april 1847–juli 1848.

Deltog i krigen 1848–51, læ. Sørup sept. 1851–52, degn og læ. i Lille Solt 1852–57, læ. i Alsted 1857–69, første-læ. ved borgerskolen og kordegn i Sorø 1869–92, pens. Erindringsmedalje 1848–51, 1876, Dbmd. 1878, Fortjenstmedaljen 1891.

Niels P. Larsen: Begravelsespladser i Sorø. Sorø 1908.

R. Boysen: Familien Bojesens Stamtavle, 1870 s. 33.

Kerstens, Johann Albertus Heinrich, f. 5.8.1803 i Glückstadt, d. 14.6.1887 i Gårde ved Varde, gift i Alslev 4.11.1839 med Cathrine Margrethe Jørgensen, f. 8.3.1808 i Kolding, d. 30.1.1886 i Gårde, datter af pastor Jørgen Jørgensen i Hjarup og Karen Cecilie Cathrine Work, Tønder sem. 1829, huslæ. 1829, underlæ. ved pigeskolen i Haderslev 1830–39, læ. i Vestre, Ladelund s., 1841–44, læ. i Lillehorn, Læk s., 1844–56, læ. i Agdrup, Læk s., 1856–75.

Ketelsen, Andreas Frederik, f. ca. 1791, d. 1855, Tønder sem. 1817?, læ. Solle-rup, Jørl s., konst. 1851–55, afskediget p. gr. af alder og svagelighed.

Pastor Hartnack indberetter i 1854: Ketelsen har været i forskellige livsstil-linger; han er det danske sprog fuld-stændig mægtig, men p. gr. af alderdom og manglende begavelse er han en meget mådelig skolelærer.

Ketelsen, Lorenz Broder, f. 2.2.1836 i Hjoldelund, d. 29.5.1863 i Øster Orsted, kun 27 år gammel, søn af bols-mand Fedder Ketelsen og Maria Doro-thea f. Christiansen, gift 12.6.1858 med Anna Botilla Mathiesen i Goldelund, Skårup sem. 1856, præp. ved biskolen i Goldelund, Hjoldelund s., 1.5.1852–54, læ. i Øster Orsted, Svesing s., 1857–63.

Ketelsen, Paul, f. 13.8.1792 i Heden (Hedehusene), Enge s., d. 1858 i Bra-

rup, søn af kådner Ketel Moritzen og Agatha Pauls, gift med Margaretha Brodersen fra Øster Snattebøl, Læk s., Tønder sem. 1815, læ. i Øster Snattebøl 1815–23, i Brarup 1823–55, erkender ikke at være det danske sprog tilstrækkelig mægtig, så han på fyldestgørende måde kan meddele undervisningen; da han stedse har vist sig som en samvittighedsfuld og nidkær lærer og selv søger om entledigelse, indstilles han 11. juli 1855 til afskedigelse ved kgl. resolution med 220 rdlr. i pension, hvoraf den kgl. kasse betaler de 180, mens 40 rdlr. udredes af embedet.

Kjær, Nis Frederik, f. 30.6.1841 i Burkal, Tønder a., søn af snedker Niels Rasmussen Kjær og Ingeborg Jespersen, Tønder sem. 1862, hjælpelæ. i Karlum 1858, læ. i Sollerup, Jørl s., 1862–64.

Aleth Hansen i 1861: embedet er vanskeligt at få besat, ret vrangvillige forældre, blandet skole med 53 børn.

Klein, Christian Peter, f. 20.3.1836 i Ketting på Als, d. 5.2.1912 i Tandslet, søn af kådner Christian August Klein og Cathrine Maria Iversdatter, Tønder sem. 1862, før sem. elementarlæ. i Oksbøl, Munkbrarup s., 1856–62, hjælpelæ. i Notmark 1862, læ. i Læbølgård, Tandslet s., 1862–1902.

Kloster, Jens Peter (kirkebogen Kloster), f. 4.2.1809 i Starup v. Haderslev, d. 10.8.1883 i Kallehave, søn af degn i Sommersted Andreas Kloster og Kirsten Peder Holstdatter, gift med Ellen Bachmann, f. 1809 i Sommersted, Vesterborg sem. 1830, substitut i Lysabild 1831–32, læ. i Rørkær, Hostrup s., 1834–48, arresteret af slesvig-holstenerne under Treårskrigen, degn, organist og læ. i Sørup 1850–64, afskediget 24.3.1864, alterdegn ved Vor Frue Kirke i Århus 3.11.1866–81. Hans søn var den fremtrædende danske købmand A. P. Kloster i Flensborg.

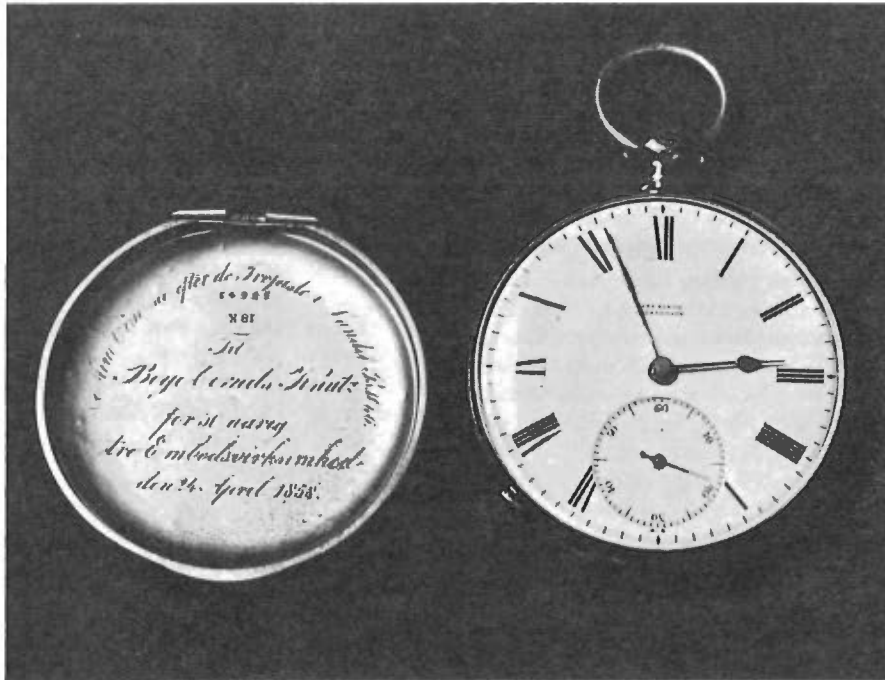
Asschenfeldt i 1851 og 1855: savner liv og energi. Aleth Hansen i 1857 og 1858: ikke tilfredsstillende. Boesen i 1857: må arbejde under meget vanskelige forhold, synes at have for megen selvtillid og at mangle den rette takt. Sdj. Årb. 1892 s. 174 ved P. Skau – Sdj. Mdskr. 1948 s. 147 ved Andreas Petersen – J. C. Friedrichsen: Chronik des Kirchspiels Sörup, 1907 s. 102.

Knudsen, Johannes Enevold, f. 28.2.1840 i Kædeby på Langeland, d. 7.1.1922, Skårup sem. 1862, læ. i Frøslev, Hanved s., 1863–10.5.1864, læ. i Øster Kædeby 1866–1913, pens. Folkeskolen 1922 s. 68.

Knudsen, Knud Iver, f. 3.5.1837 i Frørup ved Christiansfeld, søn af læ. K. Knudsen, d. i en ung alder, Jelling sem. 1856, huslæ. i Stubbæk præstegård 1856, læ. i Agdrup, Læk s., 1857, i Stadum, Læk s., 1858–63, forlod bitter og skuffet embedet i 1863, derefter time-læ. i Haderslev, senere København.

Sdj. Mdskr., 1946, 22. årg. s. 133 ved Aage Bonde: Lærere under sprogeskripterne: Lærer Knudsen skriver fra Stadum: Med lethed lærer børnene dansk, og med fornøjelse lytter de til nordiske sagn og sange. Børnene er ved det danske sprogs indførelse blevet lykkelige, kun den danskfødte lærer er ulykkelig.

Knutz, Boy Cornelius, f. 31.8.1787 i Oldenswort, d. jan. 1870 i Stenbjerg, Kiel sem. 1808, substitut i Sørup 1808–11, læ. i Kalleby, Kværn s., 1811–14, degn og læ. i Stenbjerg 1814–62, gift 24.4.1814 med Magdalena Seehusen, f. ca. 1792, d. 1887 i Rinkenæs, Svansø s., datter af degn Seehusen i Stenbjerg. Knutz kunne meget mådeligt tale dansk, var urokkelig kongetro, fik i 1851 dansk hjælpelæ. (H. Jensen), blev 6.10.1851 udnævnt til Dbmd. Ved hans 50 års jubilæum 24.4.1858 overrakte amtmand baron Wedell-Wedellsborg

»Mine Øine see efter de Trofaste i Landet Ps. 101,6. Til Boye Cornils Knutz for 50 aarig tro Embedsvirksomhed den 24. April 1858«. At kongen udtrykker sig med Davids ord, her fra Davids »kongesalme«, eller sættes i kong Davids sted, har lang tradition i Sønderjylland. Kong Frederik 7.s gave til degnen i Stenbjerg blev overrakt af amtmand, baron Wedell-Wedellsborg. På bagsiden af kapslen kongens kronede monogram. 18 karats guldur, 4,5 cm i tværmål, gjort af urmager Carl Ranch i København. Flere slægtled af københavnere har sat hinanden stævne på »Ranchs hjørne« Østergade-Købmagergade. Uret er i slægtens eje og går stadig så godt som på den første dag.

ham i kongens navn et guldlommeur, der endnu befinder sig i slægtens eje i Bovrup. Efterhånden havde han kun få timer i skolen, men først i okt. 1862 indvilgede han i at lade sig pensionere med 400 rdlr. Fra 1858 havde han tilladelse til at holde substitut, som han lønnede med 160 rdlr. plus fri station, skoledistriktet godtgjorde ham det med 5 tdr. rug plus 40 rdlr. Sdj. Arb. 1949 s. 225–38 ved Holger Hjelholt.

Koch, Andreas Nissen, f. 10.12.1832 i Nibøl, Skårup sem. 1854, hjælpelæ. hos degn Nommensen i Risum 1849, ele-

mentarlæ. i Højer 1849, huslæ. hos Baggesen på Åbro, Medelby s., til 1852, hjælpelæ. i Flensborg 1854–55, i Gundelsby, Gelting s., 1855–57, i Bokholm, Munkbrarup s., 1857–58, læ. i Dollerupskov, Grumtoft s., 1858–59, i Gundelsby, Gelting s., 1859–64, afskediget, 5. maj 1864 læ. på Drejø, hvor han efterfulgte sin bror Johann Nissen Koch, pens. 1894.

Aleth Hansen i 1860: en meget dygtig lærer, Gundelsby skole med 130–140 børn uden medhjælper.

Nordisk Skoletidende, 1864, bd. 10 s. 32. A. Fabricius: Drejø sogn, Beskrivelse og Historie, 1882 s. 73.

Koch, Christian Heinrich, f. i Åbenrå 16.6.1823, søn af Paul Sigismund Koch og Else Jessen Helloth, Skårup sem. 1849, læ. i Ladelund 1859–64, afskediget, derefter læ. i Lundtofte, Klipleve s.

Konstmann, Hans Christian Hansen, f. 22.1.1825 i Kragelund, Bov s., d. 23.5.1910 i Bokholm, Munkbrarup s., søn af parc. Adam Hansen Konstmann og Katharina Maria Hansen, gift 26.10.1852 i Åbenrå med Anna Margrethe Bramsløw, f. 5.5.1821 i Åbenrå, datter af købmand Fr. Chr. Bramsløw og Boel Juhl, Skårup sem. 1848, huslæ. i Brøns 1848, hjælpelæ. i St. Marie sogn i Flensborg 1850, læ. ved borgerskolen i Åbenrå 1850–62, degn og førstelæ. i Sønder Løgum 1862–86, pens. Om hans læsebog for de første begyndere se side 60 og 257, note 9!
Folkeskolen 1910 s. 237.

Kristensen, Frederik, f. 22.3.1845 i Tønder, d. 21.6.1927 i København, søn af skoflikker Christian Christensen og Maria Christina Petersen, gift med Marie Hansen, datter af læ. Hansen i Gurre, hjælpelæ. i St. Solt 1861–63, på Tønder sem. 1863, soldat 1864, eks. Jonstrup sem. 1867, løjtnant i den danske hær 1867–70, læ. i Esbønderup, Sjælland, 1870–81, førstelæ. og degn i Ballerup 1881–1915, sekretær i Balle-
rup-Måløv sogneråd.

Krogh, Hans Peter, f. 15.7.1831 i Toftlund, d. 6.3.1915 i Skern, søn af tingbud Jens Hansen Krogh, gift 31.5.1860 med Anna Christensen, f. 11.2.1838 i Vilslev, d. 9.7.1920, Lyngby sem. 1853, læ. i Lovrup, Døstrup s., 1853–59, i Duborg, Hanved s., 1859–63, i Oksager, Husby s., 1863–64. Da han ikke ville underkaste sig den berammede prøve, blev han omgående afskediget; førstelærer i Vilslev 1864–68, i Faster 1868–1901, Dbmd. 1911.
Folkeskolen 1910 s. 250 og 1915 s. 304.

Kyster, Lauge Peter Johannesen, f. 12.5.1830 i Vonsild, d. 10.10.1873 i Framlev, søn af gdr. i Vonsild Johannes Jespersen Kyster og Karen Matzdatter Juul, gift nov. 1855 i Adelby med Anne Elisabeth Lorentzen, f. 13.2.1828, d. 22.2.1915, Jelling sem. 1850, læ. i Nørre Jørgensby, Adelby s., 1851–55, i Fladsby, Sørup s., 1855–58, degn og læ. i Store Vi 1861–10.5.1864, afskediget, da han ikke ville underkaste sig den krævede visitation; læ. i Framlev, Århus a., 8.2.1865.

Vilh. Skovgaard-Petersen: Slægterne Tinglev og Wiuff med kvindeliner, 1917 s. 51.

L

Langholz, Johann, f. i St. Michaelis s. 1.10.1790, søn af Peter Langholz i Isted, St. Michaelis lands., og Anna Catharina Thiesen, autodidakt, lærer siden 1818, i Stolk, Farensted s., 1834–64. Da man i 1864 ikke kan beskyldte ham for ukendskab til det tyske sprog, fremkommer beboerne på et møde den 26. febr. 1864 med ret intetsigende klager, han er blevet »missliebige« og bør fjernes, efter at han har virket i Stolk i 30 år. Kirkevisitatoriet nøjes da med at indstille den gamle lærer til øjeblikkelig pensionering.

Larsen, Rasmus, f. 25.10.1839 i Avne-
de, Lolland, d. 2.8.1917 i København, begr. Vollerslev kirkegård, gift med Karen Sofie Larsen, Skårup sem. 1862, læ. i Barderup-Jaruplund, Oversø s., 1862–64, afskediget, huslæ. til 1868, læ. i Vollerslev ved Borup st. 1869–1909.
Folkeskolen 1910 s. 29 og 1917 s. 326.

Lassen, Christian Andresen, f. 9.5.1829 i Solderup, Hostrup s., Slogs h., søn af kådner Andreas Lassen og Anna Cathrine Nissen, Skårup sem. 1850, læ. i Vestre, Ladelund s., 1851–56, i Østerby,

Medelby s., 1856–59, i Klægsbøl 1859–62, degn og læ. i Medelby 1862–91.
Pastor Gad i 1862: særdeles dygtig og trofast dansk støtte.

Lassen, Hans, f. 27.2.1830 i Lysabild på Als, søn af kådner Andreas Andersen Lassen og Kirstine Marie Hansen af Skovby på Als, Skårup sem. 1850, hjælpelæ. i Husby 1851–54, læ. i Torsballe, Havetoft s., 1854–1871.
Aleth Hansen i 1857: flink, dansktalende lærer.

Lassen, Hans Henrik, f. 25.4.1829 i Skudstrup, Skodborg s., d. 11.12.1896 i Jelling s., søn af lærer Niels Mortensen Lassen og Anne Cathrine Ries, gift med Kirsten Pedersen Lassen, præparand i Aller, Jelling sem. 1847–49, læ. i Skærup v. Vejle, ½ år huslæ. på Strårup ved Kolding, læ. i Bjert, hjælpelæ. i Husby, læ. i Tornskov-Keldbæk 1.11.1852–9.6.1857, læ. i Rydde, Satrup s., 1857–60, i Røgen ved Hammel 22.3.1860–1872, pens.; i 1890erne ejer af Birkelund i Jelling.

Broder til Peter Christian L., se denne!

Lassen, Lorenz Peter, f. 12.5.1825 i Hørup, Als, d. 15.12.1897, søn af degn i Hørup Christian Lassen og Kirstine Marie Rasmussen, Skårup sem. 1845, læ. i Hørup, Als, 1848–54, i Øster Orsted, Svesing s., 1855–57, i Nørre Dalby, Sjælland, 1857–87, pens.

Lassen, Peter Christian, f. 12.6.1836 i Dalby, Tyrstrup h., d. maj 1906, søn af læ. i Dalby Niels Mortensen Lassen og Ane Cathrine Ries, datter af Hans Ries, f. 1827, hjælpelæ. i Bov 1853, Jelling sem. 1856, 2.læ. i Sørup 1856, læ. i Vester Vedsted 1857, konst. læ. i Dalby i 1858 efter faderens død, læ. i Simmersted, Magstrup s., 13.10.1858–5.4.1867, afskediget p. gr. af edsnægtelse, læ. og kirkesanger i Falslev ved Mariaer 1867–30.9.1886, pens.
Broder til Hans Henrik L., se denne!

Lasthein, Peter, f. 16.11.1819 på Ravn-gård, Jels s., d. 16.1.1890 i Tandrup på Fyn, søn af gdr. Jørgen Nielsen Lasthein og Grete Marie Bertelsen, gift 1846 med Bolette Marie Fuglsang, datter af degnen i Skodborg, Hans Christian Fuglsang og Mette Nicoline Højrup, Skårup sem. 1840, hjælpelæ. i Ødis, i Skodborg, læ. i Anslet, Fjelstrup s., 1846–51, i Harreslev, Hanved s., 1851–55, hovedlæ. i Store Vi 1855–61, læ. og kirkesanger i Tandrup på Fyn 1861–87, pens., Dbmd. 18. aug. 1860.

Får megen ros af Asschenfeldt og Aleth Hansen for dygtig og danskpræget indsats. Blev efterhånden forfulgt og hånet af tyskerne i Store Vi, bl. a. ved en karikatur i et Altona-blad, og foretrak af helbredshensyn at søge nordpå.

Af hans efterladte utrykte erindringer på Landsarkivet i Åbenrå gengives et afsnit i Sydslesvigs Kirkekalender 1950 s. 94–111 og i denne bog.

Lausen, Jürgen Hinrich, f. 25.1.1818 i Fysing, Kalleby s., d. 19.6.1904 i Sønderborg, søn af gdr. Marx Lausen og Maria Hedvig Schmidt, gift i Tønder 9.12.1855 med Christiane Petra Juncker, datter af organist Peter Juncker og Ingeborg Christiane Zoëga, d. 4.3.1897 i Sønderborg, Skårup sem. 1841, privatlæ. i Egernsund 1841–49, interim. læ. i Ullerup 1849, degn og læ. i Ulsnæs 1850–55, degn og læ. i Ølsby 1855–65, degn og førstelæ. i Ulkebøl 1865–87, pens.

Aleth Hansen i 1857: dygtig og samvittighedsfuld lærer. I kirkevisitoriets indberetning om lærerne af 4.4.1864 fremføres ingen klager mod lærer Lausen.

Lebech, Ludvig Vohlrads Clausen, f. 17.6.1830 i Jernvedlund, Jernved s., Ribe a., søn af læ. Josias Jensen Lebech, senere i Grejs ved Vejle, efter konfirmation i flere år kontorist hos adskillige embedsmænd, gift 17.6.1855 i Nr. Haksted med Johanne Helene Jann-

Ludvig Vohlrads Clausen Lebech.

sen, f. 24.3.1833 i Nr. Haksted, Jelling sem. 1848–51, hjælpelæ. i Nr. Haksted 1851–54, læ. i Hørup, Nr. Haksted s., 1854–19.3.1857, degn og læ. i Nr. Haksted til 19.7.1864, afskediget, læ. i Bredballe ved Vejle 1.8.1865, pens. 1903, Dbmd. 3.1.1903.

I en indberetning af 12.5.1864 bebrejdes det L., at han endnu igår ikke undså sig for at tale dansk ved sit barns begravelse – heri kan man se en demonstration imod det igen indførte tyske sprog; en sådan lærer kan vi ikke beholde.

Hørup skoles »Schulchronik«.

Levit, Christian Raffenberg, f. 15.4.1837 i Flensborg, St. Marie s., d. 25.6.1904 i Slesvig, søn af hårarbejder Christian Detlef Levit og Agathe Catharina Jebsen, Tønder sem. 1861, elementarlæ. i Bokholm, Munkbrarup s., 1854–57, læ. ved St. Johannes Skole i Flensborg

1861–63, ved døvstummeanstalten i Slesvig 1863–1903.

Han var en god dansk mand til sin død. Hans søster, frk. Levit, stemte dansk i Flensborg 1920. (Udsagn af nulevende flensborgske slægtninge).

Ley (Leu), Nicolaj Peter, f. 19.9.1805 i Flensborg, St. Marie s., d. 16.2.1865 i Sørup, søn af søfarer Peter Ley og Birgitta Thomsen, gift i Sørup med Marie Christine Fries, f. 1810 i Bergenhusen, d. 10.8.1873 i Kiel, Tønder sem. 1830, huslæ. i Haderslev 1830–34, elementarlæ. i Åbenrå 1834–39, pigeskolelæ. smstds. 1839–48, degn, organist og læ. i Sørup 1848–50, forlod efter Istedslaget sit embede, afskediget, læ. i Kiel 1850–51, i Altona 1851–52, i Utersen 1852–64, genansat i Sørup 1864–65. Pastor Barfod skriver: »Han løb sin vej.«

Lorensen, Jesper, f. 15.2.1811 i Svejstrup, Dover s., Skanderborg a., d. 13.3.1882 i Tinglev, søn af Lorens Jespersen og Christina Jensen, gift 14.10.1832 med Hanna Christina Paysen fra Sønder Løgum, f. 27.3.1811 i Klægsø Kog, Tønder sem. 1832, huslæ. på Bæver i Nykirke s., Viding h., 1832–34, 2. læ. i Nibøl 1834–37, degn og læ. i Ladelund 1837–56, degn og læ. i Tinglev 1856–82, regnskabsfører for Tinglev sparekasse.

Lorenzen, Christian, f. 15.2.1829 i Ladegårdskov, Kværs s., d. 17.10.1889 i Bevtoft, søn af kådner Rasmus Lorenzen og Cecilie Jørgensen, gift 1. g. 2.2.1852 i Hanved med Margarethe Hedevig Møller, f. 15.11.1826 i Brønlund v. Åbenrå, d. 14.5.1864 i Frøslev, gift 2. g. 5. 8. 1867 i Bevtoft med Metta Christine Clausen (Weber), f. 2.3.1817 i Bov, d. 12.12.1895 i Hoffnung ved Havrup, Hanved s., datter af gdr. i Hanved Nis Weber og Anne Nissen, enke efter gdr. i Frøslev Peter Clausen, Skårup sem. 1850, læ. i Felstedskov,

Felsted s., 1851–52, i Frøslev, Hanved s., 1852–5.2.1863, i Rise Hjarup, Rise s., 1863–67, afskediget af nationale grunde, genansat 8.6.1867 som degn og førstelæ. i Bevtoft, pens. 1.5.1889.

En sjælden dygtig mand, der forstod at bibringe børnene kundskaber i alle retninger og vakte interesse for oplysning hos de ældre. Fik oprettet et lille dansk bibliotek, bl. a. ved en gave fra grevinde Danner. Holdt dansk aftenskole for de voksne, der ikke havde lært dansk i skolen. Han var politisk interesseret og kom herved i strid med stedets præst, Immanuel Friis i Hanved, og dette tillige med klage fra beboerne navnlig over, at han havde straffet nogle børn for hårdt, førte til hans afskedigelse 5.2.1863. Han blev dog senere genansat i Rise Hjarup.

I. W. Hanssen: Kaadner i Ladegaardskov, Christian Post's Efterkommere, 1943, s. 64.

R. P. Sørensen: Bogen om Bov Sogn, 1939, s. 122.

Lorenzen, Hans Lorenz, f. 9.2.1820 i Store Jørl, Jørl s., d. 3.12.1893 på Jørlmark, Jørl s., søn af læ. i St. Jørl Thomas Lorenzen og Christine Andresen, gift med Bothilde Christine Hansen, autodidakt, læ. ved biskolen i Stiglund, Jørl s., 1839–49, ved faderens død i juli 1849 kom han til Store Jørl. Kendte kun egnens stedsmål, men fik nogen undervisning i dansk hos pastor Hartnack, der omtaler ham som en samvittighedsfuld og brav lærer. Da Store Jørl, Janneby og Stiglund blev samlet i den nye skole i Rimmelsbjerg i 1857, overtog han denne skole. Blev afskediget i 1864. Aleth Hansen i 1858 og 1861: et vanskeligt og utaknemligt embede med mange forsømmelser i sommerhalvåret.

Lorenzen, Lorenz Andreas, f. 18.10.1804 i Sønner Løgum, d. 12.9.1874 i Flensborg, søn af møller Nicolai Loren-

zen og Anna Christensen, Tønder sem. 1829, læ. i Tvedskov, Adelby s., 1829–36, i Esperstoft, Eggebæk s., 1836–45, degn og læ. i Rylskov 1845–66.

Får ros af Boesen i 1854 og af Aleth Hansen i 1857 og 1861.

Lorenzen, Marten, f. 1787 (friser), læ. i Bjerrup, Fjolde s., 1815–22, degn og læ. i Fjolde 1822–51, pens.

Pastor Hans Hansens indberetning af 6.3.1851: Lorenzen har mange børn, deriblandt en blind søn, han er kraftig og sund trods sine 64 år og ønsker ikke at entlediges, sker dette, må det ske med fuld pension.

Lorenzen, Mathias, f. 21.9.1824 i Store Jørl, d. 15.11.1895 i Ullerup, søn af læ. i Jørl Thomas Lorenzen og Christine Andersen, gift i Gelting 20.4.1855 med Marie Hedvig Petersen, datter af Asmus Petersen og Christine Petersen, f. 4.7.1829, d. 25.3.1875 i Ullerup, Skårup sem. 1853, hjælpelæ. i Esgrus 1854–55, læ. i Ravnholt, Gelting s., 1855–67, degn og læ. i Nybøl s., Nybøl h., 1867–72, degn og læ. i Ullerup 1872–94, pens.

Lorenzen, Thomas, f. 29.11.1790 i Hørup, Nr. Haksted s., d. 1857, søn af bolsmand Lorents Lorenzen og Christina Maria Carstens i Hørup, først landmand, hjælpelæ. i Valsbøl, huslæ. i Flensborg, hjælpelæ. i Sandager, Læk s., Tønder sem. 1813, huslæ. på Årø, Øsby s., hjælpelæ. i Flensborg, læ. i Hørup, Nr. Haksted s., 1816–54, pens. på grund af svagelighed med kun 25 rdlr. i pension.

Lucassen, Asmus, f. 4.9.1838 i Bjerre, Sørup s., d. 15.9.1870 i Risbrig, Nr. Haksted s., søn af Peter Christian Asmussen og Cathrina Hedvig Phillippsen i Sørup s., gift 1859 med Christina f. Kühn, Tønder sem. 1860, før sem. hjælpelæ. i Lille Solt 1854, og i Esgrus Skovby, Esgrus s., 1857–58, 2. læ. i

Gelting 1860–63, læ. i Kalleby, Kværn s., 1864, afskediget, læ. i Langsted, Eggebæk s., 1864–70.

Lund, Niels Lauridsen, f. 11.1.1829, d. 1907, søn af gdr. Laurids Nielsen Lund, Skjoldager, Gram s., og Friderike Pedersdatter, hjælpelæ. i Skrydstrup 1847–48, Jelling sem. 1851, konst. læ. i Kastруп, Gram s., 1.11.1851, læ. i Sillerup, St. Vi s., 1851–52, 2.læ. i Sterup 1.5.1852, hovedlæ. i Estrup-Kollerup, Store Solt s., 1.4.1857–60, i Kobbelled, Esgrus s., 1.6.1860, afskediget 8.4.1864, konst. læ. i Kastруп, Gram s., 1.5.1867–1.4.1872. Som konst. skulle han ikke aflægge troskabseden til den preussiske konge. Da landråden i Haderslev, E. J. G. v. Rosen, i 1872 krævede dette, nægtede Lund og blev øjeblikkelig afskediget og hans privatlærervirksomhed i 1878 forbudt p. gr. af hans »statsfjendtlige forhold«. Lund var fra 1872–1907 bogholder ved sparekassen i Gram. Han har ført Kobbelled skolekrønike på dansk indtil 1864.

Sch LA 167² nr. 234.

Lund, Simon Knudsen, f. 16.5.1831 i Lert, Sommersted s., d. 26.1.1907 i Haderslev, søn af gdr. Knud Knudsen Lund og Elisabeth Simons i Sommersted, gift med Kjerstine Marie Hansen, datter af gdr. i Skodborg Hans Hansen, præparand hos læ. Nis Kloster i Sommersted, Lyngby sem. 1852, 2.læ. i Søstrup 1854–56, 2.læ. i Skodborg 1856, læ. i Skudstrup, Skodborg s., 1857–67, læ. i Skodborg 1867–91, pens.

K. M. Hermansen: Skodborg Sogn i Frøs Herred, 1947, s. 190.

Madsen, Jens, f. 18.4.1833 i Ure, Lejrskov s., d. 13.8.1907 i København, søn af husmand M. P. Andreassen og Maren Jensdatter Pallesen, f. på Stellerupgård, Herte s., gift 1858 i Dalby, Nørre Tyrstrup h., med Else Kathrine Hjort, f. 9.6.1831 i Tved, Dalby s., Nørre Tyrstrup h., d. 10.3.1901

på St. Hans Hospital, St. Jørgensbjerg s., tjente i Kolding 1849, »lærer i to biskoler, den halve del af ugen hvert sted«, huslæ. hos gdr., senere landstingsmand, Anders Simonsen på Ravnholt i Gesten, »i en butik i en større kro på landet« for at prøve handelen 1851–52, huslæ. igen hos Simonsen og pastor Wrad i Verst, Jelling sem. 1856, substitut for degn Mikkelsen og hjælpelæ. i Starup 1856–58, læ. Ellund, Hanved s., 1858–64, afskediget, læ. ved Københavns kommuneskoler 1.10.1864, viceinspektør 1.9.1885, pens. 1.1.1906. Madsen meddelte 2.5.1864 Hanved pastorat: »Jeg er på ingen måde villig til hverken at foretage nogen prøve med børnene i det tyske sprog eller for eftertiden i selve skolen at undervise i noget andet sprog end det hidtil i følge allerhøjeste patent befalede.« Han har udgivet: Folkeminder fra Hanved Sogn ved Flensborg, 1870, og: Sanglege for den københavnske Børneverden. Hans folkemindeoptegnelser i Dansk Folke-mindesamling, Kbh., er til dels udgivet af Evald Tang Kristensen i dennes: Danske Sagn, 1892–1901, bd. 1–7, og: Almuoliv, 1891–1902, bd. 1–6.

Hans utrykte »Minder« i Dansk Centralbibliotek, Flensborg.

Lærerne og Samfundet, 1913, bd. 1 s. 44f, Sdj. Mdskr., 1943, bd. 19 s. 107ff ved August F. Schmidt. Sdj. Årb. 1971 ved Poul Kürstein, i udvidet form i Sydslesvigsk Årbog 1970–71.

Madsen, Laurids, f. 28.5.1840, d. 14.3.1902, søn af gdr. M. Andersen, Tim, gift med Marie Jørgensdatter, Jelling sem. 1860, hjælpelæ. i Stenbjerg hos den gamle degn Boy Cornelius Knutz 1.9.1860, læ. i Sdr. Farup og kirkesanger i Vester Vedsted 1861, læ. og kirkesanger i Brande, pens. 1.5.1901.

T. Bundgaard Lassen og Lars Nielsen: Brande sogns Historie, 1942, s. 185.

Manzen, Hans Jacob, f. 31.12.1809 i Esgrus s., søn af Peter Manzen og Mar-

garetha Dorothea Gregersen, gift 1. g. i Nykirke, Munkbrarup h., 22.4.1839 med Johanne Constanze Christine Rohlf, f. i Nykirke 19.4.1819, d. i Kalleby 7.8.1846, gift 2. g. i Kværn 17.7.1847 med Maria Christina Johannsen, f. i Skovbøl 1821, ikke seminarieuddannet, læ. i Kalleby, Kværn s., 1846–54, i Egenæs, Borne s., 1854–63.
Pastor L. J. Levinsen i 1854: lærer Manzen kan ikke gennemføre sprog-reformen.

Marquardsen, Hans Peter, præp. i Husby, på sem. i Segeberg, men skal være dim. fra Jelling sem., læ. i Flækkeby, Kosel s., 1852–54, elementarlæ. i Munkbrarup 1854–61, derefter lærer i Hohn ved Rendsborg.

Martens, Christian Frederik August, f. 26.7.1838 i Gelting, søn af parc. Asmus Christian Marten og Benedicte Auguste f. Matthiesen, Skårup sem. 1859, elementarlæ. i Nørre Jørgensby, Adelby s., 1861.

Martensen, Hans Jørgen, f. 21.10.1833 i Kværs, d. 11.4.1871, søn af inderste Hans Peter Martensen og Anna Margaretha Lucia Christiana Hinrichsen fra Kværs, Jelling sem. 1856, 2. læ. i Nørre Jørgensby, Adelby s., 1856–57, læ. i Svakketorp, Gelting s., 1858–60, læ. i Fladsby, Sørup s., 1860–64, søger 3.3.1864 kirkevisitatoriet om entledigelse med ventepenge, bliver suspenderet 4.3. og afskediget uden ventepenge 22.3.1864, tager til København og ansættes 10.2.1866 i Hjertebjerg på Møn.

Mass, Hans Andreas, f. 17.11.1830 i Koltoft, Strukstrup s., søn af skrædder Kai Andreas Mass og Maria Elisabeth Schmidt, Skårup sem. 1854, læ. Rygge, Nr. Brarup s., 1861–71....
En del af beboerne i Rygge androg med 42 underskrifter på mødet den 18.2.1864 om lærerens entledigelse, men kirkevisitariet havde intet at indvende

imod, at læ. Mass fortsatte i sit embede.

Matthiesen, Claus, f. 28.7.1836 i Kors, Adelby s., d. 31.3.1913 i Kiel, søn af kådner Hans Matthiesen og Marie Magdalene Paulsen, gift med Meta Hansen, Tønder sem. 1865 (da. afd.) biskolelæ. i Vimmersbøl, Sønner Lø-gum s., 1861–62, hjælpelæ. i Ophusum, Brarup s., 1862–63, i Vimmersbøl sept. 1864–65, læ. i Frøslev, Hanved s., 1868–78, læ. i Vindert, Breklum s., 1878–1901.

R. P. Sørensen: Bogen om Bov sogn, 1939, s. 122, og: Bov sogn. Red. af Chr. Stenz og R. P. Sørensen, 1969, s. 210.

Matzen, Claus Erich, f. 20.4.1777 i Store Solt, d. 19.1.1851 i Risbrig, Nr. Haksted s., søn af Erich Matzen og Magdalene Cathrina Nissen, gift med enke Christine Marie Feddersen, læ. ved biskolen i Skovbøl, Store Vi s., 28.10.1796, ved biskolen i Risbrig 15.6.1800. Fra 30.8.1815 blev skolen distriktskole. Virkede her i over 50 år til sin død.

Matzen, Matz, f. 31.5.1830 i Rebbjergskov, Satrup, d. 3.12.1907 i Fredensborg, begr. på Humlebæk kirkegård, søn af kådner i Satrup Henning Matzen og Anna Hansen, gift 2.4.1877 i Kbh. med Ida Jeanette Dall, f. 15.2.1847, d. 22.6.1929, Skårup sem. 1848, huslæ. og hjælpelæ. 1848–50, degn og læ. i Have-toft 1850–55, degn og læ. i Bøl 1855–59, læ. i København 1859, i Nørre Jørgensby, Adelby s., 1864, afskediget 19.9.1864 p. gr. af danske sympatier, læ. Københavns kommuneskoler, viceinspektør i 1869, skoleinspektør ved St. Hans torvs friskole i 1873, pens. 1897, Dbmd. 1869, R. 1892.

Den første seminarist, som ved kgl. ud-nævnelse blev skoleinspektør. Udgiver af flere lære- og håndbøger. Halvbroder til professor Henning Matzen (1840–1919).

Dansk Biografisk Leksikon, bd. 15, s. 423, Bricka, bd. 11, s. 197, Folkeskolen 1907, nr. 52.

Matzen, Nicolai, f. ca. 1794, Kiel sem. 1816, læ. i Rydde, Satrup s., 1817–52, blev i 1852 afskediget uden pension.

Meisler, L. Fr., f. 30.10.1816 i København, d. 28.12.1891 som pensionist. Opfostringshusholdningen fik ikke friplads på Jonstrup sem., men indstillede sig i 1835 som privatist og opnåede »meget duelig«; hjælpelæ. hos læ. Schou i Hammer 1837, hjælpelæ. i Næstelsø 1838, læ. i Tybjerglille 1839, læ. i Vridsløsemagle 1841–50, rejste i 1850 alene til Flensborg og fik 1. nov. gennem sin svoger, en ven af Regensburg, det store degnekald i Husby, hvor degnen var løbet sin vej, og de 120 børn efter krigen var yderst vanskelige. Familien havde M. efterladt i Vridsløsemagle, og da han mødte de mange uforudsete vanskeligheder i Angel, gav han op og vendte hjem, blev læ. i Magleby på Møn 1851–85.

Han omtales i: Provst Aleth Hansens Erindringer, 1894, (også i: Kirkehistoriske Samlinger, 1894, 4. rk. bd. 3 s. 234 ff.), og han har selv givet en udførlig skildring af sin livshistorie i: Opfostringshusholdningen Nr. 101. En Livshistorie. 1887. 2. opl. 1891.

Moritzen, Moritz Broder, f. 8.9.1835 i Dedsbøl, d. 25.6.1900 i Læk, søn af Paul Moritzen og Hanna Andresen, på Tønder sem. 1854–55, brød op og tog eks. i Skårup 1857, læ. i Lysabild 1857–60, i Agdrup, Læk s., 1860–61, 2.læ. i Læk 1861–66, degn og læ. i Sdr. Lindholm, Lindholm s., 1866–98.

Møller, Andreas Madsen, f. 26.12.1826 i Frørup, Tyrstrup h., d. 27.7.1891 i Vorbasse, søn af Mads Hansen Dal og Maren Madsdatter i Frøruprød, gift 1. g. 22.3.1867 med Maren Bendix Jørgensen, f. 27.12.1845 i Risbøl, Vor-

Andreas Madsen Møller.

basse s., d. 10.2.1875, gift 2. g. 1.12.1876 med Mette Kirstine Andersen, f. 6.8.1853 i Bække, d. 20.3.1913 i Vorbasse, et år hjælpelæ. i Vilstrup, Jelling sem. 1850, hjælpelæ. i Store Vi hos degn Jes Schmid 1851–55, læ. i Harreslev, Hanved s., 3.1.1855–22.3.1855, læ. i Risbrig, Nr. Haksted s., 1855–22.5.1864, afskediget, læ. i Vorbasse maj 1864.

Møller, Berthel Hansen, f. 13.3.1831 i Nustrup, d. 18.8.1885 i Sønner Gørding, søn af gdr. Hans Christian Møller og Ellen Matthiasdatter i Store Nustrup, Jelling sem. 1852, gift 1. g. 31.8.1857 i Nustrup med Mariane Schmidt, f. 12.4.1828, d. 27.6.1861, gift 2. g. 29.10.1862 med Christiane Løbner, f. 19.8.1834 i Nustrup, læ. i Brøndlund, Nustrup s., 9.12.1854, læ. i Tinningsted, Karlum s., 1856, læ. i Nustrup 1856–62, i Sdr. Gørding ved Ribe 1862–85. Dbmd. i 1884.

Sdj. Mdskr. 1939–40, 16. årg. s. 198 ved Aage Bonde.

Møller, Christian August, f. 25.3.1820 i Aneby, Sterup s., d. 2.9.1884 i Flensborg, søn af kådner Henning Møller og Johanna Cathrina Schmidt, Tønder sem. 1842, præparand i Grumtoft, hjælpelæ. i Sørup, i Nr. Brarup og i Bokholm 1842–45, læ. i Espertoft, Eggebæk s., 1845–84.

Aleth Hansen i 1857 og 1858: en brav, hæderlig, noget ubehjælpelig mand.

Maasbøl, Andreas Peter, f. 6.7.1820 i Burkal, d. 23.6.1911, søn af læ. Andreas Petersen Maasbøl i Lund, Burkal s., og Anna Helene Jacobsen, gift i Agerskov 11.10.1851 med Bodil Refslund, f. 1828, d. 24.4.1887, datter af gdr. Mathias Refslund i Geestrup, Agerskov s., Skårup sem. 1843, 2. læ. i Toghale, Møgeltønder s., 1843–44, substitut i Agerskov 1844–46, læ. i Toghale 1846–47, læ. i Sølsted, Abild s., 1847–56, degn og læ. i Ladelund 1856–59, degn og læ. i Hostrup, Slogs h., 1859–88, pens.

Axel Valdemar Hannibal Nielsen.

gift 1852 med Maria Metzger fra Ny Bjerent, Nybøl s., biskolelæ. i Sofiedal, Tinglev s., 1843, Vester Gammelby, Emmerlev s., Jelling sem. 1850, huslæ. hos forstanderen, pastor Kemp, huslæ. på Skovgård, Øster Starup s., 1.10.1850, læ. i Tvedskov, Adelby s., 1.7.1851, læ. i Estrup-Kollerup, Store Solt s., 1852–57, søgte p. gr. af religiøse betænkeligheder sin afsked og blev 1.4.1857 gårdejer i Vejbæk, Bov s., indtil 1876, da han flyttede til Kilseng, Adelby s. Han var 1.10.1865–1895 formand for Landboforeningen for Flensborg og Omegn, skrev artikler om skatteforhold o. lign. i *Flensburger Anzeiger* 1868–69 og i *Flensborg Avis* fra 1869 og var en vigtig støtte for disse blade, bl. a. var han sætteredaktør for *Flensborg Avis* 1878 under Gustav Johannsens fængsling. Han havde fra 1876 et mejeri og boede først i Kilseng og dernæst i Flensborg, oprettede i 1891 *Flensburger Volksbank*. Var juridisk rådgiver for bønder i en vid omkreds og førte og vandt en vigtig skattesag med følger

N

Nielsen, Axel Valdemar Hannibal, f. 17.2.1846 i København, d. 11.5.1907, Jelling sem. 1866, gift 16.5.1883 med Emma Louise Busch, f. 19.4.1860 i København, elementarlæ. i Bøl 1862–..., læ. i Odense ved Lahns stiftelse 1866–74, ved Mulernes legatskole 1874–83, kordegn ved Frue kirke i Odense 1883 til sin død, samtidig sanglæ. ved flere skoler og ved Odense sem. Meget virksom formand for K.F.U.M. i Odense. Folkeskolen 1907 s. 229.

Kristelig Forening for unge Mænd i Odense gennem 50 Aar. Ved Sognepræst Vilhelm Buch. 1933.

Nielsen, Christian, f. 18.3.1827 i Gåskær, Bjolderup s., d. 9.6.1896 i Flensborg, søn af gdr. Nis Nielsen i Gåskær, Bjolderup s., og Marie Kjestine Jepsen,

for hele Sønderjylland mod den preussiske regering, en ejendommelig, selvstændig og virksom personlighed. Udgav: Lærebog i det internationale Esperantosprog *linguo internacia*, Flensborg 1890, den første danske bog om dette emne (ikke i Dansk Bogfortegnelse). Landbovirke omkring Flensborg fjord gennem 100 år. Landboforeningen for Flensborg og Omegn 1966; Sdj. Mdskr. 1966 s. 77 ved Troels Fink; Flensborg Avis 1869 1. oktober 1969, 1969. Flensborg Avis 10.6.1896.

Christian Nielsen, Hulvej-Bredbjerg.

Nielsen, Christian, f. 29.6.1817 i Gram, d. omkr. 1890 i Horsens, søn af gdr. Niels Nielsen og Maren Pedersdatter i Skjoldager, Gram s., gift 20.1.1848 med Ane Kirstine Willadsdatter Skov, datter af gårdmand Willads Bundesen i Emdrupskov, Gram s., d. sidst i 1860'erne, Skårup sem. 1839, huslæ. på Gram slot, »blev behandlet ret standsmæssigt, bl. a. havde han ridehest«, læ. i Horsens

1845-..., læ. ved den i 1856 nyoprettede skole i Hulvej-Bredbjerg, Adelby s., 1856-11.4.1864, afskediget med »Entlassungsschein«. Da hans kone skal føde i meget nær fremtid, søger han om tilladelse til at blive boende i lærerboligen, indtil fødslen er overstået; det bevilges, men den 3. juni får han en frist på 24 timer til at flytte »bei Vermeidung von Zwangsmaßregeln«, hvis han vil undgå anvendelse af tvang. Læ. i Kalhave, Hornborg s., ved Horsens 12.10.1865-85, pens.

Aleth Hansen i 1858 og 1861: en meget dygtig lærer.

Nielsen, Niels Peter, f. 15.7.1832 i Øster Lindet, d. 24.4.1905 i Glud, søn af gdr. Samuel Nielsen og Gertrud Hansdatter, gift med Cecilia Catharina Jacobsen, f. 20.4.1837 i Holt, Medelby s., d. 28.7.1927, datter af gdr. Andreas Jacobsen og Catharina Lassen, Tønder sem. 1864, læ. i Lyngrå, Store Vi s., 1861-64, afskediget, læ. i Østrup ved Glud, Vejle a., 1865-98.

Nielsen, Rasmus, f. 1.12.1841 på Fyn, d. februar 1924, gift 1. g. med Albine Kirstine Frederiksen, d. 20.4.1884, gift 2. g. 11.3. 1886 i Gødvad med Erikka Michella Erichsen, f. 22.12.1862, datter af landinspektør N. B. W. Erichsen i Gjern. Odense exk. 1863, læ. ved biskolen i Bommerlund, Bov s., 1857-66, afskediget, læ. ved Gjern østre skole 1872-82. Han pådrog sig gæld ved driften af skolelodden, tog sin afsked og forpagtede gården Lundbæk, Rårup s.

Redaktør af Mælkeritidende og af Dansk Frøtidende. Var politisk stærkt interesseret i Henry Georges program.

Nissen, Andreas Moritz, fra Ullebøl, Nibøl s., f. ca. 1803, gift 18.7.1830 med Mette Klemmensen fra Hjerpsted, Tønder sem. 1827, kursus i I. U. i Vonsild 1829, privatlæ. i Hjerpsted 1827-30, hjælpelæ. i Humtrup 1831-32, biskole-

Rasmus Nielsen. Udsnit af gruppebillede.

læ. i Nykirke, Viding h., ...-1842, læ. i Jarlund, Medelby s., 1842-56.

I følge biskoppens indberetning af 1855 kræver befolkningen indtrængende hans entledigelse p. gr. af uduelighed. Det skete 3.1.1856 med 100 rdlr. i pension, hvoraf kommunen betalte 80 rdlr., eftermanden resten.

To sønner: Nikleander N. og Ninus Peter N. Se disse!

Nissen, Asmus Ludvig, f. 15.7.1842 i Troldkær, Grumtoft s., d. 23.6.1912 i Middelfart, søn af kådner Asmus Nissen og Anna Maria Lassen, gift i Tønder 19.4.1870 med Marie Caroline Ludovika Ohrt, datter af drejer Jens Marcussen Ohrt og Catharina Sønnichsen. Før sem. 1858-61 præparand i Store Solt, dim. Tønder sem. 1864, læ. på Fænø, Lillebælt, 1864-72, i Middelfart 1872-1912.

Nissen, Christian Møller, f. 4.12.1829 i Vor Frue s. i Haderslev, d. 26.3.1856 i Bojum, søn af væver Hans Nissen og Gyde Maria Knudsen, Skårup sem. 1849, hjælpelæ. i Øsby ...-1854, substitut hos degn Jes Karstens i Esgrus Skovby i 1854, læ. i Bojum, Esgrus s., 1.10.1855-26.3.1856, d. af tyfus.

Nissen, Claus, f. 29.5.1826 i Tranholm, Satrup s., d. 11.5.1918 i Store Vi, søn af parc. Nikolaus Nissen og Margaretha Dorothea Schmidt, Tønder sem. 1849, før sem. hjælpelæ. i Munkbrarup 1842-44, i Burg på Femern 1844-46, i Grumtoft 1846, soldat i den slesvigholstenske hær 1849-51, læ. i Satrup 1851-52, i Tumby 1852-54, i Neumünster, Holsten, 1854-57, i Osdorf, Nienstedten s., Holsten, 1857, i Blankenese, Nienstedten s., Holsten, 1858, degn og læ. i Store Vi 1864-92, postekspeditør smts., medstifter af og regnskabsfører for Store Vi spare- og lånekasse, medstifter af mejeriet i Store Vi.

Nissen, Hans Henrik Christian, f. 8.12.1821 i Moltrup, d. 8.1.1879 i Kastbjerg, søn af degn i Moltrup Henrik Nissen (Tønder sem. 1795), gift 1847 med Metta Christine Schmidt fra Stensker, Stepping s., Skårup sem. 1840, hjælpelæ. og huslæ. forskellige steder i Nord-slesvig, læ. i Hochbrücksiel, Oldenswort s., 1845, i Pommerby, Gelting s., 1847. Efter en henvendelse til Regensburg om et bedre aflønnet embede kom N. 1852 til Rydde, Satrup s., og blev degn og læ. i Treja 1856, til han 13.3.1864 blev afskediget. Var i længere tid uden embede, opholdt sig 6.1.1865 i Fjelstrup, henvendte sig igen til Regensburg og blev 1865 degn og læ. i Kastbjerg ved Grenå.

Boesen i 1854: særdeles dygtig, nidkær og samvittighedsfuld. (Ryddes skole). Aleth Hansen i 1857: megen ros.

Sdj. Mdskr. 1946 s. 122 ff, ved Aage Bonde, og i denne bog.

Nissen, Jep Olufsen, f. 8.11.1827 i Løjt, Rise h., d. 21.5.1858 i Svendsby, Sørup s., søn af degn i Store Solt Povl Nissen og Johanne Tandrup, gift 4.11.1852 med Dorothea Marie Nissen, konfirmeret 1843, præparand i 3 år, kom 1846 på seminariet i Tønder, tog hjem til Løjt i 1848 og var kort tid fængslet; huslæ. på Lolland, 1850 på sem. i Jonstrup, blev i nov. 1850 indkaldt og hjemsendt marts 1851, hjælpelæ. i Lille Solt, tog 1851 eksamen som privatist med 1. karakter på Jelling sem., læ. i Kobbelled, Esgrus s., 1851–15.4.1852, fast ansat læ. i Svendsby 5.6.1852 til sin død 21.5.1858, kun 31 år gammel.

Lærer Jep Nissen måtte i Svendsby kæmpe med store vanskeligheder under indførelse af sprogeskripterne. Mange forældre vægrede sig ved at sende deres børn i skole, og landsbyen fik indkvartering af danske dragoner; så måtte forældrene give op, men fremgangsmåden skabte kun mere trods og modstand.

Nissen, Johann, f. 1777 i Østerby, Medelby s., d. 29.3.1854 smsts., søn af Nis Nissen i Valsbøl og Margaretha, gift 1. g. med Anna Maria fra Vesby, 2. g. med Catharina Nielsen, autodidakt, begyndte efter konfirmationen som vintrelæ. i Vesby, Medelby s., distriktskolelæ. i Østerby i 47 år fra 1804–51, pens.

Nekrolog ved lærer O. H. Rickmers, Medelby, i S.H.S. 1854 s. 345.

Nissen (Koch), Johan, f. 18.7.1829 i Nibøl, d. 2.12.1898, søn af degn i Sønder Nibøl Peter Nissen og Cathrina Margretha Nissen, gift med Ingeborg Marie Holst, d. 18.3.1891, Skårup sem. 1851, konst. degn og læ. i øverste klasse i Læk 1853, læ. i Havsted, Ravsted s., 1854, i Øster Snattebøl, Læk s., 1855–57, læ. på Drejø 1857–63, i Landet på Tåsinge 1863–98.

Svendborg Amts Årbøger 1914 s. 59.

Nissen, Nikleander, f. 2.2.1834 i Koldby, Hjerpsted s., d. 15.10.1907, søn af læ. Andreas Moritz Nissen (se denne!) og Mette Marie Clementsen, gift med Ernestine Magdalene Therese Fredersdorff, d. 1913. Før sem. i 5¼ år hjælpelæ. i Bov, Nr. Brarup, Havetoft og Karlum, Jelling sem. 1855, hjælpelæ. i Klægsbøl 1855–56, læ. i Lillehorn, Læk s., 1856–58, i Aneby-Brunsbøl, Sterup s., 1858–61, degn og læ. i Store Solt 1861–64, læ. ved Københavns kommuneskoler, viceinspektør, skoleinspektør ved Charlottetegades skole 1.1.1883, senere ved den ny skole i Ø. Farimagsgade, pens. 1905. Broder til Ninus Peter Nissen, se denne!

Folkeskolen 1907 s. 452.

Nissen, Ninus Peter, f. 16.7.1837 i Koldby, Hjerpsted s., d. 23.9.1903, søn af læ. Andreas Moritz Nissen (se denne!) og Mette Marie Clementsen, Jelling sem. 1858, læ. i Dollerupskov, Grumtoft s., 1859–64, afskediget, læ. i Lyngve ved Hillerød 1865–1902, pens. 31.12.1902. Broder til Nikleander Nissen, se denne!

Nissen, Nis, f. 7.3.1841 i Sottrup, Nybøl h., d. 10.4.1888 i Dybbøl, søn af kådner Conrad Nissen og Maria Christina Andersen, gift i Tønder 3.10.1867 med Appeline Christine Benedicte Schuldt, Tønder sem. 1862, hjælpelæ. i Kollund, Bov s., 1862–63, læ. ved den danske borgerskole i Flensborg 1863–1.1.71, leder af skolen, og degn ved Helligåndskirken 1867–70, degn og organist i Dybbøl 1871–88.

Sdj. Årb. 1946 s. 105 f, ved Th. J. Madsen.

Nissen, Nis, f. 4.5.1830 i Klokris, Lindholm s., søn af gdr. Pai Nissen og Mette Hansen, gift 29.10.1857 i Ravsted med Christine Jørgensen, f. 1830, datter af læ. Hans Jørgensen og Anne Dorthe Hansen, Jelling sem. 1854, læ. i Hedensted 1.10.1854, i Sønder Løgum

Nis Nissen var først hjælpelærer i Kollund, men kom dernæst til den danske borgerskole i Flensborg. Denne by hørte ikke under sprogreskripterne og havde tysk skolesprog. Dette gjaldt ikke den danske menigheds skole, som i sprogreskripterens ånd gennemførte undervisningen med dansk skolesprog. I modsætning til sprogreskripterens landsbyskole var indmeldelse i skolen frivillig, og dens elevtal steg støt, til den i 1864 havde omkring 500 elever. Skolen blev lukket ved et magtbud i 1864, idet den ikke måtte optage nye elever, medens den kunne fortsætte, indtil de yngste børn i 1864 var konfirmeret ved udgangen af 1870. Da Hans Mikkelsen Tofte blev afskediget i 1867, fordi han nægtede at aflægge ed til kongen af Preussen, fik Nissen det vigtige hverv at føre skolen videre til dens lukning og samtidig virke som degn ved den danske Helligåndskirke. Fra venstre: Nis Nissen, Johan Andreas Werner, Holger Aagesen Møller, Hans Mikkelsen Tofte, Mathias Christensen Schmidt og Peter Vogensen.

24.10.1855–56, i Foverup, Ravsted s.,
18.9.1856–1.11.1890.

Nissen, Paul, f. 25.6.1800 i Tislund, d. 12.6.1870 i Løjt Kirkeby, søn af Jep Nissen og Annamaria, gift 9.12.1825 i Løjt med Johanna Tandrup, Nustrup præstegårdsssem. 1821, hjælpelæ., derefter distriktsskolelæ. i Løjt Kirkeby 1821–50, måtte under Treårskrigen flygte p. gr. af sin troskab mod den danske konge, blev genidsat i sit embede i sommeren 1850 og forflyttedes i 1850 til Store Solt, hvor han trods tiltagende svagelighed med iver og held gennemførte sprogorrdningen. Efter 40

års tro tjeneste blev han pensioneret i 1860. I 1868 trådte den gamle lærer sammen med sønnens enke og 2 børnebørn ud af den ev. luth. kirke.

Aleth Hansen i 1857: Store Solt hører til de bedste skoler; lærer P. Nissen er en nidkær og meget dygtig lærer.

Nissen, Peter, f. 22.11.1837, d. ca. 1865, søn af Hans Nissen, Frøslev, Hanved s., hjælpelæ. i Havrup, Hanved s., 1853–56, i Hanved degneskole 1856–57, Jelling sem. 1860, læ. i Sollerup, Jørl s., 1860–61, afskediget 23.12.1861 p. gr. af sindslidelse med 50 rdlr. i pension.

Aleth Hansen i 1860: mødte megen vrangvilje hos beboerne.

Nordstrøm, Lorents Frands, f. 11.2.1828 i Bæk, Vonsbæk s., d. 27.7.1902 i Kolding, søn af snedker Niels Johann Nordstrøm og Agneta Bade fra Kolding, exk. København 1866, 2.læ. i Nr. Bararup 1857–58, læ. i Rurup, Branderup s., 1858–59, læ. i Tvedskov, Adelby s., 1859–61, i Tornskov-Keldbæk, Eggebæk s., 1.12.1861–22.3.1864, afskediget efter en visitation i skolen, læ. i Holmstrup, Holbæk a., 1866–87. D.L.M. 1902 s. 170.

Medlem af udvalg for Adelby-Rylskov trindt for bidrag til Frederiksborg slots genopførelse. Flensburger Zeitung 16.5.1860.

Nydahl, Peter Jessen, f. 26.6.1846 i Rise, d. 6.3.1913 i Gråsten, søn af husmand Peter Jessen Nydahl og Mette Marie Høgelund, gift i Hjordkær 23.10.1870 med Cathrine Marie Henningsen, d. 12.9.1907 i Rinkenæs, datter af Lorenz Peter Henningsen i Mjølås, Rise s., Tønder sem. 1868 (da. afd.). Før sem. præparand i Møgeltønder, biskolelæ. i Vimmersbøl, Sønder Løgum s., 1863–64, hjælpelæ. i Hjordkær, 2. læ. i Uge 1868–70, læ. i Bodum, Løjt s., 1870–75, degn og førstelæ. i Kliplev 1875–1900.

Nyholm, Martin Juul, f. 3.2.1847 i Vejstrup, d. 17.2.1887, før sem. hjælpelæ. i Strukstrup til 1863, Skårup sem. 1871, privatist, huslæ. i Sønder Nærå præstegård, læ. i Vejen, 2.læ. i Sørup på Fyn 1874–80, i Store Magleby 1880–81, i Baldersbrønne 1881–87.

P

Pahl, Hans, f. 5.11.1820 i Lille Rheide, Krop s., d. 18.10.1904, søn af Hans Pahl og Metta Christine Juhl, prøve hos pastor Boysen i Slesvig 7.4.1836 og hos pastor Bevers i Bergenhusen i 1837, Skårup sem. 1843, prøve hos pastor

Schetelig i Heide, Holsten, 1844 og hos pastor Bolten i Bünstorf, endelig hos provst P. Martens i Slesvig i 1850, elementarlæ. i Havetoft 1836–37, hjælpelæ. i Wohlde, Bergenhusen s., 1837–39, læ. i Schwienhusen, Delve s., Holsten, 1844–47, i Großwittensee, Bünsdorf s., 1847–50, organist og læ. i Tumbby 1850–55, i Satrup 1855–86, pens. 1.11.1886 (1874 Mk.). Dbmd. 6.10.1862.

Boesen i 1854: sjælden dygtig. Aleth Hansen i 1861: fortjener megen ros. Pastor Tüxen, Tumbby, i 1855: »Har bragt den ved hans tiltrædelse aldeles demoraliserede skole i en sådan grad af kundskab og sædelighed – har vidst at vinde ikke blot børnenes, men også forældrenes kærlighed og agtelse.« I 1864 ønskede beboerne i Satrup da også at beholde ham.

LASch 309/13232.

Paulsen, Christian Kallesen, f. 13.11.1838 i Lille Emmerske, Tønder lands., d. 3.6.1928 i Øster Gasse, Skærbæk s., søn af gdr. Peter Paulsen og Maria Kallesen, gift 21.4.1883 med Anna Elina Lorenzen, f. 9.2.1856, d. 5.1.1928 i Øster Gasse, datter af gdr. Nis Martin Lorenzen og Christiane Marie Madsen, Tønder sem. 1861, 2. læ. i Skrydstrup 1861, elementarlæ. i Agdrup, Læk s., 1861–67, læ. i Sæd, Ubjerg s., 1867–69, købte en landejendom i Øster Gasse 1883, som han drev til 1914, medlem af kommunerådet, 3 gange valgt til kommuneforstander, men hver gang kasseret af landråden. Medlem af provstisynoden for Tørninglen i 30 år. Kirkeældste i Skærbæk 1890–1920.

Skrev fortællingen »Dyrhus« i Drøhses almanak.

Paulsen, Hans, f. 30.9.1794 i Flensborg, læ. i Tarp, Oversø s., derefter biskolelæ. i Estrup-Kollerup, Store Solt s., fra 1814–1851, pens. 16.12.1851 efter ansøgning p. gr. af alderdom og svagelighed med pension.

Paulsen, Lorenz Heinrich, f. 5.3.1831 i Olderup, d. 18.12.1909 i Maltrup, Våbensted s., søn af møller Claus Heinrich Paulsen og Silke Lorenzen, gift med Anna Cathrine Jürgensen, f. 1828, d. 29.3.1866 i Øster Radsted, Radsted s., Skårup sem. 1855, læ. i Norsted, Fjølde s., 1855–58, i Vester Orsted, Svesing s., 1858–63, i Øster Orsted, Svesing s., 1863–64, afskediget 12.3.1864 uden pension, læ. i Øster Radsted 1864–93, pens. 1893.

Paulsen, Morten Christian, f. i Ringkøbing 25.12.1844, søn af læ. Paul Christian Paulsen og Mariane Pedersen, ugift, elementarlæ. i Sønner Løgum i 1860, tog sin afsked i 1861 p. gr. af svagelighed (tb) og døde 22.1.1862 i Holstebro.

Paulsen, Paul, f. 23.4.1805 i Breklum, søn af Boy Paulsen og Siecke Paul Petersens, Tønder sem. 1831, substitut i Hollingsted 1831–32, elementarlæ. i Husum 1832–35, læ. i Tetenbøl 1835–38, i Oksager, Husby s., 1838–52. Aleth Hansens Erindringer s. 44: Alt i skolen i Oksager gik kun langsomt og trent fremad for den langsomme og afmålte Paulsen, der kun til yderste nødtørft var det danske sprog mægtig.

Pedersen, Peder, f. 19.4.1820, d. 18.8.1908 i Kolding, søn af bolsmand P. Chr. Nielsen i Egtved, Jelling sem. 1849, hjælperlæ. i St. Anst 1.11.1849, huslæ. i Hejls 1.11.1850, læ. i Lille Anst 5.5.1851, læ. i Dollerup, Grumtoft s., 1854–60, læ. i Hjarup, Anst h., 1860–31.10.1889.

Petersen, August Erich Wilhelm, f. 27.10.1836, d. 27.6.1860 på vejen mellem Lille Jørl og Sollerup, søn af læ. i Mårkærskov, Bøl s., Christian Petersen, præp. hos faderen i Mårkærskov 1853–58, på sem. i Tønder 1858–60 åbenbart uden at få eksamen, læ. i Solle-
rup. Jørl s., 19.5.1860–27.6. samme år.

Petersen, Behrend, f. 22.7.1827 i Holbøl s., søn af inderste Peter Petersen og Dorothea Jacobsen, Undelev, Holbøl s., Jelling sem. 1853, privatist, 2.læ. i Lyksborg 1852–53, læ. i Siversted 1853–57, 2.læ. i Gelting 1857–59, degn organist og læ. i Siversted 1859–29.4.1864, afskediget, dygtig lærer, men dårlig økonom. Efter den tyske visitation i 1864 måtte amtmanden indrømme: »Wir können den Lehrer P. seines Amtes nicht entsetzen.« P. mente sig derefter sikker og svarede nej på spørgsmålet, om han ville tjene den tyske regering så trofast som den danske. Amtmanden: »Gut, dann sind Sie Ihres Amtes entsetzt!« P. indrømmede, at han havde dummet sig, kom til København, hvor han fik ansættelse en kort tid, mistede sit embede, søgte forgæves i hertugdømmet og udvandrede til Amerika.

Petersen, Christian, f. 16.3.1807 i Store Emmerske, Tønder lands., søn af bolsmand Peter Christian Petersen og Helene Johansen, gift i Tønder 25.7.1829 med Christine Tygesen, datter af bolsmand Jørgen Tygesen og Elina Petersen i St. Emmerske, Tønder sem. 1829, substitut ved St. Nicolai skole i Flensborg, læ. i Harreslev 1833–51, den første lærer ved den i 1834 nybyggede distriktsskole med 76 børn, læ. i Mårkærskov, Bøl s., 1851–64. Da P. allerede i 1863 havde fået en »Verweis« p. gr. af forskellige forseelser, krævede sognets beboere allerede 14.2.1864 hans øjeblikkelige suspension, der allerede skete 30. marts, hvorefter P. drog nordpå.

Petersen, Christian, f. 13.2.1828 i Kabdrup, Bjerning s., d. 27.3.1901 i Lund, Vrejlev s., søn af sognefoged gdr. Iver P. Jochumsen i Kabdrup, Jelling sem. 1848, soldat 1849–51, elementarlæ. i Adelby 1851–53, læ. i Sdr. Smedeby, Siversted s., 1853–60, i Dollerup, Grumtoft s., 1860–7.4.1864, afskediget, læ. i

Åsendrup, Vrensted s., ved Løkken, 10.11.1864, pens. 31.3.1896.

Aleth Hansen i 1858: en dygtig og flittig lærer.

Petersen, Claus Peter, f. 16.5.1830 i Hjoldelund, d. 21.8.1896 i Store Vi, søn af landmand Christian Petersen, Hjoldelund, og Frauke Christiansen, gift med Johanne Maria Thomsen, Jelling sem. 1859, læ. i den 1857 nyoprettede distriktsskole i Lille Vi 1859–90, pens.

Petersen, Frederik, f. ca. 1825 i Sørup, Jelling sem. 1855, privatist, konst. biskolelæ. i Ellund, Hanved s., 12.10.1853–57, læ. ved den nyoprettede skole i Lille Vi nov. 1857–aug. 1859, derefter Kalundborg friskole.

Aleth Hansen i 1857 og 58: en meget flittig ung mand, der taler begge sprog, et ringe lønnet embede, 90 børn i én klasse.

Petersen, Hans Jacob, f. 31.7.1831 i Bjerning v. Haderslev, d. 30.4.1882 på sindssygeanstalten i Slesvig, søn af Johann David Petersen og Anne Sophie Petersen af Kabdrup, Bjerning s., huslæ. på Lykkesgård, Sdr. Stenderup s. v. Kolding, Jelling sem. 1851, læ. i Arnfjolde, Svesing s., 1851–54, i Jarlund, Medelby s., 1856–57, læ. ved garnisonsskolen i Rendsborg, 5 år lærer på Kristianshavn, læ. i Gabøl, Nustrup s., 1866, degn i Rødding 1866–74, læ. i Kongsmark, Rømhøj s., 1874–76, pens.

Petersen, Heinrich, f. 7.8.1834 i Nibøl, d. 2.4.1882 i Vestre, Ladelund s., søn af landmand P. Petersen i Nibøl og Ingeborg Detlefsen, gift med Marianne Tarsensen, Jelling sem. 1857, læ. i Jarlund, Medelby s., 3.11.1857–60, læ. i Vestre, Ladelund s., 1860–1882.

Hjort i 1862: en flittig og dygtig lærer.

Petersen, Jens, f. 31.12.1798 i Norsted, Fjolde s., d. 1882, søn af gdr. Thomas Petersen, Norsted, og Dorothea Frede-

richsen, Sillerup, Store Vi s., begyndte som tømrer og snedker om sommeren, vinterlæ. i Bondelum, distriktslæ. i Løvensted, Fjolde s., 1828–55, forblev efter 1850 i sit embede og klarede sig hæderligt, men ville gerne afløses. Som indfødt »fjolding« benyttede han sit modersmål, den stedlige dialekt, i småbørnsundervisningen, hvad nabokolleger ikke anså for sømmeligt. Hans forslag gik ud på så hurtigt som muligt, i løbet af få år, at få uddannet lærere, der hørte hjemme i den pågældende egn. Ved kgl. resolution af 16.7.1855 blev han afskediget med en pension på 160 rdlr. Hans ældste bror, Hans Thomas Petersen, f. 20.8.1794, d. 16.9.1869 i Lunden, Holsten, dim. Tønder sem. 1817, udgav som overlærer og kantor i Husum lærebøger i geografi og historie, de første danskvenlige, de sidste tydelig antidanske, blev derfor suspenderet og afskediget uden pension i 1853, læ. i Groven, Lunden s., Holsten, 1857–67.

Sdj. Arb. 1895 s. 251–74, optrykt i: Nørre og Sønder Gøs herred, 1969, s. 131–43, ved Lorenz Petersen, se denne!

Petersen, Johann Friedrich, f. 13.3.1810 i Svavsted, d. 28.7.1862 i Norsted, Fjolde s., søn af skrædder i Svavsted Johann Petersen og Margrethe Friedrichsen, gift 1. g. med Botille Lorenzen, 2. g. med Cathrine Hansen, læ. i Norsted, entlediget ved kgl. resolution af 16.7.1855 med 160 rdlr. i pension.

Petersen, Johann Peter Henning, f. 17.8.1832 i Brunsbøllund, Sterup s., d. 1883, søn af parcellist Johann Henning Petersen og Margaretha Dorothea Petersen, Jonstrup sem. 1856, elementarlæ. i Mårkær Vesterskov, Bøl s., 1855, elementarlæ. i Esgrus Skovby 1856–57, læ. i Kronsgård, Gelting s., 1857–69.

Petersen, Jørgen, f. 8.4.1840 i Asserballe, d. 19.12.1877 i Sebbelev, Ketting

s., søn af indsidder Jens Peter Jensen i Asserballe, gift i Notmark 28.4.1871 med Maren Asmussen, f. 23.4.1851, datter af læ. og degn i Notmark Asmus A. Petersen og Ingeborg Christine, præparand i Sørup 1859–60, Skårup sem. 1860–63, læ. i Sebbelev 1870–77.

Petersen, Lorents Boisen, f. 3.5.1840 i Lund, Burkal s., d. 16.12.1878 i Bjer-ning, søn af landmand Edlef Petersen og Anna Maria Hansen, gift med Magdalene Marie Dorothea Petersen, f. 31.5.1835 i Eggebæk, d. 3.12.1894 i Flensborg, datter af degn og læ. Thomas Petersen (se denne!) og Christine Wilhelmine Henningsen, Tønder sem. 1863, substitut i Eggebæk 1863–64, læ. på Tunø 1864–66, læ. i Sdr. Vilstrup, Vilstrup s., 1866–73, degn og læ. i Bjer-ning 1873–78.

Petersen, Lorenz (Lourents), f. 12.9.1839 i Østenå, Fjolde s., d. 1.8.1904 i København, begr. 6.8.1904 i Allinge, søn af landmand Thomas Petersen og Bothilde Sterner, gift i Svaneke 19.5.1875 med Bolette Margrethe Marker, f. 10.2.1846 i Svaneke, Skårup sem. 1858–61, konst. læ. ved skolen i Janneby-Stiglund, Jørnl s., 1855, hjælpelæ. i Treja 1856, konst. læ. i Arlevad, Olderup s., 1856–58, 2.læ. i Nr. Jørgensby, Adelby s., 1861–62, enelæ. ved Østermarie skole 1862–76, degn og førstelæ. i Allinge 1876, fra 1891 skoleinspektør. Dbmd. 1888.

Arkæolog, runolog og sprogmand, arbejdede sammen med amtmand Emil Vedel, som flere gange nævner ham i sine værker og i sin: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, 1886, optog: Udtog af Førstelærer L. Petersens Optegnelser om de Bornholmske Runestene; Petersen gjorde optegnelser om Fjolde-målet, som har været brugt af P. K. Thorsen og Anders Bjerrum til deres værker om dette særprægede sted-mål, og han skrev: Ungdomsminder fra vort Modersmaals sydligste Grænse-

egne, Sdj. Arb. 1895, optrykt i: Nørre og Sønder Gøs herred, 1969. De handler bl. a. om lærer Jens Petersen, se denne!

Hansaage Bøggild: Sønderjyde på Bornholm. Uddrag og referat af breve fra lærer Lourents Petersen, Østermarie, til hans fynske ven Rasmus Nielsen 1861–1872, 1966.

Petersen, Marcus, f. 12.3.1822 i Bramstedlund, Ladelund s., d. 29.12.1861 i Sdr. Løgum, søn af Margrethe Karstensen og murer Peter Mathiasen fra Sattrup, Tønder sem. 1844, privatlæ. i Freesmark, Avntoft s., 1844–47, hjælpelæ. i Hørup 1847–48, læ. i Sdr. Løgum 1848–61.

Petersen, Peter Brandt, f. 19.2.1806 i Risum, d. 1862 i Karlum, søn af degn og læ. Thomas Petersen og Hanna Hansen, gift i Risum 3.10.1834 med Siecke Brodersen, Risum, Tønder sem. 1829, læ. i Øster Snattebøl, Læk s., 1833–40, degn, organist og læ. i Karlum 1840–1.5.1862.

Boesen i 1855: nærmest uduelig; Hjort i 1861: ønskes snarest entlediget, skønt kun 56 år gammel; P. indgav ansøgning om entledigelse p. gr. af svagelighed, pension 240 rdlr. heraf 144 rdlr. af den kgl. kasse, der tidligere havde været anvendt til at lønne hjælpelæ. i dansk.

Petersen, Peter Ingward, f. 15.9.1818 i Sønderborg, d. 31.1.1874 i Bellig, Strukstrup s., søn af degn og læ. i Sønderborg Jørgen Petersen og Anna Margretha Jørgensen, gift 4.6.1854 med Maria Catharina Johanne Selken, der i 1872 forlod sin drikfældige mand og udvandrede til Nordamerika, Tønder sem. 1843, huslæ. hos landfogeden på Før 1843, læ. ved pigeskolen i Sønderborg 1843–49, afskediget og forvist, interimitisk læ. i Sdr. Brarup 1849, afskediget, konst. læ. i Bergenhusen 1851–53, konst. læ. i Strukstrup 1853–64, afskediget, genansat 1864–71.

Petersen, Svend, f. 21.1.1824, d. 10.4.1917 (93 år gammel) hos H. P. Kristensen Jonassen, Kollerup v. Vejle, gift 4.5.1855 i Kværn med Kristine Metta Langmark, soldat 1846–51, deltog i slaget v. Bov, Jelling sem. 1853, elementarlæ. i Hyrup 1853–55, læ. i Kalleby, Kværn s., 1855–58, læ. i Gedesby på Falster 1.12.1858, pens. 31.10.1888. Folkeskolen 1909 s. 39, 1914 s. 18, 1917 s. 175.

Petersen, Thomas, f. 8.8.1803 i Lille Solt, d. 1.2.1865 i Eggebæk, søn af kådner Peter Petersen og Christine Andersen, gift 2.12.1832 med Catharina Christina Wilhelmina Henningsen, f. 30.3.1808, d. 6.5.1857, datter af degn og læ. Johann Hinrich Christian Henningsen og Christine Magdalene Hansen, Tønder sem. 1826, huslæ. i Sørup 1826, substitut i Grumtoft 1827, læ. i Tvedskov, Adelby s., 1828–32, i Valsbøl, 1832–33 degn og læ. i Eggebæk 1833–64, P. kunne efter Istedslaget fortsætte i sit embede, skolesproget blev dansk med 4 timer tysk. Sognerådsformand Thomas Hinrichsen skriver: Degn Petersen var tysk af sindelag; han tog det ikke så nøje med de danske bestemmelser og underviste lige godt på dansk som på tysk.

Aleth Hansen i 1858: en gammel hæderlig, men noget ubehjælpelig mand. En søn, stud. phil. Hermann Petersen, faldt ved Orléans i 1870, og beboerne satte ham et minde ved siden af fredsegen. En anden søn, Johannes Petersen, f. 6.1.1837, dim. Skårup 1857 med udmærkelse, blev seminarielærer i Tønder 1865–76 og Kreisschulinspektør i Åbenrå 1876–87.

Wilhelm Clausen: Eggebeker Heimatbuch, 1939.

Plov, Thomas Sørensen, f. 5.3.1832 i Taps, d. 17.7.1908 i Christiansfeld, søn af træskomager Søren Andersen Plov og Ingeborg Schmidt af Taps, gift med Kjestine Hørlyck, Jelling sem. 1853,

hjelpe-læ. i Diernæs, Hoptrup s., 1.11.1853, 2. læ. i Gråsten 1.1.1855, læ. i Rinkenæs 15.3.1855, læ. i Barderup-Jaruplund, Oversø s., 20.5.1857, læ. i Diernæs 22.5.1858–68, degn og første-læ. i Starup, Haderslev h., 1.12.1868–30.6.1894, pens.

Prahl, Carl Georg, f. 14.9.1803 i Bruchs, Westensee s., Holsten, Tønder sem. 1825, huslæ. på Runtoft (Rundhof) gods, Esgrus s., indtil 1831, læ. i Bojum, Esgrus s., 1831 til han ved kgl. resolution blev afskediget 11.7.1855 med 186 rdlr. i ventepenge. Var en dygtig lærer, havde ikke mindste kendskab til det danske sprog, viste slesvig-holstenske sympatier og kunne ikke samarbejde med den danske hjælpe-lærer, viste afgjort modvilje mod sprogreformen.

Laurids Prip.

Prip, Laurids, f. 13.12.1842 i Fredericia, d. 3.9.1925, søn af skibstømrerme-

ster Jørgen Prip og Ane Lausine Thim, gift 1. g. med Marie Sophie Petræa Møllerup, f. 23.10.1841, d. 23.5.1871, 2. g. med Anna Jakobine Dorothea Smith, f. 5.8.1850, d. 24.12.1927, 12 år gammel på mæglerkontor, efter konfirmation hjælpelæ. i Fredericia borger-skole, i Erritsø 3.12.1857, konst. andenlæ. smstds. 1858, efter eksamination ved provst Aleth Hansen, substitut for broderen pastor Rasmus Prip – se denne! – som degn og læ. i Nykirke, Munkbrarup h., 1858–62, studentereksamen som privatist ved Haderslev lærde skole efter undervisning hos broderen Rasmus P. 1863, læ. ved Efterslægtsselskabets skole i København 1863, frivillig officersaspirant og sergent i krigen 1864, teologisk embedseksamen 1870, kapellan i Stenstrup og Lunde 1871–73, kateket og overlærer i Svendborg 1873–76, sognepræst i Ærøskøbing 1876–79, på Strynø 1879–87, i Værum og Ørum 1887–93, på Orø 1893–1919. Har skrevet: Pastor Laurids Prips Ungdomserindringer, 1911 (Memoirer og Breve, 14, ny udg. 1969).

Prip, Rasmus, f. 4.11.1828 i Fredericia, d. 2.6.1916 i København, søn af skibstømrermester Jørgen Prip og Anne Lausine Thim, gift i Sorø 16.4.1856 med Sophie Frederikke Høyberg, cand. theol. 1854 i København, lærer ved søetatens drengeskole m. fl. 1856, sognepræst i Nykirke, Munkbrarup h., 1858–62. Ved kgl. resolution af 25.4.1858 blev degneembedet i Nykirke for 10 år forenet med præsteembedet. Prip lod sin broder Laurits Prip passe skolen. Rasmus Prip var garnisonspræst i Slesvig 1862–64, feltpræst 1864, højskoleforstander i Kauslunde 1864–66, sognepræst i Egense 1866, i Svendborg 1870–1905. R. af Db. 1864, Dbmd. 1895.

Svendborg Amt. Aarsskrift 1916 s. 183–98 ved Th. Møller. Pastor Laurids Prip: Ungdomserindringer. 1911. (Me-

ninger og Breve, 14, ny udg. 1969). Dansk biografisk Leksikon.

Rickmers, Olde Hinrich, f. 17.12.1819 i Sønderende, St. Laurentii s., Føør, d. 13.5.1905 i Flensborg, søn af skibskaptajn Volkert Rickmers og Mattje Hinrichsen, Tønder sem. 1843, huslæ. på Løjtmark, Borreby s., hjælpelæ. ved pigeskolen i Neumünster, Holsten, 1844–45, degn og læ. i Medelby 1845–62, organist og læ. i Breklum 1862–64, andenlærer ved den danske afdeling ved Tønder sem. 1864, førstelærer 1879–91. Udgav: Erstes Deutsches Lesebuch. Zunächst für die Schulen des Herzogthums Schleswig, 1852, 2.–5. udg. 1854–68. Alberti I, bd. 2.

Ross, Ditlev Henrik, f. 27.3.1811 på St. Johannes Klosters grund i Skaleby, Kalleby s., søn af skomager Peter Henrik Ross, gift 5.5.1835 med Kirstine Dorthea Moritzen, datter af degn og dannebrogsmænd Boje Moritzen og Sophie Johansdatter i Saksøbing, konfirmeret af pastor Fabricius i 1826, blev samme år biskolelæ. ved vinterskolen i Lottorf, Haddeby s., løn 16 rdlr., elementarlæ. i Börm, Hollingsted s., i 1827, præparand hos degn og Dannebrogsmænd Johansen i Hollingsted 1828, om efteråret 1828 til St. Jørgen, Adelby s., hvor han modtog undervisning i dansk, Vesterborg sem. 1830–32, læ. og kirkesanger i Engestofte 1832–51, degn, organist og læ. i Oversø 1851–11.5.1864, afskediget, højskoleforstander på Søgård ved Vamdrup 1865–76, hvor han fulgtes af H. A. Brammer, se denne! Dbmd. 1859.

Den danske Folkehøjskole gennem hundrede Aar. Red. af Anders Vedel, Ernst J. Borup og Fred. Nørgaard, 1939, bd. 1, s. 230. Oversø skoles »Schulchronik« ved læ. i Oversø Christian Nikkelsen.

Peter Boie Henrik Ross.

Ross, Peter Boie Henrik, f. 11.5.1840 på Lolland, d. 5.10.1909 i Svendborg, søn af lærer Ditlev Henrik Ross (se denne!) og Kirsten Dorthea Moritzen, gift med Anna Falslev, eks. Århus 1860, elementarlæ. i Oversø ...1856..., læ. i Haderslev 1860–65 og 1865–81, overlærer (skoleinspektør) i Vordingborg 1881–1909. R. af Db. 1906. Folkeskolen 1906 s. 335 og 382, 1909 s. 439.

Samuelsen, Andreas, f. 23.6.1822 i Hanved, d. 6.2.1889 i Lyksborg, konfirmeret 1838, præparand ved degneskolen i Hanved 1838–40, sommeren 1840 og 1841 hos læ. Peter Brodersen i Skovlund, Nr. Haksted s., vinteren 1840 biskolelæ. i Boversted, Ladelund s., i 1841 i Holtager, Enge s., Skårup sem. 1842–44, dim. aug. 1845 fra Jelling sem., huslæ. på Baretskov, Vejle a., 2. lærer i Adelby 1.11.1846, læ. i Langsted, Eggebæk s., 1848–51, degn, orga-

nist og læ. i Husby 3.3.1851–14.3.1864, afskediget, genansat i Oversø 11.5.1864–1886, pens. 1.5.1886 (1400 Mk.).

Aleth Hansen i 1854: en meget dygtig lærer, der hurtigt bragte orden i Husby skole.

Oversø skoles »Schulchronik« ved lærer Chr. Nikkelsen.

Schade, Heinrich, f. 29.10.1805 i København, Skårup sem. 1827, læ. i Ravnkær ...1842, læ. og organist i Tumby 1842–51, læ. og organist i Ørsbjerg, Tøstrup s., 1851...1863...

Pastor Tüxen, Tumby, meddeler i sin indberetning af 4.4.1851, at læ. Schade ikke har kendskab til det danske sprog.

Scharff, Claus, f. 9.4.1809 i Espertoft, Eggebæk s., d. 26.4.1895 i Flensborg, begr. på kirkegården i Munkbrarup, søn af kådner og tømmer Christopher Scharff og Anna Buhl i Espertoft, gift 9.5.1833 i Siversted med Maria Catharina Hansen fra Flensborg, f. 2.1.1802, d. 14.5.1876, Tønder sem. 1831, huslæ. i Vojens 1831–32, degn og læ. i Siversted 1833–44, degn, organist og læ. i Munkbrarup 1844–51, afskediget, læ. i Sande, Bünstorf s., 1851–64, genansat i Munkbrarup juli 1864–79.

Erwin Freytag: Aus der Chronik des Kirchspiels Sieverstedt, 1951, s. 130; Johannes Stüdtje: Die Geschichte der Volksschulen im Kirchspiel Munkbrarup 1653–1967, i: Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1968.

Hans datter, Mathilde Catharina Margarethe Scharff, var lige så tysksindet som faderen, men blev 2.6.1879 viet i Munkbrarup til Mauritz Daniel Simonsen, f. 17.4.1852 i Branderup, d. 9.2.1946 i Flensborg, som var lige så dansksindet som sin broder, redaktør Peter Simonsen, Flensborg Avis. M. D. Simonsen var lærer i Flensborg 1873–1921, 1.8.1920–31.3.1921 rektor for den danske kommuneskole i Flensborg, dernæst i mange år regnskabsfører for Flensborghus Bogsamling.

Claus Scharffs søn var den bekendte rektor Adolf Scharff ved St. Marie skole III i Skolegyden, en af de dygtigste pædagoger i Flensborg.

Carl Ernst Ludvig Schlesinger.

Schlesinger, Carl Ernst Ludvig, f. 27.9.1811 i Münsterdorf, Holsten, d. 17.4.1885 i Troelsby, Adelby s., søn af organist og læ. i Münsterdorf Johann Matthäus Schlesinger og Louise Vollmer, gift 1. gang i Adelby 27.9.1838 med Maria Bremer, f. i Adelby, d. 25.7.1839, datter af organist, degn og læ. Christian Bremer og Maria Hjort, gift 2. gang i Adelby 17.9.1841 med Maria Iversen, datter af gdr. og teglværksejer Hans Iversen og Anna Maria Jensen i Fruerlund. Før sem. hjælpelæ. i Adelby 1830–32, dim. Tønder sem. 1835, huslæ. hos pastor Lorentzen i Adelby 1835–36, hos landråd og amtmand v. Rumohr i Flensborg 1836–38, degn og læ. i Rylskov 1838–39, organist, degn og læ. i Adelby 6.6.1839–1880, pens. 1350 Mk. Påbegyndte og førte Adelby skolekrønike 1855–64 på dansk, efter 1864 på tysk.

Medlem af udvalg for Adelby-Rylskov trindt for bidrag til Frederiksborg slots

genopførelse. Flensburger Zeitung 16. 5.1860.

O. C. Nerong (1852–1909), forfatteren af *Das Kirchspiel Grundhof* (= Grumtoft) og andre topografiske værker, var hjælpelæ. hos Schlesinger og fik den højeste løn, i alt 348 mk.

Schlesingers sønneatter Marianne Schlesinger, f. 12.4.1885, d. 8.9.1965 i Flensborg, var faglærerinde i håndgering på Duborgskolen, Folkelig dansk Realskole, i Flensborg 12.9.1921–1.8.1950 og meget virksom i den danske sygeplejeforening.

Schmid, Jes, f. 13.5.1792 i Havetoft s., d. 11.5.1854 i Store Vi, søn af kådner og tømrer Jes Schmid og Maria Christine Jacobsen, gift 25.9.1816 i Flensborg med Anna Maria Jørgensen, i 15 år hjælpelæ. ved St. Johannes skrive- og regneskole i Flensborg, distriktsskolelæ. i Fladsby, Sørup s., 1827, i Store Vi 20.10.1828–54. Var fra barnsben af svagelig, ramtes 1850 af et slagtilfælde, men forblev i sin skole til sin sidste levedag.

Sit tibi terra levis – pastor Peter Petersen i kirkebogen for Store Vi (Gid jorden må hvile let på dig).

Schmidt, Friedrich Adolph, f. 10.4.1816 i Flensborg, d. i Svesing 9.2.1874, gift 1.11.1846 med Johanna Philippine Maria Habig, Skårup sem. 1842, hjælpelæ. i Flensborg 1842–46, læ. i Tarp, Oversø s., 1846–51, degn og læ. i Valsbøl 1851–58, i Svesing 1858–20.4.1864, afskeditget uden pension, søgte 28.9.1864 embedet i Ulkebøl, men fik det ikke. Blev genindsat i sit embede i Svesing, hvor han virkede »segenreich« til sin død. Pastor Brask i Valsbøl i 1854: en meget dygtig lærer, den danske sag hengiven, sidder i trange kår med allerede talrig familie.

LA Sch 309–30198.

Schmidt, Hans Christian, f. 6.5.1806 i Ravnkær s., d. 27.4.1873 i Skolderup,

Tolk s., søn af smed Jess Hinrich Schmidt og Anna Catharina Schmidt, Tønder sem. 1829, huslæ. på Katharinenhof, Tolk s., 1829–32, læ. i Kronsgaard, Gelting s., 1832–34, læ. i Gundelsby, Gelting s., 1834–59, læ. i Skolderup 1859–73.

En meget flink, brav og flittig lærer, afholdt af børnene, nærmest selvudslettende ydmyg, føler at han ikke magter opgaven (120–140 børn) og ønsker at blive forflyttet, selv til et ringere lønnet embede – kom til Tolk s.

Schmidt, Peter Jørgensen, f. 5.5.1833 i Ravsted, d. 19.6.1915 i Haderslev, søn af Andreas Jørgensen Schmidt og Marie Kirstine Bau, Skårup sem. 1854, læ. i Smedager, Bjolderup s., 1.10.1854–april 1855, 2. læ. i Stenbjerg 1855–56, læ. i Løjtved, Nr. Løgum s., 1856–57, elementarlæ. i Læk 1857–61, læ. ved St. Severin drengeskole i Haderslev 1861–87, pens.

Schwennesen, Claus, f. 22.2.1813 i Kværn, d. 1.11.1880 i Tating, søn af skomager Jacob Schwennesen og Anna Magdalena, gift 1841 med Catharina Dorthea Petersen fra Haderslev, præparand hos lærer Bruhn i Bojum 1828–33, hjælpelæ. i Esgrus 1833–34, læste ½ år på seminariet i Skårup, men økonomien tvang ham til at afbryde og tage plads som huslæ. på godset Holstenshuse ved Fåborg, genoptog læsningen og blev dim. fra Skårup sem. i 1837, hjælpelæ. ved drengeskolen i Haderslev 1837–39, hjælpelæ. ved St. Johannes borgerskole i Flensborg 1839–40, læ. i Kronsgård, Dyttebøl adl. gods, Gelting s., 1840–1.11.1857, læ. i Lille Solt 1857–1869, pens.

En søn, Nicolaus Schwennesen, dim. Tønder sem. 1873, var læ. og degn i Lille Solt og i Esgrus Skovby fra 1880–1910.

Schütt, Johann Christian, f. 18.3.1789 i Slesvig domsogn, d. 6.3.1855 i Preetz,

Holsten, søn af murersvend Hans Christian Schütt og Dorotee Elisabeth Nicolays, gift med Louise Marianne Bruhn, Kiel sem., 1. karakter, læ. og org. i Satrup 1820–18.11.1854, pens.

Jahrbuch des Angler Heimatverein 1952, s. 141: »Bei allen Revisionen rühmlich genannt.« Adlers visitats i 1825: »der Organist Schütt i Satrup ist ein wahrer Meister i seiner Schule, unermüdlich fleissig und dabei von einem stillen religiösen Sinn.«

Da han var aldeles ukyndig i det danske sprog, og alderen efterhånden gjorde sig gældende, anmoder pastor Plenge 15.3.1854 om hans pensionering »teils mit Rücksicht auf seine Unkunde der dänischen Sprache, teils auf sein hohes Alter und seine Schwächlichkeit.« Pension 390 rdlr., hvoraf hans efterfølger årlig måtte udrede 175 rdlr.

Jacob Decker (1773–1834) førstelærer (forstander) ved Tønder sem. 1810–27 udgav Methodik für Volksschullehrer, hauptsächlich in den Herzogtümern Schleswig und Holstein, 1820, 2. opl. 1826. Foranlediget heraf udgav Schütt: Beurteilung der Deckerschen Methodik für Volksschullehrer, Schleswig 1821, der fremkaldte en ivrig diskussion i lærerkredse og flere skrifter, se Bibliotheca Danica, 1877 (1961), bd. 1, s. 1013. Schütt udgav desuden: Gebetbüchlein für die liebe Schuljugend, 1820, og: Die vorzüglichsten Mittel zur Beförderung christlicher Religiosität bei der Jugend, nebst praktischen Erläuterungen dieser Mittel, 1820. Alberti I bd. 2 s. 368.

Schytte, Johan Christian Aurelius, f. 28.7.1838 i Århus, d. 13.1.1901 i København, exam. pharm. 1858 i København, lærereks. 1861 i København, læ. i Adelby 1862, læ. i Vejebak, Bov s., 1862–18.10.1864, afskediget, læ. i Ø. Hassing 1865, i Vokslev pr. Nibe 1873–98, pens.

Sønderjyden 1901, 14. årg. nr. 2 s. 1 ved Kristen Barfod.

Seierup, Niels Christian Carl West, f. 30.11.1837 i Stenstrup, d. 2.2.1897 i Nøvling, Fleskum h., gift med Anna Katrine Sofie Partsch, f. 7.3.1842 i Flensborg, St. Johannes, d. 22.1.1918 i Ålborg, begravet på Nøvling kirkegård, læste på Skårup sem. 1855–57, hjælpelæ. i Hyrup 7.9.1857 og i Nr. Jørgensby, Adelby s. og konst. læ. på Duborg, Hanved s., 1858, Odense sem. privatist 1859, konst. læ. i Bøl, i Sdr. Smedeby, Siversted s., 1860, læ. i Estrup-Kollerup, Store Solt s., 1860–11.5. 1864, afskediget, læ. og kirkesanger i Nøvling til sin død. Svoger til læ. i Rydde, Satrup s., Johannes Peter Jøns Johannsen.

Sieberkrob, Johann Nicolaus, fra Bokhorst, Schenefeld s., Holsten, autodidakt, læ. i Ellund, Hanved s., 1846–49, i Tornskov-Keldbæk, Eggebæk s., juni 1849–juli 1850, blev afskediget uden ventepenge p. gr. af uordentlig vandel og usømmelig adfærd; fik i 1855 igen ansættelse i Bollingsted, Eggebæk s., optrådte som angiver, en utiltalende person, der flere gange fik irettesættelse p. gr. af sin opførsel og blev for anden gang afskediget uden pension 6.8.1862 i henhold til forordningen a 4.4.1845.

Siemonsen, Peter Jacob, f. 15.11.1810 i Harreslev, Hanved s., ikke død i Flensborg, søn af Engelbrecht Siemonsen og Metta Catharina Thaysen, Skårup sem. 1833, huslæ. i Angel, hjælpelæ. i Flensborg, læ. i Ellund, Hanved s., 1835–37, hjælpelæ. i Dollerup, Grumtoft s., 1837–40, læ. i Bollingsted, Eggebæk s., 1840–55, i Bokholm, Munkbrarup s., 1855–60, afskediget p. gr. af udelighed med pension på 200 rdlr., hvoraf den kgl. kasse udreder 100 rdlr., Munkbrarup sogn resten. 1.5. 1861–31.12.1864 læ. ved St. Johannes elementarskole i Flensborg. Hans »Personalakte« i Flensborg byarkiv omtaler hans flid og troskab ved arbejdet.

Simonsen, Carl Frederik Julius, f. 21.6. 1837, Ågård, Vejle a., d. 28.7.1903, Skårup sem. 1857, læ. i Borre 1858, elementarlæ. i Nr. Farensted ...1863..., læ. i Spejlsby, Keldsby s., Møn, 1869. Folkeskolen 1918 s. 2, 1919 s. 411.

Skau, Paul Nissen, hjælpelæ. i Havetoftløjt, Havetoft s., ...1863....

Sommerstedt, Hans Christian, f. 26.1. 1812 i Satrup, d. 1895 i Flensborg, søn af inderste Peter Jürgen Sommerstedt og Maria Clausen, gift 19.1.1845 i Adelby med Maria Christina Margreta Wilhelmina Fraedland i Tastrup, f. 1814; pastor Chr. F. G. F. Thomsen i Sørup forberedte drengen til latinskolen i Flensborg, og han gik 1/2 år i tertia, 1 1/2 år i sekunda og 2 1/2 år i prima; læste i 1835 teologi i København, men måtte p. gr. af pengemangel opgive studiet, var 1/2 år ved landbruget, vikar i Svendsby, Sørup s., huslæ. indtil 1840, hjælpelæ. ved St. Marie skole i Flensborg, fik i 1841 ved kgl. resolution »Seminaristenrechte« og i 1844 ansættelse i Tastrup, Adelby s., hvor dansk sprog blev indført i 1851 med 4 ugentl. timer tysk; virkede her indtil 1881, pens. Af Adelby skoles danskskrevne skolekrønike meddelt ved rektor Jensen i Adelby.

Sonn, Jürgen Christian, f. ca. 1821 i Slesvig (?), Tønder sem. 1844, læ. i Gammelby, (?) s., og i Slesvig, læ. i Rygge, Nr. Brarup s., 1851–26.10.1859, andrager selv om sin entledigelse med 230 rdlr., biskoppen anbefaler, da S. lider af en uhelbredelig sygdom, og hans embede besørgeres af hjælpelærer.

Steffens, Heinrich Ferdinand, f. ca. 1807 i Martensrade, Selent s., Holsten, d. 19.2.1894 i Lyksborg, søn af læ. Nicolaus Steffens og Anna Gertrud, gift i Tønder 3.5.1835 med Caroline Friederikke Friedrichsen, Tønder sem. 1829,, læ. i Selent 1829–30, hjælpelæ.

i Flensborg 1830–35, læ. i Munkbrarup, i Bokholm 1836–46, degn, organist og læ. i Lyksborg 1846–51, læ. i Dersau, Plön s., 1851–64, genansat i Lyksborg 1864–81.

Steffensen, Hans, f. 15.1.1831 i Bøl, d. 21.2.1913 hos sin søn, pastor J. C. Steffensen i Hald præstegård, Nørre Hald h., søn af Asmus Steffensen og Cathrina Margretha Lorenzen, gift med Anne Dorthea Schwensen, Lyngby sem. 1853, læ. i Grumtoft s. 1853–58, i Sørup febr.–aug. 1858, i Svendsby, Sørup s., 1858–64, afskediget, læ. i Snekersten 1864–95.

Aleth Hansen i 1860: en udmærket dygtig lærer.

Folkeskolen 1913 s. 153.

Strøjer, Rasmus Peter, f. 6.3.1831, fra Tved, Fyn, d. 26.3.1874, gift med Margrethe Elisabeth Mazursky, f. 2.1. 1827, d. 1899, Skårup sem. 1850, hjælpelæ. i Harreslev, Hanved s., 1.11.1851–1.1. 52, hjælpelæ. i Satrup 1852–56, læ. i Lindeballe 1857, senere læ. i Gadbjerg. Rasmus Mortensen: Fra Vejle Vester-egn, 1929, s. 162.

Sønken, Jacob Ove, f. 19.4.1794 i Tetenbøl, Kiel sem. 1816 (mit Privatzeugniss), fra 1834 i fastlønnet stilling, elementarlæ. i Gelting 1834–54, hverken kan eller vil lære dansk, både legemligt og åndeligt svagt udrustet. Pastor Schmidt i 1854: bør pensioneres.

Sørensen, Christian, autodidakt, læ. i Kobbermølle til 1829, Kollund, Bov s., 1829–1863.

Pastor P. Hansen i 1854: tilhører den gamle skole, agtværdig, elskværdig, gør, hvad han kan.

Sørensen, Hans, f. 24.2.1838 i Vollund, Egtved s., d. 29.1.1884 i Breth, søn af gdr. Søren Hansen og Mette Marie Madsdatter, gift med Marie Mikkelsen, Jelling sem. 1860, elementarlæ. i Sørup

Hans Sørensen.

1860–22.3.1864, afskediget, efter at han på dansk søger om entledigelse, læ. i Breth, Barrit s., 1864–1884, Venstres folketingsmand for Bjerre kredsen 1873–84.

Skoletidende 1884 s. 109.

Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar, 1848–1948, af Emil og Victor Elberling, 1950, bd. 2 s. 225.

Sørensen, Hans Christian, f. 4.7.1847, d. 29.11.1883, eks. København 1867, før sem. biskolelæ. i Goldelund, Hjel-delund s.

T

Thiessen, Frederik Wilhelm, f. 2.3. 1841 i Suchsdorf ved Kiel, d. 19.12. 1925 i Næstved, begr. i Foldby, søn af skomager Johan Hinrich Thiessen og

Dorothea Christine Hinrichsen, gift 28. 10. 1862 i Olderup med Lena Ebsen, f. 25.8.1841 i Øster Løgum, før sem. hjælpelæ. i Havetofthøj 1856, i Trælstrup 1857–58, huslæ. i Bov 1858, læ. i Arlevad, Olderup s., 1858–64, afskediget uden pension 20.4.1864, Blågård sem. 1865, læ. ved private skoler i Odense 1865–69, læ. i Tinning, Foldby s., 1869, enelæ. i Foldby pr. Hinnerup 1870–1906, pens. Dbmd. 1903. K.d.R., 1903, s. 1050; Folkeskolen 1921 s. 115; Sdj. Årb. 1903 s. 165 ff, optrykt i: Nørre og Sønder Gøs herred, 1969 s. 152 ff, ved pastor Lars Simon Hansen. LASch 309 – 29225.

Thomsen, Andreas Friedrich, f. 27.8. 1824 i Ravnholt, Gelting s., d. 11.8.1886 smsts., søn af læ. Daniel Hinrich Thomsen og Catharina Margaretha Petersen, gift 1853 med Elise Margaretha Petersen fra Oversø, d. 18.1.1891 i Flensborg, Tønder sem. 1849, frivillig på slesvig-holstensk side 1848–50, sidst som løjtnant, hjælpelæ. i Valsbøl og Sørup, læ. i Ravnholt 1851–54, i Frestedt, Süderhastedt s., Holsten, 1854–67, igen i Ravnholt 1867–72, 2.læ. i Gelting 1872–86.

Thomsen, Calle Jepsen, f. 1.4.1820 i Hjordkær, d. 30.3.1887 i Flensborg, søn af landmand Rasmus Jepsen Thomsen og Bodil Jensen Ravn, gift med Marie Christine Clausen, d. 13.10.1879 i Flensborg 55 år gammel, Jelling sem. 1843, hjælpelæ. flere steder, Stenderup, Nybøl s., Nybøl h., læ. i Risbrig, Nr. Haksted s., 1851, hvor han indførte dansk undervisning, læ. i Harreslev, Hanved s., 1855–27.10.1864, afskediget, læ. ved A. C. C. Holdts private real-skole i Flensborg til skolens lukning ved de preussiske myndigheder 12.8. 1875, læ. ved Chr. F. Monrads skole smstds., og endelig læ. ved St. Johannes pigeskole i Flensborg.

Aleth Hansen i 1857: en stille mand med et godt forhold til børnene og forældrene, kun ikke til sognepræsten, pastor Friis i Hanved. Thomsens elev i Holdts skole, den senere lærer i Flensborg og inspektør ved den danske Durborgskole, Emil Arps, skriver om ham: Han holdt fast ved sit danske sindelag indtil sin død. (Manuskript i Dansk Centralbibliotek, Flensborg). Jydske Tidende 25.11.1970 og Flensborg Avis 21.12.1970 ved Poul Kürstein.

Thomsen, Carl, f. 22.4.1820 i Ravnholt, Gelting s., d. 12.10.1864 i Appen, Rellingen s., Holsten, søn af læ. Daniel Hinrich Thomsen og Catharina Margaretha Petersen, gift 1.12.1848 i Sørup med Christina Catharina Maria Henriette Lange, elementarlæ. i Bojum, Esgrus s., 1837–40, Tønder sem. 1843, huslæ. hos gdr. Wall, Opdrup, Satrup s., 1843–46, 2.læ. i Sørup 1846–48, læ. i Svendsby 1848–51, samtidig degn og organist ved Sørup kirke, læ. i Appen, Rellingen s., 1853–64.

Thomsen, Carsten, f. 2.3.1770 i Haselund, Fjølde s., d. 10.5.1851, i Solved, søn af Thomas Petersen i Haselund og Botilla Andersen, gift med Catharina Hansen fra Solved, Fjølde s., læ. i Solved til 1851.

Thomsen, Hans, f. 20.3.1834 i Døstrup, søn af indsidder Thomas Nielsen og Maren Teuring i Døstrup, Skårup sem. 1855, privatist, elementarlæ. i Sønder Løgum 1856, læ. i Rudbøl, Højer s., 1857–76. Da Thomsen ikke kunne undervise på tysk, blev han forflyttet til Mellerup, Agerskov s., læ. i Ålkær, Nustrup s., 1877–82, i Knud, Fjelstrup s., 1882–1.1.1889.

Thomsen, Hans Peter, f. 16.2.1805 i Dollerup, Grumtoft s., d. 1867 i Husum, gift 20.11.1831 med Ester Brodersen, kursus i Egerneførde i 1831 i

I. U. læ. i Espertoft, Eggebæk s., 1830–36, læ. i Aneby, Sterup s., 1836–51, privatlæ. i Husum 1851–67.

Asschenfeldt i 1851: møder megen modstand og kan ikke undervise på dansk.

Thomsen, Henning, f. ca. 1795, Kiel sem. 1817, degn, organist og læ. i Treja 1822–11.7.1855, entlediget. Thomsen var ikke det danske sprog mægtig og andrager om, at en eksamineret seminarist overtager undervisningen under eget ansvar, og at han beholder embedet som degn og organist. Både sognepræsten og kirkevisitatoriet anbefaler entledigelse, og ved kgl. resolution tilkendes der læ. Thomsen årlig 200 rdlr. af den kgl. kasse, mens 200 rdlr. må udredes af efterfølgeren i embedet.

Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, Vorstellung Nr. 223/1855 af 16. juli. Sdj. Mdskr. 1946 s. 126 ved Aage Bonde, optrykt i denne bog.

Thomsen, Jacob Johannes, f. 28.7.1840 i Toftum, Emmelsbøl s., søn af Peter Thomsen og Poppe Lucia Daysen, gift i Ubjerg 21.11.1865 med Gyde Maria Johannsen, datter af kådner Johannsen i Sæd, Ubjerg s., Tønder sem. 1864; før sem. biskolelæ. i Vimmersbøl, Sønder Løgum s., 1860–61 og igen febr. 1864–aug. 1864, læ. i Sæd 1865, læ. og organist i Lille Jørl, Jørl s., 1874...

Thomsen, Johannes Christian, f. i Angel, autodidakt, læ. i Frøslev 1833–52; ikke det danske sprog mægtig, pensioneret efter ansøgning med 100 rdlr. i ventepenge.

Thomsen, Mathias, f. 1.5.1799 i Store Jørl, Jørl s., d. 1880, søn af Hans Thomsen og Margaretha Thomsen, Bernstorfsminde sem. 1823–25, huslæ. hos præsten i Lille Jørl, Jørl s., læ. i Jerrishøj, Eggebæk s., 1826–1.10.1862, fra 1851 dansk undervisning med 4 ugentl. timer tysk. Pensioneret p. gr. af alder,

tunghørighed og svagelighed med 80 rdlr. i pension.

Thomsen, Peter, f. 17.2.1804 i Bosig, Gelting s., d. 6.12.1885 i Tolk, søn af skrædder Hinrich Thomsen og Anna Christina Dorothea Petersen, gift i Sterup 5.4.1834 med Christina Dorothea Johanna Jensen, Tønder sem. 1827, substitut i Sterup 1827–34, derefter degn, organist og lærer i Sterup 1834–51, afskediget fordi han modarbejdede sprogreformen, forvist fra sognet, privatlæ. i Tolk 1854–64; da sprogreskripterne ikke var gældende her, sendte velstillede forældre fra Nørre Angel deres børn i ret betydeligt tal til lærer Thomsen i Tolk; genansat i Sterup 1864–78.

Asschenfeldt i 1851: dygtig, men næppe loyal.

Thomsen, Peter August, f. 30.6.1821 i Runtoft, Esgrus s., d. 19.7.1893 i Frøslev, Hanved s., søn af kådner og garver Peter Thomsen og Anna Christina Møller, gift med Augusta Dorothea Jessen fra Hyrup, Tønder sem. 1843, hjælpe-læ. i Sørup 1844–47, læ. i Sillerup, Store Vi s., 1847–81.

Asschenfeldt i 1851: ikke det danske sprog fuldtud mægtig, men tilfredsstillende.

Aleth Hansen i 1857: tiltagende tunghørhed; det dansktalende sogn burde have en dygtig dansk lærer.

Thomsen, Thomas, f. 1770, autodidakt, vinterskolelæ. i Løvensted, Fjølde s., 1787–90, læ. i Sollerup, Jørl s., 1790–1806, i Havetoftløjt, Havetoft s., 1806–1852, pens. 82 år gammel med 300 Mk. i pension.

Fra 1806–1810 årlig løn 35 rdlr., heraf 5 rdlr. til forgængerens i embedet, efter dennes død årlig 45 rdlr.!

Thyregod, Erik Nielsen, f. 19.4.1831, d. 26.4.1867 i Vejle, søn af landinsp. N. A. J. Thyregod, Rørbæk, Vester s.,

Jelling sem. 1851, hjælpelæ. i Sønder Løgum 1851–54, 2. læ. i Hover 15.10. 1854, 5. læ. ved borgerskolen i Vejle 1.2.1860 til 1867.

Timmermann, Hans Nielsen, f. 15.4. 1841 i Langtvedmark, Skrave s., søn af tømrer Niels Knudsen og Maren Carlsdatter, elementarlæ. ved Hulvej-Bredbjerg skole, søger 25.2.1864 på dansk om at blive entlediget med en understøttelse til rejseudgifterne. Se også hans broder Knud Nielsen Timmermann.

Timmermann, Knud Nielsen, f. 12.7. 1832 i Langtvedmark, Skrave s., d. 26.5. 1887 i Hajstrup, Øsby s., søn af tømrer Niels Knudsen og Maren Carlsdatter, gift 7.2.1864 i Adelby med Dorothea Maria Heuer fra Adelby, f. i Neustadt, Holsten, før sem. vinterskolelæ. i Langtvedskov 1852–53, soldat, Tønder sem. 1862, hjælpelæ. i Rødding 1862–63, hjælpelæ. i Nr. Jørgensby, Adelby s., 1863–64, læ. i Kollund, Bov s., 1864–66, privatlæ. i Hønsnap, Holbøl s., 1866–72, 2. læ. i Sdr. Hygum 1877–78, i Gramby, Gram s., 1878–80, i Hajstrup, Øsby s., 1881–87. Nordisk Skoletidende, 1863, bd. 5 s. 194.

Se også hans broder Hans Nielsen T.

Tranberg, Peter, f. 24.2.1829, d. 1898 i Odense, søn af muremester Hermann Tranberg i Ribe, Jelling sem. 1850, huslæ. på Vranderupgård ved Kolding nov. 1850, hjælpelæ. i Medelby 1.5.1851, i Vesby, Medelby s., 1852–53, i Tønder 1853–56, læ. ved Tisted realskole 1856–61, læ. i Vallekilde, fik også timer på højskolen, søgte 1878 sin afsked af helbredshensyn og flyttede til Odense, hvor han blev medhjælper ved Fyns Tidendes ekspedition og medlem af valgmenighedens bestyrelse; folketingskandidat.

Asger Nyholm: Nationale og religiøse brydninger i Tønder på sprogreskrip-

ternes tid, 1958 – især note nr. 136, side 283 og note nr. 236, s. 288 med udførlige litteraturhenvisninger.

Traustedt, Jørgen Petersen, f. 24.7.1827 i Rørkær, Hostrup s., d. 1888 i Vor Frue s. i København, gift med Rasmine Hansen, f. 1827, d. 1925, Skårup sem. 1850, læ. i Oksager, Husby s., 1852–63, degn og læ. i Nr. Farensted 1863–28.5. 1864. På mødet i Ølsby kro den 31.3. 1864 udtalte skoleinteressenterne, at Trausteds entledigelse er »dringend wünschenswert«; efter mødet den 4. april meddeltes det ham, at han indtil videre må sørge for en tyskkyndig vikar, som han skal lønne for egne midler. Da han ikke ser sig i stand hertil, afskediges han 28.5.1864 uden pension. Derefter læ. i København og graver ved Vor Frue kirke. Fader til zoologen, lærer på Herlufsholm, M. P. A. Traustedt. Se om ham Dansk biografisk Leksikon.

Tüxen, Asmus Peter, f. 28.7.1842 i Gammellund, St. Michaelis lands., d. 19.4.1917 i Holbæk, begr. på Udby kirkegård, søn af skomager og landbruger Thomas Tüxen og Margretha Catharina Nissen af Gammellund, gift med Anna Laura Margrethe Jespersen fra København, elementarlæ. i Havetoftløjt, Havetoft s., 1857–59, læ. i Haselund, Fjølde s., 1859–12.3.1864, afskediget, læ. i Kisserup, Udby s., pens. 1908. En god dansk mand, ret streng, noget preussisk i sin undervisningsform. Meddelt af pens. skoleinsp. Niels Larsen, Solsortevej 1, Holbæk. Hans broder, Thomas Tüxen, se denne!

Tüxen, Thomas, f. 25.12.1837 i Gammellund, St. Michaelis lands., d. 29.5. 1859 på hospitalet i Flensborg, begr. i Store Jørl, Jørl s., 2.6.1859, søn af inderste Thomas Tüxen og Margretha Catharina Nissen, gift med Johanne Christiane Henriette Boeck, d. 18.6. 1866, ikke seminarieuddannet, biskole-

læ. i Barderup, Oversø s., 1855, læ. i Sollerup, Jørl s., 25.7.1855–59.
Hans broder, Asmus Peter, se denne!

U

Uedsen, Christian, f. 17.2.1806 i Nibøl, d. 1.11.1858, søn af Godber Uedsen og Katharina Cordsen, gift 3.12.1843 i Klægsbøl med Ingeborg Catharina Edlefsen fra Kathale, Klægsbøl s., f. 26.8.1818, Tønder sem. 1830, læ. i Agdrup, Læk s., 1836–43, degn og læ. i Klægsbøl 1843–58.

V

Vogt (Voigt), Hans, f. 13.2.1802 i Stenderup, Gelting s., d. 1872 i Egerneførde, søn af parc. på Goldhøvd Peter Vogt og Anna Gertrud Matthiesen, Brahetrolleborg sem. 1825, i flere år hjælpe-læ. hos den alderdomssvækkede Nikolaj Adolphsen, der var lærer i Dollerup 24.9.1792–1842, læ. i Dollerup, Grumtoft s., 1842–50, læ. og org. i Gross-Flintbeck i Holsten. Efter Isted-slaget gik han over Ejderen, fordi han havde været med til at fordrive de svenske soldater fra Lundsgårde, og da han ikke vendte tilbage, regnedes han for afskediget.

O. C. Nerong: *Das Kirchspiel Grundhof*, 1895 s. 100, samme [2. udg.] 1922 s. 82, samme [3. udg.] 1957 s. 90.

Voigt (senere Fogt), Laurids Nikolai, f. 4.10.1841 i Fredericia, d. 25.8.1915 i Roskilde, søn af skræddermester Anton Voigt, og Karen Marie Nielsen, gift med Elise Marie Thomsen, f. 18.6.1851, Jelling sem. 1861, konst. degn og læ. for den næsten blinde degn Markus Petersen i Sdr. Løgum 1861–62, 2.læ. i Skærbæk 1862–64, meldte sig juni 1864 til den danske hær, kom i modsætningsforhold til pastor Kjer og degn Møller. Efter freden i Wien blev Voigt, der nu skrev sig Fogt, læ. på Sjælland, huslæ. i Høje Tåstrup 1865, læ. i Baldersbrønne,

Høje Tåstrup s., 1866–81, 1.læ. i Haslev 1881–1900, derefter kordegn og klokker ved Roskilde domkirke. Dbmd. 1907, pens. 1913.

Pastor J. C. E. Reimuth i 1862: Han har med flid og held undervist de ham betroede børn og med dygtighed ledet sangen i kirken, ligesom hans livsvandel har været kristelig og sædelig.

Sdj. Mdskr. 1963 s. 228–31 ved Henning Heilesen; Folkeskolen 1915 s. 486.

W

Weibeck, Hans Hansen (også Veibek, Veibæk), f. 4.10.1816 i Vesby, Medelby s., »nøddøbt af Ditrich Johannsen«, d. 9.11.1880 i Østerby, Medelby s., søn af bolsmand Rasmus Hansen Weibek og Trinke Maria Matthiesen fra Stade, Burkal s., gift 3.11.1860 i Medelby med Katharina Maria Nicolaysen, 27³/₄ år gammel, datter af kådner Nicolai Nicolaysen i Vestre, Ladelund s., autodidakt, læ. i Bramsted, Ladelund s., 1845–59, i Østerby, Medelby s. 1859–80.

Ros af pastor Christian Christiansen.

Medelby kirkebog: han har i mange år ledet skolen samme steds [i Østerby] med stor troskab. Hans enke og fire umyndige børn sørger over ham.

Wethje, Claus Peter, f. 23.3.1815 i Undevad, Grumtoft s., søn af Claus Wethje og Cathrina Maria Iversen, gift med Cæcilie Reinhold fra Åbenrå, Jelling sem. 1845, privatist, var soldat i 17 år, deltog i Treårskrigen og avancerede til overkommandersergent, Dbmd. 1850, læ. i Dollerup, Grumtoft s., 1850–51, degn og læ. i Munkbrarup 1852–24.5.1864, afskediget, læ. ved en privatskole i København.

Boesen i 1857: dygtig og nidkær lærer.

Willrodt, Heinrich Friedrich fra Høgel, Breklum s., Skårup sem. 1865, før sem. biskolelæ. i Goldebæk, Hjoldelund s., ...1863...

Noter og henvisninger

FORKORTELSER

...	= ved årstal: fra eller til et ukendt tidspunkt. ...1854...: vedkomme- de omtales som lærer i 1854, men det er usikkert, hvornår han kom og gik
a.	= amt
b.	= billede
Alberti	= Eduard Alberti: Lexikon der Schleswig-Holstein. ... Schriftsteller
begr.	= begravet
d.	= død
da.	= dansk uddannelse
D. L. M.	= Danmarks Lærerforenings Medlemsblad 1883–1906
Dmbd.	= Dannebrogsmænd
elementarlæ.	= elementarlærer
exk.	= eksamenskommission
f.	= født
g.	= gang
gdr.	= gårdejer
h.	= herred
hjælpelæ.	= hjælperlærer
huslæ.	= huslærer
I. U.	= kursus i indbyrdes undervisning i Egernfærde
K. d. R.	= De kgl. danske Ridderordener. 1903
Kb.	= kirkebogen
kl.	= klasse(r)
konst.	= konstitueret
LA Åb	= Landsarkivet for de sønderjyske landsdele. Åbenrå
LA Sch	= Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv. Slesvig
læ.	= lærer
p. gr. a.	= på grund af
parc.	= parcellist
præp.	= præparand
R.	= ridder af Dannebrog
RA	= Rigsarkivet. København
rdlr.	= rigsdaler
s.	= sogn
S. H. S.	= Schleswig-Holsteinisches Schulblatt 1839–1860
Sdj. Mdskr.	= Sønderjysk Månedsskrift 1924 ff.
Sdj. Arb.	= Sønderjyske Årbøger 1889 ff.
sem.	= seminarium

smstds.	= samme steds
St.	= Sankt
St.	= Store
subst.	= substitut (stedfortræder) for degnen
ty.	= tysk uddannelse
Z Sch-H Gesch	= Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1870 ff.

UTRYKTE KILDER. ALMINDELIGE SAGER

Dansk Centralbibliotek, Flensborg:

Jochen Bracker: Die dänische Sprachpolitik 1850–1864 und die Bevölkerung Mittel-schleswigs. Utrykt dissertation Kiel 1965. Bd. 1–2.

Skatte-Bog for Skolecommunen i Store Quern begyndt Ao 1855. (Går til oktober 1867).

Rigsarkivet, København:

Th. A. I. Regenburgs privatarkiv.

Indberetninger m. m. ang. slesvigske Embedsmænds og Bestillingsmænds Fordrivelse og Afskedigelse 1864–65 I.

VISITATSINDBERETNINGER

Rigsarkivet, København:

Ministeriet for Hertugdømmet Slesvig, alm. Del, 3. Dept.: Indberetninger om Visitationer I–III.

Slesvigske Ministerium, 3. Dept.: Visitatsindberetninger for Husum og Bredsted provstier.

Provst Aleth Sophus Hansens privatarkiv I–II.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Åbenrå:

Tønder provstearkiv: Visitatsberetninger 1849–63.

Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, Slesvig:

Generalsuperintendenten von Schleswig, Abt. 18, Nr. 46: Visitationsberichte aus der Propstei Schleswig 1854–60, Fasz. 1, fol. 1–126, Fasz. 2 fol. 127–224, Fasz. 3 fol. 225–401.

Berichte aus der Propstei Gottorf, Abt. 18, Nr. 48 d und Nr. 49.

Berichte aus der Propstei Tondern, Abt. 18, Nr. 42.

LÆRERNES PERSONALHISTORIE

Statsbiblioteket, Århus:

H. Friis-Petersen: Dimittender fra danske skolelærerseminarier samt privatister 1781–1880. Håndskrift nr. 669.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdølc, Åbenrå:

Nordslesvigske kirkebøger.

Provstiarkiver i Flensborg, Sørup, Kappel, Husum og Slesvig:

Sydslesvigske kirkebøger.

I Sydtønder amt ligger kirkebøgerne hos sognepræsterne.

UTRYKTE SKOLEHISTORIER

Sydslesvigske skolers »Schulchroniken« er brugt i det omfang, det har været muligt at finde frem til de endnu bevarede. I landsarkivet i Åbenrå og i Dansk Centralbibliotek, Flensborg, findes kopier af følgende, som er skrevet på dansk, og som kun er delvis tilgængelige: Adelby, Bokholm, Dollerup, Dollerupskov, Ellund, Ebstrup-Kollerup, Grum-

toft, Harreslev, Hyrup, Kobbermølle, Lille Jørl, Munkbrarup, Risbrig, Sollerup, Store Solt, Svesing, Sørup, Tastrup, Valsbøl.

HÅNDSKRIFTER I STEDLIGE ARKIVER

Kirchspielsarchiv Grossenwiehe (Store Vi) in der Dörfergemeinschaftsschule zu Lindewitt:

Die Geschichte der Schulen zu Schobüll (Skovbøl) und Oxlund (Okslund), bearbeitet von Leopold Schmitt, Oxlund 1936.

Die Geschichte der Schule zu Sillerup von Leopold Schmitt, 1939.

Die Geschichte der Schule zu Lindewitt-Lüngerau (Lindved-Lyngrå) von Peter Schwennsen.

Die Geschichte der Schule zu Grossenwiehe (Store Vi) bearbeitet von Leopold Schmitt.

Die Geschichte der Schule zu Kleinwiehe.

Hos borgmesteren i Esperstoft:

Protocoll für die Districtsschule Hünding und Esperstoft. Anfangen Ostern 1816. (Konfirmationsversene går til 1884. Forældrerådet har brugt den gamle protokol til sine mødereferater 1946–53).

TRYKTE KILDER. ALMINDELIGE FREMSTILLINGER

Børge Barløse: Skolen i Sydslesvig indtil 1848. Sønderjyske Årbøger 1959 s. 89–156.

Aage Bonde: Lærere under Sprogreskripterne. Sønderjysk Månedsskrift 1946 s. 121–34. Jens Engberg: Det slesvigske spørgsmål 1850–1853. 1968.

Ernst Erichsen og Hermann Sellschopp: Die allgemeine Schulordnung für die Herzogtümer Schleswig und Holstein vom 24. August 1814. 1964.

Provst Aleth Hansens Erindringer. 1894. (Også i: Kirkehistoriske Samlinger. 4. række bind 3).

H. Hejselbjerg Paulsen: Gamle nordslesvigske skolebøger. Sønderjyske Årbøger 1961 s. 185–215.

Holger Hjelholt: Den danske Sprogordning og Det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene 1850–1864. 1923.

J. Chr. Jessen: Grundzüge zur Geschichte und Kritik des Schul- und Unterrichtswesens der Herzogthümer Schleswig und Holstein vom christlich wissenschaftlichem Standpunkt. 1860.

P. Lauridsen: Mellem Slagene 1849–50. 1900. (Også i: Sønderjyske Årbøger 1899 s. 181–277 og 1900 s. 62–163, især side 148 ff.).

Th. J. Madsen: Træk af den danske Skoles Historie i Sydslesvig mellem de to slesvigske Krige. Sønderjyske Årbøger 1946 s. 66–119.

Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig siden den preussisk-østerrigske Invasion. (Den 1ste November 1864). 1864.

Nørre og Sønder Gøs herred. Sydslesvigske egne og byer. Udgivet af Poul Kürstein. 1969.

H. F. Petersen: Fra sydslesvigske Præstegårde. Træk af Kirke- og Folkelivet 1850–64. 1938.

Alexander Scharff: Die dänische Sprachpolitik in Mittelschleswig 1851–1864. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-holsteinische Geschichte 1966 bd. 91 s. 193 ff.

Alexander Scharff: Zu den Anfängen der Sprachpolitik in Mittelschleswig. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1970 bd. 95 s. 207 ff.

BIOGRAFISKE SAMLINGER

- Eduard Alberti: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1829 bis Mitte 1866. 1867–68. Bd. I–2.
- Eduard Alberti: Lexikon der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen und Eutinischen Schriftsteller von 1829 Von 1866–82. 1885–86. Bd. 1–2.
- Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864. Personalhistoriske Undersøgelser. 1932. Bd. 1–3.
- Børge Barløse: Lærerne ved Sydslesvigs danske skoler i byerne 1850–1864. Personalhistorisk Tidsskrift 1970 s. 137–51.
- Jelling Seminarium. Kort Beretning i Anledning af Seminariets Jubilæum og Personalhistoriske Meddelelser om Seminariets Dimittender. 1941.
- De kgl. danske Ridderordener. Personalhistorisk Festskrift. Udgivet paa Foranstaltning af H. F. Grandjean. 1903–1908.
- Jens Lampe: Tønder seminarie-stat. Fortegnelse over lærere og dimittender fra Tønder seminarium 1788–1963. 1963.
- Lærerne og Samfundet. Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder. Jubilæumsskrift 1814–1914. Redigeret af Carl Poulsen og W. Th. Benthin. Udgivet af Fr. Bagge. 1913–14. Bd. 1–4.
- P. Paulsen: Versuch einer Schulstatistik des Herzogthums Schleswig. 1845.
- L. S. Ravn: Danskuddannede folkeskolelærere i Nordslesvig under preussisk styre. 1966. 1966.
- Skaarup Seminarium 1803–1903. 1903.

ENKELTE SOGNES OG LANDSBYERS SKOLEVÆSEN

- O. C. Nerong: Das Kirchspiel Grundhof. 1895. (Grumtoft).
- J. C. Friedrichsen: Chronik des Kirchspiels Sörup. 1907.
- Wilhelm Clausen: Eggebeker Heimatbuch. 1939.
- Peter Huber og Willi Wolke: Mein Heimatdorf Tarp im Wandel der Zeiten. 1955.
- Erwin Freytag: Aus der Chronik des Kirchspiels Sieverstedt. 1951.
- Hans Werner Gondesen: Die Chronik des Kirchspiels Wanderup. 1959.
- Markus Martensen: Die Chronik der Kirchspiele Quern und Neukirchen. 1961. (Kværn og Nykirke i Angel).
- Willy Philipsen: Geschichte der Schule von Struxdorf. Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1954 s. 150–64. (Strukstrup).
- Ernst Erichsen: Streiflichter aus Vergangenheit und Gegenwart des Kirchspiels Sterup. Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1958 s. 128–61.
- Johannes Stüdtje: Die Geschichte der Volksschulen im Kirchspiel Munkbrarup 1653–1967. Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1968 s. 90–132.

TIDSSKRIFTER

- Danmarks Lærerforenings Medlemsblad 1883–1906.
- Dansk Skole-Tidende (også: Nordisk Skole-Tidende, Skole-Tidende) 1861–93.
- Folkeskolen 1906 ff.
- Schleswig-Holsteinisches Schulblatt 1839–52.
- Schleswig- und Holsteinisches Schulblatt 1853–55.
- Schulblatt für die Herzogthümer Schleswig und Holstein 1856–60.
- Schleswig-Holsteinische Schulzeitung 1849.
- Schleswig-Holsteinische Universitäts- und Schul-Zeitung 1850–51.

Schulzeitung für die Herzogtümer Schleswig-Holstein und Lauenburg (også: Schleswig-Holsteinische Schulzeitung) 1852-1938

Sønderjysk Månedsskrift 1924 ff.

Sønderjyske Årbøger 1889 ff.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1870 ff.

SPROGRESKRIPTERNE AF 1851

1) Frederik Ferdinand Tillisch (1801-89), født på Store Barsbøl i Jels sogn, overord. regeringskommissær i Slesvig 1850-51, kort tid minister for Slesvig. 2) Adam Vilhelm Moltke (1785-1864), premierminister (= statsminister) 1848-52. 3) Christoph von Krogh (1785-1860), overgeneral 1850, kommanderende general 1851-56. 4) Theodor August Regenburg (1815-95), bestyrede som departementschef samtlige sønderjyske kirke-, skole- og undervisningssager 1850-65. 5) Troels Fink: Den kirkelige sprogrænse. Sdj. Årb. 1964.

6) G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. 1968. S. 231.

7) Franz von Jessen: Haandbog i det nordslaviske Spørgsmaals Historie. 1901. S. 167-82. 8) RA. Slesvigske Ministerium 3. Dept.: Skolesager ang. dansk kirke- og skolesprog 1850-60. 9) Se litteraturhenv.! 10) Officiel Tidende for Hertugdømmet Slesvig 1850-52. Chronologisk Samling af de i Aaret 1851 udkomne Love og Bekjendtgjørelser for Hertugdømmet Slesvig. 1853. Chronologisk Samling af de i Aaret 1851 emanerede Forordninger, Rescripter etc. for Hertugdømmet Slesvig. 1855. For Flensborg provsti nr. 14 s. 11, Tønder og Tønder provsti nr. 15 s. 12, Husum og Bredsted provsti nr. 17 s. 14 og for Gottorp provsti nr. 28 s. 57.

11) RA. Regenburgs Privatarxiv: Breve fra private brevskrivere. 12) Christian Flor (1792-1875) professor ved Kiels universitet 1825-45, forstander for Rødding højskole 1845-46. 13) Carl Moltke (1798-1866), minister for Slesvig 1852-52.

SKOLENS FORHOLD I 1850

1) Jacob Georg Christian Adler (1756-1834), generalsuperintendent 1791-1834. 2) Sdj. Årb. 1961 s. 192. 3) Christian Frederik Callisen (1777-1861) generalsuperintendent 1835-48. 4) Christian August Bahnsen (1797-1864), seminarieforstander. 5) Johann Grünhoff: Die Berufsausbildung der Lehrer und Lehrerinnen in Schleswig-Holstein.

6) Hans Jørgen Marius Svendsen (1816-72), seminarieforstander og sognepræst i Jelling 1856-72. 7) Tidende for Forhandlingerne ved den syvende Proviandsialstænderforsamling for Hertugdømmet Slesvig 1853 og 1854, . . . ottende . . . 1856 og 1857. RA. Slesvigske Ministerium afd. 79.2, Skolesager A.R. 517, 509. Nr. 64-75, nr. 58b.

SKOLEFORORDNINGEN AF 1814

1) Adam Struensee (1708-91), generalsuperintendent 1759-91, fader til gehejmekabinetsminister Johann Friedrich Struensee (1737-72). 2) G. Japsen: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. 1968. S. 296. 3) Hans Hansen (1797-1867), sognepræst i Fjorde 1845-51. Nørre og Sønder Gøs herred. 1969. 4) Carl Laurits Emil Mule (1818-1902), sognepræst i Fjorde 1852-64. 5) RA. Min. f. Hertugdømmet Slesvig, 3. Dept. Sager ang. Ansættelse af Skolelærere 1856-64.

6) RA. Slesvigske Ministerium: afd. 79.2. Nr. 254. 7) RA. Tyske Kancelli, Tillæg II, Besvarelse af eksamensopgaver I-IV. 8) Dansk Centralbibliotek, Flensborg. Skatte-Bog for Skolecommunen i Store Quern begyndt Ao 1855. 9) RA. Slesvigske Ministerium 31 a. Sekretariatet. Budgetakter, afd. 79.2.

FOLKESKOLENS LÆRERE 1850–55

1) LA Sch. Abt. 167.2 245 nr. 536 og 537. 2) Om Jens Petersen se dog; Nørre og Sønder Gøs herred. 1969. Side 136 ff. 3) Samme værk side 128.

UDSKIFTNING AF SKOLEBØGER. METODER

1) Allgemeines Gesangbuch, auf Königlichen allergnädigsten Befehl dem öffentlichen und häuslichen Gebrauche in den Gemeinen der Herzogthümer Schleswig und Holstein gewidmet. 1. udg. 1780. Talrige udgaver til 1870. – H. H. W. Arendt: Praktisch-methodische Anleitung zum Kopfrechnen für Schul- und Privatlehrer; als Leitfaden bei der Unterweisung in Kopfrechnen zu gebrauchen. 2te verbesserte Aufl. 1819. – C. C. J. Aschenfeldt: Bete und arbeit! Eine Sammlung von biblischen Sprüchen, kleinen Liedern, Gebeten und Denkversen zum christlichen Hausbedarf und zum Gebrauch für Schulen, mit Rücksicht auf Freischulen. 1. udg. Slesvig 1830. 2.–4. opl. 1843. – Samme: Hirtenbüchlein. 1842. – Jacob Bendixen: Methodisches Rechenbuch. 1. Abth. 13. Aufl. 1844. 2. Abth. 15. Aufl. 1844. Forfatteren var skrivemester i Flensborg, død 1849. – Bibel-sprüche zum Auswendiglernen, nach der Ordnung des kleinen Katechismi Lutheri zusammengestellt von der Redaction des Flensburger Religionsblattes [= C. C. J. Aschenfeldt, L. Lorenzen og H. A. F. C. Volquards]. 2.–3. Aufl. Flensborg 1845. 4. Aufl. 1847. – Johannes Bruhn: Kleine Geographie mit besonderer Berücksichtigung des dänischen Staates. 1. Aufl. 1829. 10. Aufl. 1858. – Matthias Heinrich Burgwardt: Der Bildungsfreund. Ein vaterländisches Lesebuch für Schleswig-Holstein. 1. Aufl. Altona 1844. 2. Aufl. 1849. 3. Aufl. 1852. Forfatteren var skrivemester i Flensborg. Om hans bøger se: C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. 1857–58. Bd. 2 s. 421ff. – Samme: Erstes Schul- und Bildungsbuch. 1. Theil. 1. udg. 1841. 36. Aufl. 1866. – L. F. Chr. Callisen: Dr. M. Luthers kleiner Catechismus mit einem Anhang für die Kleinen. Slesvig 1840. – [Johann Andreas Cramer:] Kurzer Unterricht im Christenthume zum richtigen Verstehen des kleinen Katechismus Lutheri. Auf Allerhöchsten Befehl zum allgemeinen Gebrauche in den Schulen der Herzogthümer Schleswig und Holstein verordnet. Mit Allerhöchstem Privilegio. 1. udg. 1785. 56. Aufl. 1829. – [Samme:] Kort Underviisning i Christendommen, oversat efter den for Skolerne i Hertugdømmerne anordnede Forklaring til rigtig at forstaae Luthers lille Catechismus. 1. udg. 1785. 6. opl. 1802. – Hans Hinrichsen: Versuch eines praktisch-katechischen Unterrichtes im Kopfrechnen für den ersten und zweiten Cursus. Slesvig 1799. Forfatteren var privatskolelærer i Flensborg, fra 1808 toldforvalter i Tønder. – Johann Hübner: Zweimal Zweiundfünfzig auserlesene biblische Historien. 1. udg. 1714. 107. Aufl. 1859. – Chr. F. Ingerslev: Lærebog i Geographien. 1. udg. 1838. 4. udg. 1851. – Samme: Kort Lærebog i Geographien. 1. udg. 1839. 2. udg. 1841. – Samme: Kurzgefaßtes Lehrbuch der Geographie. Slesvig 1853. – Jürgen Kroymann: Gemeinnützlichtes Rechenbuch. 8. Aufl. 1830. 16. Aufl. 1865. – Friedrich Gustav Lisco: Die heilige Schrift in Luthers Uebersetzung mit Erklärungen. Neues Testament 1833, Altes Testament 1843 og senere udg. Præst i Berlin. – E. Munthe: Die wichtigsten vaterländischen Begebenheiten. . . . Ein Lesebuch in der vaterländischen Geschichte. Aus dem Dänischen übersetzt [af Hans Eiler Wolf, sognepræst i Ødis, senere i Magstrup og Jegerup]. 1. udg. Altona 1810. 2. udg. 1822. – J. C. Nicolais Lærebog i Naturlæren, fordansket af G. C. N. Borch. 1847. – Lorenz Nissen: Lesebuch für Elementarschulen. Slesvig 1811. Forfatteren var skrive- og regnemester i Flensborg. – Hans Thomas Petersen: Kurze Beschreibung des Dänischen Staates mit besonderer Rücksicht der Deutschen Herzogthümer. 1. udg. 1840. 5. Aufl. 1845. Forfatteren var broder til Jens Petersen, se denne! Om denne bogs forskellige udgaver og tendens se: C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. 1857–58. Bd. 2 s. 415ff. – Fr. Eberh. von Rochow: Kinderfreund.

1776. Mange danske udgaver 1777–1818. – Johann Barthold Saß: Erstes Uebungsbuch fürs schriftliche Rechnen in Volksschulen. 1. Aufl. 1841. 28. Aufl. 1864. – Samme: Zweites Übungsbuch für's schriftliche Rechnen. Mit besonderer Berücksichtigung einer naturgemäßen Verbindung des mündlichen und schriftlichen Rechnens. 1. Aufl. 1840. 17. Aufl. 1864. Forfatteren var overlærer i Altona. Om bogens slesvig-holstenske tendens se C. F. Allen, bd. 2 s. 426ff. – Hinrich Schlüter und Jacob v. Essen: Praktische Rechen-Schule. 1.–2. Theil. 5. Aufl. 1840–43. Hinrich Schlüter var Dannebrogsmænd, fik i oktober 1851 løntillæg for troskab mod konge og fædreland og døde som lærer i Wohld, Bergenhusen s., 1857. v. Essen var lærer i Rehhorst, Zarpen s. i Holsten. – Marcus Sierck: Lese- und Erbauungsbuch für die größere Jugend. 2. Aufl. Slesvig 1827. 3. Aufl. Kiel 1842. – Samme: Lesebuch für die mittlere Schuljugend. 1. Aufl. Slesvig 1825. 3. Aufl. 1838. – F. P. Wilmsen: Der Deutsche Kinderfreund, ein Lesebuch für Volksschulen. 209. Aufl. 1856. Forfatteren var præst i Berlin.

2) Ulrik Sechmann Boesen (1797–1867), præst i Nørre Løgum, Oksenvad og Fjelstrup, biskop over Slesvig stift 1854–64. Chr. W. Meyer (1795–1859), præst i Abild, Vilstrup, entl. 1850 som slesvig-holstensk orienteret.

3) C. F. Allen: Haandbog i Fædrelandets Historie. 4. forbedrede Udg. 1849. Måske denne, da der kun foreslås 1 til hver skole, i alt 21, men måske menes hans: Lærebog i Danmarks Historie til Skolebrug. 5. udg. 1849. – Carl Frederik Balslev: Luthers Catechismus med en kort Forklaring. En Lærebog for den uconfirmerede Ungdom. 1849 og mange senere udgaver. – Samme: Bibelhistorie tilligemed Lidet af Kirkens Historie efter Apostlenes Dage. Til Brug for Almueskoler. 1844 og mange senere udgaver. – Samme: Luthers Katechismus, mit einer kurzen Erklärung. Ein Lehrbuch für die unconfirmirte Jugend. . . . Aus dem Dänischen übersetzt nach der zweiten [vierten] Auflage [von P. C. Grün, Lehrer der Oberclasse am Königl. Erziehungsinstitut für Soldatenkinder in Eckernförde]. Flensburg 1852. Slesvig 1854. – Samme: Luthers Katechismus mit einer kurzen Erklärung. Ein Lehrbuch für die unconfirmirte Jugend. . . . Auf Veranstaltung des Königlichen Ministeriums für das Herzogthum Schleswig zum Schulgebrauch neu übersetzt. . . . Schleswig. Im Verlag der Waisenhäuser zu Schleswig, Flensburg und Tondern. 1859. Oversætterne H. J. Glüsing og Friedrich Nissen fik 28. februar 1859 300 rdl. for oversættelsen af biskop U. S. Boesen. – Samme: Die Biblische Geschichte sammt einem kurzen Abrisz der Kirchengeschichte der nachapostolischen Zeit. . . . Nach der sechsten Auflage, und mit Bewilligung des Verfassers aus dem Dänischen übersetzt von Dr. A. F. Thomsen, Cand. des heil. Predigtamts. Flensburg, N. A. Sundby, 1854. Oversætteren døde 1887 som præst i Keitum på Sild. – Samme: Biblische Geschichte nebst einigen Zügen aus der Geschichte der Kirche nach den Zeiten der Apostel. Auf Veranstaltung des Königlichen Ministeriums für das Herzogthum Schleswig zum Schulgebrauch neu übersetzt nach dem dänischen Original von Balslev. Im Verlag der Waisenhäuser zu Schleswig und Tondern. Slesvig 1858. Oversætterne var vistnok de ovenfor nævnte H. J. Glüsing og Friedrich Nissen. – Hans Jørgen Birch: Den bibelske Historie i et kort Udtag for Børn, især paa Landet. 18. opl. 1820. – E. Bjerring: Danske Forskrifter. 1.–3. Hefte. 1843–44. – C. L. Børresen: Methodisk ordnet ABC og Læsebog for de første Begyndere. 1.–2. opl. 1849. – Christelig Psalmebog. Efter Kgl. Befaling samlet til Brug for de danske Menigheder i Hertugdømmet Slesvig. Slesvig, 1798. Slesvig, 1822. – C. F. S. Frølund: Læseapparat No. 2, eller Læsebog for nederste Classe i Almueskolerne. 1. opl. 1843, 3. opl. 1847. – Samme: A.B.C. (med over 100 Afbildninger), udgivet af Frølund og Finch. 1842. 5. opl. 1846. – Hørslev = S. B. Hersleb (nordmand 1784–1836): Lærebog i Bibelshistorien. Ny Udg. gennemseet (og forsynet med et Anhang) af P. E. Lind 1844. Ny udg. 3. opl. 1848, ny udg. 6. opl. 1858. – Samme: Kort Udsigt over Bibelshistorien. Ny udg. 2. opl. 1858. – Peder Hjort: Den danske

Børneven, en Læsebog for Borger- og Almue-Skoler. . . 1.–5. opl. 1839–1850, 7. opl. 1858. – Johann Hübner: Udvalde Bibliske Historier af det Gamle og Nye Testamente. 1. opl. 1728, sidste opl. 1796. – Alex Jacobi: De fire Species . . . 4de uforandr. Opl. 1846. – Samme: Hovedregningstabeller. Uden år. – Samme: Eengangeen med Hovedregnings- og diverse andre Regler og Forklaringer. Uden år. – Samme: Hovedregningslister (for Eleven), med Regler. 6te Opl. 1845. – Nicolai Jensen (født i Flensborg): Regneapparat for Begyndere. 1.–2. Afdeling. 1849. 1845. – Samme: Regnebog for Borger- og Almueskoler. Til Brug for Skolerne i Hertugdømmet Slesvig omarbejdet efter 3die Oplag af Forfatteren. 1.–2. Afsnit og Facitlister. 1853. – Psalmebog, samlet og bearbejdet af C. W. Meyer og U. S. Boesen. Udg. af C. W. Meyer, Haderslev, 1844. 2. opl. udg. af U. S. Boesen, Haderslev 1852. 3. opl. Haderslev 1853. 5. opl. Åbenrå 1861. – A. C. Rasmussen: Allernyeste Billed-ABC og Læsebog med 27 naturhistoriske Afbildninger. 5. opl. 1853, 7. opl. 1858. – Mads Rasmussen: Kortfattet Lærebog i Fædrelandets Historie til Brug for danske Almueskoler. 1850. – Tüxen = L. R. Tuxen (sognepræst i Tumby og Strukstrup sogne 1850–64): Dansk Læsebog for Begyndere. 1.–2. opl. 1848. 1851.

4) Hans Jørgen Wille: Fuldstændigt Aftryk (i Bogformat) af den indbyrdes Underviisningsmethodes (nye) Tabeller, udg. med det kgl. danske Cancellies Tilladelse. No. 1. Læseskolen. 2. opl. 1840.

5) P. Moos: Sønderjyllands Kirkesalmebøger. Sdj. Arb. 1909 s. 153–178. H. Hejselbjerg Paulsen: Gamle nordslesvigske skolebøger. Sdj. Arb. 1961 s. 185–215. – N. E. Engell: Psalmebog til Opbyggelse i Kirken, Skolen og Hjemmet. Flensborg 1856. – Evangelisk-christelig Psalmebog til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt. 1798. 1832. 1834. 1836. 1837. – Psalmebog, samlet og bearbejdet af C. W. Meyer og U. S. Boesen. Udg. af C. W. Meyer, Haderslev 1844. 2. opl. udg. af U. S. Boesen, Haderslev 1852. 3. opl. Haderslev 1853. 5. opl. 1861. – Den Pontoppidanske Psalme-Bog tillige med den nye Psalme-Bog [= Christelig Psalmebog 1798], som efter Kgl. Befaling skal bruges i de danske Menigheder i Hertugdømmet Slesvig. Slesvig 1838. Slesvig 1857. – Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt. 1856. (= Roskilde Konvents salmebog).

6) David Seidelin Birch: Naturen, Mennesket og Borgeren. Forsøg til en Læsebog for Almueskolernes øverste Klasse. 1. udg. 1821. 13. udg. 1854. – C. F. S. Frølund: Den lille Børneven. 1840. 2. opl. 1842. – Samme: Læsning til Nytte og Fornøjelse. Bd. 1. 1841. 7) LA Sch. Abt. 18 Nr. 101, VIII. 8) H. J. Glüsing und Friedrich Nissen: Erstes Lesebuch. Zunächst für die Elementarclassen der vaterländischen Volksschulen. Flensburg 1857. I hvert fald »Fünfte unveränderte Auflage«, 1862, var »Von dem Königlichen Ministerium für das Herzogthum Schleswig zum Schulgebrauch autorisirt«. H. J. Glüsing, f. i Flensborg, Skårup seminarium, lærer ved borgerskolen i Fåborg, 1850 skrivemester ved St. Nikolaj borgerskole i Flensborg, Dannebrogsmænd. Friedrich Nissen, f. i Frederiksstad, Tønder Seminarium, elementarlærer i Bredsted, 1853 lærer ved St. Marie friskole i Flensborg. De to skolemænd oversatte Balslevs bibelhistorie til tysk, som udkom i 1858 på ministeriet for Slesvigs foranledning. Glüsing udgav: Skriveapparat. Flensborg 1852. 9) H. Hejselbjerg Paulsen: Gamle nordslesvigske Skolebøger. Sdj. Arb. 1961 s. 210–11. – P. H. Beck og F. F. Hansen: Praktisk Regnebog for Borger- og Almueskoler. 1.–3. Kursus. Haderslev 1853. (Trykt hos P. Chr. Koch). – P. H. Beck og L. Laursen: ABC eller dansk Læsebog for Børn, indeholdende et rigt Stof til Staveøvelser, ordnet efter den letteste og naturligste Methode. Haderslev 1. opl. 1857. 3. opl. 1868. – Jacob Bendixen: Methodisches Rechenbuch. 1. Abth. 13. Aufl. 1844. 2. Abth. 5. Aufl. 1835. 15. Aufl. 1844. En dansk oversættelse ved degn A. Esbensen i Tandslet har været i brug, men kendes nu ikke. Jacob Bendixen var skrivemester i Flensborg og døde 1849. – H. P. H. Grünfeld: Regnebog for Elementarskoler. Slesvig 1. opl. 1854. 5. opl. 1864. – Samme: Regnebog for Almueskolernes mellemste og øverste

Klasser. Udgivet med Understøttelse af det Kongelige Ministerium for Hertugdømmet Slesvig. Slesvig 1. opl. 1853. 7. opl. 1865. – Samme: Regnebog for Viderekomne med særligt Hensyn til Borger-, Real- og Latin-Skoler. Slesvig 1856. – Om samtidig kritik af Grünfeldts danske regnebøger se: Nørre og Sønder Gøs herred. 1969. S. 142–43. – H. C. H. Konstmann og J. H. Jessen: Læsebog for de første Begyndere, med særligt Hensyn til Lyd-Methoden. Åbenrå 3. udg. 1854. 4. udg. 1855. 5. udg. 1858. 7. udg. 1862. 9. udg. 1866 samt en udg. 1886. – J. Kroymann: Almeennyttig Regnebog. Omarbejdet for Overklasserne i Borgerskoler ved C. A. Blom. Haderslev 1853. – G. Mørch: Fortællinger af Fædrelandets Historie til Brug som Hjælpemiddel ved den historiske Underviisning i Almueskolen. Haderslev 1. opl. 1855. 2. opl. 1856. 3. opl. Odense 1858. – Iwar Nissen: Regnebog for den tilvoxende Ungdom i Almueskoler paa Landet. 1. opl. Haderslev 1833. 3. opl. 1847. 4. opl. 1853. 5. opl. 1858. – Samme: Regne-Bog for Begyndere. Haderslev 1832. 6. opl. 1850. 7. opl. 1853. – J. C. L. Plenge: Geographie for Borger- og Almue-Skoler. 1. opl. 1848. 5. opl. 1862. – Das Vaterland, ein Lesebuch für die oberen Classen der Volksschule von P. C. Grün, Lehrer der Oberclasse am Königl. Erziehungs-institut für Soldatenkinder in Eckernförde. Altona 1854. Olde Hinrich Rickmers: Erstes Deutsches Lesebuch. Zunächst für die Schulen des Herzogthums Schleswig. 1.–5. opl. Slesvig og Flensborg 1852–65.

9a) Sange for to Stemmer til Skolebrug. Haderslev 1857. Paa N. A. Sundby's Forlag i Flensborg trykte i Godske Nielsens Officin. 48 s. Lærernes beretninger om sang, se side 68 ff. Karl Clausen nævner i Årbog for dansk skolehistorie 1970 følgende: Gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet, samlede (med særligt Hensyn til det danske Folk i Sønderjylland) af K. Karstensen, Sognepræst for Dybbøl Menighed, udgivne af den danske Forening for Als og Sundeved. Sønderborg 1851. 2. opl. 1852, 3. opl. 1864. Melodier til gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet, udgivne af den danske Forening for Als og Sundeved. København 1851. Julius Ehlert: Liederbuch für vaterländische Schulen. 115 zwei-, drei- und vierstimmige deutsche und dänische Lieder und Gesänge. Mit öffentlicher Unterstützung gesammelt und herausgegeben. Slesvig 1856. Ehlert var musiklærer ved domskolen i Slesvig. O. W. Lindorff: Skole-Sangbog, indeholdende to- og trestemmige Sange. København 1862. Hefte 1–2. Forfatteren var musiklærer og sanglærer ved Flensborg latin- og realskole. H. M. Tofte: Sangbog for smaa og store Børn. Flensborg 1861. 10) Vollständiges Choralbuch zum Schleswig-Holstein'schen Gesangbuche für die Orgel ... von G. Chr. Apel. 1832. Eller: – Vollständiges Choral-Melodienbuch mit Notenschrift, genau übereinstimmend mit Apel's Choralbuch von ihm selbst für Volksschulen eingerichtet und mit Königl. allerhöchsten Privilegio herausgegeben. 2. Ausg. Kiel 1837. – A. P. Berggreen: Melodier til den af Roeskilde-Præsteconvent udgivne Psalmebog og til »Evangelisk-Christelig Psalmebog«. 1853. – E. Mau: Fire Hundrede Fortællinger for Skolen og Livet. 1.–4. opl. 1847–64. – N. C. Raben: Apparat til Skriftlæsning, især for Almueskoler. 2. opl. 1858. – Hans Jørgen Wille: Læsebog, især for de Børn, som have gennemgaaet den indbyrdes Underviisnings Læsetabeller. 5. opl. 1839.

11) Rektor H. Ehlers i: Schulblatt der Provinz Schleswig-Holstein 1923 s. 229. 12) Carsten Eggers und H. Hansen: Fibel zu den Eckernförder Lesetabellen. 1. opl. 1830. 112. opl. 1866. – G. F. Dinter: Die vorzüglichsten Regeln der Katechetik. 1. udg. 1802. 13. Aufl. 1862. Hans Schullehrerbibel kom på dansk: Anviisning til Bibelens Brug i Almueskoler. Oversat fra det Tydske af H. E. Wolf, Sognepræst til Mougstrup (= Magstrup) og Jægerup (= Jegerup) Menigheder. Odense 1823. Bd. 1–3.

VISITATSBERETNINGER FRA DE BLANDEDE DISTRIKTER

1) H. F. Petersen: Slesvigs Bispestol 1848–54. Kirkehistoriske Samlinger. 6. rk. bd. 1

1935. 2) Quæstioner = spørgsmål, strid. 3) RA. Provst Aleth Sophus Hansens privatarkiv I/II. 4) Regnebog for Viderekomne med særligt Hensyn til Borger-, Real- og Latinskoler. 1856. 5) H. J. Glüsing: Skriveapparat, autoriseret af det Kgl. Ministerium for Hertugdømmet Slesvig. Til Brug ved Skriveundervisningen i Hertugdømmets Skoler, hvor Skolesproget er dansk. 1. opl. 1852. 2. opl. 1856. Om forfatteren se note 8 s. 256!

6) Se note 9 s. 256, note 3 s. 255 og Rickmers, Olde Hinrich. 7) Se ovenfor, note 1! 8) 1. Friedrich Gustav Lisco: Die heilige Schrift in Luthers Uebersetzung mit Erklärungen. Neues Testament. 1833 og senere udgaver. – 2. Claus Harms: Schleswig-Holsteinischer Gnomon, ein allgemeines Lesebuch insonderheit für die Schuljugend. 1843. Gnomon er et sjældent græsk ord, der betyder den kyndige eller vidende, en ellers folkelig mands meget ufolkelige navn på en fortrinlig læsebog. – 3–4. Johann Nissen: Unterredungen über die biblischen Geschichten. Ein praktisches Handbuch für Schullehrer. Mit einem Vorwort von dr. Harms. Bd. 1–2. 1.–9. opl. 1842–61. – 5. Jakob Peter Mynster: Betragtninger over de christelige Troeslærdomme. Bd. 1–2. 1833. Dernæst talrige udgaver. En tysk udgave: Betrachtungen u.s.w. udkom 1835. 4. opl. 1871. – 6. C. F. Callisen: Kurzer Abriß einer populären und practischen Glaubenslehre. Ein Handbuch für gebildete nachdenkende Christen. Slesvig 1852. Forfatteren var Slesvigs generalsuperintendent til 1848. – 7. Christian Molbech: Dansk Ordbog. Bd. 1–2. 1833. 2. udg. 1854–59. – 8. D. A. Holberg: Veiledning ved Brugen af de bibelske Fortællinger. 1847. Forfatteren var forstander for Skårup seminarium. 9. E. Mau: Fire hundrede Fortællinger for Skolen og Livet. 1.–4. opl. 1847–63. – 10–11. B. C. Grønberg: Tydsk-Dansk og Dansk-Tydsk Haand-Ordbog. Bd. 1–2. 3. udg. 1846–51. – 12. Dansk Synonomik eller Forklaring af eenstydige danske Ord ved B. G. Sporon, L. Heiberg, J. Smidth og Udgiveren Pet. Er. Müller. 1.–2. Deel. 1829. – 13. Albert Leth: Christelig Huus-Postil. 1.–2. Del 1843. 3. opl. 1855. – 14. Johann Nissen: Samtaler over Luthers lille Catechismus. Bearb. ved Bock Petersen og Høy. Sønderborg 1858. 2. udg. 1860–61. – 15–16. C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland. Bd. 1–2. 1857–58. Bogen udkom i hæfter med titlen: »Det danske Sprog og det nationale Liv i Hertugdømmet Slesvig« som her angivet. Det synes at tyde på, at den endnu ikke var indbundet. – 17. Frederik Barfod: Fortællinger af Fædrelandets Historie. 1853. 2. opl. 1858. – 18. J. H. Kurtz: Christelig Religionslære. 1858. – 19. N. J. Berlin: Læsebog i Naturlære for Hvermand. Med Træsnit. Priiiskrift. Overs. fra Svensk. 3. opl. 1859. – 20. K. F. Wiborg: De fire Evangelier, paany efter Grundtexten oversatte, samt med Forklaring til Opbyggelse for menige Kristne og til Bibellæsningens Fremme udgivne. Udkom 1857–62 i 20 hæfter. – 21. C. W. L. Gloger: De nyttige Dyr og deres Virksomhed til Utøiets Udryddelse. 1859. – 22. Christianus Democritus [= Henrik Scharling]: Moderne Christendom. Comedie i 5 Handlinger. 1859. En sælsom bog på dette sted! – 23. Slesvigske Skoleblade for Skolemænd udgivne af J. Jørgensen. 1.–3. Hefte. Åbenrå 1857. – 24. Hs. P. Giessing: Kong Frederik den Sjettes Regjeringshistorie. Bd. 1–2. 1850. – 25. A. Valentiner: Peter kommer paa Landet. En Fortælling om Bondestanden. 1.–3. afd. 1860. – 26. Budstikken. Et Folkeskrift til Oplysning og Opbyggelse. Udgivet af F. E. Boisen. 1.–13. årg. 1852–64. – 27. A. P. Berggreen: Danske Folkesange og Melodier med et Tillæg af islandske og færøiske. 1842. ? – 28. Struensee og Hoffet i Kjøbenhavn 1760–1772. Optegnelser af Reverdil. Udgivne af A. Roger. Oversatte fra fransk [af A. L. J. Moltke]. 1859. – 29. E. Hagerup: Om det danske Sprog i Angel. 1854. 2. udg. ved K. J. Lyngby. 1867. – 30. J. J. A. Worsaae: Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie. Med Træsnit. 1843. – 32. H. N. Krøyer: Naturhistorisk Lærebog for de første Begyndere. 4.–6. opl. 1851–55. 9) Jakob Petersen: Danske Folkebiblioteker i Sønderjylland i Tiden mellem Krigene. Sdj. Årb. 1932. 10) LA Åb. Tønder provstiarkiv: Visitatsberetninger 1849–63.

11) Om ham Sdj. Årb. 1926 ved Holger Hjelholt. 12) Andreas Jürgen Caspers (1819–79), førsteprest og provst i Husum 1851–79. 13) Nørre- og Sønder Gøs herred. 1969. S. 144. H. F. Petersen: Fra sydslesvigske Præstegaarde. 1938. S. 189.

SPROGRESKRIPTERNE KRITISERES OG LEMPES

1) Se side 103! 2) Sdj. Årb. 1954 ved A. Svensson. 3) Sdj. Årb. 1932 (Festskrift til H. P. Hanssen) ved Jacob Appel. 4) LA Sch. Abt. 167.2 nr. 24d. Schmidts mening i *Tidende for Forhandlingerne ved den syvende Provindsialstænderforsamling for Hertugdømmet Slesvig*. 1853 og 1854 spalte 515ff og 635ff. 5) Chron. Saml. 1861 nr. 4.

6) Chron. Saml. 1861 nr. 6. 7) Jochen Bracker: Die dänische Sprachpolitik 1850–1864 und die Bevölkerung Mittelschleswigs. 1965. Bd. 1–2. Utrykt Kiel-dissertation. Et eksemplar i Dansk Centralbibliotek, Flensborg.

KRIGEN 1864.

1) RA. Ministeriet for Slesvig. Dept. I. Homagialeder fra Gottorp provsti 1863–64. Jochen Bracker: Zur Eidesangelegenheit im Jahre 1863. Z Sch-H Gesch 1969 bd. 94. 2) LA Sch. Abt. 22 Das Herzogl. Schleswig-Holsteinische Hausarchiv zu Primkenau in Schlesien III, 1863–66. 3) LA Sch. Abt. 309 Husum und Bredstedt Propstei. 4) LA Sch. Abt. 309 Nr. 13234, Husum und Bredsted Propstei im Allgemeinen. Abt. 309 Landschulen Nr. 30 270, 30 198, 29 792, 29 225, 29 236. 5) Lars Simon Hansen: Mine oplevelser i Olderup i den nærmeste tid efter Dannevirkes rømning den 5. februar 1864. I: Nørre og Sønder Gøs herred. 1969 og Sdj. Årb. 1903.

6) Andreas Jürgen Christian Caspers (1819–79), Dansk biografisk Leksikon 1934 bd. 4. 7) LA Sch. Abt. 309 Nr. 13 232, Die Propstei Gottorp, Specialia K, Vol. 1. 8) Friedrich Karl Ferdinand Jacobsen (1798–1875), Dansk biografisk Leksikon. 1937. Bd. 11. August Sach: Geschichte der Stadt Schleswig. 1875. Se også side 154! 9) Skal være sagt til Jens Andersen Jenssen, lærer i Bådsbøl, tidligere Sæd. 10) RA. Provst J. M. L. Hjorts indberetning til ministeriet af 5. april 1864.

11) LA Sch. Abt. 18 Nr. 110 L. LA Sch. Abt. 167, 2 Nr. 27a + b, 24d, 117, 234. 12) Sydslesvig gennem Tiderne. 1949. Bd. 2 s. 840 ved H. F. Petersen, Sdj. Årb. 1961 s. 32 ved Jens Holdt, Sdj. Mdskr. 1968 ved Paul Tappe, Z Sch-H Gesch 1891 bd. 21 s. 34ff ved J. H. G. Adler.

ANSÆTTELSE I NORDSLESVIG. PENSION. UNDERSTØTTELSE

1) Se side 98! 2) LA Åb. Åbenrå Provsti Skolesager sagligt ordnet 1812–1878. 3) RA. Indberetninger m. m. ang. slesvigske Embedsmænds- og Bestillingsmænds Fordrivelse og Afskedigelse 1864–65. I. Gejstlige og Skole-Embedsmænd og Bestillingsmænd.

PRÆSTERNE OG LÆRERNE 1850–64. EN SAMMENFATNING

1) Mourits Mørk Hansen: Livs-Erindringer. 1968. 2) H. A. Malling: Efterladte Erindringer og Betragtninger. 1894. 3) Jens Engberg: Det slesvigske spørgsmål 1850–1853. 1968.

PETER JENSEN GELEFF: *Optegnelser fra Havetoft sogn*

Uddrag af H. F. Petersens gengivelse i *Sønderjysk Månedsskrift* 1967. Retskrivning, stednavne og personnavne er normaliseret.

1) I Havetoft sogn, Gottorp amt, Gottorp provsti. 2) Mathias Davids (1800–77), amtmand over Gottorp amt 1850–56. 3) Matz Matzen (1830–1907), degn og lærer i Havetoft 1850–55. 4) August Frederik Brandt (1815–93), sognepræst i Havetoft 1850–59. Peter Martens (1804–86), sognepræst i Nykirke, Munkbrarup h., 1847–50, sognepræst i Åbenrå

1850, sognepræst og provst ved Slesvig domkirke 1850–64. 5) Vistnok N. H. Hinrichsen.

6) Geleffs tekst har *Løjt*. Her overalt erstattet af Havetoftløjt, da der findes flere byer af dette navn. Thomas Thomsen (1770–), lærer i Havetoftløjt 1806–52. 7) Poul Geleff (flere stavemåder), se note 9! 8) Moder: Peter Geleffs hustru. 9) Henning Matzen (1840–1910) er den senere juridiske professor og politiker, Estrups juridiske rådgiver, som altså er barndomsven med socialistføreren Poul Geleff (1842–1928)! Poul G. var lærer i Bojum, Esgrus s., 1857–. . . 10) A. V. H. Hagerup, (1825–68), lærer i Smedeby, Siversted s., 1851–53. C. N. Kaysen (1825–98), degn og lærer i Lille Solt 1852–57.

11) Møntenheden var rigsdaler, som ved møntreformen 1875 blev sat lig 2 kr. 12) Hans Lassen (1830–), lærer i Torsballe, Havetoft s., 1854–71. 13) Om disse vides kun, at Mads Larsen var elementarlærer i Havetoft 1861. 14) Augusta Charlotte Brandt, f. Steenbuch (1821–1903). Lorenz Duus (1822–1904), degn og lærer i Siversted 1851–58. Paul Nissen (1800–1870), degn og lærer i Store Solt 1850–60. J. F. J. Reiffenstein (1818–95), sognepræst i Havetoft 1859–64. 15) Geleff kom til Kogsbølle, Vinding s., Svendborg amt.

PETER LASTHEIN: *Erindringer fra Harreslev 1851–54 og Store Vi 1855–61*

Her efter H. F. Petersens gengivelse i *Sydslesvigsk Kirkekalender* 1950. Retskrivning, stednavne og personnavne er normaliseret. Manuskriptet findes i landsarkivet i Åbenrå.

1) F. H. Wolfhagen (1818–94), amtmand over Flensborg amt 1851–55, minister for hertugdømmet Slesvig 1856–63. 2) Jes Siemsen (1773–1859), sognepræst i Hanved 1823–54. 3) Jørgen Peter Hansen (1806–56), hjælpe-lærer i Harreslev 1852–53. 4) Mikkel Christian Jensen (1824–1909), hjælpe-lærer i Harreslev 1852. J. C. C. Anthonissen (1834–), hjælpe-lærer i Harreslev 1853–55. 5) Peter Henrik Bech (1822–87), kapellan i Hanved 1851–53.

6) Edvard Theodor Brasch (Brask) (1821–95), sognepræst i Valsbøl 1851–56. 7) Lasthein fortæller godt om sine egne forhold, men er upålidelig som historiker. Hanved havde fra middelalderen et marked på Mikkelsdag i slutningen af september. Fra 19. århundrede var der også et marked den 1. maj, begge med heste, kvæg og kram. Kirken brændte efter lynnedslag i 1882, så Lasthein skriver sine minder i 1883. Kun tårnets mure står nu tilbage af den gamle hovedkirke i Vis herred. Alt andet er nyt. Pastor Siemsen kan have udvirket tilladelsen til forårsmarkedet og skaffet kirken indtægter derved, men hans byggeforetagender på kirken må have været af mindre omfang. Hans Bendix Hansen (1843–75), hjælpe-lærer i Frøslev 1858–60, lærer ved døvstummeskolen i Slesvig 1863–64. Forfatter. 8) Peter Petersen (1798–1874), sognepræst i Store Vi 1843–61. 9) I Stepping sogn. 10) Einfach: simpel, enkel.

11) Wohlfeil: billig. 12) Vinsuppe er sødsuppe kogt på grove eller fine byggryn eller sagogryn med svedsker og vin, på vestereggen bruges hvidvin, i Angel rødvin. Dertil spises på vestereggen kogt fersk skinke og hjemmebagt franskbrød, i Angel rå røget skinke på rugbrød. 12) Bøst: skinke. Gammelt dansk ord, hyppigt i folkeviser. 13) Peter Heinr. Herr (1816–92), sognepræst i Hatsted 1853–68. Tarras: tras, tufsten. Hatsted kirke er bygget af tegl, ikke af tuf. Biskop Hatto er et uhistorisk tankefoster. Lastheins opfattelse af Hatsted kirke er urigtig. Se: Nørre og Sønder Gøs herred, 1969, s. 15. 14) Kolkhede, Hjoldelund s. 15) H. N. Clausen (1793–1837), teologisk professor, N. F. S. Grundtvigs modpart, politiker. W. F. Wedell-Wedelsborg, amtmand over Flensborg amt, konst. 1856–59, 1859–60, dernæst 1861–64. L. G. Pasbjerg (1821–87), sognepræst i Hjoldelund 1858–62. Provst Aleth Sophus Hansen.

16) »Degnen i Store Vi«. Karikaturen er nu ukendt i Store Vi, og den har heller ikke været til at finde i noget blad.

AAGE BONDE: *H. H. C. Nissen, lærer i Pommerby og Rydde, degn og lærer i Treja* Her efter *Sønderjysk Månedsskrift* 1946. Med forkortelser og ændringer ved forfatteren. De vigtigste kilder har været: Breve fra Nissen til Regenborg og pastor Bekker (RA. Regenburgs privatarkiv B. 1. Breve til R. fra private brevskrivere), breve fra Nissen til svigerforældrene (i afskrift hos overbibliotekar Aage Bonde, Viborg), visitatsindberetninger fra Flensborg og Gottorp provstier 1850–64 (RA. Slesvigske ministerium. 3. departement) samt meddelelser fra afdøde frk. Møller, Fjelstrup, og direktør P. Møller, Haderslev, børnebørn af Nissen.

1) Berøget på grundlag af dimittendfortegnelsen i H. J. C. Schurmann: *Hist. Efterretn. om det kgl. Skolelærer-Seminarium i Skaarup 1803–53*. 2) RA. Slesvigske Ministerium. Forestillingsprotokol 8.5.1855. 3) H. F. Petersen: *Fra sydslesvigske Præstegaarde*, s. 185. 4) På dansk undervisning. 5) H. F. Petersen: *Fra sydslesvigske Præstegaarde*, s. 187. Burchard Johannsen i Sølvsted.

6) Medd. fra direktør P. Møller. Jydbæk blev først jernbanestation i 1868, så det er snarere Øster Orsted. 7) *Sdj. Årb.* 1943 s. 111f. 8) *Historisk Archiv* 1877 bd. 2 s. 422. 9) *Historisk Archiv* 1877 bd. 2 s. 412f. Meddelelser om Begivenhederne i Slesvig siden den preussisk-østerriske Invasion (1864) s. 87. 10) *Fædrelandet* 16.2.1864.

11) *Historisk Archiv* 1877 bd. 2 s. 422. »Men sørg så for at rense Jer (for denne beskyldning)«. 12) Også pastor Lars Simon Hansen i Olderup bruger udtrykket »fastelavnsløjerne«. *Nørre og Sønder Gøs herred*. 1969. S. 153. 13) Om amtmand Jacobsen se registret! 14) *Historisk Archiv* 1877 bd. 2 s. 422–23 og formentlig breve fra Nissen til Regenborg og pastor Bekker.

Billedfortegnelse

Jens Andersen Jenssens troskabsed 1863	2
Th. A. J. Regenburg	11
Altonaer Mercur 2. April 1851	19
Sognekort over Sydslesvig	24
Sørup skole	29
J. G. C. Adler	35
J. F. C. Höck og N. P. Ley i »Der Trichter«	47
Burchard Johannsen	51
C. C. J. Asschenfeldt	53
P. C. Grün	59
U. S. Boesen	65
Aleth Sophus Hansen	67
Ølsby skole	69
Nørre Brarup skole	71
Kronsgård skole	75
Munkbrarup degnebolig	78
Christian Nielsen, Vejbæk	87
A. C. C. Holdt	94
A. Habigs lydighedserklæring 1864	99
Jens Madsen	105
Jens Andersen Jenssen	111
Salmevers i Esperstoft-Hyndings skoles protokol 1863 og 1864	113
Gustav Johannsen til kronprins Frederiks bryllup 1869	124
Havetoft skole	127
Peter Jensen Geleff	129
Poul Geleff	132
Peter Lasthein	135
Harreslev skole	141
Store Vi skole	145
H. H. C. Nissen	151
Kobbermølle skole	158
Esperstoft skole	159

Bojum skole	161
Pommerby skole	161
Ravnholt skole	162
Duborg skole	163
Oksager skole	165
Jørl kirke og Lille Jørl skole	165
Bokholm lærerbolig og skole	167
Oksbøl lærerbolig	167
Store Solt skole	170
Sørup degnehus	171
Svendsby skole	172
Valsbøl skole	173
Nørre Farensted skole	175
Strukstrup skole	177
En skoleklasse i Karlum	179
Tinningsted skole	180
Læk skole	181
Lorenz (Lourents) Petersen	184
Peter Henning Asmussen og Georg Asmussen	188
Anders Møller Christensen	193
Hans Christian Christensen	194
Christen Josephsen Clausen	195
Andreas Martin Franzen	197
Johann Christian Friedrichsen	198
Ammon Vilhelm Holtermann Hagerup	200
Hans Bendix Hansen	201
Hans Peter Henriksen	204
Johannes Holst	206
Asmus Jacobsen	207
Jens Jakobsen	208
Peter Christian Jensen	211
Gustav Johannsen	215
Johan Andreas Jørgensen	217
Carsten Nielsen Kaysen	219
Kong Frederik 7's guldur til Boy Cornelius Knutz	221
Ludvig Vohlrads Clausen Lebech.....	221
Andreas Madsen Møller	228
Axel Valdemar Hannibal Nielsen	229
Christian Nielsen, Hulvej-Bredebjerg	230
Rasmus Nielsen	231
Nis Nissen og andre lærere ved den danske borgerskole i Flensborg ...	233
Laurids Prip	238

Peter Boie Henrik Ross	240
Carl Ernst Ludvig Schlesinger	241
Hans Sørensen	244
Jens Andersen Jenssens kateder	295

Billederne er optaget af følgende fotografer eller stillet til rådighed af nedenævnte institutioner og personer:

Rigsarkivet	2
Dansk Ungdomssekretariat, Flensborg. Foto: Helge Krempin.....	
..... 19, 24, 47, 67, 113,	159
Institut for stednavneforskning (Grundkortet. Navne og sprogreskriptionernes grænse ved Poul Kürstein. Forstørrelse ved Dansk Ungdomssekretariat)	24
Klaus Lund	29, 171, 198
Studieafdelingen	35, 53, 65, 69, 71, 94, 124, Oksager 165, 172, 175
Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek	47
Det kongelige Bibliotek, kort- og billedafdelingen	
..... 51, 132, 193, 204, 206, 208, 211, 217, 224, 238, 240,	244
Kurt Grün	59
Frøken Ida Schmidt-Phiseldeck	67
Peter Schwennsen	75, Pommerby 161, 162, 188
Foto: Johannes Stüdtje	78, 167, 167
H. Vilhelmsen	87
Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv	99
C. F. Spangenberg	105
Fru Anna Kjems	111
Frank Dettmann	127
K. Geleff	129
Klaus Lasthein	135
Johannes Christiansen	141
Hans Beeck	145
Aage Bonde	151
Bodo Daetz	158
Christian Karstoft	159
Karl August Appel	Bojum 161
Foto: Friedrich Schreiber	163, 295
Foto: Wilhelm Friis	Jørl 165
Foto: E. Jensen	170
Fru H. Gribbohm	173
Foto: Ove Buur	177
Paul Tappe	179, 180, 181

Frøken Anna Petersen.....	184
Frøken Inge Christensen	194
Fru Elna Sørensen	195
Aage Rasmussen	197
Historiske Samlinger for Sønderjylland	kliché 200
Mariager skole. T. C. Andreasen.....	207
Sorø kordegnkontor. Poul Nielsen	219
Cornils Knutz. Foto: P. Clausen	221
Fru Anne Marie Petersen	228
Ingv. Enemark	230
Holger Nielsen	231
Heinz Frahm	241

eller taget fra følgende bøger:

Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk. Bd. 4	11
Sønderjysk Månedsskrift 1943 (Bendix Hansen: Fortællinger. 1876) ...	201
Martha Ottosen: Danmarks Grænsevagt mod Syd. Minder fra Flensborg. 1917	215
Kristelig Forening for unge Mænd i Odense gennem 50 Aar. Ved Sognepræst Vilhelm Buch. 1933	229
Morten Kamphøvdener (red.): Sydslesvig gennem Tiderne. 1949. Bd. 2	233

Også på anden vis har Dansk Ungdomssekretariat i Flensborg og Det kongelige Bibliotek, kort- og billedafdelingen, samt Landsarkivet for Sjælland fremmet fremskaffelsen af billeder. Studieafdelingen takker alle de nævnte for god hjælp.

Kopier af de fleste billeder findes på Det kongelige Bibliotek, kort- og billedafdelingen, og i Dansk Centralbibliotek, Flensborg.

Alle billedtekster er af Poul Kürstein.

Klicheer tilhørende Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, Flensborg, opbevares i Historiske Samlinger for Sønderjylland på Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele i Åbenrå. Der kan de lånes på denne institutions vilkår.

Studieafdelingen vil sætte pris på at få billeder til låns eller som gave af lærere, præster, embedsmænd og andre personer, der har levet og virket i Sydslesvig, eller af skoler og andre bygninger og landskaber, hændelser i Sydslesvig eller kunstværker og andre genstande med tilknytning til landsdelen.

Navne- og stedregister

Registeret omfatter person- og stednavne i tekst, billedtekster og i noter og henvisninger. I et begrænset omfang er også emner medtaget i registret. Udeladt er forfatternavne i litteraturhenvisninger. Billeder er angivet med b, og s. betyder sogneby.

Alle lærernes og lærerhustruernes forældre er udeladt. Dog er de medtaget, hvis de selv har været lærerfolk. Der er ikke skelnet mellem degne og lærere.

Stednavnene omfatter kun Sønderjylland, nemlig hertugdømmet Slesvig i dets grænser til 1864 og de kongerigske (nørrejyske) enklaver. Stednavnene i kongeriget er ikke medtaget. Det medfører, at man ikke med ét opslag kan se, hvad Kastvrå, Sorø eller København har modtaget af de landflygtige sønderjyske lærere, og det må beklages.

Desuden er de ret få stednavne i hertugdømmet Holsten medtaget samt et enkelt fra fyrstbispedømmet Lübeck. De er til forskel fra de sønderjyske stednavne tydeligt mærket med dette tilhørsforhold.

Af velkendte historiske årsager findes ingen fast sædvane for stednavnenes rette danske form. J. P. Trap: Statistisk-topographisk Beskrivelse af Hertugdømmet Slesvig, 1864, har en udmærket brug af stednavne og er blevet brugt som norm. Der er dog taget hensyn til Anders Bjerrums og Kristian Halds arbejder i Gunnar Knudsen og Knud Kretzschmer: Sydslesvig, 1933–45, bd. 1–2. Anders Bjerrum: Vort sprogs gamle sydgrænse, i Sønderjyske Årbøger 1944, samt til Kristian Halds bidrag i Morten Kamphøener (red.): Sydslesvig gennem Tiderne, 1946–48, bd. 1–3. Hovedværket, Sydslesvigs Stednavne. Ved Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen, 1948, 1966, omfatter indtil videre kun 2 herreder og har derfor kun kunnet bruges i begrænset omfang.

Blide Kürstein har medvirket ved udarbejdelsen af registret.

Abild s. 207, 208, 255

Abild, Anna Margaretha 212

Abterp, Brede s. 208

Accidenser 130, 164

Adelby s. 10, 16, 27, 30, 61, 114, 120,
157, 158, 189, 190, 193, 196, 212, 214,
215, 216, 222, 235, 240, 241, 242, 243,
247, 250

Adelby-Rylskov trindt 234, 241

Adler, Jacob Georg Christian, general-
superintendent 26, 34, 35b, 36, 55f,
253

Adolphsen, Nikolaj læ. 248

Adsbøl s. 56

Agdrup, Læk s. 27, 109, 180, 190, 206,
208, 217, 219, 220, 228, 234, 248

Agerskov s. 229

Ahlmann, Michael, provst 17

Ahrendsen, Adolph Christian, læ. 73,
108, 175, 187

Albertsen, Thomas Peter, læ. 108, 160,
174, 183, 187

Albrektsen, Elise Margrethe 209

Allen, C. F., historiker, lærebogsforfat-
ter 55, 81, 255, 258

Aller s. 223

- Allerup, Tolftlund s. 194
 Allgemeines Gesangbuch 52, 254
 Als 42
 Alsen, *Johann Friedrich*, læ. 114, 168f, 187
 Altona, Holsten 54, 189, 205, 224, 255
 Altonaer Mercur 18, 19b, 20, 46
 Andersen, *Anke* 216
 Andersen, *Anna Johanne* 216
 Andersen-Goldbeck, *Dorothea* 200
 Andersen, *Hermann*, læ. 98, 102, 105f, 116, 155, 174, 183, 187
 Andersen, *Mette Kirstine* 228
 Andersen, *Peter*, præp. 164
 Andresen, *Catherina Marie* 187
 Andresen, *Christine* 225
 Andresen, *Hans*, præst 195
 Andresen, *Hans Kristian (Christian)*, læ. 112, 116, 142, 166, 169, 171, 187
 Andresen, *Janke*, læ. 109f, 180, 187
 Andresen, *Jens*, læ. 112, 135, 163, 187
 Andresen, *Lena Catherina* 201
 Andresen, *Nis*, læ. 164, 187
 Andresens institut i Altona 193
 Aneby, Sterup s. 48, 112, 116, 169, 202, 203, 229, 232, 246
 Angel 13, 16, 28, 44ff, 52, 61, 75ff, 81f, 124, 161, 164
 Angelske godsdistrikt, Første, 23
 »Angler protest« 149
 Ansgarskolen, Slesvig 177
 Anslet, Fjelstrup s. 134, 223
 Anthonissen, *Johan Christian Carsten*, læ. 97, 100, 106, 116f, 135, 139, 164, 171, 183, 187f
 Antonissen, *Johan Christian*, læ. 49, 112, 118, 166, 169, 188
 Apel, *G. Chr.*, koralbogsudgiver 60, 62, 257
 Appel, *Cornelius*, læ. 87
 Appen, Rellingen s., Holsten 48, 245
 Arendt, *H. H. W.* lærebogsforfatter 53, 254
 Arlevad, Olderup s. 84, 97, 102, 116, 183f, 237, 245
 Arnfjorde, Svesing s. 50, 85, 97f, 99b, 101, 104, 116f, 183, 189, 191, 200, 218, 236
 Arnæs 205
 Arps, *Emil*, læ. 245
 Asmussen, *Carl*, læ. 112, 116, 168, 174, 178, 188
 Asmussen, *Georg*, forfatter 161, 188b
 Asmussen, *Henning*, læ. 163, 188
 Asmussen, *Hermann Lauritz Diedrich*, læ. 68, 70, 108, 174, 188
 Asmussen, *Maren* 237
 Asmussen, *Peter*, læ. 166, 169, 186, 188
 Asmussen, *Peter*, præp. 164
 Asmussen, *Peter Henning*, læ. 112, 158, 161f, 166, 188b
 Asmussen, *Thomas*, læ. 188
 Asschenfeldt, *Chr. C. J.*, provst, superintendent, lærebogsforfatter 17f, 29, 52, 53b, 54f, 75, 84, 133, 135f, 196, 198, 205, 212, 218, 220, 223, 246, 254
 Asserballe s. 195, 236, 237
 Augustenborg 201
 Augustiny, *Johann Rhode Friedrich*, præst 72, 153
 Authorsen, *Peter Andreas*, læ. 108, 174, 189
 Avntoft s. 16, 23, 83, 109f, 115, 177, 216
 Bachmann, *Ellen* 220
 Baggesen, gdr. 221
 Bahnsen, *Christian August*, seminarieforstander, professor 26f, 52, 253
 Bajstrup, Tinglev s. 213
 Balle, *Nikolai Edinger*, biskop 56
 Ballum s. 218
 Balslev, *Carl Frederik*, biskop, lærebogsforfatter 55f, 60, 70, 134, 199, 255, 256
 Balslev, *Martine Henriette* 195
 Bang, *Jes Erichsen*, læ. 69, 71, 174
 Barderup, Oversø s. 112, 116f, 168, 190, 204, 216, 222, 238, 248
 Barfod, *Frederik*, præst, historiker 81, 258
 Barfod, *Immanuel*, præst 89, 121, 224
 Barsmark, Løjt s. 196
 Baumgarten, *Michael*, professor, præst 88
 Bech, *Peter Henrik*, præst 136, 210, 260
 Beck, *P. H.*, læ. lærebogsforfatter 58, 60
 Becker, *Claus H. J.*, præp. 173
 Beeken, *Johan Julius Sophus*, læ. 164, 189

- Behmerwold, J. P.*, læ. 116
Behrendsen, Heinrich Andreas, læ. 109f, 163f, 179, 182, 189
Bekker, J. P., præst 153ff
 Bell-Lancaster-systemet 41
 Bellig, Strukstrup s. 237
 Bellin, Selent s., Holsten 190
Bendixen, Jacob, læ. lærebogsforfatter 53f, 58, 254, 256
Bennöhr, skoleråd 5
Bergen, Georg Albert, læ. 180, 189
 Bergenhusen s. 215, 224, 234, 237
Berggreen, A. P., professor, komponist 60, 257, 258
Berlin, N. J., lærebogsforfatter 80, 258
Berlingske Tidende 77, 145
Bernstorff, major 203
 Bernstorfsminde seminarium 246
Bertelsen, Nis, præst 107
Beseler, W., politiker 108
 Bestyrelseskommissionen 149
Bevers, Johann, præst 234
 Bevtoft s. 224, 225
Beyerholm, Jørgen, læ. 182f, 189
 Biblioteker 80f
Bielefeldt, Christian Hinrich, læ. 114, 164, 185f, 189
Birch, David Seidelin, lærebogsforfatter 56
Birch, Hans Jørgen, lærebogsforfatter 55, 255
 Bispevisitats 139
Bjerg, Peder Pedersen, læ. 157, 189
 Bjergskov, Kliplev s. 193, 210
 Bjerning s. 236, 237
 Bjerre, Sørup s. 225
 Bjerremark, Ubjerg s. 203
Bjerring E., lærebogsforfatter 55, 255
 Bjerrum s. 16, 27, 191
Bjerrum, Anders, sprogforsker 237
Bjerrum, Jens Smidt, læ. 158, 163, 189
 Bjerrup (Behrendorf), Fjølde s. 49, 85, 97f, 104, 182, 213, 225
 blandede skoler 27
 Blankenese, Nienstedten s., Holsten 231
 Blindeinstitut, Det kongelige, Kbh. 189
Blixen Finecke, Carl Frederik, baron, minister 77
Blom, C. A., lærebogsforfatter 257
 Blågård seminarium 185, 205, 206, 245
Bobjerg, Hans Rasmussen, læ. 164, 190
Bock, Hans Johs., præst 17
 Bodum, Løjt s. 234
Boeck, Johanne Christiane Henriette 247
Boesen, Ulrich Sechmann, biskop, salmebogsudgiver 9, 29, 49, 55f, 60, 65b, 66, 69f, 76, 82, 84, 144, 152, 176, 178, 187ff, 255, 256
 Boesens salmebog 56, 134, 138, 255, 256
Boisen, se også: *Boysen*
Boisen, Frederik Engelhart, præst, redaktør (*Budstikke-Boisen*) 81, 131, 258
Boisen (Boysen), Jens, læ. 47, 168, 190
 Bojum, Esgrus s. 10, 49, 51, 112, 160, 161b, 197, 199, 218, 231, 238, 242, 245
 Bokholm, Munkbrarup s. 31, 48, 51, 112, 166, 167b, 190, 191, 197, 204, 217, 221, 222, 224, 229, 243, 244, 250
 Bokhorst, Schenefeld s., Holsten 243
 Bolderslev, Bjolderup s. 218
 Bollingsted, Eggebæk s. 114, 159, 198, 243
Bolten, Johann Friedr., præst 234
 Bommerlund, Bov s. 158, 213, 230
 Bondelum, Fjølde s. 38, 49, 57, 97, 100, 182, 208, 213, 236
Bonken, Bandix Friedrich, læ. 109, 190
Borch, degn i Vedsted 119
Borch, G. C. M., oversætter 54, 254
Borchert, Joachim, læ. 82f, 180, 182, 190
 Bordelum s. 16
 Borg, Brede s. 208
 Borgsum, Før 194
 Borgvedel, Hadeby s. 206
 Borsthusen, Garding s. 216
 Bosbøl, Klægsbøl s. 178, 203
 Bosig, Gelting s. 246
Bottler, Jacob, læ. 171, 190
 Bov s. 15f, 23, 27, 49, 114f, 158f, 190, 191, 200, 207, 210, 211, 212, 223, 224, 232, 238, 245
 Boversted, Ladelund s. 179, 194, 198, 202, 240
 Bovrup, Varnæs s. 207, 221

- Boysen*, se også: *Boisen*
Boysen, Anna Cathrina 187
Boysen, Herle Marie 219
Boysen, Johann Frederik Øst, advokat 190
Boysen, Nicol. Theod., præst 234
Bracker, Jochen 17, 91
 Braderup, se: Brarup
 Brahetrolleborg seminarium 185, 216, 248
Brammer, Hans Asmus, læ. højskoleforstander 112, 164, 166, 168ff, 186, 190, 239
Bramsløw, Anna Margrethe 222
 Bramsted, Ladelund s. 109, 179, 201, 213, 248
 Bramstedlund, Ladelund s. 237
 Bramstedt, Holsten 195
 Branderup s. 213
Brandt, August Frederik, præst 66, 125, 130, 259
Brandt, Augusta Charlotte, præstehustru 131, 259
 Brarup (Braderup) s. 15f, 23, 51, 83, 109f, 115, 131, 178, 193, 200, 220
Brasch (Brask), Edvard Theodor, præst 136, 194, 241
Brasen, Carl Peter, præst 71f, 150f, 153
 Bredbøl, Sdr. Brarup s. 213
 Brede s. 208
 Bredebjerg, Adelby s. 112, 114, 157, 230, 247
 Bredebro, Brede s. 126f, 198, 199, 208
 Bredevad, Bylderup s. 215
Bredsgaard, Hans Christian, læ. 112, 118, 162, 173, 190
 Bredsted 16, 146f, 218, 256
 Bredsted amt 23, 96
 Bredsted provsti 16ff, 22f, 27f, 49ff, 55, 57, 84, 95ff, 103, 105f, 108, 116f, 120, 122, 182, 250, 253
 Breklum s. 16, 204, 235, 239
Bremer, Christian, degn 241
Bremer, Maria 241
 Bremsborg, Svesing s. 50, 84, 100, 116, 119, 184, 199
Brix, Marx Nicolaus, læ. 63, 73, 108, 175, 190
 Broager s. 191
Brodersen, August, læ. 109f, 178, 179b, 191
Brodersen, Carl Peter Ebsen, læ. 49, 114, 169, 191
Brodersen, Christian Matthias, læ. 50f, 104, 184, 191
Brodersen, Ester 245
Brodersen, Jens, læ. 183, 191
Brodersen, Jørgen, læ. 48, 169, 191
Brodersen, Margaretha 220
Brodersen, Mathias, læ. 191
Brodersen, Peter, læ. 240
Brodersen, Peter Detlef, læ. 49, 51, 166, 191
Brodersen, Siecke 237
 Brook, Fjølde s. 211
 Bruchs, Westensee s., Holsten 238
 Brudekrone 139
Bruhn, præp. 168
Bruhn, læ. 203
Bruhn, læ. 242
Bruhn, Christian Heinrich, præst 191
Bruhn, Johannes, lærebogsforfatter 54, 62, 254
Bruhn, Louise Marianne 242
 Brundlund, se: Brøndlund
 Brunsbøl, Sterup s. 169, 232
 Brunsbøllund, Sterup s. 236
 Brunsnæs, Broager s. 206
 Bryllup 139f
 Brøndlund (Brundlund), Nustrup s. 208, 224, 228
 Brøns s. 222
 Budstikke 147
 Bukhavn, Gelting s. 77, 162
 Burg s., Femern 231
Burgwardt, Matthias Heinrich, læ. lærebogsforfatter 52, 54, 254
 Burkal s. 23, 220, 229
Busch, Emma Louise 229
 Bustrup, Haddeby s. 205
Büchert, A. Lorenz, gdr. forfatter 195
 Bügge, Johann Jacob, læ. 73, 108, 158, 174, 191
 Bynderis, Nørre Brarup s. 175
 Bünstorf s. 48, 234
 Büsum s., Nørre Ditmarsken, Holsten 96
 Bæk, Nustrup s. 203

- Bæk, Vonsbæk s. 234
 Bæver, Nykirke s., Viding h. 224
 Böhm, *Wilhelm Ferdinand*, læ. 109f, 178, 192
 Bøl s. 15f, 23, 48, 51, 73f, 106, 108, 195, 198, 210, 212, 227, 229, 243, 244
 Börm, Hollingsted s. 239
 Børresen, *C. L.*, lærebogsforfatter 55, 255
 Böttger, *Claus Clausen*, læ. 166, 192
 Böttcher, *Catharina Maria* 210
 Böttger, *Anna Margrethe* 217
 Böttger, *Hans Hinrich*, læ. 49, 159, 192
 Bådsbøl, Ballum s. 111, 212, 217, 294
- Callisen, Christian Frederik*, general-superintendent 26, 64, 75, 253, 258
Callisen, Joh. Leonhard, generalsuperintendent 34
Callisen, Leonhard Friedrich Christian, provst, lærebogsforfatter 80, 254
Callsen, Wilhelm Friedrich, læ. 48, 174, 192
Caprani, J., fotograf 87
Carl 12., konge 143
Carstens, Carsten Erich, provst 109
Carstens, Claus E., præst 17
Carstens, Hans Christian, læ. 112, 119, 166, 192
Carstens, Jens, organist 197
Carstens, Jes, læ. 51, 160, 192, 218
Carstens, Johann Heinrich, læ. 47, 172, 193
Carstens, Johs. A. Th., læ. 175
Carstens, Margrethe Maria 192
Carstens, Sophie Christina Magdalena 197
Carstens, se også: *Karstens!*
Carstensen, Bahne, læ. 50, 183, 193
Carstensen, Hans, læ. 109f, 178, 193
Carstensen, Hans Emil, læ. 178, 193
Carstensen, Jens, degn 209
Carstenske legat, det 157
Caspers, Andreas Jürgen Christian, provst 84, 86, 96, 98, 100, 103, 116, 259
Chemnitz, gdr. 158
 Christelig Psalmebog 255
Christensdatter, Christiane 196
Christensen, præp. 174
Christensen, præp. 178
Christensen, Anders Møller, læ. 157, 193b
Christensen, Andreas Peter, læ. 109, 110, 116, 119, 182, 193
Christensen, Ane Bothilde 208
Christensen, Anna 222
Christensen, Christina Maria Amalie 188
Christensen, Christine Marie 188
Christensen, Claus P., gdr. og hjulmager 194b
Christensen, Hans Christian, læ. 166, 194b
Christensen, Lorenz Peter, redaktør 194
Christensen, Mads, læ. 169
Christensen, Niels Kirkmann, læ. 158, 164, 182
Christensen, Rasmus, landmand 133
Christian 8., konge 16, 23
Christian 9., konge 6, 95
 Christians Plejehus (normalskolen i Egernførde) 41, 58, 196, 199, 255, 257
Christiansen, læ. i Store Vi 217
Christiansen, Christian, præst 82, 109, 120, 248
Christiansen, Christian, læ. 51, 178, 194
Christiansen, Christian Nic., læ. 109, 116f, 178ff, 194
Christiansen, H. H., læ. 49, 51, 164, 194
Christiansen, Hinrich Chr., præp. 163
Christiansen, Lorenz, læ. 177, 194
Christiansen, Maria Christina (I) 187
Christiansen, Maria Christina (II), 211
Christiansen, Siewert (Siegwart), læ. 171, 194
 Christiansfeld 138, 238
Christoffersen, Anne Marie 204
Christoffersen, Anna Maria 205
Clausen, Anna Marie Amalie 196
Clausen, Bendix, læ. 112, 169, 194
Clausen, Carsten Jacob, degn 74, 108, 163, 173, 194
Clausen, Christen Josephsen, læ. præst 175, 186, 195b
Clausen, Claus, præp. 169
Clausen, Claus, læ. 195
Clausen, H. N. professor 144, 260
Clausen, Hans H. Th., præp. 174

- Clausen, Henrik*, skovbetjent 144
Clausen, Johannes, præst 144
Clausen, Lorenz, læ. 182, 195
Clausen, Marie Johanna 214
Clausen, Marie Christine 245
Clausen (Weber), Metta Christine 224
Clausen, Sara Jeanette J. Smith, skovbetjenthustru 144
Clausen, Thomas, præp. 160
Clausen, Thomas Peter, læ. 112, 164, 195
Clementsén, Mette Marie 232
 »Concordia-Verein« 110
Cramer, Johann Andreas, general-superintendent i Lübeck, lærebogsforfatter 52, 61f, 254

 Dagebøl s. 138
Dahl, Johs. Mathias, præst 87
 Dalby, Tyrstrup h. 223, 226
 Daler s. 215
Dall, Ida Jeanette 227
 Dalsgård, Rinke­næs s. 194
Damgaard, Ingeborg Marie 198
Damgaard, N. Chr., læ. 198
 Damholm, Havetoft s. 128f
 Damsted, Tøstrup s. 148
 Danevirke 23, 50, 95f, 98, 154
Danielsen, fabrikant 159, 192
Danner, Louise, grevinde, Frederik 7.s hustru 225
Dannevirke, dagblad 77
David, konge 221
 Davids, Mathias, amtmænd 17, 48, 66, 125, 259
Decker, Jacob, seminarieførstander 242
 Dedsbøl s. 143, 228
 Dersau, Plön s., Holsten 48, 244
Desler, S. F., præst 204
 Deutsch-Nienhof, Westensee s., Holsten 218
Diedrich, lærebogsforfatter 52
Diedrichsen, Martha Marie 206
Diensen, Christina 195
 Diernæs, Hoptrup s. 238
Dinter, G. F., lærebogsforfatter 62, 257
 Dodonæa Hansen, plante 203
 Dollerup, Grumtoft s. 10, 31, 45, 114, 117, 163, 195, 196, 235, 243, 245, 248, 250
 Dollerupskov, Grumtoft s. 10, 31, 46, 112, 117, 163, 190, 196, 203, 210, 212, 221, 232, 250
Doose, Nicolai Jensen, læ. 112, 135, 164, 195
 Dover, Lintrup s. 189
Drache, Anna Margaretha 216
Dreesen, Edele Mechtilde 206
Dreesen, Johann Jürgen, læ. 195
Dreesen, L. A. Th., læ. forfatter 114, 159, 186, 195f
Drostrup, Jacob Peter, læ. 100, 173, 183, 196
 Duborg, Hanved s. 49, 51, 112, 119, 163b, 164, 194, 211, 212, 222, 243
Duborg, Claus Mathiasen, læ. 182, 196
Dur, Christina Hansen 209
Duus, Hans Peter, læ. 50f, 184, 196
Duus, Lorenz, læ. 131, 169, 171, 196
 Dybbøl s. 232, 257
 Dückerwisch, Albersdorf s., Holsten 205
Dystrup, Villads, læ. 163, 196
 Dyttebøl, Gelting s. 75, 77, 162
 Døstrup s. 208, 245
 Døvtummeanstalten i Slesvig 189, 202, 224
 Dåb 139

Ebbesen, Johannes Marcus, læ. 60, 163f, 196
Ebsen, E., justitsråd, advokat 197
Ebsen, Hans Christian, læ. 158, 196
Ebsen, Hans Hinrich, præst 191
Ebsen, Lena 245
Eckström, Cecilia Margaretha Dorothea 193
Edlefsen, Ingeborg Catharina 248
 Egenæs, Borne s. 227
 Egernførde 41f, 54, 58, 96, 245, 248, 257
 Egernførde herred 23
 Egernførde kreds 23
 Egernførde seminarium 114
 Egernsund, Broager s. 135, 191, 202, 223
 Eggebæk s. 10, 16, 28, 56, 114, 159, 237, 238, 252
Eggers, Carsten, lærebogsforfatter 62, 257
 Egvad, Bov s. 202

- Ehlers, H.*, rektor 62, 257
Ehlert, Julius, læ. lærebogsforfatter 59f, 257
Ehrenreich, Joh. Gottlob, præst 50
 Ejderen 15, 26, 45, 95, 103, 185
 Ejdersted, landskab 23, 96, 148
 Ejdersted kreds 23
Elias, Jürgen, læ. 45, 174
 Ellehoved, Sdr. Løgum s. 109, 182, 195, 211
 Ellund, Hanved s. 10, 112, 116, 135, 164, 189, 190, 191, 214, 226, 235, 243, 250
 Emdrupskov, Gram s. 230
 Emmelsbøl s. 210
 Emmerlev s. 201
 Emmerske, se: Lille Emmerske og Store Emmerske
Engberg, Jens, historiker 121
 Enge s. 15 f
Engel, Peter Christian, læ. 70, 112, 160, 162, 174, 197
Engell, N. E., læ. præst, salmebogsgiver 56, 112, 256
 Enklaver, kongerigske 42
 Entlassungsschein 111
 Erfde s. 207
Erichsen, præp. 184
Erichsen, Eriikka Michella 231
 Erlev, Gammel Haderslev s. 155
Ernst, Bodil Marie 218
Ertberg, Johanne Marion 199
Esbensen, A., degn, oversætter 256
 Esgrus s. 16, 18, 49, 60, 119, 160, 197, 203, 225, 226, 242
 Esgrus Skovby, Esgrus s. 10, 51, 119, 160, 193, 198, 202, 218, 225, 231, 236
 Esperstoft, Eggebæk s. 56, 112, 113b, 114, 159b, 160, 225, 229, 240, 246, 251
Essen, Jacob von, læ. lærebogsforfatter 53, 255
 Estrup, Store Solt s. 42, 47, 114, 170, 226, 229, 234, 243, 250
 Evangelisk-christelig Psalmebog 56, 256
- Fabricius*, præst 239
Fabricius, Erich, læ. 47, 162, 197
- Falslev, Anna* 240
 Farensted s. 15f, 23, 48, 66, 68, 153, 174, 191
 Farensted, se også: Nørre Farensted og Sønder Farensted
 Farenstedgaard, Farensted s. 174
 Faretoft s. 202
Fedderson, gdr. 205
Fedderson, Christine Marie 227
Fedderson, Johann Friedrich, læ. 172, 183, 197, 217
Feilberg, H. F., præst 213
 Felsted s. 213
 Felstedskov, Feldsted s. 224
 Filippa, æble 215
Filskov, Christian Jessen, læ. 170, 197
Filskov, Tyge Thomas, læ. 197
Fink. Troels, professor, historiker 15
Finke, Peter, læ. 112, 160, 196
 Fiskebæk, Adsbøl s. 210
 Fjelstrup s. 76, 119, 132, 155, 231, 255
 Fjølde s. 16, 23, 38, 46f, 50, 55, 57, 84f, 97f, 100f, 105f, 116, 182, 184, 189, 198, 205, 212, 216, 225
 Fladsby, Sørup s. 28, 51, 111f, 116, 172, 197, 217, 222, 227, 241
 Flensborg 23, 28, 39, 44, 46, 53f, 60f, 76, 77, 81, 86, 88, 94, 103, 105, 110, 133f, 146, 158f, 189, 190, 191, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 212, 215, 217, 218, 219, 220, 222, 224, 225, 229, 232, 235, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 254, 256, 257
Flensborg Almanakken 205
 Flensborg amt 23, 104
Flensborg Avis, dagblad 124, 194, 197, 205, 215, 229, 240
 Flensborg. Dansk kommuneskole 240
 Flensborg danske borgerskole 60, 232, 233b
 Flensborg. Dansk Sygeplejeforening 241
 Flensborg. Duborgskolen, Folkelig dansk Realskole 163, 241, 245
 Flensborg, Filialbanken 205
 Flensborg, Helligåndskirken 232
 Flensborg kirkevisitatorium 56, 160
 Flensborg latin- og realskole 128
 Flensborg provsti 9, 13, 16ff, 22f, 29f, 32, 34, 38, 43f, 46, 49, 51f, 55f, 58,

- 60, 75f, 78, 88, 90, 108, 110f, 116f, 120, 122, 253
- Flensborghus Bogsamling 6, 240
- Flensburger Anzeiger* 229
- Flensburger Religionsblatt* 52
- Flensburger Volksbank 229
- Flensburger Zeitung* 77, 205
- Flor, Christian, professor 20, 253
- Flækkeby (Flekkeby), Kosel s. 227
- Fogt, se: Voigt
- Folkebiblioteker 81f
- Fontenay, de, amtmand 109
- Foverup, Ravsted s. 233
- Fraedland, Maria Christina Margreta Wilhelmina* 243
- Franzen, Andreas Martin*, læ. 97, 100, 116f, 160, 164, 182f, 197b, 198
- Frederik 4., konge 143
- Frederik 4., hertug 143
- Frederik 6., konge 17, 34, 41
- Frederik 7., konge 221
- Frederik 8., konge 124
- Frederiksen, Albine Kirstine* 230
- Frederiksstad 256
- Fredersdorff, Ernestine Magdalene Therese* 232
- Freesmark, Avntoft s. 237
- Frestedt, Süderhastedt s., Holsten 245
- Freudenreich, A. G.*, fabrikant 124b
- Friedrich af Augustenborg, »der Achte«*, tronprætendent 95, 154
- Friedrichsen*, præp. 164
- Friedrichsen, Caroline Friederikke* 243
- Friedrichsen, Johann Christian*, læ. historiker 114, 160, 174, 186, 198b
- Fries, Marie Christine* 224
- Friis, præp. 173
- Friis, Immanuel*, præst 225, 245
- Frimodt*, præst 144
- Frue skov (Marieskoven), Flensborg 137
- Frøerlund, Adelby s. 158, 241
- Frølund, C. F. S.*, lærebogsforfatter 55f, 255, 256
- Frørup s., Tyrstrups herred 220, 228
- Frøruprød, Frørup s., Tyrstrup h. 228
- Frøslev, Hanved s. 23, 28, 47, 112, 116, 119, 134, 164, 202, 207, 220, 224, 225, 227, 233, 246
- Fuglsang, Bolette Marie* 223
- Fuglsang, Hans Christian*, degn 223
- Fysing, Kalleby s. 223
- Fædrelandet*, dagblad 23
- Fællessynoden 186, 188
- Før, øen 237
- Gabøl, Nustrup s. 236
- Gad, Christen Pram*, præst 80, 223
- Gammel Haderslev s. 216
- Gammelby, enten i Borreby, Fjelstrup, Rødenæs, Sørup eller Emmerlev s. 243
- Gammellund, St. Michaelis lands. 247
- Geestrup, Agerskov s. 229
- Geipel, Johann Friedrich*, læ. 114, 159, 198
- Gejlå, Holbøl s. 213
- Geleff, Andreas* 127f
- Geleff, Peter Jensen*, læ. 39f, 73, 125ff, 129b, 174, 186, 198
- Geleff, Poul Johansen*, læ. politiker 128, 132b, 160, 186, 199
- Gelting s. 10, 16, 22f, 27f, 47, 75ff, 90, 112, 119, 121, 160, 197, 204, 216, 225, 226, 227, 235, 244, 245
- Gentzen, Heinrich Christian*, læ. 171, 199
- Gerling*, protokolfører 107
- Gersdorf, v.*, baron 174
- Giessing, Hs. P.*, historiker 80, 258
- Gloger, C. W. L.*, lærebogsforfatter 80, 258
- Glückstadt, Holsten 219
- Glüsing, H. J.*, læ. lærebogsforfatter 57f, 72, 255, 256, 258
- Godbersen, Claus*, læ. 97, 101, 183
- Goldebæk, Hjoldelund s. 119, 183, 217, 248
- Goldelund, Hjoldelund s. 50, 100, 183, 193, 219, 244
- Goldenstein, Ane Cathrine*, læ. datter 148
- Goldhøvd, Gelting s. 248
- Gott, Peter Andersen*, læ. 100, 116, 119, 168, 176, 184, 199
- Gottorp amt 15, 23, 74, 107
- Gottorp provsti 13, 15ff, 22f, 29, 32, 34, 44, 48, 51, 54, 63ff, 74, 78, 80, 95, 106ff, 120, 122, 128, 173, 250, 253

- Gottorp Slot 9, 42
 Gram s. 230
 Gramby, Gram s. 247
Green, Johanna 206
Gregersen, Jens Nis, læ. 179, 199
Grill, Hans, læ. 27
 Groß-Flintbeck s., Holsten 248
 Groß-Wittensee, Bünnstorf s. 234
 Groven, Lunden s., Holsten 236
 Grumtoft s., 10, 16, 28, 31, 45f, 49, 80, 114, 121, 163, 190, 218, 229, 231, 238, 241, 244, 250, 252
Grundtvig, N. F. S., præst, salmedigter 56, 88, 146
Grün, Peter Christian, læ. lærebogsforfatter 55, 58, 59b, 68, 70, 174, 176, 199, 255, 257
Grünfeld, H. P. H., læ. lærebogsforfatter 58, 60f, 70, 256, 258
 Grøde, Hallig 190
Grønberg, B. C., ordbogsforfatter 80, 258
 Grønholt, Svansø s. 203
Graae, G. A., præst 88
 Gråsten s. 56, 234, 238
 Gudstjeneste 139f
 Gundeby, Ulsnæs s. 203, 214, 215
 Gundelsby, Gelting s. 27, 112, 160, 221, 241
Gunnerson, Anna Margretha 190
Görrisen, fabrikant 159, 192
Göttge, H. H., præst 109
Göttge, Hans Chr., læ. 120
Göttig, gdr. 158
 Gøttrup, Tislund s. 199
Göttsche, Christian Ferdinand, seminarist 200
Göttsche, Hans, læ. 47, 170, 200
 Gåskær, Bjolderup s. 229

Habig, Andreas Christian Ludvig, læ. 97f, 99b, 101, 104, 116, 160, 183, 200
Habig, Johanna Philippine Maria 241
 Haderslev 26f, 45, 58, 60, 189, 192, 195, 202, 203, 216, 219, 224, 226, 231, 239, 240, 242, 256
 Haderslev kirkevisitation 116
 Haderslev provsti 106
Haderup, Peter Anneus, læ. 109f, 178, 200

Hagen, J. Fr., læ. identisk med *Hayn, Joseph Friedrich Christian Marcus von*, 48
Hagerup, Ammon Vilhelm Holtermann, læ. vajsenshusforstander 128, 169, 171, 200b
Hagerup, Eiler Henning, præst, sprogforsker 17, 81, 88, 121, 200, 258
Hagge, Maria Catharina 206
 Hajstrup, Øsby s. 247
 Halk s. 195
Hall, C. C., politiker 86
Hamann, L. L. se: *Haamann, L. L.*
Hamburger, Th. H., læ. 98, 101, 209
Hammann, præp. 179
Hansen, dyrlæge 133
Hansen, læ. i Gurre 222
Hansen, læ. 134
Hansen, læ. 176
Hansen, professor 144
Hansen, præp. 158
Hansen, præst 101
Hansen, Aleth Sophus, provst 17, 32, 66b, 70f, 72, 90f, 110, 145, 164, 168, 187ff, 251, 260
Hansen, Andreas, læ. 182, 200
Hansen, Andreas, læ. 201
Hansen, Ane Marie 208
Hansen, Anna 191
Hansen, Anna Cathrine 201
Hansen, Anna Margaretha 198
Hansen, Anna Marie 218
Hansen, Anna Sophie, lærerinde 173
Hansen, Anne Dorthe 232
Hansen, Anne Marie 218
Hansen, Asmus, læ. 45, 170
Hansen, Bothilde Christine 225
Hansen, Catharina 245
Hansen, Cathrine (I) 207
Hansen, Cathrine (II) 216
Hansen, Cathrine (III) 236
Hansen, Christian Paulsen, læ. 109, 110, 116f, 178, 201
Hansen, Christine Magdalene 238
Hansen, Ditlef Martin, læ. 159, 201
Hansen, Ellen 189
Hansen, Frants Valdemar Reinhard, provst 107, 153
Hansen, Frederik, læ. 179
Hansen, F. F., læ. lærebogsforfatter 58, 256

- Hansen, H.* lærebogsforfatter 62, 257
Hansen, Hanna 237
Hansen, Hans, læ. 109, 179, 201
Hansen, Hans, præst 38, 49f, 101, 225, 253
Hansen, Hans Aug. V., læ. 174, 201
Hansen, Hans August Vilhelm, læ. 71, 201
Hansen, Hans Bendix, læ. forfatter 137, 164, 186, 201b, 202
Hansen, Hans Friedrich, læ. 182, 202
Hansen, Hans Hinrich, læ. 50f, 174, 183, 202
Hansen, Hans Peter, præp. 169
Hansen, Heinrich Carsten, læ. 179, 202
Hansen, Jacob, præst 77, 121
Hansen, Jacob, læ. 203
Hansen, Jacob Johannes, læ. 178, 202
Hansen, Jens Vilhelm, præst 192
Hansen, Jep, konst. superintendent 75
Hansen, Jess Peter, skoleforstander 103
Hansen, Johann Christian, læ. 27
Hansen, Johannes Frederik, læ. 168, 202
Hansen, Jürgen, seminarist 201
Hansen, Jørgen, læ. 112, 119, 160, 169, 202
Hansen, Jørgen Peter, læ. 159, 164, 202
Hansen, Karl Emil, præp. 171
Hansen, Kjerstine Marie 226
Hansen, Lars, læ. botaniker 45, 164, 186, 203
Hansen, Lars Simon, præst 98, 245, 261
Hansen, Lorenz Tychsen, læ. 109, 178, 203
Hansen, Louise Margrethe, 188
Hansen, Maria Catharina 240
Hansen, Maria Cathrina 200
Hansen, Marie 222
Hansen, Meta 227
Hansen, Niels, læ. 112, 166, 203
Hansen, Niels Mikkelsen, læ. 168f, 203
Hansen, Paul Chr., præp. 157
Hansen, Peter, præst 192, 203, 244
Hansen, Peter, præp. 169
Hansen, Rasmine 247
Hansen, Søren, læ. 208
 Hanved s. 15f, 23, 28, 47, 49, 76, 80, 105, 112, 115, 120, 134f, 163, 189, 205, 217, 224, 226, 233, 240, 245
 Hanved marked 137, 260
Harms, Claus, præst, lærebogsforfatter 58, 80, 258
Harnisch lærebogsforfatter 52
 Harres, Brede s. 215
 Harreslev, Hanved s. 10, 28, 112, 114, 119, 133 ff, 141b, 164, 189, 190, 195, 202, 203, 211, 212, 214, 223, 228, 235, 243, 244, 245, 251, 294
Hartnack, J. C. D., præst 121, 188, 219, 225
Hartvigsen, Anders, præp. 179
 Haselund, Fjølde s. 49, 85, 100, 116f, 119, 183, 189, 245, 247
 Hatsted s. 16, 48, 142, 191, 260
Hatto, uhistorisk biskop 142, 260
Haue, Christian Jensen, læ. 166, 203
 Havetoft s. 16, 23, 39ff, 45f, 47f, 66, 73, 108, 125f, 127f, 131ff, 174, 191, 192, 197, 198, 204, 208, 218, 227, 232, 234, 241
 Havetoftløjt, Havetoft s. 40, 47f, 73, 108, 126ff, 174, 191, 198, 245, 246, 247
 Havrup, Hanved s. 112, 135, 146, 164, 195, 233
 Havsted, Ravsted s. 232
Hayn, Joseph Friedrich Christian Marcus von, læ. 48, 175, 203
Hecht, F., litograf 65
 Heden (Hedehusene), Enge s. 219
Heiberg, L., ordbogsforfatter 258
Heick, Hans Chr., læ. 170, 204
 Heide, Holsten 105, 118, 234
Heidemann, H. Nic. Chr., præp. 184
 Heiligenhafen, Holsten 214
Heimdal, blad, 199
Hein, Valentin lærebogsforfatter 53
Heinrich, C., læ. lærebogsforfatter 52
Heinrich, Ellen 204
Heinrich, Thade Peter, læ. 73, 114, 158, 163, 166, 174, 204
Heinsen, Johan Jacob, læ. 83, 177, 204
Heinsen, sognefoged 178
Heinsen, Dorothea 209
 Hejls s. 235
 Hejlsminde, Hejls s. 134
 Hejsager, Halk s. 216
Hejmdal, blad i København 199
Hejselbjerg Paulsen, H., historiker 26

- Hellevad Mølle, Hellevad s. 218
Hellschen, Nr. Ditmarsken, Holsten 207
Hende, Jørgen Christian, præp. 173
Henningsen, Catharina Christina Wilhelmina 238
Henningsen, Cathrine Marie 234
Henningsen, Christine Wilhelmine 237, 238
Henningsen, Johann Hinrich Christian, læ. 238
Henningsen, Lorens Heinrich, læ. 114, 173, 204
Henriksen, Hans, læ. 204
Henriksen, Hans Peter, læ. 112, 160, 174, 204b
Hensen, Friedrich Ludvig, læ. 155, 163, 176, 204
Herr, Marie, præstehustru 142
Herr, Peter Heinrich, præst 142, 260
Herredsfogeden 139
Hersleb, S. B., lærebogsforfatter 55, 255
Herzog, Hans Hinrich, læ. forfatter 48, 176, 186, 205
Heuer, Dorothea Maria 247
Hinrichsen, Anna Maria 201
Hinrichsen, Hans (I), læ. 49, 114, 168, 205
Hinrichsen, Hans (II), læ. lærebogsforfatter 53, 254
Hinrichsen, Hinrich Christian Adolph 162, 205
Hinrichsen, M. H., læ. 40, 174, 260
Hinrichsen, Thomas, sognerådsformand 238
Hjaruplund, se: Jaruplund
Hjelholt, Holger, historiker 17
Hjerndrup s. 216
Hjerpsted s. 230
Hjoldelund s. 16, 23, 50, 55, 57, 84f, 98, 100, 145, 183, 193, 196, 213, 219, 235, 260
Hjolderup, Bjolderup s. 98
Hjordkær s. 189, 202, 234, 245
Hjort, Else Kathrine 226
Hjort, J. M. L., provst 6, 90, 109, 194, 200, 203, 211, 212, 216, 236, 237
Hjort, Magdalene Dorothea 200
Hjort, Maria 241
Hjort, Peder, lektor, lærebogsforfatter 55f, 60f, 72, 134, 255
Hochbrücksiel, Oldenswort s. 148, 231
Hockerup, Chr., gdr. 178
Hoeck, Amalia Magdalen 195
Hoffacker, lærebogsforfatter 81
Hoffmann, Carl Christian, læ. 108, 176, 205
Hoffnung, Havrup, Hanved s. 224
Hohn s. 227
Hokstrup, Fjoldø s. 38, 49, 97, 100, 116, 183, 205, 207
Holberg, D. A., seminarieførstander, lærebogsforfatter 62, 80, 258
Holbøl s. 235
Holdbi kro, Holbøl s. 133
Holdt, Andreas Christian Christiansen, læ. redaktør, historiker 94b, 112, 116, 119, 124, 173, 185f, 205, 215, 245
Holdt, Margrethe lærerinde 205
Hollingsted s. 16, 72, 153, 199, 235, 239
Holm, Nordborg lands. 202
Holm, ? s. 192
Holst, Diedrich Johan Friedrich, læ. 172, 206
Holst, Hans Peter, præp. 173
Holst, Ingeborg Marie 232
Holst, Jacob Friedrich, læ. 206
Holst, Johannes, læ. lærebogsforfatter 164, 170, 186, 206b
Holst, Søren Hansen, læ. 109f, 119, 180f, 206
Holstdatter, Kirsten Peder 220
Holt, Medelby s. 194, 230
Holtager, Enge s. 240
Hoptrup s. 203
Horn, Fedder, præp. 174
Horsbøl, Viding h. 194
Hostrup, Havetoft s. 129f
Hostrup s., Slogs h. 228
Hulvej, Adelby s. 30, 112, 114, 157, 215, 230, 247
Humtrup (Humdrup) s. 15f, 23, 83, 109f, 115, 120, 178, 192, 200, 208, 209, 230
Humtrupgård, Humtrup s. 178
Husby s. 16ff, 31, 45, 77f, 114, 164, 192, 203, 223, 227, 228, 240
Huslærere 89f, 93
Husted, Elisabeth 197

- Husum 16, 48, 54, 86, 96, 98, 103, 118, 191, 199, 235, 236, 245, 246, 253, 259
- Husum amt 23, 96, 98
- Husum kreds 23
- Husum provsti 16ff, 22f, 28, 49ff, 55, 57, 84, 95ff, 100, 103, 105f, 108, 116f, 120, 123, 182, 250
- Husum, Ballum s. 212
- Hübe, Preben, læ. 166, 206
- Hübner, Johann, lærebogsforfatter 52, 55, 254, 255
- Hygum s., se Sdr. Hygum
- Hynding, Eggebæk s. 112, 113b, 251
- Hynding, Ravsted s. 193
- Hyrdeskoler 74
- Hyrup s. 10, 30, 47, 49, 60, 114, 164, 189, 192, 196, 198, 205, 206, 214, 238, 243, 246, 251
- Hütten amt 23, 107
- Hütten provsti 17
- Höck, Johann Ferdinand Carl, læ. 47b, 48, 174, 206
- Höck, Johann Hinrich Paulsen, læ. 206
- Høcker, Hermann P., præst 17
- Høeg, B. C. K., præst 205
- Høegh, Hans Christian, læ. 178, 207
- Høgel, Breklum s. 206, 248
- Højer 193, 194, 199, 209, 214, 221
- Højfjorde, Svesing s. 50
- Højrup, Elise 193
- Højrup, Mette Nicoline 223
- Højtidsoffer 130
- Hønsnap, Holbøl s. 247
- Hørlyck, Hans Chr., læ. 182, 207
- Hørlyck, Kjestine 238
- Hørslev, se: Herslev 55
- Hørup s., Als 114, 223
- Hørup, Nr. Haksted s. 168, 191, 197, 209, 217, 224, 225, 237
- Høy, Peter, læ. 170, 207
- Høyberg, Sophie Frederikke 239
- Haamann, Lorenz Lorenzen, læ. 114, 159, 207
- Haas, Johann Hinrich, læ 207
- Haas, Peter Behrend, læ. 183, 207
- Immingsted, Svesing s. 50f, 84f, 97, 104, 184, 191, 209
- Indbyrdes undervisning, kursus i 17, 40, 41f, 54, 62, 214, 230, 246
- Indkvartering som tvangsmiddel 232
- Ingemann, B. S., præst, salmedigter 56
- Ingerslev, Chr. F., lærebogsforfatter 54, 254
- Ipernsted, Mildsted s. 191
- Ipsen, L. L., forpagter 189
- Isted s. 10, 216, 222
- Iversen, Christine Dorothea 202
- Iversen, Hans, gdr. og teglværksejer 158, 241
- Iversen, Ingeborg 208
- Iversen, Maria 241
- Jacobi, Alex, lærebogsforfatter 55, 256
- Jacobsen, præp. 170
- Jacobsen, Anna Helene 229
- Jacobsen, Anton, læ. 176
- Jacobsen, Anton M. Th., præp. 169
- Jacobsen, Asmus, læ. 176, 207b
- Jacobsen, Cecilia Catharina 230
- Jacobsen, Claus Christian, læ. 174, 208
- Jacobsen, Friedrich Karl Ferdinand, amtmand, departementschef 107f, 154, 259
- Jacobsen, Georg, provst 190
- Jacobsen, Jacob, læ. løjtnant 176, 186, 208
- Jacobsen, Jes Peter, læ. 114, 158, 208
- Jacobsen, Joh. Christian, præst 73
- Jacobsen, Matthias, læ. 178, 208
- Jacobsen, Mette Helene 208
- Jacobsen, Nis Nielsen, læ. 180, 208
- Jacobsgaard, Andreas Jepsen, læ. 174, 183, 208
- Jakobsen, Jens, læ. 116, 119, 160, 208b, 209
- Janneby, Jørl s. 49, 166, 192, 204, 205, 225, 237
- Jannsen, Johanne Helene 223
- Jansen, Jacob, læ. 168, 209
- Japsen, G., historiker 15
- Jarlund, Medelby s. 82, 109, 115, 181, 205, 216, 231, 236
- Jaruplund, Oversø s. 91, 112, 168, 190, 222, 238
- Jegerup s. 254, 257
- Jelling seminarium 27, 46, 76, 85, 92, 111, 119, 135, 185, 189ff, 252
- Jels s. 223
- Jensen (I), læ. 142

- Jensen (II)*, læ. 69
Jensen, møller 45
Jensen, rektor 243
Jensen, Carl Chr., præst 17
Jensen, Carsten (I), læ. 178, 181, 209
Jensen, Carsten (II), læ. 209
Jensen, Christian, læ. 184, 209
Jensen, Christina Dorothea Johanna 246
Jensen, Claus, læ. 49, 97, 183f, 189, 209
Jensen, Claus Christian, læ. 51, 177, 209
Jensen, Detlef Jacob, læ. 46, 163, 210
Jensen, H., læ. 220
Jensen, Aug., læ. 97
Jensen, H. C., købmand, kongelig agent 28, 32
Jensen, Hans (I), læ. 173, 210
Jensen, Hans (II), læ. 48, 49, 51, 163, 210
Jensen, Hans (III), læ. 169, 210
Jensen, Hans Jacob, læ. 114, 158, 210
Jensen, Hans Thøgersen, læ. 182, 210
Jensen, Henrik, præst 196
Jensen, J., læ. 110, 177, 210
Jensen, Jakob, læ. 210, 212
Jensen, Jens (I), læ. 210
Jensen, Jens (II), læ. 97, 100, 116, 183
Jensen, Jens Andreas, læ. 109, 182, 210
Jensen, Jens Boysen, læ. 181, 211
Jensen, Jens Peter, læ. 178, 182, 186, 211
Jensen, Johann Christian, læ. 164, 166, 183, 211
Jensen, Michael, læ. 135
Jensen, Mikkel Christian, læ. 164, 171, 175, 211
Jensen, Nicolai, lærebogsforfatter 55, 256
Jensen, Peter, præst 50, 120
Jensen, Peter Christian, læ. 169, 211b
Jensen, Thomas, læ. 47, 168, 210, 212
Jensen, Wilhelm, læ. 114, 158, 212
Jenssen, Hanne, forfatterinde 6, 212
Jenssen (Jensen), Jens Andersen, læ. 2, 6, 82, 109f, 111b, 116, 182, 212, 259
Jeppesen, Kristen Sandal, læ. højskoleforstander 112, 119, 164, 173, 186, 212
Jepsen, Carl, læ. 97, 108, 173, 176, 212
Jepsen, Claus, læ. 176, 184, 212
Jepsen, Hans Peter, præp. 164
Jepsen, Jep, præp. 166
Jepsen, Jep, præst 83, 109, 120
Jepsen, Jeppe Julius, læ. 112, 116, 158, 172, 213
Jepsen, Laurids Peter, læ. 112, 116, 169, 171, 213
Jepsen, Rasmus, læ. 213
Jerrishøj, Eggebæk s. 28, 116, 119, 160, 209, 246
Jespersen, Anna Laura Margrethe 247
Jespersen, Peter Nicolai, præst 66, 89, 214
Jessen, kromand 131
Jessen, Anna Maria 207
Jessen, Augusta Dorothea 246
Jessen, Claus, læ. 49f, 182, 213
Jessen, Claus Theodor, præst 98, 100, 183, 213
Jessen, Hans August, læ. 50, 98, 104, 182f, 213
Jessen, Hans Thomsen, læ. 97, 100, 116f, 119, 183, 213
Jessen, J. H., læ. lærebogsforfatter 60f, 257
Jessen, Jens, redaktør 187, 197
Jessen, Jes, læ. 158, 213
Jessen, Jes Hansen, læ. 182, 213
Jessen, Otto, præst 143
Jessen, P. A., læ. 174
Jessen, Thomas, læ. (I) 183, 213
Jessen, Thomas, læ. (II) 47, 49, 164, 213
Jessen, Tycho, læ. 164, 214
Jochimsen, Jürgen Hinrich, læ. 48, 174, 214
Jochimsen, Lorenz, læ. 45, 66, 68, 108, 169, 174, 176, 214
Johannesen, Herlich Catharina 211
Johannsen, Burchard Friedrich, læ. 49, 51b, 72, 108, 119, 151f, 176, 185, 214, 215, 261
Johannsen, Filippa 215
Johannsen, Gustav Henrik Jöns, læ. medlem af den tyske rigsdag 72, 112, 116, 124b, 152, 163, 166, 174, 176, 186, 215b, 229
Johannsen, Gyde Maria 246
Johannsen, Johan Lorentzen, læ. 178, 215

- Johannsen, Johann Friedrich*, læ. 214
Johannsen, Johannes Peter Jøns, læ. 72, 108, 176, 215, 243
Johannsen, Maria Christina 227
Johannsen, Thomas, læ. 109f, 177, 186, 216
Johannsen, Thomas Frederik Jøns, læ. politiker 186, 215
Johannsen, W., amtmand 17
Johansdatter, Sophie 239
Johansen, Anna Johanna Christine 203
Johnsen, Ketel, læ. 216
Johnsen, John Matthias, læ. 112, 119, 160, 216
Jonassen, H. P. Kristensen 238
 Jonstrup seminarium 46, 92, 185, 189, 200, 204, 222, 228, 231, 236
Joost, Hans, læ. 97, 100, 105, 116f, 168, 183, 216
Jord, Jordt, se også: *Hjort*
Jordt, Charlotte Amalie 192
Juhl, Severin Jensen, læ. krigsassessor 112, 116, 155, 168f, 186, 216
Juhl, Thomas, 45
Juhler, I. J., læ. muligvis identisk med Jes Juhler 173
Juhler, Jes, læ. 109, 181, 216
Junggreen, J. P., medlem af ty. rigsdag 124b
Juul, Christen Johansen, læ. 175, 176, 216
 Jydbæk, St. Michaelis lands. 152, 207, 261
 Jyndevad, Burkal s. 197, 200
Jürgensen, skoleråd 5
Jürgensen, præp. 169
Jürgensen, Catharina Maria 197
Jürgensen, Johann, møller og godsejer 190
Jürgensen, Jürgen, læ. 50f, 183, 216
Jürgensen, Lorenz, læ. 160, 216
Jürgensen, Peter Chr., præp. 179
Jürgensen, Peter Johann(esen), læ. 51, 172, 217
 Jægerkro, Trælstrup s. 142
Jøns, Ane Cathrine 214, 215
Jøns, Chr., præp. 184
 Jørgensby, se: Nørre Jørgensby
Jørgensdatter, Kirsten 198
Jørgensen, subst. 169
Jørgensen, Anna Margretha 237
Jørgensen, Anna Marie 203
Jørgensen, Anna Maria 241
Jørgensen, Cathrine Margrethe 219
Jørgensen, Christine 232
Jørgensen, Hans, læ. 232
Jørgensen, J., læ. redaktør 258
Jørgensen, J., lærebogsforfatter 80
Jørgensen, Johan Andreas, læ. arkæolog 112, 163, 166, 169, 186, 217b
Jørgensen, Jørgen, læ. 114, 168, 217
Jørgensen, Maren Bendix 228
Jørgensen, Nis, læ. 109, 180f, 217
Jørgensen, Peter Michelsen, læ. 178, 180, 217
 Jørl s. 16, 49, 165b, 166
 Jørl, se også: Store Jørl og Lille Jørl
 Jørlmark, Jørl s. 225

 Kabdrup, Bjerning s. 235, 236
Kaffka, officer 125
Kaftan, Theodor, generalsuperintendent 115
 Kalebøl, Humtrup s. 178
 Kalleby, Kværn s. 48, 112, 166, 220, 226, 227, 238
 Kalleby s., Strukstrup-Fysing herreder 218
Kallesen, Cornelius, læ. 218
Kallesen, Knud Ernst, læ. 158, 177, 183, 218
 Kalleshave, Læk s. 217
Kallsen, Peter Jürgen, læ. 50f, 183, 218
Kampmann-Jørgensen, præp. 158
 Kappel s. 162, 206
 Karby s., Svansø 205, 214
 Karlum s. 15f, 23, 109f, 115, 178, 179b, 191, 207, 220, 232, 237
Karstens, Heinrich Georg, læ. 166, 218
Karstens, Jens, læ. 218
Karstens, Jes, læ. 51, 160, 192, 218
Karstens, Johannes Jürgen, læ. 193
Karstens, Johannes Jürgen, læ. 218
Karstens, se også: *Carstens!*
Karstensen, læ. 209
Karstensen (Karstens, Carstens), Henning August, læ. 114, 163, 218
Karstensen, Karsten Jakob, læ. 109, 177, 181, 218

- Karstensen, Kristen*, præst, lærebogsforfatter 257
- Karstensen (Karstens), Peter Friedrich*, læ. 168, 218
- Kastrup, Gram s. 226
- Kastrup, Asmus S.*, bogtrykker 54
- Kathale, Klægsbøl s. 248
- Katharinenhof, Tolk s. 242
- Kaufmann, Heinrich*, præp., måske identisk med *Heinrich Christoph K.* 171, 173
- Kaufmann, Heinrich Christoph*, læ. 218f
- Kaysen, Carsten Nielsen*, læ. 128, 170f, 219b
- Kaysen, Knud*, læ. 219
- Kejtum s., Sild 216
- Keldbæk, Eggebæk s. 112, 117, 160, 197, 205, 223, 234, 243
- Kemp*, præst, højskoleforstander 229
- Kerstens, Johann Albertus Heinrich*, læ. 109, 180, 219
- Ketelsen, Andreas Frederik*, læ. 166, 219
- Ketelsen, Ingeborg* 193
- Ketelsen, Lorenz Broder*, læ. 183f, 219
- Ketelsen, Paul*, læ. 51, 178, 219
- Ketting s. 220
- Kiel 95, 224, 227
- Kiel seminarium 22, 38f, 42, 92, 185, 190, 210, 213, 217, 220, 228, 242, 244, 246
- Kierkegaard, Søren* 87f
- Kilseng, Adelby s. 229
- Kirkholt, Ulsnæs s. 214
- Kjems, Anna* 4, 6, 212, 294
- Kjems, Niels*, vandrelærer, sekretær 4, 6, 212, 294
- Kjer, Knud*, præst 248
- Kjer, Nis Fredrik*, læ. 112, 166, 178, 220
- Klapholt, Havetoft s. 39, 46, 108, 125f, 129, 174, 198
- Klassekvotient 27
- Klein, Christian Peter*, læ. 168, 220
- Klemmensen, Mette* 230
- Kliplev s. 234
- Klokkeringning 130f
- Klokris, Lindholm s. 193, 232
- Kloppenborg, H. D.* 124b
- Kloster, A. P.*, købmand 220
- Kloster, Andreas*, degn 220
- Kloster, Jens Peter*, læ. 112, 119, 171, 220
- Kloster, Nis*, læ. 226
- Klosterbrødrene, Klosterpolitikken 87f
- Klotz, Stephan*, generalsuperintendent 15
- Klus, Bov s. 23, 159
- Klusris, Bov s. 159
- Klægsbøl s. 15f, 23, 80f, 109f, 115, 143, 178, 193, 200, 203, 216, 222, 232, 248
- Klægsø Kog, Dedsbøl, Risum, Faretoft og Dagebøl s. 224
- Knorborg, Læk s. 209
- Knud, Fjelstrup s. 198, 203, 245
- Knudsen, Herta Maria* 188
- Knudsen, Johannes Enevold*, læ. 112, 116, 119, 164, 220
- Knudsen, K.*, læ. 220
- Knudsen, Knud Iyer*, læ. 180f, 220
- Knudsen, Knud L.*, godsejer 88
- Knutz, Boy Cornelius*, læ. 169, 220, 221b, 226
- Kobbelled, Esgrus s. 10, 60, 112, 116f, 160, 197, 216, 226, 232
- Kobbermølle, Bov s. 23, 49, 114f, 158b, 159, 192, 196, 198, 201, 202, 244, 251
- Koch, Andreas Nissen*, læ. 112, 162f, 166, 221
- Koch, Christian Heinrich*, læ. 109f, 119, 179, 222
- Koch, Johann Nissen*, læ. 221
- Koch, Peter Christian*, bogtrykker 256
- Kofoed, Pauline* 204
- Kok, Johannes*, præst 23
- Koldby, Hjerpsted s. 232
- Kolkhede, Hjoldelund s. 142, 183
- Kollerup, Store Solt s. 42, 47, 114, 170, 226, 229, 234, 243, 250
- Kollund, Bov s. 159, 232, 244, 247
- Kollund, Fjolde s. 85, 97, 116, 183
- Kolonistlærer 43
- Koltoft, Strukstrup s. 227
- Kongsmark, Rømø s. 236
- Konstmann, Hans Christian Hansen*, læ. lærebogsforfatter 60f, 109f, 182, 186, 222, 257
- Kors, Adelby s. 227
- Korup, Ravsted s. 194, 201

- Kraft, Lorenz Reimer*, præp. 171
Kragelund, Fjælde s. 38, 183
Kragelund, Bov s. 222
Kragelundmark, Bov s. 114, 159, 207, 213
Kristensen, Andreas Peter, læ. se Christensen
Kristensen, Frederik, læ. løjtnant 170, 186, 222
Kristoffersen, Marie 208
Krogh, v. 138
Krogh, Christoph von, generalløjtnant 12, 45, 253
Krogh, Hans Peter, læ. 112, 116, 119, 164, 222
Kronprinzenkoog, Sdr. Ditmarsken, Holsten 214
Kronsgård, Gelting s. 28, 75b, 162, 236, 242
Krop s. 80, 108
Kroymann, Jürigen, lærebogsforfatter 53, 58, 254, 257
Kruså kobbermølle 159, 192
Krüger, H. A., gårdejer 20, 29, 90
Krøyer, H. N., lærebogsforfatter 81, 258
Kunchel, Anne Johannes Elisabeth 211
Kurtz, J. H., lærebogsforfatter 80, 258
Kværn s. 16, 18, 38, 43, 49, 90, 114, 120, 121, 166, 192, 204, 206, 211, 218, 227, 238, 242, 250, 252
Kværns s. 227
Kühl, Christina 225
Kühl, Margaretha 215
Kühlmann, gårdejer 158
Kyster, Lauge Peter Johannesen, læ. 116, 158, 170, 172, 222
Kær herred 15, 114f
Københavns eksamenskommission 185, 190, 194, 197, 207, 215, 234, 242, 244
- Ladegårdsskov, Kværns* s. 201, 224
Ladelund s. 15f, 23, 109f, 115, 119, 179, 222, 224, 229
Lambertsen, Agathe Christina 195
Land, Elise Christine 203
Land, Søren Petersen, læ. 203
Langballe, Grumtoft s. 28, 31, 49, 51, 112, 116, 124, 163, 204, 209, 210, 212, 215
Langballe, Grumtoft s. 192
Landboforeningen for Flensborg og Omegn 229
Lange, Christina Catharina Maria Henriette 245
Langholz, Johann, læ. 48, 69ff, 108, 174, 201, 222
Langhorn s. 16, 208
Langmark, Kristine Metta 238
Langsted, Eggebæk s. 160, 200, 226, 240
Langtvedmark, Skrave s. 247
Larsdatter, Maren 218
Larsen, Elise 198
Larsen, Hans, læ. 131
Larsen, Karen Sofie 222
Larsen, Mads, læ. 131, 174, 260
Larsen, Niels, skoleinspektør 247
Larsen, Rasmus, læ. 112, 116f, 168f, 222
Lassen, Christian, degn 223
Lassen, Christian Andresen, læ. 82, 109, 178f, 181f, 222
Lassen, Detlef, gårdejer 177
Lassen, Hans, læ. 73, 108, 130, 164, 174, 223
Lassen, Hans Christian, præst 120, 197
Lassen, Hans Henrik, læ. 72f, 160, 176, 223
Lassen, Henrik, gårdejer 177
Lassen, Kirsten Pedersen 223
Lassen, Lorenz Peter, læ. 184, 222
Lassen, Margarethe, børnehavelæ. 177
Lassen, Marie, børnehavelæ. 177
Lassen, Nicoline Lovise Christine 205
Lassen, Niels, læ. 205
Lassen, Niels Mortensen, læ. 223
Lassen, Peter, gårdejer 177
Lassen, Peter Christian, læ. 158, 171, 223
Lasthein, Peter, læ. 133ff, 135b, 164, 170, 223
Lauridsen, P., historiker 16
Laursen, L., læ. lærebogsforfatter 60, 256
Lausen, Frederike Amalie Catharina 218
Lausen, Jürgen Hinrich, læ. 68ff, 108, 177, 223
Lebech, Josias Jensen, læ. 223

- Lebech, Ludvig Vohlrads Clausen*, læ. 112, 168, 209, 223, 224b
- Lederer, von*, greve, østrigsk regeringskommissær 116
- Lert, Sommersted s. 226
- Leth, Albert*, forfatter 81, 258
- Leu*, se *Ley*
- Levinson, Lorents Johs.*, præst 121, 227
- Levit, Christian Raffenberg*, læ. 166, 224
- Levit*, frøken 224
- Ley, Chr. Siegfred*, læ. 88
- Ley (Leu), Nicolaj Peter*, læ. 45, 47b, 171, 224
- Lienhardt*, læ. 174
- Ligsynsmand 140
- Lille Emmerske, Tønder lands. 234
- Lille Jørl, Jørl s. 10, 112, 119, 165b, 166, 192, 235, 246, 251
- Lille Rheide, Krop s. 80, 119, 214, 215, 234
- Lille Solt s. 16f, 42, 47, 88, 114, 128, 170, 190, 197, 200, 219, 225, 231, 238, 242
- Lille Vabs, Vabs s., Svansø 204
- Lille Vi, Store Vi s. 114, 139, 171, 236, 251
- Lille Volstrup, Lille Solt s. 119, 196, 200
- Lillehorn, Læk s. 109, 180, 209, 217, 219, 232
- Lindorff, O. W.*, læ. lærebogsudgiver 60, 257
- Lindved, Store Vi s. 251
- Lindved skove 144
- Lindå, Nr. Haksted s. 112, 116, 168, 199, 217
- Lisco, Friedrich Gustav*, præst, lærebogsforfatter 52, 80, 254, 258
- Lorentzen, Anne Elisabeth* 222
- Lorenzen*, gårdejer 178
- Lorenzen (I)*, læ. 166
- Lorenzen (II)*, læ., måske identisk med *Christian Lorenzen (I)* 135
- Lorenzen (III)*, læ. 170
- Lorenzen, Anna Elina* 234
- Lorenzen, Botille* 236
- Lorenzen, Catharina* 209
- Lorenzen, Catharina Helene* 211
- Lorenzen, Christian (I)*, læ. 112, 164, 224
- Lorenzen, Chr. (II)*, læ. 176
- Lorenzen, Hans*, læ. 111, 212
- Lorenzen, Hans Lorenz*, læ. 166, 225
- Lorenzen, Hansigne*, forfatterinde 6, 212
- Lorenzen, Heine Peter*, læ. 183
- Lorenzen, Jesper*, læ. 178, 224
- Lorenzen, Lorenz*, præp. 157
- Lorenzen, Lorenz*, præst 241, 254
- Lorenzen, Lorenz Andreas*, læ. 114, 169, 225
- Lorenzen, Marten*, læ. 47, 49, 50, 182, 225
- Lorenzen, Mathias (I)*, læ. 114, 160, 162, 225
- Lorenzen, Mathias (II)*, læ. 197
- Lorenzen, Thomas*, læ. 168, 225
- Lottorf, Haddeby s. 239
- Lovrup, Døstrup s. 208, 222
- Lucassen, Asmus*, læ. 112, 160, 166, 170, 225
- Lund, Burkal s. 208, 229, 237
- Lund, Niels Lauridsen*, læ. 112, 116f, 160, 169ff, 226
- Lund, Simon Knudsen*, læ. 171, 226
- Lundbæk*, præp. 164
- Lunden, Nørre Ditmarsken, Holsten 212, 236
- Lundsgård, Grumtoft s. 218, 248
- Lundsgård, Ullerup s. 191
- Lundtoft, Kliplev s. 119, 222
- Lycke, Kristian*, konrektor 192
- Lykkesgård, Sønder Stenderup s. 236
- Lyksborg 16f, 22, 27, 48, 106, 112, 116f, 119, 173, 190, 191, 196, 205, 212, 235, 240, 244
- Lyngby seminarium 185, 192, 194, 196, 207, 210, 222, 226, 244
- Lyngby, K. J.*, sprogforsker 213
- Lyngrå, St. Vi s. 112, 139, 171, 230, 251
- Lyngsted, se: Løvensted
- Lyrskov, St. Michaelis lands. 214, 215
- Lysabild s. 202, 220, 223, 228
- Lysabildskov, Lysabild s. 194
- Lytjenholm (Lytkenholm, Lille Holm), Breklum s. 204
- Lütjenhorn, se: Lillehorn

- Læbølgård, Tandslet s. 220
 Læk s. 15f, 18, 23, 109f, 115, 180, 181b, 189, 216, 228, 232, 242
Løbner, Christiane 228
 Løck, degn og læ. 190
Löck, Catharina Maria 210, 212
 Løgumgård, Nørre Løgum s. 199
 Løgumkloster 208
 Løjt, ? s. 196
 Løjt s., Rise h. 232
 Løjt Kirkeby, Løjt s., Rise h. 60, 233
 Løjtmark, Borreby s. 239
 Løjtved, Nr. Løgum s. 202, 242
 Løvensted (Lyngsted), Fjolde s. 50f, 57, 84f, 97, 100, 105, 116, 183, 216, 246
- Madsen, Jens*, læ. folkemindeforsker 105b, 112, 116, 164, 186, 226
Madsen, Laurids, læ. 169, 226
Magnussen, Hans Chr., præp. 160, 166
 Magstrup s. 254, 257
Malling, H. A., amtsforvalter 121
Manzen, Hans Jacob, læ. 49, 166, 226
 Mariekog 189
Marker, Bolette Margrethe 237
Marquardsen, Hans Peter, læ. 166, 227
Marten, privatskolelæ. 175
Martens, Christian Frederik August, læ. 158, 227
Martens, Peter, provst 17, 39, 48, 66, 125, 149, 198, 234
Martensen, madam. 139, 142
Martensen, Hans Jørgen, læ. 111f, 116, 158, 162, 172, 227
Martensen, Hans Lassen, biskop 75, 86, 142
Marxen, Anne Charlotte 191
Marxen, Peter, gårdejer 128
Mass, Hans Andreas, læ. 108, 175, 227
Mathiesen, Anna Botilla 219
Matthiesen, Claus, læ. 178, 182, 227
Matthiesen, Friedrich Wilhelm, præst 178
Matthiesen, Johan L., præp., måske identisk med *Johan Lorenz Matthiesen* 176
Matthiesen, Johan Lorenz, præp., måske identisk med *Johan L. Matthiesen* 182
Matzen, Claus Erik, læ. 46, 168, 227
- Matzen, Dorothea* 201
Matzen, Henning, professor, jurist 128, 227, 260
Matzen, Matz, læ. lærebogsforfatter 40, 61, 74, 112, 116, 125f, 130, 158, 173f, 186, 198, 227, 259
Matzen, Nicolai, læ. 47f, 176, 228
Mau, E., lærebogsforfatter 60, 80, 257, 258
Mazursky, Margrethe Elisabeth 244
 Medelby s. 15f, 23, 47, 49, 82, 109f, 115, 120, 181, 195, 213, 223, 239, 247, 248
 Meden (Meyn), Valsbøl s.
 Meggerdorf, Bergenhusen s. 108
Meisler, L. Fr., læ. 164, 228
 Mellerup, Agerskov s. 245
 Melsgård, Oksbøl s., Als 195
Mendel, M., litograf 35
Metzger, Maria 229
Meyer, Chr. W., præst, salmebogsudgiver 55f, 255, 256
 Michaelis s., se: St. Michaelis lands.
Michaelsen, Jürgen, præst 205
Mikkelsen, degn i Starup 226
Mikkelsen, Adolf, præp. 171
Mikkelsen, Marie 244
 Ministeriet for hertugdømmet Slesvig 32, 57, 60, 61, 79, 81, 88, 90, 109, 118, 158, 189ff
 Mittelsee, Holsten? 190
 Mjøls, Rise s. 196, 234
Mohr, Carl Ludvig, præst 58, 66, 68ff
Molbech, Christian, professor, sprogmand 80, 257
 Moldened s. 191, 204, 218
Mollerup, Marie Sophie Peträa 238
Moltke, Adam Vilhelm, premierminister 12, 253
Moltke, Carl, minister for Slesvig 21, 50, 253
 Moltrup s. 148, 231
 Mommark, Lysabild s. 205
Momme, Johannes Iver, præst 211
Monrad, Christian Ferdinand, kollaborator, skolebestyrer 205, 245
 Monrads (D. G.) udvidede kursus, Kbh. 212, 219
Moritzen, Boje, degn 239
Moritzen, Kirstine Dorothea 239, 240

- Moritzen, Moritz*, huslæ., måske identisk med *Moritz Broder Moritzen* 178
- Moritzen, Moritz Broder*, læ., måske identisk med *Moritz Moritzen* 180, 228
- Mule, Carl Laurits Emil*, præst 38, 84, 98, 101, 189, 209, 253
- Munkbrarup* s. 10, 16, 31, 48f, 77, 78b, 80, 112, 114, 117, 119, 120, 121, 166, 196, 203, 210, 227, 231, 240, 243, 244, 248, 251, 252
- Munkvolstrup, Oversø* s. 208
- Munthe, E.*, lærebogsforfatter 54, 254
- Mühlbrück, Bordesholm* s., Holsten 200
- Miiller, Chr. Fred.*, præst 120
- Müller, Elise* 218
- Müller, Marianne Henriette* 191
- Müller, Martin*, læ. 191
- Müller, Peter Erasmus*, biskop, historiker, sprogmand 81, 258
- Mynster, Jakob Peter*, biskop, forfatter 80f, 257
- Münsterdorf, Holsten* 241
- Møgeltønder* s. 111, 194, 206, 207, 212, 216, 234
- Møller*, degn i Skærbæk 248
- Møller*, degn i Strukstrup 176
- Møller, Andreas Madsen*, læ. 112, 117, 138, 164, 168, 170, 228b
- Møller, Bertel Hansen*, læ. 178, 228
- Møller, Christian August*, læ. 112, 114, 160, 229
- Møller, Holger Aagesen*, læ. 233b
- Møller, Louise Sophie* 205
- Møller, Margrethe Hedeveg* 225
- Møller, Peter*, fattiggårdsforstander 131
- Møller, Peter Christian*, degn 205
- Mørch, G.*, lærebogsforfatter 60, 257
- Mørk Hansen, Mourits*, præst 121
- Mårkær Vesterskov, Bøl* s. 47f, 106, 108, 174, 206, 236
- Mårkærskov, Bøl* s. 74, 119, 209, 235
- Maasbøl, Andreas Peter*, læ. 179, 229
- Nebel* s., Amrum 190
- Nerong, O. C.*, læ. historiker 241
- Neuen Görz, Segeberg* s., Holsten 192
- Neumünster, Holsten* 231, 239
- Neustadt, Holsten* 247
- Niblum, St. Johannes* s., Før 190
- Nibøl* s. 16, 143, 191, 200, 209, 218, 221, 224, 232, 236, 248
- Nicolai, J. C.*, lærebogsforfatter 54, 254
- Nicolaysen, Maria* 249
- Nielsen, Axel Valdemar Hannibal*, læ. 174, 229b
- Nielsen, Catharina* 232
- Nielsen, Christian (Vejbæk)*, læ. bankdirektør 87b, 158, 170, 186, 229
- Nielsen, Christian (Hulvej-Bredebjerg)*, læ. 112, 157, 230
- Nielsen Christine* 180
- Nielsen, Godske*, bogtrykker 257
- Nielsen, Hans*, skovfoged 144
- Nielsen, Joh. Aug.*, læ. 50, 183
- Nielsen, L. P.*, lærebogsforfatter 60
- Nielsen, Mathias*, læ. bankdirektør 87
- Nielsen, Nic. Joh. Ernst*, konst. general-superintendent 64
- Nielsen, Niels Peter*, læ. 112, 117, 171, 230
- Nielsen, Rasmus (I)*, læ. redaktør 158, 186, 230, 231b
- Nielsen, Rasmus (II)*, læ. 237
- Niemann*, sognefoged, amtsforvalter 96
- Nikkelsen, Christian*, rektor 190
- Nikkelsen, Christian*, læ. 239, 240
- Nissen*, præp. i Store Solt 164
- Nissen, Andreas Moritz*, læ. 181, 230
- Nissen, Asmus Ludvig*, læ. 231
- Nissen, Caroline Christine* 202
- Nissen, Cathrine Margretha* 232
- Nissen, Christian*, læ. 155
- Nissen, Christian Møller*, læ. 160, 231
- Nissen, Claus*, læ. sparekassegrundlægger 176, 186, 231
- Nissen, Ditlev H.*, præst 120
- Nissen, Dorothea Marie* 232
- Nissen, Friedrich*, læ. lærebogsforfatter 57f, 80, 81, 255, 256
- Nissen, Henrik*, læ. 148
- Nissen, Hans Henrik Christian*, læ. 66, 72, 108, 119, 148ff, 151b, 162, 176, 231
- Nissen, Iver (Iwar)*, lærebogsforfatter 58, 257
- Nissen, Jep Olufsen*, læ. 160, 170, 172, 232
- Nissen (Koch), Johan*, læ. 180f, 232

- Nissen, Johan Henrik*, præst 214
Nissen, Johann, lærebogsforfatter 258
Nissen, Johann, læ. 47, 182, 232
Nissen, Lorenz, læ. lærebogsforfatter 54, 254
Nissen, Margaretha Dorothea 204
Nissen, Nikleander, læ. 112, 169f, 180, 186, 232
Nissen, Ninus Peter, læ. 112, 117, 163, 232
Nissen, Nis (I), læ. 159, 232, 233b
Nissen, Nis (II), læ. 182
Nissen, Paul, læ. 131, 170, 233
Nissen, Peter (I), degn 232
Nissen, Peter (II), læ. 163f, 166, 233
Nissen, Poul, degn 232
Nissen, Rasmus, læ. 170
Nommensen, degn 221
 Nordborg 206
 Norder Friedrichskog, Ejdersted 190
Nordslesvigsk Søndagsblad 205
Nordstrøm, Lorents Frands, læ. 112, 117, 158, 160, 175, 234
 Norsted, Fjølde s. 50f, 84f, 97, 100, 116f, 119, 183, 213, 234, 236
 Notmark s. 220, 237
 Nustrup s. 194, 203, 228
 Nustrup præstegårdsseminarium 185, 232
 Ny Barkelsby, Borreby s. 199
 Ny Bjerent, Nybøl s. 190, 229
 Nybøl s., Nybøl h. 225
 Nybøl s., Strukstrup h. 192
Nydahl, Peter Jensen, læ. 110, 182, 234
Nyholm, Asger, seminarieforstander, historiker 16f
Nyholm, Martin Juul, læ. 176, 234
Nyholm, Peter, læ. 176
 Nyhus, Bov s. 23, 114f, 159, 198, 212
 Nykirke, Munkbrarup h. 16, 17, 168, 192, 197, 212, 214, 218, 227, 239, 252
 Nykirke s., Viding h. 231
 Nørhus, Ballum s. 219
 Nørre Brarup s. 15f, 23, 48, 63, 66, 71b, 73, 89, 106ff, 121, 153, 175, 190, 191, 204, 216, 218, 229, 232, 233
 Nørre Farensted, Farensted s. 48, 58, 68ff, 108, 174, 175b, 192, 197, 199, 243, 247
 Nørre Gøs herred 27, 251
 Nørre Haksted s. 16, 46, 112, 115, 168, 209, 223, 224
 Nørre Jørgensby, Adelby s. 61, 112, 116, 158, 197, 222, 227, 237, 243, 247
 Nørre Løgum s. 255
 Odense eksamenskommission 185, 230
 Odense seminarium 243
 Oehe, se: Ø
Ohl, Christine 214
Ohlsen, Nicolai, læ. 175
 Ohrfeld, se: Udmark 160
Ohrt, Marie Caroline Ludovika 231
 Oksager, Husby s. 31, 112, 116, 119, 164, 165b, 222, 235, 247
 Oksbækken 15
 Oksbøl s., Als 194, 202, 206
 Oksbøl, Munkbrarup s. 31, 47, 114, 167b, 168, 194, 203, 212, 220
 Oksenvad s. 255
 Okslund, Store Vi s. 251
 Oland, Hallig 191
 Oldenswort s. 96, 220
 Olderup s. 16, 23, 50f, 55, 57, 84ff, 97f, 100, 102f, 105, 116f, 155, 183, 198, 211, 216, 234, 245
Oldsen, Hans, læ. 178
 Oldsum, St. Laurentii s. Føør 209
 Opdrup, Satrup s. 245
 Opfostringshus, Det kgl. 228
 Ophusum, Brarup s. 109, 110, 116f, 178 191, 201, 202, 227
 Ophusum, Rødenæs s. 209
 Osdorf, Nienstedten s., Holsten 231
 Ostefeld s. 16, 216
Otzen, Kathrine Marie 197
Otzen, Metha Christine 211
Otzen, Peter, præst 120
 Over Jerstal, Vedsted s. 216
 Oversø s. 16, 47, 91, 112, 117, 121, 168, 190, 202, 216, 239, 240, 245
Pahl, Hans, læ. 66, 72, 80, 108, 176, 234
 Parentation 130
Partsch, ?, g. m. Johannes Peter Jøns Johannsen? 243
Partsch, Anna Katrine Sofie 243
Pasbjerg, L. G., præst 145, 147, 260
 Passig, seminarist 198
Paulsen, læ. i Ø 162

- Paulsen, Asmus*, præp. 160
Paulsen, Christian Kallesen, læ. forfatter 180, 186, 234
Paulsen, Hans, læ. 47, 170, 234
Paulsen, Lorenz Heinrich, læ. 97, 100, 116f, 183f, 235
Paulsen, Morten Christian, læ. 83, 182, 235
Paulsen, Poul, læ. 164, 235
Paulsen, Paul Christian, læ. 235
Paulsen, Peter, læ. 45, 48, 175
Paysen, Hanna Christina 224
Pedersen, Ane Dorothea 212
Pedersen, Mariane 235
Pedersen, Niels 141
Pedersen, Peder, læ. 163, 235
Peterchen, kromand 142f
Peters, læ. 166
Peters, Karen Marie 190
Peters, O. M. H., præst, konst. provst 110
Petersen, degn i Grumtoft 218
Petersen, pottemager, spion 128
Petersen, proprietær 198
Petersen (I), læ. 135
Petersen (II), læ. 131
Petersen (III), læ. 139, 142
Petersen, Adelheid 203
Petersen, Asmus A., læ. 237
Petersen, August Erich Wilhelm, læ. 166, 174, 235
Petersen, Behrend, læ. 114, 119, 160, 169, 173, 235
Petersen, Berthel, læ. 72, 176
Petersen, Carsten, præst 115
Petersen, Catharina Dorothea 209
Petersen, Catharina Dorthea 242
Petersen, Catharina Margaretha 245
Petersen, Catharina Maria 201
Petersen, Cathrine Marie 198
Petersen, Christian (I), læ. 235
Petersen, Christian (II), læ. 74, 108, 119, 164, 174, 235
Petersen, (Carsten) Christian (III), læ. 114, 117, 157, 163, 169, 235
Petersen, Christian (IV), præp. 174
Petersen, Christina 192
Petersen, Claus Peter, læ. 114, 171, 236
Petersen, Dorothea Trina 217
Petersen, Elise Margaretha 245
Petersen, Else Maria 192
Petersen, Frederik, læ. 164, 171, 236
Petersen, Hans Jacob, læ. 181, 183, 236
Petersen, Hans Thomas, læ. lærebogforfatter 54, 236, 254
Petersen, Heinrich, læ. 82, 109, 179, 181, 236
Petersen, Hermann, stud. phil. 238
Petersen, Ingeborg Christine 237
Petersen, Jens, læ. 50f, 183, 236, 237
Petersen, Johann Friedrich, læ. 50f, 183, 236
Petersen, Johann Peter Henning, læ. 160, 162, 174, 236
Petersen, Johanne Maria 208
Petersen, Johannes Peter Christian, kredsskoleinspektør 89, 175, 238
Petersen, Jørgen (I), læ. 171, 236
Petersen, Jørgen (II), læ. 237
Petersen, Lorents Boisen, læ. 159, 237
Petersen, Lorenz (Lourents), læ. runolog 158, 166, 176, 183, 184b, 186, 237
Petersen, Magdalene Marie Dorothea 237
Petersen, Marcus, læ. 83, 182, 237, 248
Pedersen, Maren 207
Petersen, Margaretha Dorothea 207
Petersen, Maria 195
Petersen, Maria 212
Petersen, Maria Magdalena 212
Petersen, Marie Hedvig 225
Petersen, Mathias, præp. 176
Petersen, Odin, læ. søn 139
Petersen, Peter, præst 120, 138ff, 147, 241, 260
Petersen, Peter Brandt, læ. 178, 237
Petersen, Peter H., gårdejer 178
Petersen, Peter Ingward, læ. 68, 108, 176, 237
Petersen, Petrine Marie Isabella, lærerinde 214
Petersen, Sophie 203
Petersen, Svend (I), læ. 164, 166, 238
Petersen, Svend (II), læ. 168
Petersen, Sønke, læ. 178
Petersen, Thomas (I), læ. 214
Petersen, Thomas (II), læ. 114, 159, 238
Petersen, Thomas (III), læ. 237, 238
Petersholm, Oversø s. 168
Pinneberg, Holsten 191, 196

- Plaetner, Jacob*, garvermester 124b
Plenge, Johannes Christian Ludvig, præst, læ. lærebogsforfatter 60, 66, 72, 73, 121, 149, 242, 257
Plessen, v., kammerherre, baron 160
Plov, Thomas Sørensen, læ. 168f, 238
Plum, P. A., komt. provst 17, 55, 86, 103
 Plön, Holsten 48
 Pommerby, Gelting s. 10, 28, 112, 148f, 161f, 199, 231
Pontoppidan, Erik, præst, salmebogsudgiver, Pontoppidans salmebog 55f, 256
 Popholt, Siversted s. 46
Povelsen, præp. 164
Prahl, Carl Georg, læ. 49, 51, 160, 238
 Preetz, Holsten 190, 242
Prip, Laurids, læ. præst 168, 186, 238b
Prip, Rasmus, læ. højskoleforstander, præst 186, 239
 Prisholt, Gelting s. 77, 162
 Provstevisitats 126
 Præteseminariet i Tyrstrup og Haderslev 189
 Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt (kaldet Roskilde Konvents salmebog) 56, 112, 256
 Psalmebog til Opbyggelse i Kirken, Skolen og Hjemmet (N. E. Engells salmebog) 56, 112, 256
 Påbøl, Fjølde s. 101
- R.*, pseudonym 145f
r, pseudonym 145f
Raben, N. C., lærebogsforfatter 61, 257
Raedel, Karoline Henriette Dorothea Mathilde 205
Ranch, Carl, urmager 221
 Randerup s. 198
 Rangstrup, Agerskov s. 194
 Ranum seminarium 85, 185, 189, 195, 196, 209
Rasmussen, A. C., lærebogsforfatter 55, 256
Rasmussen, Ane Marie 210
Rasmussen, Ane Sofie 207
Rasmussen, Kirstine Marie 223
Rasmussen, Mads, lærebogsforfatter 55, 73, 256
- Ravngård, Jels s. 223
 Ravnholt, Gelting s. 10, 47, 114, 162b, 197, 225, 245
 Ravnkær s. 205, 240, 241
 Ravsted s. 208, 232, 242
 Rebbjergskov, Satrup s. 61, 198, 227
Refshauge, Kristian Jensen, præp. 171
Refslund, Bodil 229
Regenburg, Theodor August Jes, departementschef 11b, 12ff, 18, 20, 32, 61, 76, 84, 86, 145, 148, 155, 189, 200, 209, 213, 214, 228, 231, 250, 253
 Rehhorst, Zarpn s., Holsten 255
Reiffenstein, J. F. J., præst 66, 73, 131, 202, 260
Reimuth, J. C. E., præst 83, 110, 248
Reinhold, Cæcilie 248
Reinstein, Maria Catharina 203
 Rellingen s., Holsten 48
 Rendbjerg, Broager s. 192
 Rendsborg 211, 236
 Rendsborg garnisonsskole 236
 Rens, Burkal s. 198, 201, 207, 211
Reventlow, A., greve 17
Reverdil, E., kabinetssekretær, historiker 81, 258
 Rheide, se: Lille Rheide
 Ribe bispedømme 42
Rickmers, Olde Hinrich, læ., lærebogsforfatter 58, 73, 82, 181, 185f, 239, 257
Riis, Andreas Petersen, præp. 171
Riis, Anne Cathrine 223
 Rimmelsbjerg, Jørl s. 166, 225
 Rinke-næs s. 208, 234, 238
 Rinke-næs, Svansø s. 220
 Risbrig, Nr. Haksted s. 46, 112, 117, 168, 225, 227, 228, 245, 251
 Rise s. 234
 Riseby s., Svansø 215
 Rise Hjarup, Rise s. 225
 Risum s. 143, 196, 221, 237
Ritsert, Ernst Ludwig, lærebogsforfatter 53
Rochow, Fr. Eberh. von., lærebogsforfatter 52, 254
 Rodenæs, se: Rødenæs
Rohlf, Johanne Constanze Christine 227
 Roost, Arrild s. 191

- Rosacker, Christina* 190
Rosen, E. J. v., landråd 226
 Rosenkrans, Avntoft s. 83, 110, 194, 204, 210, 218
 Roskilde Konvents salmebog, se: Psalmebog til Kirke- og Huus-Andagt 56, 112, 256
Ross, Dora Marie Christine 190
Ross, Ditlev Henrik, læ., højskoleforstander 112, 117, 168, 186, 239, 240
Ross, Peter Boie Henrik, læ. 168, 186, 240b
Rossen, Helene 187
Rotwitt, minister 77
 Rudbøl, Højer s. 201, 216, 245
Rumohr, v., amtmand 241
 Rundhof (Runtoft), Esgrus s. 160, 238
 Runtoft (godset), se: Rundhof
 Runtoft, Esgrus s. 148, 246
 Rurup, Branderup s. 194, 234
 Rydde, Satrup s. 47f, 66, 72, 108, 148f, 176, 199, 215, 223, 228, 231, 243
 Ryde, ? s. 194, 196
 Rygge, Nr. Brarup s. 66, 73, 108, 175, 210, 211, 227, 243
 Rylskov s. 16, 30, 114, 169, 225, 241
 Rødding s. 236, 247
 Rødenæs (Rodenæs) s. 209
 Røllum, Ensted s. 210
 Rømet, Toftlund s. 193
Rørdam, Holger Frederik, præst, kirkehistoriker 72
 Rørkær, Hostrup s., Slogs h. 199, 220, 247
Raasløff, Harald, slesvigsk minister 50, 86, 202
Raasløff, Th. 145
- Samuelsen, Andreas*, læ. 80, 114, 160, 164, 240
 Sandager, Læk s. 109, 181, 190, 216, 217, 225
Sandberg, Ida Caroline 219
 Sande, Bünstorf s. 48, 240
 Sande, Enge s. 201
 St. Johannes Kloster, Slesvig 239
 St. Johannes s. Før 190
 St. Jørgen, Adelby s. 239
 Sankt Jørgen, se også: Nørre Jørgensby
- St. Michaelis lands. 15, 88, 222
 St. Michaelisdonn, Sønder Ditmarsken, Holsten 27
Sass, Johann Barthold, læ. lærebogsforfatter 53f, 255
 Satrup s. 16, 23, 27, 47f, 60f, 66, 72, 77, 78, 107f, 121, 128, 153, 176, 199, 205, 208, 212, 227, 231, 234, 237, 242, 243, 244
 Satrupgård, Satrup s. 210
Schade, Heinrich, læ. 48, 176, 240
Schak, Jacob, landmand 136
Scharf, Chr., læ. 174
Scharf, Vilhelmine Frederikke Cathrine 211
Scharff, Adolf, rektor 241
Scharff, Claus, læ. 48, 166, 240
Scharff, Mathilde Catharina Margaretha 240
Scharling, Henrik, præst, forfatter 80, 258
Scheele, L. N., politiker, embedsmand 86
Schetelig, G. C. W., præst 235
Schlesinger, Carl Ernst Ludwig, læ. 114, 157, 199, 241b
Schlesinger, Johann Matthæus, læ. 199, 241
Schlesinger, Maria Dorothea Margaretha 199
Schlesinger, Marianne, lærerinde 241
Schleswig-Holsteinisches Schulblatt 45f
Schlüter, Hinrich, læ., lærebogsforfatter 53, 255
Schmid, A. C. J., juridisk professor, præsident for stænderforsamlingen 88, 259
Schmid, Jes, læ. 170, 228, 241
Schmidt, læ. 138
Schmidt, Catharina Pauline 214
Schmidt, Christina Sophie 218
Schmidt, Ebbe (eller Else) 179
Schmidt, Friedrich Adolph, læ. 101f, 104, 169, 172, 183, 241
Schmidt, Frederik August, læ. 97, 116f
Schmidt, Hans Christian, læ. 162, 241
Schmidt, Helene, født Rossen 187
Schmidt, Ingeborg Marie 203
Schmidt, J. E. L., præst 76, 205, 245
Schmidt, Jes, læ 203

Schmidt, Johan Paulus, præp, 178
Schmidt, Mariane 228
Schmidt, Mathias Christensen, læ. 233b
Schmidt, Metta Christine 148, 151b, 231
Schmidt, Peter Jørgensen, læ. 169, 180, 242
Schou, læ. 228
Schuldt, Appeline Christine Benedicte 232
Schulschilling 37
Schultz, Anna Maria 206
Schultz, Johann Friedrich, kongelig bogtrykker 34
Schurmann, J. Chr., seminariefors­tander 62
Schwennesen, Claus, læ. 114, 162, 170, 242
Schwensen, Anne Dorthea 244
Schwienhusen, Delve s., Holsten 234
Schütt, Dorothea Jacobine 218
Schütt, Johann Christian, læ. 176, 242
Schytte, Johan Christian Aurelius, læ. 114, 157, 159, 242
Schönhorst, Schönkirchen s. eller Brügge s., Holsten 195
Sebbelev, Ketting s. 236, 237
Seehusen, degn 220
Seehusen, Caroline Felida Cæcilie 196
Seehusen, Magdalena 220
Segeberg, Holsten 22
Segeberg seminarium 85, 92, 174, 185, 192, 205, 211, 212, 213, 227
Sehested s. 214
Seierup, Niels Christian Carl West, læ. 114, 164, 170, 215, 243
Seierup, ?, 215
Selent s., Holsten 243
Selken, Catharina Johanne 237
Sieberkrob, Johann Nicolaus læ. 160, 164, 166, 243
Siemonsen, Peter Jacob, læ. 160, 166, 243
Siemsen, Jes, læ. 76
Siemsen, Jes, præst 120, 134ff, 260
Sierck, Marcus, lærebogsforfatter 52, 255
Siessenbüttel, Pauline, lærerinde 191
Sild 194
Sillerup, St. Vi s. 49, 114, 171, 217, 226, 236, 246, 251
Simonsen, Anders, gdr. landstingsmand 226
Simonsen, Carl Frederik Julius, læ. 174, 243
Simonsen, Mauritz Daniel, læ. 240
Simonsen, Peter, redaktør 240
Simonsen, Simon Gerstenkorn, præst 50
Simonsen, Thomas, læ. 171
Simmersted, Magstrup s. 223
Siversted s. 16f, 45f, 48, 114, 119, 169, 191, 196, 206, 214, 235, 240, 252
Skaleby, Kalleby s. 239
Skast 211
Skau, Laurids, medlem af stænderforsamlingen 20, 90, 211
Skau, Paul Nissen (Nielsen?), læ. 174, 243
Skavlund, se Skovlund
Skelde, Broager s. 206
Skjoldager, Gram s. 226, 230
Skodborg s. 223, 226
Skolderup, Tolk s. 241, 242
Skolelærerbibliotek 80f
Skov, Ane Kirstine Willadsdatter 230
Skovby, Lysabild s. 223
Skovby, Løjt Kirkeby s. 197, 207
Skovbøl, St. Vi s. 112, 116, 171, 190, 194, 196, 209, 211, 213, 227, 251
Skovlund (Skavlund) Medelby s. 49, 114, 168, 191, 202, 205, 240
Skrup, Hostrup s. 198
Skrydstrup s. 189, 226, 234
Skudstrup, Skodborg s. 223, 226
Skæggerød, Nr. Brarup s. 48, 66, 73, 108, 175, 195, 203, 214
Skærbæk s. 208, 234, 248
Skårup seminarium 27, 39, 46, 50, 58, 62f, 76, 85, 89, 92, 108, 123, 135, 148, 184f, 189ff, 252
Slesvig 34, 58, 79, 88, 106ff, 177, 189, 193, 202, 203, 214, 224, 234, 236, 239, 242, 243, 257
Slesvig kreds 23
Slesvig kreds­dag 177
Slesvig stift 90
Slien 15, 23
Smedager, Bjolderup s. 242
Smidth, J., ordbogsforfatter 258

- Smith, Andrea* 206
Smith, Anna Jakobine Dorothea 239
 Snedsted seminarium 189
 Sofiedal, Tinglev s. 229
 Soholm, Enge s. 199
 Solderup, Hostrup s., Slogs herred 222
 Sollerup, Jørl s. 10, 112, 166, 215, 219,
 220, 233, 235, 246, 248, 251
 Solt, se: Store og Lille Solt
 Solved, Fjølde s. 46, 50f, 84f, 97, 100,
 106, 116, 139, 183, 202, 216, 245
 Sommersted s. 220, 226
Sommerstedt, Hans Christian, læ. 114,
 158, 243
Sonderburg, C. F. S. N., præst 17, 169,
 191
Sonn, Jürgen Christian, læ. 73, 175, 243
 Sophie-Magdalenekog, Bredsted s. 213
 Sosti, Bov s. 23
 Sotirup, Nybøl h. 232
Sparrevohn, Anne Margrethe Hedeveg
 202
 Spinkebøl, Fjølde s., 85, 183, 213
Sporon, B. G., ordbogsforfatter 80, 258
Staaeke, Emilie Auguste Louise 205
Stadager, Anne Petra Petersen 199
 Stade, Burkal s. 248
 Stadum, Læk s. 109, 181, 211, 218, 220
 Stapelhohn, landskab 148
 Starup s., Haderslev h. 220, 226, 238
 Statholderskab 149
 Stavsmark, Esgrus s. 208
 Stedesand s. 15
Steffens, Heinrich Ferdinand, læ. 48,
 173, 243
Steffens, Anna Gertrud 243
Steffens, Nicolaus, læ. 243
Steffensen, Hans, læ. 114, 117, 163,
 171f, 244
Steffensen, J. C., præst 244
 Steinrade, Rensefeld, fyrstbispædommet
 Lübeck 216
 Stenbjerg s. 16f, 49, 112, 119, 136, 169,
 202, 210, 212, 217, 220, 226, 242
 Stenbjergskov, Stenbjerg s. 49, 114, 169,
 191
Stenbock, general 143
 Stenderup, ? s. 200
 Stenderup, Gelting s. 248
 Stenderup, Nybøl s., Nybøl h. 207, 245
 Stenderup, Siversted s. (?) 203
 Stenfeld, Ulsnæs s. 192
 Stenskær, Stepping s. 148, 231
 Stepping s. 148, 204, 209, 260
 Sterup s. 16ff, 48, 112, 116, 155, 169,
 195, 216, 226, 246, 252
 Stiglund, Jørl s. 49, 166, 184, 225, 237
 Stolk, Farensted s. 48, 69f, 108, 174,
 198, 201, 214, 222
 Stoltelund, Tinglev s. 213
 Store Barsbøl, Jels s. 253
 Store Bredbøl, Sdr. Brarup s., se: Bred-
 bøl
 Store Emmerske, Tønder lands. 235
 Store Jørl, Jørl s. 166, 225, 246, 247
 Store Nustrup, Nustrup s. 228
 Store Solt s. 10, 16f, 27, 42, 45, 47, 88,
 112, 121, 170b, 200, 204, 206, 207,
 222, 227, 232, 233, 251
 Store Vi s. 16, 49, 115, 116, 120, 137ff,
 145b, 170, 203, 204, 222, 223, 228,
 231, 235, 241, 251, 253
 Store Vi spare- og lånekasse 231
Storm, Theodor, digter, udvalgt land-
 foged 96
Struensee, Adam, generalsuperintendent
 34f, 253
 Strukstrup s. 15f, 23, 48, 66, 108, 176,
 177b, 205, 234, 237, 252
Strøier, Asmus Pedersen, læ., sandsyn-
 ligvis identisk med *Rasmus Peter*
Strøier 183
Strøier, Rasmus Peter, læ., sandsynlig-
 vis identisk med *Asmus Pedersen*
Strøier 164, 176, 244
 Stubbæk s. 220
Stüdtje, Johannes, læ. 78
 Stænderforsamlingen 88, 93
 Suchsdorf, Kiel s., Holsten 244
 Svakketorp, Gelting s. 112, 162, 197,
 205, 227
 Svanholm, Nørre Brarup s. 89, 175
 Svansø s. 197
Svarre, Andrea Botilde Margrethe 193
 Svavsted s. 16, 236
 Svendsby, Sørup s. 28, 48, 114, 117,
 172b, 198, 232, 243, 244, 245
Svendsen, Hans Jørgen Marius, præst,
 seminarieforstander 27, 111, 253
 Svesing s. 15f, 23, 50f, 55, 57, 84ff, 97f,

- 100ff, 116f, 120, 183, 197, 218, 241, 251
- Sydtønder kreds 23
- Sylvested se: Sølversted
- Süsel s., Holsten 48
- Sæd, Ubjerg s. 109ff, 117, 200, 212, 234, 246
- Søgaard landbrugsskole 190
- Sølsted, Abild s. 229
- Sølversted (Sylvested), Trøja s. 49, 72, 108, 119, 151f, 176, 205, 214, 215
- Sønder Brarup s. 27, 218, 237
- Sønder Farensted, Farensted s. 45, 66, 68, 70, 108, 174, 202, 214
- Sønder Farup, Vester Vedsted s. 226
- Sønder Gøs herred 251
- Sønder Haksted, Jørl s. 205, 213
- Sønder Hygum s. 247
- Sønder Klægsbøl, Klægsbøl s. 109, 178, 203, 217
- Sønder Lindholm, Lindholm s. 228
- Sønder Løgum s. 15f, 23, 83, 109, 115, 120, 182, 195, 210, 211, 222, 224, 225, 232, 235, 237, 245, 247, 248
- Sønder Nibøl, Nibøl s. 232
- Sønder Smedeby, Siversted s. 112, 118, 128, 169, 200, 235, 243
- Sønder Stenderup s. 236
- Sønder Vilstrup, Vilstrup s. 237
- Sønder Vollum, Brede s. 198
- Sønderborg 191, 193, 194, 223, 237
- Sønderborg kirkevisitation 116
- Sønderby, Kegnæs s. 58, 202
- Sønderende, St. Laurentii s., Før 209, 239
- Søndergård, Højer s. 205
- Sønderupgård, Adelby s. 158
- Sønken, Jacob Ove, læ. 160, 244
- Sønnichsen, Claus Andreas, præp. 178
- Sørensen, præp., måske identisk med Hans Sørensen eller Friedrich Sørensen 170
- Sørensen, Christian, læ. 159, 244
- Sørensen, Frederik, præp., måske identisk med Friedrich Sørensen 158
- Sørensen, Friedrich, læ. 168
- Sørensen, Hans, læ., politiker 111, 114, 117, 171, 186, 244b
- Sørensen, Hans Christian, læ. 100, 183, 245
- Sørup s. 10, 16ff, 27f, 29b, 45, 48, 76, 82, 89, 91, 111f, 114, 117, 119, 121, 171, 199, 200, 219, 220, 223, 224, 226, 235, 237, 238, 243, 244, 246, 251, 252
- Tandrup, Johanna 233
- Tandrup, Johanne 232
- Tandslet s. 220, 256
- Tange, Sven, pseudonym for Hansigne Lorenzen, se hende! 212
- Taps s. 238
- Tarp, Oversø s. 112, 169, 190, 194, 211, 234, 241, 252
- Tarstensen, Marianne 236
- Tastrup, Adelby s. 10, 30, 114, 158, 214, 243, 251
- Tating s. 207, 242
- Terkelsbøl, Tinglev s. 213
- Tetenbøl s. 235, 244
- Theophilus, pseud. for Harald Raasløff 86
- Thiessen, Frederik Wilhelm, læ. 97f, 102f, 116, 174, 183, 244
- Thomsen, (Egernførde), husfoged, branddirektør 96
- Thomsen (Oldenswort), Adolf Theodor, amtmand, politiker 96, 98, 100, 103
- Thomsen, Andreas Friedrich, læ. 162, 171, 186, 197, 244, 245
- Thomsen, Anna Sophie 208
- Thomsen, Anne Christine Elisabeth 187
- Thomsen, Asmus Friedrich, præst, oversætter 255
- Thomsen, Calle Jepsen, læ. 114, 164, 168, 245
- Thomsen, Carl, læ. 48, 172, 245
- Thomsen, Carsten, læ. 46, 183, 245
- Thomsen, Chr. F. G. F., præst 243
- Thomsen, Daniel Heinrich, læ. 197
- Thomsen, Daniel Hinrich, læ. 245
- Thomsen, Elise Marie 248
- Thomsen, Hans, læ. 182, 245
- Thomsen, Hans Peter, læ. 48, 169, 245
- Thomsen, Henning, læ. 49, 51, 72, 150, 176, 246
- Thomsen, I. I., seminarist, vel identisk med Jacob Johannes Th. 110
- Thomsen, Jacob Johannes, læ., vel identisk med I. I. Thomsen 182, 246

Thomsen, Johanne Maria 236
Thomsen, Johannes Christian, læ. 47, 164, 246
Thomsen, Mathias, læ. 160, 246
Thomsen, Peter, læ. 48, 169, 246
Thomsen, Peter, præst 120
Thomsen, Peter August, læ. 49, 114, 142, 171, 246
Thomsen, Thomas, læ. 40, 47f, 126, 174, 198, 246
Thomsen, Thorkild, præp. 177
Thomsen, Wilhelm Ferd. læ. 169
Thordsen, Henriette Sophie 195
Thordsen, Thomas, præp. 183
Thorsen, P. K., sprogforsker 237
Thyregod, Erik Nielsen, læ. 182, 246
Tidemand, O. W., præst 17
Tiefbergen s., Holsten 197
Tillisch, Frederik Ferdinand, overordentlig regeringskommissær, minister for Slesvig 11f, 15, 17f, 20f, 86, 253
Timmermann, Hans Nielsen, læ. 114, 157, 247
Timmermann, Knud Nielsen, læ. 158, 247
Tinglev s. 201, 213, 224
Tinningsted, Karlum s. 51, 109, 117, 178, 180b, 194, 215, 228
Tislund s. 233
Todsen, L. E. Th., præp. 178
Tofte, Hans Mikkelsen, læ., lærebogsforfatter 60, 233b, 257
Toftlund s. 119, 193, 222
Toftum, Emmelsbøl s. 246
Toghale, Møgeltønder s. 229
Tolk s. 48, 246
Torning, Tyrstrup s. 211
Tornskov, Eggebæk s. 112, 117, 160, 197, 205, 223, 232, 243
Torsballe, Havetoft s. 40, 45, 48, 73, 108, 126, 130f, 174, 192, 197, 223
Transen, Margaretha Elisabeth 210
Tranbjerg, Peter, læ. politiker 181f, 186, 247
Tranholm, Satrup s. 231
Traustedt, Jørgen Petersen, læ. 69f, 108, 164, 174, 247
Traustedt, M. P. A., læ. zoolog 247
Treja s. 15f, 23, 27, 49, 51, 65, 71f, 212, 215, 231, 237, 246
107f, 119, 120, 148ff, 176, 184, 202,
Troelsby, Adelby s. 241
Troldkær, Grumtoft s. 231
Truelsen, Kjesten 196
Trælstrup s. 16, 245
Tumby s. 16, 23, 45, 48, 66, 68, 107f, 176, 207, 214, 231, 234, 240
Tuxen, Laurits Regner, præst, lærebogsforfatter 55, 66, 234, 240, 256
Tved, Adelby s. 158
Tved, Dalby s., Nørre Tyrstrup h. 226
Tvedskov, Adelby s. 30, 114, 158, 204, 208, 213, 218, 225, 229, 234, 238
Tychsen, Anna Maria 213
Tychsen, Hans Schmidt, gdr. 189
Tychsen, Martha 191
Tygesen, Christine 235
Tyrstrup s. 189, 216
Tyske kancelli 34, 42
Tüxen, se: *Tuxen, Laurits Regner*
Tüxen, Asmus Peter, læ. 97, 100, 116, 119, 157, 174, 183, 247
Tüxen, Thomas, læ. 166, 168, 247
Tønder 16, 18, 22f, 41, 87, 89, 119, 128, 191, 193, 200, 202, 203, 206, 208, 216, 223, 231, 232, 235, 243, 247
Tønder amt 23
Tønder kirkevisitatorium 116
Tønder kreds 23
Tønder provsti 16ff, 22f, 29, 38, 44, 51, 80, 82f, 90, 95, 109, 116f, 120, 122, 177, 250, 253
Tønder seminarium 26f, 38, 42, 85, 92, 112, 118, 152, 185, 189ff, 239, 240, 252
Tørninglen 42, 234
Tørninglen provstisynode 234
Tøstrup s. 48
Tåbdrup, Stepping s. 138
Tønning 143
Ubjerg s. 15f, 23, 109f, 116, 117, 119, 120, 182, 193, 194, 195, 246
Uck, Metta Dorothea 213
Udmark (Ohrfeld), Esgrus s. 119
Uedsen, Christian, læ. 178, 197, 248
Uge s. 198, 234
Ugle herred 88
Ulkebøl s. 223, 241
Ullebøl, Nibøl s. 209, 230

Ullerup s. 223, 225
Ulsnæs s. 199, 214, 223
Undelev, Holbøl s. 235
Undevad, Grumtoft s. 248

Vabs, se: Lille Vabs

Valentiner, A., lærebogsforfatter 80, 258
Valsbøl s. 10, 16, 47, 112, 115, 116, 136, 172, 173b, 193, 202, 206, 209, 213, 225, 231, 238, 241, 245, 251
Vanderup s. 16, 114f, 172, 204, 205, 252
Vedel, Emil, amtmand, arkæolog 217, 237
Vedsted s. 119, 196
Vejbæk, Bov s. 87, 114, 159, 201, 229, 242
Vejstrup s. 212, 234
Vesby, Medelby s. 47, 82, 109f, 182, 189, 190, 195, 208, 212, 213, 217, 232, 247, 248
Vester Gammelby, Emmerlev s. 229
Vester Orsted, Svesing s. 85, 97, 100, 184, 209, 212, 234
Vester Snattebøl, Stedesand s. 116, 209
Vester Vedsted s. 223, 226
Vesterborg seminarium 185, 220, 239
Vesterland, Sild 208
Vesterlund, Anna Maria 206
Vesterlund, Mads Hansen, læ. 206
Vestre, Ladelund s. 109f, 179, 189, 195, 199, 219, 222, 236, 248
Vi, se: Lille Vi og Store Vi
Videbæk (Wittbeck), Ostenfeld s. 193
Vilstrup s. 131, 228, 255
Vimmersbøl, Sønder Løgum s. 110, 182, 196, 202, 227, 234, 246
Vind, Jørgen Kr., læ. 131
Vindert, Breklum s. 227
Vinsuppe 140, 260
Vis herred 114, 260
Visby s. 193
Vognsen, Peter, læ. 233b
Vogt, Hans, læ. 45, 163, 248
Voigt (senere Fogt), Laurids Nikolai, læ. 83, 182, 248
Vojens, Jegerup s. 240
Vollmer, Louise 241
Volquardsen, Anna Katharina 209
Volquardts, H. A. F. C., præst, lære-

bogsforfatter 254
Volstrup, se: Lille Volstrup og Munk-
volstrup
Vonsbæk s. 26, 72, 204, 216
Vonsild s. 222, 230

Wackendorf, Oldesloe s., Holsten 190
Wall, gdr. 245
Wandeltisch 37
Wandtorf, Holsten? 191
Wanneck, Claus, præp. 176
Waschkies, Ernst, læ. 210
Wassersleben, Sosti, Bov s. 159
Wedel, Peder August, seminariefors-
tander 62
Wedell-Wedellsborg, W. F., amtmand,
baron 32, 144, 220f, 260
Wegener, C. F., gehejmearkivar 13, 15
Weibeck, Hans Hansen, læ. 109, 179,
182, 248
Werner, Johan Andreas, læ. 233b
Wethje, Claus Peter, læ. overkomman-
dersergent 80, 114, 117, 119, 163,
166, 186, 248
Wiborg, K. F., forfatter 80, 258
Wilcken, Charlotte Benedicta Claudine
Hedvig, 187
Wille, Hans Jørgen, krigsråd, lærebogs-
forfatter 56, 60, 62, 256, 257
Wilmsen, F. P., præst, lærebogsfor-
fatter 52, 56, 57, 255
Willrodt, Heinrich Friedrich, læ. 183,
248
Wohlde, Bergenhusen s. 148, 234, 255
Wolf, Hans Eiler, præst, oversætter 54,
254, 257
Wolf, Heinrich, præp. 174
Wolf, Kristian, præp. 163, 171
Wolff, Mommina 193
Wolffhagen, F. H., amtmand 17f, 133f,
144, 260
Worsøe Schmidt, Oluf Gunnar, læ. 163
Worsaae, J. J. A., arkæolog 81, 258
Wrad, præst 226
Wrangel, F. H. E., generalfeltmarskal
96, 107
Ütersen, Holsten 224

Zedlitz Neukirch, K. von, preussisk
regeringskommissær 36, 48, 96, 98,
107, 116

Ærøskøbing 190, 195, 238

Ø (Oehe), Gelting s. 77, 162

Ødis s. 54, 254

Ølsby s. 16, 23, 51, 66, 68, 69b, 107f,
153, 177, 209, 212, 223, 247

Ørsbjerg, Tøstrup s. 48, 240

Øsby s. 204, 213, 231

Østenå, Fjølde s. 237

Øster Gammelby, Visby s. 212

Øster Gasse, Skærbæk s. 234

Øster Løgum 245

Øster Orsted, Svesing s. 50f, 84f, 97,
116f, 196, 212, 219, 223, 230, 234, 261

Øster Snattebøl, Læk s. 109f, 119, 181,
206, 209, 220, 232, 237

Østerby, Daler s. 196

Østerby, Medelby s. 82, 109, 182, 207,
222, 231, 248

Østerhusum, Mildsted s. 218

Övelgönne, Süsel s., Holsten 48, 207

Åbenrå 12, 23, 27, 45, 60, 80, 89, 195,
196, 206, 209, 210, 222, 224, 248, 257

Åbenrå kirkevisitatorium 116

Åbenrå provsti 188

Åbro, Medelby s. 221

Ålkær, Nustrup s. 245

Århus eksamenskommission 185, 217,
240

Årslev, Hjordkær s. 210

Årø, Øsby s. 225

Jens Andersen Jenssens kateder. Det har ikke stået hverken i Vesby eller Sød. Muligvis har det været i Bådsbøl lige siden 1810. Sikkert er, at Jens Andersen Jenssen har siddet ved det i Bådsbøl 1865–90. Så gamle skolemøbler er sjældne. På forsiden ud mod børnene står Jesu ord: »Lad de små børn komme til mig!« Det siger noget om den milde mand. Katederet står nu i Harreslev i hjemmet hos hans datterdatter Anna Kjems, f. Lorenzen. Silhouetter af Anna og Niels Kjems og deres børnebørn ses på væggen. Derover er en tegning af Bådsbøl skole ved Carl Tønder. På siden hænger linealen. På katederet ligger »Götzsches Læsebog for Almueskolerne i Danmark. Niende Oplag. 1863« med tilskrift: »Bodsbøl Skole 1864«. Bogen kan have været i brug, til B. N. Juhl og D. A. Noiesens læsebog udkom i 1875, eller lige til den preussiske sprogforordning af 1888.

STUDIEAFDELINGEN,
DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDSLESVIG,
FLENSBORG

har på Forlaget Skandia, N. A. Sørensen KG, Flensborg, udgivet:

Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach den zwei Weltkriegen. Erinnerungen. Herausgegeben von Lorenz Rerup. 1966. 303 sider. Indbundet. Pris DM 18.00.

Hermann Clausen (1885–1962) var fra 1920 socialdemokratisk byrådsmedlem, 1929–1933 tillige medlem af magistraten i Slesvig by. Valgt af Sydslesvigsk Vælgerforening var han 1946–49 medlem af den slesvig-holstenske landdag og 1949–53 af den tyske forbundsdag. Den britiske militærregering udnævnte ham i 1945 til borgmester i Slesvig, og i 1946 blev han enstemmigt valgt til borgmester. Hans politiske minder går fra Kapp-kuppet i Slesvig i 1920, over afstemningen samme år og den demokratiske udvikling i bystyret frem til nazificeringen fra 1933, sammenbruddet i 1945 og det slidsomme arbejde i byråd og magistrat frem til 1948. Hans bog er et levende stykke samtidshistorie.

Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland. 1967. 160 sider. Illustreret. Pris DM 8.00.

Den flensborgske historiker Lorenz Rerup skriver om A. D. Jørgensen, som fik sin grundlæggende uddannelse på Flensborg latin- og realskole, og som også var lærer på denne skole. Rerup gør rede for A. D. Jørgensens liv, hans virke som historiker og rigsarkivar og for hans historiesyn. Bogen egner sig til gave for historisk-interesserede tysktalende slesvigere.

Vores egne vindver. Udvalgte artikler fra tidsskriftet Grenzfriedenshefte. Udgivet af Poul Kürstein. 1967. 192 sider. Illustreret. Hæftet. Pris DM 10.00. Bogen er en præsentation af tidsskriftet Grenzfriedenshefte, der er talerør for de tyske kredse, som vi danske har været på talefod med siden 1953. Samtidig har den vigtige bidrag til belysning af dansk-tyske kulturforbindelser ved forfattere som Hans Peter Johannsen og Ernst Siegfried Hansen og til sønderjysk historie

ved Günther Lapp om postmester Moltke i Åbenrå og Flensborg og af Gerhard Beier om Marx, Engels, Lassalle og den tysk-danske konflikt samt af Johannes Tonnesen om fromhedsliv i Nordslesvig og om generalsuperintendent Theodor Kaftan.

Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. Opgøret med fortiden. Udgivet af Poul Kürstein. 1971. 126 sider. Illustreret. Hæftet. Pris DM 9.00.

Forfatteren var landråd i Flensborg landkreds (amt) og minister for indre anliggender i landet Slesvig-Holsten til 1971. Han er nu vicepræsident for den slesvigholstenske landdag. Hans tanker om forholdet mellem Danmark på den ene side og Slesvig-Holsten og Tyskland på den anden side, hans meninger om Det europæiske Fællesmarked og Danmark og endelig hans opfattelse af den danske folkedel i Sydslesvig er af største interesse. Det andet afsnit i bogen er et overbevisende opgør med Tysklands og Schlegelbergers nationalsocialistiske fortid. Bogen er på en måde en fortsættelse af *Vores egne Vindver* og udstyret på samme vis.

H. V. Gregersen: Niels Heldvad. Ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 1967. 272 sider. Illustreret. Indbundet. Pris DM 24.00.

Niels Heldvad var sognepræst i et nordslesvigsk sogn, men samtidig astronom, tysk og dansk digter, topograf og historiker og Christian 4.s kongelige kalendariograf og matematiker, alt sammen i en meget bevæget tid. Velegnet som gave til tyske venner med interesse for sønderjysk historie.

Nørre og Sønder Gøs herred. Sydslesvigske egne og byer. Udgivet af Poul Kürstein. 1969. 252 sider. Illustreret. Indbundet. Pris DM 18.00.

De to sydvestligste herreder med oprindeligt dansk folkesprog er den samme egn som de slesvigske amter Husum og Bredsted og den senere preussiske Husum kreds. I en række ældre og nyere afhandlinger af fremtrædende danske – og en enkelt tysk – forskere belyses den sproglige og folkelige udvikling. Bogen er den første i en planlagt række, der skal dække hele Sydslesvig.

Flensborg Avis 1869 1. oktober 1969. Sydslesvigske år og dage. Redigeret af Poul Kürstein. 1969. 480 sider. Illustreret. Indbundet. Pris DM 20.00.

Fremtrædende forfattere har skrevet denne bog. Den præges ikke mindst af hidtil utrykte bidrag fra Jens Jessen, sin tids førende danske bladmand. Hans samtidige og medarbejdere Peter Simonsen og Ernst Christiansen har også bidrag, og den sidstes ven og medarbejder Jacob Kronika givet et stærkt og personligt præget billede af den højt begavede Ernst Christiansen, lige om Bernhard Hansen giver personlige minder om L. P. Christensen. Kaj Munks mindedigt over Ernst Christiansen og Thorkild Skjerbæks store afhandling om Henrik Pontoppidans forhold til Flensborg Avis er af vigtighed for dansk digtnings historie, mens den svenske historiker Sven Tägil skriver politisk historie om forbudet mod Der Schleswiger.

DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDSLESVIG,
FLENSBORG
har udgivet:

Læs om Sønderjylland. Et udvalg af bøger og bidrag. 1964. 120 sider. Hæftet. Pris kr. 4.00.

En fortegnelse over 1256 bøger og tidsskriftsbidrag til Sønderjyllands natur, erhverv, topografi og historie ordnet i overskuelige afsnit med talrige krydshenvisninger. Bogen er i første række tænkt til brug for den almindeligt interesserede læser og har derfor først og fremmest danske bidrag.

Hvad skal jeg læse om Sydslesvig. Råd fra Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, ved Poul Kürstein. 3. udgave 1966. 16 sider. Illustreret.

Flensborghus Bogsamling – Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig 1921–1971. 1971. Ca. 150 sider. Illustreret. Indbundet. Pris 60.- kr. (Ca. 28.- DM). Bogen indledes med et genoptryk af Torben Glahn: Dansk biblioteksarbejde i Sydslesvig, Dansk bibliografisk Kontor, 1961, der længe har været udsolgt. Torben Glahns skildring er suppleret med artikler af tidligere medarbejdere og er videreført til jubilæumsåret. Bibliotekskonsulent Svend Plovgaards gennemgang af bygningen i Nørregade 59 og kontorchef O. M. Olesens artikel om forholdet mellem Grænseforeningen og Dansk Centralbibliotek bidrager til at afrunde skildringen af dansk biblioteksvæsen syd for grænsen.

Den avindssyge læser tilegnes mulige trykfejl. Tag du dem ud og hvæs dine tænder på dem . . . alle urigtige tal, og hvad ellers der er af fejl, tilegnes dig.

Christian von Stöcken, gottorpsk generalsuperintendent
og doktor i theologien. 1680.

